

श्रीसमंतभद्राचार्य विरचित

स्वयंभूस्तीत्र—

चतुर्विंशति जिनस्तुति.

श्रीप्रभाचंद्राचार्यकृत संस्कृत टीकासहित

भाषांतर करणार—

श्रीयुत जिनदास पार्श्वनाथ 'न्यायतीर्थ' सोलापूर.

प्रकाशक—

दोशी सखाराम नेमचंद, सोलापूर.

मुद्रक—

पं. वंशीधर उदयराज, मा० "श्रीधर प्रेस"

घर नंबर ४७७ शुक्रवार पेठ सोलापूर.

किंमत २॥ रुपये.

प्रस्तावना.

विद्या व कला यांची उत्पत्ति राजांच्या आश्रयाने होते असें लक्षणतात वरें आहे. आपण पूर्वेतिहासाकडे सूक्ष्मरीतीने पाहिल्यास ही गोष्ट आहे असें आढळून येईल. जैन वाङ्मयाची उत्पत्ति होण्यास रा-
ज्य बराच कारणीभूत झाला आहे; अनेक विद्वन्मुकुटमणि जै-
नार्य, राजांचे गुरु होते. व कित्येक आचार्यांनीं तर गृहस्थाश्रमांत
तांना स्वतः राजपद भोगिलें आहे. कित्येक जैनाचार्यांनीं वादा-
त अन्य विद्वानांना परास्त केले, त्यामुळे तत्कालीन राजे जैनाचा-
र्ये शिष्य बनत असत असेंही इतिहासामध्ये आढळून आलें आहे.
तलंकदेव लघुहव्य या नांवाच्या राजाचे पुत्र होते. हिमशीतल राजा
वा शिष्य होता. पूज्यपाद आचार्य दुर्विनीत राजाचे गुरु होते.
चंद्र आचार्य भोजराजाचे गुरु होते. आदि पुराणकार जिनसेना-
र्य हे अमोघवर्ष राजाचे गुरु होते. तसेंच नेमिचंद्र आचार्य चामुं-
दायाचे गुरु होते हे प्रसिद्ध आहे. महान् तार्किक व कवि असे वा-
राज पंडित जयसिंह राजाचे गुरु होते. पूर्वकालीं जैन वाङ्मयाची जी
उत्पत्ति झाली तिला राजे व मोठमोठे श्रीमंत लोक कारणीभूत होते.
वरून जैनवाङ्मयाची वाढ व्हावयाला पूर्वे परिस्थिति बरीच अनुकूल
थी हें दिसतें.

खरोखर धर्माची, देशाची किंवा समाजाची उत्पत्ति ही वाङ्मयाच्या
कर्णिवर अवलंबून आहे. ज्या समाजाचें वाङ्मय उत्पत्तिशील नाही,
समाज उत्पत्तिमध्ये सर्व समाजांच्या भागें राहिल, हें निःसंशय खरें
हे. चांगलें वाग्मय लोकांचें अज्ञान दूर करितें व त्यांची उत्पत्ति क-
रतें. अशा वाङ्मयाचा पूर्वकालीं जैन समाजानें फार जोरानें प्रसार
झाला होता. व यामुळेच त्याकालीं जैन जाति उत्पत्तिशील गणिली

जात असे. त्या कालच जैन वाङ्मय या कालीं देखील पाश्चात्य विद्वानांच्या प्रशंसेस पात्र झालें आहे. जैनाचार्यांनीं अविश्रांत परिश्रम करून जी वाङ्मयसेवा केली आहे ती अपूर्व आहे. जैनसमाज या योगें चिरकालपर्यंत आचार्यांचा ऋणी राहिल.

जैन वाङ्मय, हें प्राकृत, संस्कृत, कर्नाटक तामीळ व हिंदी या भाषांतून मुख्यत्वेकरून आढळून आलें आहे. हिंदी भाषेंतील वाङ्मय जसे स्वतंत्र नाही तथापि तें प्राकृत व संस्कृत ग्रंथांच्या अनुवादरूपाचें आहे. कर्नाटक व तामीळ भाषेचें जैन वाङ्मय बहुतेक स्वतंत्ररूपाचें आहे. परंतु महाराष्ट्र भाषेच्या जैन वाङ्मयाची स्थिति अत्यंत निराशाजनक आहे. आणि झणूनच महाराष्ट्रीय जैन जातिमध्ये अज्ञान पसरलें आहे. महाराष्ट्र भाषेचें जैनवाङ्मय जर वाढणार नाही तर या जातीचें अज्ञान केव्हांही दूर होणार नाही. यास्तव या भाषेंत जैन वाङ्मयाची वृद्धि करण्याचा जैन विद्वान लोकांनीं फार जोराचा प्रयत्न करावयाला पाहिजे.

हिंदी किंवा कर्नाटक जैन वाङ्मयाशीं महाराष्ट्र जैनवाङ्मयाची तुलना केली तर आपलें महाराष्ट्रीय जैन वाङ्मय त्यापुढें कः पदाचे आहे. काही महाराष्ट्र जैन कवींनीं मराठी भाषेंत ग्रंथ लिहिले आहेत परंतु ते फारच थोडे आहेत. अलीकडे आपल्या भाषेंत जैन वाङ्मय निर्माण होऊं लागले आहे. ही मोठ्या आनंदाची गोष्ट आहे. तथापि अधिक प्रमाणानें याची वाढ आपल्या भाषेंत व्हावयास पाहिजे. असें झालें झणजे महाराष्ट्रीय जैन जातीचा गौरव होईल. असो.

जैनवाङ्मयाची अल्पस्वरूप सेवा आपणही यथाशक्ति करावी या हेतूनें स्वयंभू श्रोत्राचें भाषांतर करण्याचा हा अल्पसा प्रयत्न केला आहे. हें स्वयंभूश्रोत्र संस्कृत वाङ्मयातील अद्वितीय रत्न आहे. जरी यांत चोवीस तापकराची स्तुति केली गेली आहे तथापि केवळ यांत भक्तिचें

जिनशुण वर्णनच न करितां ग्रंथकार समंतभद्राचार्यांनी अनेक सात्त्विक विषयांचे सुंदर वर्णन केले आहे. यामुळे हे स्तोत्र अद्वितीय आहे. असें ज्ञानाबयाला हरकत नाही. जैन, पदार्थांचे स्वरूप कसे मानितात व जैनांचा स्याद्वाद काय आहे हे या स्तोत्रात उत्तम रीतीनें प्रतिपादिले आहे. साहित्य दृष्टीनें विचार केला तर यांत त्याही प्रकारचें वर्णन केलेले तज्ज्ञांस आदरून घेईल. धर्म, न्याय, साहित्य व व्याकरण या सर्व दृष्टीनें हे स्तोत्र अत्युत्तम आहे. या स्तोत्राच्या शेष-दृष्ट्या श्लोकांतील चौथ्या चरणामध्ये ग्रंथकारानें आपलें नांव प्रकट केले आहे. तें असें ' तत्र देव मतं समंतभद्रं सकलं ' यावरून हे स्तोत्र समंतभद्र आचार्यांनीं लिहिले आहे हे व्यक्त होतें. या स्तोत्राच्या रचनेचा इतिहास समंतभद्राचार्यांच्या चरित्रामध्ये लिहिला आहे.

या स्तोत्रावर प्रभाचंद्राचार्यांनीं लहानशी पण अभिप्रायपूर्ण अशी टीका लिहिली आहे. या प्रभाचंद्राचार्यांनीं प्रमेयकमलमार्तंड व न्याय-कुमुदचंद्रोदय या सारखे प्रचंड तर्कग्रंथ लिहिले आहेत. स्वयंभू स्तोत्राच्या प्रशस्तीचा श्लोक व प्रमेयकमलमार्तंडाच्या प्रशस्तीचा श्लोक यांची समानता असल्यामुळे या दोन्ही ग्रंथांचा कर्ता एकच आहे असें अनुमान करावयाला कोणती हरकत नाही. तसेच स्वयंभू स्तोत्रातील सात्त्विक प्रतिपादन करणाऱ्या श्लोकांची टीका या आचार्यांनीं मोठ्या खुबीनें लिहिली आहे. यावरूनही या ग्रंथाचा कर्ता एकच असावा असें वाटते. श्री जिनसेन आचार्यांनीं मोठ्या गौरवानें आदिपुराणामध्ये या आचार्यांचा उल्लेख केला आहे. अकलंक, माणिक्यनंदी, विद्यानंदि, प्रभाचंद्र, जिनसेन इत्यादिक आचार्य समकालीन झाले आहेत.

आचार्य प्रभाचंद्रांनीं अकलंक, विद्यानंद व समन्तभद्र यांचे स्मरण केले आहे. प्रभाचंद्राचार्यांचा अस्तित्वकाल विक्रमाचें नववें शतक मानलें जातें.

स्वयंभूस्तोत्राचा अनुवाद कस्तांना कोठें कोठें विशेष स्पष्टीकरण केले

आहे. हे स्पष्टीकरण राजवार्तिक, श्लोकवार्तिक, प्रमेयकमलमातेण्ड, अष्टसहस्री इत्यादि ग्रंथांच्या आधारे लिहिले आहे.

श्रीमान पं. वंशीधरजी हे माझे विद्यागुरु आहेत, त्यांच्या कृपे-मुळे मी या ग्रंथाचे भाषांतर करण्यास यथाशक्ति समर्थ झालों यास्तव त्यांचा मी अत्यंत ऋणी आहे. तसेच श्रीमान रावजी सखाराम दोशी यांच्या प्रेरणेने हे अनुवादाचे कार्य हाती घेऊन ते मी पूर्ण केले. या ग्रंथाचे प्रकाशन करून त्यांनी जैन समाजास ऋणी करून ठेविले यास्तव त्यांचा मी फार आभारी आहे.

माझ्या या कृतीत बरेच दोष असण्याचा संभव आहे. तथापि मनुष्य हा चुकीस पात्र आहे असे समजून वाचकांनी क्षमा करावी अशी माझी त्यांना सविनय प्रार्थना आहे.

सोलापूर,
 पौष शुक्ल सप्तमी रविवार }
 वीरनिर्वाण २४४७ }
 विक्रम-संवत् १९७६ }

जिनदास पार्श्वनाथ फडकुले.

स्वामी समन्तभद्राचार्य ।

परोपकारी मनुष्यांचे जीवन जगाचें कल्याण करण्याकरितां असतें. परोपकारी माणसें आपल्या कृत्यांनीं जगास हमेशा ऋणी करून सोडतात. अशाचें जीवनचरित्र जगास आदर्शभूत असतें. सत्पुरुषांची कृत्ये हींच त्यांची स्मारके होत. सत्पुरुष जरी कालाच्या अनंत उद-रामध्ये गडप झाले तरी त्यांच्या सत्कृत्यांचा नाश कालाला कधीही करितां येत नाही. तीं हमेशा सूर्यप्रकाशाप्रमाणें सर्व जगाच्या नेत्रांना जगाच्या अंतापर्यंत दिपवित असतात. सत्पुरुषांचें शरीर हें क्षणभंगुर आहे. परंतु त्यांचे गुण कल्पकालपर्यंत राहतात. त्यांचा केव्हांही नाश होत नसतो. ' शरीरं क्षणविध्वंसि कल्पांतस्थायिनो गुणाः ' ही कव्युक्ति वर लिहिलेल्या वचनाचें सत्यत्व पटवितें.

दिगंबर जैन धर्मांमध्ये त्यांच्या प्रारंभापासून आजपर्यंत असंख्यत सत्पुरुष होऊन गेले आहेत. त्यांची कीर्ति अजरामर झाली आहे. सत्पुरुषांच्या मालिकेमध्ये भगवान् समन्तभद्र उत्पन्न झाले होते. दिगंबर जैन धर्मांमध्ये हे सर्वोच्च स्थानावर विराजमान झाले आहेत.

यांनीं आपल्या विद्वत्तेनें जैनधर्माची उन्नति केली. अनेक भिन्न-मतीय विद्वानांशीं वाद करून त्यांना जैनधर्माचें महत्त्व दाखवून दिलें. भगवत् समंतभद्राचार्यांनंतर जे प्रसिद्ध विद्वान आचार्य झाले त्यांनीं आपल्या ग्रंथांतून भगवत् समंतभद्राचार्यांची प्रशंसा केली आहे. पूज्य-पादाचार्यांनीं जैनेंद्र व्याकरण लिहिलें आहे. त्यांत ' चतुष्टयं समन्त-भद्रस्य ' या सूत्रानें समन्तभद्र आचार्यांचा उल्लेख केला आहे.

हरीवंशकार जिनसेनाचार्यांनीं समंतभद्रांची वाणी महावीर तीर्थक-रांच्या वाणीप्रमाणें आहे असें झटलें आहे.

जीवसिद्धिविधायीह कृतयुक्त्यनुशासनम् ।

वचः समन्तभद्रस्य वीरस्येव विजृम्भते ॥

अर्थ— महावीर स्वामीचें वचन जीवांना मोक्षप्राप्तीस कारण आहे. व तें प्रमाण व नय यांच्याद्वारे आहे. समंतभद्राचार्याचेंही वचन महावीरस्वामीप्रमाणेंच पूज्य आहे. समंतभद्राचार्याचें वचन जीवसिद्धि नांवाचा ग्रंथ करणारे आहे. (जीवसिद्धि या नांवाचा एक ग्रंथ समन्तभद्र आचार्यांनी लिहिला असावा असें यावरून दिसते.) व तें युक्त्यनुशासन नांवाचा ग्रंथ करणारे आहे. [युक्त्यनुशासन हा ग्रंथ माणिक-चंद्र ग्रंथमालेमध्ये सटीक छापला गेला आहे.]

हरिवंशकार जिनसेन आचार्य हे आदिपुराणकार भगवत्जिनसेन आचार्यांजून भिन्न आहेत. हरिवंश हा ग्रंथ जिनसेनांनीं शक सं. ७०५ मध्ये लिहिला आहे.

आदिपुराणकार भगवत्जिनसेनाचार्यांनीं समंतभद्राचार्यांविषयीं जे प्रशंसोद्गार काढले ते हे—

नमः समंतभद्राय महते कविवेचसे ।

यद्वचोषज्जयातेन निर्भिन्नाः कुमताद्रयः ॥

*** कवीनां गमकनांच वादिनां वाग्मिनामपि ।**

यशः सामन्तभद्रायां श्रुतिभूडामणिचते ॥

अर्थ— ज्याच्या वचनरूपी वज्राच्या पडण्यानें मिथ्यामतरूपी पर्वतांचा चुराडा झाला त्या कविमध्ये ब्रह्मदेवाप्रमाणें असलेल्या-ब्रह्म असलेल्या समंतभद्राचार्यांस नमस्कार असो कवि, गमक, वादी व वाग्मी यांच्या मस्तकावर देखील समंतभद्राचार्यांचें यश नूडामणिप्रमाणें शोभू लागतें.

*** टीपः—**कविनूतनसंदर्भां गमकी (शास्त्रबोधकः) कृतिभेदकः ।

वादो विजयवाग्बृत्तिवाग्मी स्याज्जनरंजकः ॥

अर्थः—नवीन नवीन कविता करणारा कवि होय. शास्त्रांचा उपदेश करणारे किंवा कवींच्या कृतींचीं ममें शोभून काढणारे ते गमक

होत. बाद करून वांजय मिळविणारे ते वादी व श्रोत्यांचे मनोरंजन करणारे ते वाग्मी होत. समंतभद्राचार्यांच्या ठिकाणी हे चारी गुण पूर्ण उतरले होते. यामुळे त्यांचे यश सर्वत्र पसरले होते. यावरून न्याय-काव्य, व्याकरण व वक्तृत्व या गुणांमध्ये त्यांचा हात धरणास कोणी नव्हता हे व्यक्त होते.

वीरनंदि आचार्यांनी चंद्रप्रभ काव्यामध्ये सगुरुशांध्या वचनांचे महत्त्व वर्णन करिताना समंतभद्र आचार्यांविषयी असे छटले आहे.

गुणाभिवृत्ता निर्मलवृत्तमौक्तिका नरोत्तमैः कंठविभूषणीकृता ।

न हारषष्टिः परमेष दुर्लभा समंतभद्रादिभवाच भारती ॥

अर्थ—दोग्याने युक्त, स्वच्छ व गोल मोती ज्यामध्ये आहेत आणि ज्याला श्रीमंत लोक आपल्या कंठामध्ये धारण करून त्याला शोभा भाणतात, अशा सुंदर हारणी प्राप्ति होणे अशक्य नसते. परंतु धैर्य औदार्य किंवा मूलगुण व उत्तरगुण यांचे वर्णन करणारी, निर्मल चारित्र्याला धारण करणाऱ्या मोक्षवासी जीवांचे कथन करणारी, मोठ-मोठ्या आचार्यांनी भूषणाप्रमाणे आपल्या कंठामध्ये सतत धारण केलेली अशी समंतभद्राचार्यांच्या वाणी आपणांस प्राप्त होणे अत्यंत दुर्लभ आहे. भगवान् समंतभद्र आचार्यांची वाणी प्राप्त होणे दुर्लभ आहे असा या श्लोकाचा आशय आहे. क्षत्रचूडामणि व गद्यचिन्तामणि या प्रथांचे कर्ते वादीमसिंह व वि आपल्या गद्यचिन्तामणि प्रथामध्ये समंतभद्राचार्यांविषयी असे प्रशंसोद्गार काढतात.

सरस्वतीस्वैरविहारभूमयः समंतभद्रप्रसुखा सुनीश्वराः ।

जयंतु वाग्ब्रजनिपातपाठितप्रतीपराद्वातभद्रीभ्रकोटयः ॥

अर्थ—सरस्वतीची श्रीडाभूमी बनलेले अर्थात् ज्यांच्या हृदयांत सरस्वती भगसोक्त श्रीडा करित आहे असे व वचनरूपी वजाण्या प्रहा-रांनी अल्पमतांची सिद्धान्तरूपी पर्वतांची शिखरे जमीनदोस्त करून हाकणारे समंतभद्रादिक महाकवीश्वर सदा विजयी होवोत, यावरून

आचार्यांना अन्यमतांतील तत्वांचें ज्ञान अत्युत्कृष्ट होतें हें दिसून येईल.

याचप्रमाणें वसुनंदि, अकलंकदेव, विद्यानंद व शुभचंद यांनीं ही अशाच रीतीचे प्रशंसोद्धार काढले आहेत. त्या सर्वांचा उतारा येथें दिल्यानें भगवान् समंतभद्राचार्यांची मान्यता दिगम्बर जैनधर्मांमध्ये केवढी मोठी होती हें दिसून येईल.

लक्ष्मीभृत्परमं निरुक्तिनिरतं निर्वाणसौख्यप्रद ।

कुज्ञानातपवारणाय विधृतं छत्रं यथा भासुरम् ॥

सज्ज्ञानैर्नवयुक्तिमौक्तिकफलैः संशोभमानं यथा ।

वन्दे तद्भक्तकालदोषममलं सामंभद्रं मतम् ॥

अर्थः—अतिशय शोभणारें, निर्वाण सौख्याची भव्यांना प्राप्ति करून देणारें, कळिकालाच्या दोषांचा नाश करणारें, पवित्र असें समंतभद्राचार्यांचें मत मी वन्दितो. आपण आपल्या मस्तकावर छत्र धारण केलें ह्मणजे आपण उन्हाच्या त्रासांतून सुटतो, छत्र जसें उन्हापासून आपला वचाव करितें त्याचप्रमाणें समंतभद्राचार्यांचें मतरूपी छत्र अज्ञानरूपी उन्हापासून भव्यजनांचें संरक्षण करितें. विद्वज्जनांनीं हें आपल्या मस्तकावर धारण केलें आहे, याच्या सभोवती प्रमाण व नय रूपी मोती बसविली आहेत. व हें अतिशय सुंदर दिसतें.

याप्रमाणें वसुनन्द्याचार्यांनीं समंतभद्राच्या मताची स्तुति केली आहे व तें त्यांनीं वन्द्य मानिलें आहे.

भद्राकलंकदेवांनीं समन्तभद्राचार्यांच्या देवागमस्तोत्रावर अष्टशती नांवाचा टीकाग्रंथ लिहिला आहे. ग्रंथारंभी भद्राकलंक देवांनीं समंतभद्राचार्यांची जी स्तुति केली आहे ती अशीः—

तीर्थ सर्वपदार्थतत्त्वविषयस्याद्वादपुण्योदधे- ।

र्भयानामकलङ्कभावकृतये प्राभावि काले कलौ ॥

भेनाचार्यसमन्तभद्रयतिना तस्मै नमः संततम् ।

कृत्वा भिमियते स्तवी भगवता देवागमस्तत्कृतिः ॥

अर्थः— या कालिकालामध्ये भव्य लोकांचा कर्ममळ धुऊन जावा हणून व सर्व जीवाजीवादि तत्वांचा साठा आपल्या पोटांत ठेवणाऱ्या स्य द्वादरूपी पवित्र समुद्रांत त्यांचा प्रवेश व्हावा हणून ज्यांनी शास्त्र रचनारूपी घाट बांधिला, त्या समन्तभद्र आचार्यांना बारंवार नमस्कार करून त्यांनी रचिलेल्या देवागम स्तोत्रांचें विवरण मी (अकलंक देव) करितो. समंतभद्राचार्यांच्या ग्रंथांचें जो उत्तम रीतीनें अध्ययन करितो त्याचा अवश्य स्याद्वाद समुद्रामध्ये प्रवेश झाल्यावांचून राहणार नाही. यावरून स्याद्वाद समुद्रामध्ये प्रवेश करण्यास घाटाप्रमाणें त्यांचे ग्रंथ सहाय्य करितात असें महाकलंक देवांनीं जें झटलें तें निःसंशय खरें आहे.

विधानंद आचार्यांनीं समंतभद्राचार्यांविषयीं जें उद्गार काढले आहेत ते हेः—

नित्याद्येकान्तर्गतप्रपत्तनविवशान्प्राणिनोऽनर्थसार्था-

दुदृष्टं नेतुमुच्चैः पदममलमलं मङ्गलानामलङ्घ्यं ॥

स्याद्वादनायवर्त्म प्रथयदवितथार्थं वचः स्वामिनोदः ।

नेथावत्वात्प्रवृत्तं जयतु विघटिताशेषमिध्याप्रवादम् ॥

अर्थः— नित्येकांत, अनित्येकांत वगैरे एकांत मतरूपी खाड्यांत पडलेल्या प्राण्यांना दुःखसमूहांतून वार काढून अत्यंत सुखदायक अशा स्थानीं पोहोचविणारें स्याद्वाद नीतीचा रस्ता दाखविणारें, सत्यपदार्थांचें वर्णन करणारें, अनेक मिथ्याकल्पनांचें खंडन करणारें, विद्वत्ताप्रचुर असें स्वामी समंतभद्र यांचें भाषण त्रैलोक्यांत हमेशा विजयी होई.

ज्ञानार्णव ग्रंथाचे कर्ते शुभचंद्राचार्य असें हणतात.

समंतभद्रादिकवीन्द्रभास्वतां स्फुरन्ति यत्रामलशक्तिरश्मयः ।

प्रजति खद्योतवदेव हास्यतां न तत्र किं ज्ञानलबोद्धता जनाः ॥

अर्थः— सूर्यतुल्य समंतभद्रादि कवीश्वरांचे निर्मळ, निर्दोष वचनरूपी किरण जेथे प्रकाश पाडित करतात तेथे थोड्याशा ज्ञानानें उजळ

झालेले लोक सोनकिड्याप्रमाणे हास्यास्पद अवस्थेला प्राप्त होत नाहीत काय ?

हस्तिमल्ल कवि आचार्याबद्दल असें ह्मणतो—

श्रीमूलसंघव्योमेन्दुभारते भावितार्थकृत् ।

देशे समंतभद्रारव्यो मुनिर्जीयात्पदार्धिकः ॥

तत्त्वार्थसूत्रव्याख्यानगंधहस्तिप्रर्वतकः ।

स्वामी समंतभद्रोऽभूद्देवागमनिदेशकः ॥

अवदुत्तटमटति झटिति स्फुटपटुवाचाटधूर्जटेर्जिहा ।

वादिनि समंतभद्रे स्थितवति सति का कथान्येषां ॥

अर्थः—स्वामी समंतभद्राचार्य मूलसंघरूपी आकाशामध्ये सूर्यप्रमाणे होते. ते भरतक्षेत्रांत भविष्यकालीं तीर्थंकर होणार आहेत. त्यांना पदार्थि होती अर्थात् ते चारण ऋद्धीच्या प्रभावाने आकाशांत गमन करीत असत.

स्वामी समंतभद्रांनीं देवागमस्तोत्र रचिले व तत्त्वार्थसूत्रावर गंधहस्ति नांवाचे महाभाष्य लिहिले. निपुण व बोलण्यांत चतुर अशा महादेवाची देखील जीभ वादीन्द्र समंतभद्रांना पाहिल्याबरोबर लागलीच खाड्यांत जाऊन पडते. अर्थात् तिच्यानें एक शब्दही बोलवत नाही. मग भगवान् समन्तभद्राचार्यापुढे इतर तुच्छ विद्वानांचे काय चालणार आहे. यावरून आचार्यांची असामान्य विद्वत्ता प्रकट होते. प्रचंड विद्वान् देखील आचार्यापुढे किंके पडत असत.

एका ऋषीनें आचार्याविषयीं असें ह्मटले आहे.

कुवादिनां स्वकान्तानां निकटे पशुोक्तयः ।

समन्तभद्रयत्यग्रे पाहि पाहीति सूक्तयः ॥

अर्थात्—कुवादी आपल्या खियापुढे कठोर भाषणे करितात. परंतु आचार्य समंतभद्रांना पाहिल्याबरोबर मुनिराज धातां आपणच आमचे रक्षक आहांत असें मधुर शब्द बोलतात. यावरून त्यांनीं अनेक वि-

हामोना वाने करून परास्त केले होते. हे व्यक्त होते.

अवण वेळगुळ येथे विन्ध्यगिरी पर्वतावर गोमटस्वामीची एव. सुंदर विशाल प्रतिमा आहे. त्या पर्वतावरील एका जैनमंदिरामध्ये एका विशाल शिलेवर मल्लिषेण प्रशस्ति नांवाचा एक मोठा लेख खोदलेला आहे. त्या लेखामध्ये आचार्य समंतभद्र यांचा खाली लिहिल्याप्रमाणे परिचय मिळालेला आहे. तो असा—

कांच्यां नम्राटकाहं मलमलिनतनुर्लांबुशे पांडुरांपंडः ।
 पुण्ड्रेण्ड्रे शाक्यभिक्षुर्दशपुरनगरं मिष्टभोजी परिव्राट् ॥
 वारणस्यामभूवं शशधरधवलः पांडुरांगस्तपस्वी ।
 राजन् यस्यास्ति शक्तिः स वदतु पुरतो जैननिर्ग्रन्थवादी ॥
 वन्धो भस्मकभस्मसात्कृतपटुः पद्मावतीदेवता- ।
 दत्तोदात्तपदः स्वमन्त्रवचनव्याहृतचन्द्रप्रभः ॥
 आचार्यः स समंतभद्रयतिभृद्येनेह काले कलौ ।
 जैनं वर्त्म समंतभद्रमभवद्भद्रं समंताद्गुह्यः ॥
 यस्यैवं विद्यावादारम्भसंरम्भविजृम्भिताभिव्यक्तयः सूक्तयः ।
 पूर्वं पाटलिपुत्रमध्यनगरे भेरी मया ताडिता ।
 पश्चान्मालवसिन्धुदक्कविषये कांचीपुरे वैदिशे ।
 प्राप्नोहं करहाटकं बहुभटं विद्योत्कटं संकटम् ॥
 वादार्थी विचराम्यहं नरपते शार्दूलविक्रीडितम् ॥

अर्थः—मी [समंतभद्राचार्य] कांची शहरांत नग्नमुनि होतो. त्या वेळेस माझे शरीर मलाची पुटे चढल्याने मळकट झालेले होते. लांबुश शहरांत सर्व अंगाला भस्म लावल्यामुळे पांढरा दिसत होतो. पुंड्र शहरामध्ये बौद्ध यतीचा वेष घेऊन राहिलो होतो. व दशपुर शहरामध्ये पक्कान झोडणारा परिव्राजक बनून राहिलो. आणि बनारस येथे सर्व अंग भस्मचर्चित झाल्यामुळे चंद्राप्रमाणे पांढऱ्या कांतीचा शैव तपस्वी बनलो. हे राजन् मी जैन निर्ग्रन्थमुनि आहे. वाद करण्यांत निपुण आहे. जर

कोणाच्या मणगटीमध्ये वाद करण्याची इत्ति असेल तर खाली मी आन्धान करितो, त्याने माझ्याबरोबर वाद करावयाला सज्ज रहावे.

ज्यांनी भस्मक रोगालाही भस्म कस्तन टाकले, पन्नाबती बेबीने ज्यांना उन्नत पदाला पोहोचविले, ज्यांनी मंत्रयुक्त स्तोत्राच्या पठनाने चंद्रप्रभ तीर्थकरांची प्रतिमा प्रगट केली. ज्यांच्या योगे या फलिकाला-मर्त्ये पुनः कल्याणकारक असा जैनधर्म उदयास आला व सर्व भग्न लोकांचे कल्याण झाले. असे ते समंतभद्र आचार्य आह्मांस बंध आहेत. प्रथमतः मी पाटलीपुत्र शहरामध्ये वाद करण्यासाठी मेरी वाजविली होती. तदनंतर मालवा, सिंध प्रांत, ठाका, कांचीपूर व बैदिश या ठिकाणी वादमेरी वाजविली होती. तदनंतर विद्वानांनी व शूर पुरुषांनी भरलेल्या करहाटक देशांत गेलीं होती. हे राजा, वाद करण्याची इच्छा करणाऱ्या मी सिंहाप्रमाणे निर्भय होऊन फिरत आहे.

याप्रमाणे मह्लिषण प्रशस्तिमध्ये आचार्यांचा वृत्तांत बर्णिला आहे. या मह्लिषण प्रशस्तिमध्ये वादिराज, दयापाल, बगैरे आचार्यांचा उल्लेख आहे. ही प्रशस्ति फार महत्त्वाची आहे. या प्रशस्तिची ऐतिहासिक हकीकत सत्य आहे. इतिहास संशोधकांना या प्रशस्तिचा फार उपयोग होतो. या प्रशस्तीत आचार्य समंतभद्र यांची जी हकीकत लिहिली आहे ती प्राचील आहे. ब्रह्म नेमिदत्त यांनींहि आराधना कथा कोषामध्ये आचार्यांची हकीकत लिहिली आहे यामुळे ती विश्वसनीय आहे. तसेच प्रभाचंद्र आचार्यांनी प्राकृत भाषेत आचार्यांचे चरित्र लिहिले आहे त्याचा आधार घेऊन नेमिदत्त आचार्यांनी समंतभद्र आचार्यांचे चरित्र लिहिले आहे असे ही दृष्यतात. अशी हजार हजार वर्षांची प्राचीन-प्रमाणे यात्रिषयी सांपडतात.

‘प्राचीन लेखमाला’ या पुस्तकामध्ये आचार्य समंतभद्रात्रिषयी असा उल्लेख आहे—

भोग्दुपिच्छमुनिपस्य बलाकपिच्छः ।

शिष्योऽजनिष्ट भुवनत्रयवार्तिकीर्तिः ॥

चारित्र्यचंचुरखिलावनिपालमौलि-।

मालाशिलीमुखविराजितपादपद्मः ॥ १ ॥

एवं महाचार्यपरम्परायां स्यात्कारद्रुमांकिततत्त्वदीपः ।

भद्रः समंताद् गुणतो गणीशः समंतभद्रोऽजनि वादिसिंहः २

अर्थः— श्रीगृद्धपिच्छ आचार्यांचे बलाकपिच्छ या नांवाचे शिष्य झाले. यांची कीर्ति सर्वत्र पसरली होती. हे निर्दोष चारित्र्य पाळीत होते. मोठमोठे राजेसुद्धा यांना नमस्कार करीत असत.

याप्रमाणे मोठमोठ्या आचार्यांच्या परंपरेमध्ये स्याद्वादाची मोहोर ज्यांच्यावर मारली आहे अशा तत्वांना प्रकाशित करणारा अपूर्व दिवा असलेला, आपल्या गुणांनी सर्वांचे कल्याण करणारा, प्रतिवाद्यांना सिंहाप्रमाणे असलेला, मुनिजनांचा अधिपति असा समंतभद्राचार्य उदयास आला.

या अनेक पूज्य आचार्यांच्या प्रशंसोद्गारांनी व शिलालेख वगैरे साधनांनी भगवान् समंतभद्र हे फार मोठे विद्वान आचार्य होऊन गेले हे सिद्ध होते.

आतां भगवान् समंतभद्राचार्यांनी जैन सभाजास ऋणी करण्याकरितां कोणते ग्रंथ लिहिले याचा उल्लेख करून त्यांच्या अस्तित्वाकालाचा ऐतिहासिक दृष्टीने विचार करावयाचा आहे.

१ आचार्यांनी देवागम या नांवाचे स्तोत्र लिहिले आहे. यास आप्तभीमांसा असेही नांव आहे. हे जिनेश्वरस्तुतिपर आहे. यांत सर्वज्ञ कोण होऊं शकतो ? या विषयाचे प्रतिपादन अत्युत्तम केले आहे. सांख्य नैयायिक बौद्ध यांच्या तत्वांचे खंडन यांत फार उत्तम रीतीने केले आहे. हे स्तोत्र फार महत्वाचे आहे. या स्तोत्रावर भट्टकलंक आचार्यांनी 'अष्टशती' नांवाची टीका लिहिली आहे. अष्टशतीवर

विद्यानंदी आचार्यांनी अष्टसहस्री लिहिली आहे. अष्टसहस्रीवर्षे अष्टशतीला विद्यानंद आचार्यांनी इतका उत्तम रीतीने प्रथित केले आहे की जर अष्टशती हा ग्रंथ वेगळ्या रीतीने किंवा मोठ्या टाईपांत प्रकाशित केला नसता तर त्याची ओळख होणे अशक्य झाले असते. इतके अष्टसहस्रीचे अष्टशतीशी तादात्म्य आहे.

उमास्वामींनी मोक्षशास्त्र (तत्त्वार्थसूत्र) या नांवाचा ग्रंथ लिहिला आहे. त्या ग्रंथाचे ' मोक्षमार्गस्य नेतारं ' इत्यादि मंगलाचरण आहे. या मंगलाचरणाचा आधार घेऊन समंतभद्राचार्यांनी देवागमस्तोत्र रचिले आहे. आचार्यांनी तत्त्वार्थसूत्रावर गंध हस्ति महाभाष्य नांवाचा ग्रंथ लिहिला आहे. त्याची श्लोक संख्या ८४००० हजार आहे असे ह्मणतात. एवढ्या मोठ्या ग्रंथाला साजेल असेच हे मंगलाचरणभूत देवागमस्तोत्र आहे.

भगवान् उमास्वामींच्या मोक्षशास्त्र ग्रंथावर आचार्य समंतभद्रस्वामींनी गंधहस्ति महाभाष्य लिहिले आहे असे मागे सांगितले. परंतु आचार्यांनी गंधहस्ति महाभाष्य लिहिले नाही, ते लिहिले आहे असे ह्मणणे लोकप्रवाद व दंतकथा यावर अवलंबून आहे, संस्कृत ग्रंथामध्ये याचा उल्लेख मिळत नाही. हिंदी भाषा जाणणारे कांही मार्गल जैन विद्वान् यांनी मात्र त्याचा उल्लेख केला आहे, असे बाबू जुगलकिशोर ह्मणतात. परंतु त्यांनी ते माध्य नाही हे दाखविणारे कोणतेही प्रमाण दाखविले नाही. आप्तभीमांश हा स्वतंत्र ग्रंथ आहे. तो महाभाष्याचा अंश नाही. किंवा तो महाभाष्याचा मंगलाचरणस्वरूप ग्रंथ नाही, असे बाबू जुगलकिशोर ह्मणतात. परंतु हे त्यांचे ह्मणणे असत्य आहे हे सिद्ध करण्याचा थोडासा प्रयत्न येथे केला जाणार आहे.

लघुसमंतभद्रस्वामींनी अष्टसहस्रीवर ' अष्टसहस्री विषमपद व्याख्या ' हा टिप्पण ग्रंथ लिहिला. व यांनीच चिंतामणि व्याकरणावर टिप्पणी लिहिली आहे. असे नाथूराम प्रेमी यांनी दिगम्बर जैन

ग्रंथ कर्ता और उनके ग्रंथ या पुस्तकामध्ये स्वतः लिहिलें आहे.

या आचार्यांनी अष्टसहस्रीसारख्या गहन ग्रंथावर जी टिप्पणी लिहिली आहे त्यावरून हे आचार्य मोठे विद्वान् असावेत असे दिसते. यांनी प्रथमारंभी अष्टसहस्री ग्रंथामध्ये गंधहस्ति महाभाष्याचा उल्लेख केला आहे. तो असा:—

उमास्वामिपादैरासूत्रितस्य तत्त्वार्थाधिगमस्य मोक्षशास्त्रस्य गंधहस्त्याख्यं महाभाष्यं उपनिबध्नंतः स्याद्वादविद्याग्रगुरवः श्रीसमंतभद्राचार्यास्तत्र मंगलपुरस्सरस्तत्रविषयपरमाप्तगुणातिशयपरीक्षामुपक्षिप्तवन्तो देवागमाभिधानस्य प्रवचनतीर्थस्य सृष्टिमापूरयांचक्रिरे ॥ या प्रमाणावरून समंतभद्राचार्यांनी गंधहस्तिमहाभाष्य लिहिलें आहे हें व्यक्त होतें. तसेच या उल्लेखावरून देवागमस्तोत्र हें या भाष्याचें मंगलाचरण आहे असे ठरते.

हस्तिमल्ल कवीने विक्रांत कौरव हें नाटक लिहिलें आहे. नाटकाच्या अंती या कवीने स्वतःची प्रशस्ति दिली आहे. तेथे त्याने समंतभद्राचार्यांचा उल्लेख करितांना आचार्यांनी गंधहस्ति महाभाष्य लिहिलें आहे असे झटले, ते असे—

तत्त्वार्थसूत्रव्याख्यानगंधहस्तिप्रवर्तकः ।

स्वामी समंतभद्रोऽभूद्देवागमनिदेशकः ॥ २ ॥

हा कवि ई. सन १२९० मध्ये झाला आहे. आज या कवीला होऊन ६३० वर्षे झाली.

तिसरें प्रमाण न्यायदीपिका या ग्रंथामध्ये मिळते. हा ग्रंथ धर्मभूषण आचार्यांनी लिहिला आहे. ते आपल्या न्यायदीपिकेंत सर्वज्ञसिद्धि प्रकरणामध्ये असे झणतात—

तदुक्तं स्वामिभिर्गंधाभाष्यस्यादावातमीमांसाप्रस्तावे —

सूक्ष्मांतरितदूरार्थाः प्रत्यक्षाः कस्यचिद्यथा ।

अनुमेयत्वतोऽस्यादिरिति सर्वज्ञसंस्थितिः ॥

या प्रमाणावरूनही गंधहस्ति महाभाष्याचा उल्लेख मिळतो. गंधहस्ति भाष्य आहे हे सिद्ध वरण्याला साधक असे हे प्रमाण मिळाल्यावर बाबू जुगलकिशोर या प्रमाणाची अप्रमाणता सिद्ध करण्यासाठी, धर्मभूषण आचार्यांनी लोकोक्ति किंवा दन्तकथा यांच्या आधारे असे लिहिले असावे असे ह्मणतात. यावरून कोणत्याही रीतीने आपला पक्ष सिद्ध केला पाहिजे ह्मणजे आपले काम झाले असेच बाबू महाशयांना वाटत असावे असे दिसते. पुनः हे बाबू महाशय असे ह्मणतात की 'धर्मभूषण आचार्यांनी गंधहस्ति महाभाष्य असे स्पष्ट झटले नाही यावरून कदाचित् आचार्य समंतभद्रांनी केलेल्या कर्मप्राभृत ग्रंथाचा उल्लेख हा असावा. बगैरे बगैरे.

परंतु कर्मप्राभृत ग्रंथाला महाभाष्य झटलेले कांठेही आढळून येत नाही असे असता बाबूजींना असा संशय येण्याचे कारण काय हे समजत नाही. आणि जर कांही कारण असेल तर एवढेच की प्रत्यक्षाखेरीज दुसरे प्रमाण मानावयास यांना जीबावर येते.

धर्मभूषणयति यांनी 'तदुक्तं स्वामिभिः' असे झटले आहे. येथे स्वामिभिः या शब्दाचा अर्थ समंतभद्राचार्य हाच फसा बाबू महाशयांना आढळला येथेही त्यांच्या मनामध्ये संशयाने कसा वास केला नाही हे समजत नाही.

धर्मभूषणाचार्यांनी 'आप्तमीमांसा प्रस्तावे' असे झटले आहे. यावरून गंधहस्तिमहाभाष्याचे आप्तमीमांसा हे एक प्रकरण आहे असे सिद्ध होते. आप्तमीमांसा महाभाष्याचाच अंश आहे. फरक इतकाच की सर्वज्ञसिद्धि हा विषय यामध्ये पूर्ण लिहून यास आचार्यांनी आप्तमीमांसा हे नाव दिले यामुळे हा एक वेगळाच ग्रंथ आहे याचा महाभाष्याशी कांही संबंध नाही असे वाटणे साहजिक आहे. या आप्तमीमांसेचे दहा अध्याय आहेत. तेही अकलंक देवांनी सर्वज्ञसिद्धिला सहाय्य करे विषय आहेत त्याची समाप्ति जेथे होते तेथे अध्याय समाप्तिची

कल्पनां करून दहा अध्यायात्मक हा ग्रंथ मानिला आहे. जसे 'इत्यास-
मीमांसाभाष्ये प्रथमः परिच्छेदः' इत्यादि. आचार्य समंतभद्रांनीं तत्त्वार्थ-
सूत्राच्या मंगल श्लोकावरच आसमीमांसा लिहिली व तत्त्वार्थसूत्रावर त्यांनीं
काही लिहिले नसावे हें संभवत नाही. वास्तव आसमीमांसाही महा-
भाष्याचा अंश आहे असें मानणें युक्तियुक्त दिसते.

भगवान् उमास्वामींनीं तत्त्वार्थसूत्राच्या प्रारंभी केलेल्या मंगलाचेंच
स्पष्टीकरण करण्याकरिता ज्यांनीं ११५ श्लोकाचें विस्तृत मंगलाचरण-
स्वरूपा देवागमस्तोत्र लिहिलें त्यांनीं अवश्य तत्त्वार्थसूत्राच्या १० अध्याया-
वर विस्तृत असें गंधहस्ति महाभाष्य लिहिलें असावें. नाही तर
तत्त्वार्थसूत्राच्या प्रथम मंगल श्लोकावरच जर ११५ श्लोकात्मक देवागम
स्तोत्र लिहिलें आहे असें मानलें तर तत्त्वार्थसूत्राच्या दहा अध्यायावर
विस्तृत असें भाष्य रचण्याचें त्यांना सामर्थ्य नव्हतें असें मानावें लागेल.
यावरून बिचार केला असता त्यांनीं गंधहस्ति महाभाष्य केले असावें
असें दिसून येईल. अकलंकदेव व विद्यानंदांनींही क्रमानें अष्टशती व
अष्टसहस्री लिहून पुनः त्यांनीं तत्त्वार्थवार्तिक व श्लोकवार्तिक हे ग्रंथ लि-
हिण्याचें कारण हें असावें कीं अष्टशती व अष्टसहस्री हे ग्रंथ फक्त तत्त्वार्थसूत्रा-
च्या मंगलाचरणावर लिहिले आहेत यास्तव तत्त्वार्थाच्या स्पष्टीकरणाचे हे
अंशभूत ग्रंथ आहेत असें समजून त्यांनीं तत्त्वार्थसूत्राच्या दहाही अध्याया-
वर वार्तिकें लिहून त्यांस यथाक्रम तत्त्वार्थवार्तिक व श्लोकवार्तिक अशीं
नावें दिलीं. याचप्रमाणें भगवान् समंतभद्रांनीं देवागमस्तोत्र हें तत्त्वार्थ-
सूत्राच्या एक अंश समजून संपूर्ण तत्त्वार्थसूत्राचे स्पष्टीकरणकरितां ८४-
००० हजार श्लोकाचे गंधहस्तिमहाभाष्य लिहून ठेविलें असावें असें
वाटते. आणि हें आमचें वाटणें खरें आहे असें आह्मी लणू शकतो याचें
कारण हें आहे कीं, धर्मभूषण यतींनीं आपल्या न्यायदीपिकेमध्ये 'तदुक्तं
श्वामिभिर्महाभाष्यश्यादावात्समीमांसाप्रस्तावे' असें झटलें आहे.

आसमीमांसा महाभाष्याचा प्रस्तावनास्वरूपी एक भाग संपूर्ण तर

‘महाभाष्यस्यादौ आत्ममीमांसा-प्रस्तावे’ असे धर्मभूषण आचार्यांनी बटलें नसतें.

बाबू जुगलकिशोर यांच्या अशा कल्पना आहेत कीं, समंतभद्राचार्यांचें गंधहस्ति असें उपनाम असावें अथवा कर्मप्राभृतावर ४८००० हजार श्लोकांची जी त्यांनीं टीका लिहिली असावी तिलाच गंधहस्ति महाभाष्य असें झणत असतील. किंवा आचार्यांचे शिष्य शिवकोटि नांवाचे होते त्यांनीं तत्त्वार्थावर टीका लिहिली आहे. तिलाच कदाचित् महाभाष्य झणत असावेत. परंतु ह्या सर्व कल्पना निर्मूल आहेत असें आह्मी दाखविलें आहे.

आचार्यांनीं लिहिलेल्या देवागमस्तोत्राबद्दल वादिराज कवि आपल्या पार्श्वनाथ चरित काव्यांत असें झणतात—

स्वामिनश्चरितं तस्य कस्य नो विस्मयावहम् ।

देवागमेन सर्वज्ञो येनाद्यापि प्रदर्श्यते ॥ ७ ॥

अर्थः—या कलिकाळांतही ज्यांनीं देवागमस्तोत्राच्याद्वारे जगाला सर्वज्ञ दाखऊन दिला त्या स्वामी समंतभद्राचार्यांचें चरित्र कोणाला बरें आश्चर्यांत पाडीत नाही ? या विवेचनानें देवागमस्तोत्राचें महत्त्व वाचकांच्या लक्षांत येईलच.

२ आचार्यांनीं युक्त्यनुशासन हा एक ग्रंथ लिहिला आहे. हा हि स्तुतिरूपच आहे. या ग्रंथांत आचार्यांनीं भगवान् महावीर तीर्थकरांची स्तुति केली आहे. यामध्ये ही अनेक अन्यमतांचे खंडन केलें आहे. या स्तोत्रावर विद्यानंदि आचार्यांनीं फार सुंदर अशी टीका लिहिली आहे. टीकेचें ‘युक्त्यनुशासनालंकार’ असें नांव आहे. विद्यानंद आचार्यांनीं युक्त्यनुशासनाची पुढें लिहिल्याप्रमाणें प्रशंसा केली आहे—

प्रमाणनयनिर्णीतवस्तुतत्त्वमबाधितम् ।

जीयात्समन्तभद्रस्य स्तोत्रं युक्त्यनुशासनम् ॥

अर्थः—प्रमाण व तत्त्व यांच्याद्वारे वस्तूंच्या स्वरूपाचा निर्णय करणारे

अज्ञात असं समंतभद्राचार्यांचे युक्त्यनुशासनस्तोत्र सदा विजयी असो.

३ आचार्यांचा ' जिनशतक ' अथवा ' स्तुति विद्या ' या नांवाचा एक ग्रंथ आहे. यांत चौवीस तीर्थकरांची स्तुति आहे. हिची रचना आचार्यांनी शब्दालंकारामध्ये केली आहे. मुरजबंध, चक्रबंध, गतप्रत्यागत, अर्धभ्रम, गोमूत्रिका इत्यादि बंधांचा आश्रय घेऊन ही स्तुति रचिली आहे. ही स्तुति समजण्याला अत्यंत कठिन पडले असते, जर हिच्यावर टीका कोणी लिहिली नसती. या स्तुति ग्रंथावर ' नरसिंहभट्ट ' या नांवाच्या विद्वानाने टीका लिहिली आहे. ती आपल्या टीकेच्या आरंभी असं म्हणतो—

समन्तभद्रं सद्बोधं स्तुवे वरगुणालयम् ।

निर्मलं यद्यशःकांतं बभूव भुवनत्रयम् ॥ २ ॥

यस्य च सद्गुणाधारा कृतिरेषा सुपात्रिणी ।

जिनशतकनामेति योगिनामपि दुष्करा ॥ ३ ॥

तस्याः प्रबोधकः कश्चिन्नास्ताति विदुषां मतिः ।

यावत्तावद्बभूवैको नरसिंहो विभाकरः ॥ ४ ॥

दुर्गमं दुर्गमं काव्यं श्रूयते महतां वचः ।

नरसिंहं पुनः प्राप्य सुगमं सुगमं भवेत् ॥ ५ ॥

अर्थः—ज्यांचे यश सर्वत्र भरस्वाने हे जग सुंदर व निर्मल विल्लुगलें, त्या विद्वान, गुणपरिपूर्ण अशा समंतभद्राचार्यांची मी स्तुति करितो. आचार्य समंतभद्रांचे जिनशतक नांवाचे सद्गुणांचा आधारभूत स्तोत्र आहे. ते सूर्यविकासी कमलाप्रमाणे आहे. ते स्तोत्र इतकें कठिन आहे की तसलें स्तोत्र योगिजनांना देखील करिता येणार नाही. त्या स्तोत्राच्या अर्थाचा उलगडा करणारा जगांत कोणी नाही अशी विद्वान लोकामध्ये प्रसिद्धि झाली होती. परंतु सूर्याप्रमाणे असलेल्या नरसिंहभट्टाने कमलाप्रमाणे असलेलें तें जिनशतक टीकारूपी किरणांनी विकसित केलें आहे. जिनशतकग्रंथावरची टीका

पाहिल विहाम लोक असें जणत असत की कठिनातले कठिन असें ही काव्य नरसिंहभट्टाच्या हाती पडलें की तें अत्यंत सुगम होतें. यावरून हें स्तोत्र किती कठिन असलें पाहिजे याची कल्पना बाबकांच्या मनांत येईल. आचार्यांनी जिनशतकातील ११६ व्या श्लोकांत चक्रबंधाची रचना करून त्यांत आपलें नांव व ग्रन्थाचें नांव लिहिलें आहे. तें असें—शातिवर्मकृतं जिनस्तुतिशतम् ' आचार्यांचें शातिवर्म हें नांव कसें, असें बाबकांस वाटण्याचा संभव आहे. परंतु शातिवर्म हें आचार्यांचें जन्मनांव आहे. व समंतभद्र हें त्यांचें दीक्षेचें नांव आहे. कर्णाट देशातील अष्टसहस्रीच्या एका प्रतीत आचार्यांच्या नांवाचा जो उल्लेख आहे तो असा ' इति फणिमंडलाळंकारम्योरगपुराधिपसूनुना शातिवर्मनाम्ना श्री समंतभद्रेण ' या उल्लेखावरून आचार्य पूर्वी राजपुत्र होते असें दिसतें. ' उरगपुराधिपसूनुना ' या उल्लेखावरून हें स्पष्ट होतें. आचार्यांचा क्षत्रिय कुळामध्यें जन्म झाला होता हें शातिवर्म या नांवावरून दिसूनहि येतें. क्षत्रियांच्या नांवापुढें प्रायः वर्म शब्द लाविलेला आढळून येतो.

४ आचार्यांचा रत्नकरंड नांवाचा श्रावकाचार ग्रंथ आहे. हा वाचकांच्या परिचयांतला आहे. या ग्रन्थावर प्रभाचंद्राचार्यांनी टीका लिहिली आहे. रत्नकरंडक ग्रन्थावरुल वादिराज कवि असें जणतात—

त्यागी स एव योगींद्रो येनाक्षय्यसुखावहः ।

अर्थिने भव्यसार्थाय दिष्टो रत्नकरंडकः ॥ १९ ॥

अर्थः—याचक अशा भव्य लोकांना ज्यांनी अनंतसुखाची प्राप्ति करून देणारा रत्नांचा—ज्ञानदर्शनचारित्र या तीन रत्नांचा अमृत्य करंडा देऊन टाकिला ते समंतभद्राचार्य खरोखर 'न भूतो न भविष्यति' अशा रीतीचे दाते आहेत असें जणावयाला कांहीं हरकत नाही.

समंतभद्र आचार्यांचा कर्मप्राभृतावर टीकारूप ग्रन्थ आहे. ही टीका ४८ हजार श्लोकांची आहे. इंद्रनंदि आचार्यांनी या टीकेचा आ-

पद्या भुतावतारात् उल्लेख केलो आहे. तो असा—

कालांतरे ततः पुनरासीद्यः परारि तार्किकाकींऽभूत् ।
 भीमान् समंतभद्रस्वामीत्यथ सोप्यधोत्य तं शिविधम् ॥
 सिद्धांतमतः षट्खंडागमगतखंडपंचकस्य पुनः ।
 अष्टौ चस्वारिंशत्सहस्रसद्ग्रंथरचनया युक्ताम् ।
 विरचितवानसिसुंदरमृदुसंस्कृतभाषया टीकाम् ॥
 बिलिखिन्दितीयसिद्धान्तस्य व्याख्यां सधर्मणा स्वेन ।
 द्रव्यादिशुद्धिकरणप्रयत्नविरहात्प्रतिनिषिद्धः ॥

श्लोक १६७ ते १७० पर्यंत.

अर्थः—तुंगुलूराचार्यांनंतर आनंदनांवाच्या गांवांत तार्किकसूर्य स-
 मंतभद्रस्वामी उत्पन्न झाले. त्यांनी कर्मप्राभृत व कषायप्राभृत या
 सिद्धांतग्रंथांचें अध्ययन केलें. तदनंतर कर्मप्राभृताच्या सहा भागां-
 पैकीं पांच भागांची ४८ हजार श्लोक प्रमाण टीका त्यांनी अति-
 सुंदर संस्कृत भाषेंत लिहिली आहे. कषाय प्राभृत ग्रंथाची टीका
 लिहिण्यास हि आचार्यांनी प्रारंभिलें होतें. परंतु त्यांच्या एका सहा-
 ध्याय्यानें निषेध केल्यामुळें त्यांनी टीका लिहिली नाही. द्रव्यादिशु-
 द्धीचा अभाव हें निषेधाचें कारण होतें.

आचार्यांचा 'तत्वानुशासन' या नांवाचा एक ग्रंथ आहे असें
 ऐकिवांत आहे. परंतु तो अद्यापि उपलब्ध नाही.

आचार्यांनी व्याकरण ग्रंथ डि लिहिला असावा असें वाटतें. पूज्य-
 पादस्वामींनी जैनेंद्र व्याकरणामध्यें 'चतुष्टयं समंतभद्रस्य' या सू-
 त्राच्या उल्लेखानें आचार्यांच्या मतांचा उल्लेख केलो आहे. परंतु त्यांच्या
 व्याकरणाचें अस्तित्त्व आहे किंवा नाही याचा अद्यापि नि-
 र्णय झाला नाही. हरिवंशकार जिनसेन आचार्य समंतभद्रांनी जीव-
 सिद्धि या नांवाचा एक ग्रंथ लिहिला आहे असें ह्णणतात. पण तोही
 उपलब्ध नाही. अनंतकीर्ती या नांवाचे एक आचार्य बादिराज क-

बौधे वेळेस झाले आहेत. यांनीही ' जीवसिद्धि ' या नावाचा ग्रंथ लिहिला आहे असे बादिराज कवि आपल्या पार्श्वनाथचरितामध्ये लिहितात. परंतु तो ही ग्रंथ उपलब्ध आहे किंवा नाही हे समजत नाही. आचार्य समंतभद्रांनी कोणते कोणते ग्रंथ रचिले याचे थोडक्यात वर्णन केले. आतां आचार्यांचा समय निर्णय करण्याचा यथाशक्ति प्रयत्न करण्याचे मनांत योजिले आहे.

आचार्य समंतभद्रांचा कालनिर्णय.

याविषयी अनेक मते आहेत. आचार्य समंतभद्रांनी या भरतभूमीला आपल्या जन्माने केव्हा पवित्र केले याचा निर्णय करणे कठिण आहे. कारण यांच्या कालाचा योग्य निश्चय करण्यासारखे प्रमाण अद्यापि उपलब्ध न झाल्यामुळे अनेकांचे अनेक तर्क चालणे शक्य आहे. आचार्य समंतभद्र हे विक्रमाच्या दुसऱ्या शतकांत झाले आहेत असे कित्येकांनी ठरविले आहे, व महामहोपाध्याय पं. सतीशचंद्र विद्याभूषण एम. ए. यांनी समंतभद्राचार्य ई. सन ६०० मध्ये झाले आहेत असे ठरविले आहे. परंतु हे दोन्ही तर्क अयोग्य आहेत असे वाटते. पूज्यपादांनी जेनेद्र व्याकरण रचिले आहे. पूज्यपादांनी देवनांदी असे ही दुसरें नांव आहे. या आचार्यांचे चरित्र कर्णाटक भाषेत एका विद्वानाने लिहिलेले आढळते. त्यावरून विचार केला असतां पूज्यपादाचार्य विक्रमाच्या पांचव्या शतकामध्ये झाले असावेत असे ठरते. येथे पूज्यपादाचार्यांच्या कालाचा निर्णय करण्याचे कारण हे आहे की यांनी आपल्या जेनेद्र व्याकरणाच्या अंती ' चतुष्टयं समंतभद्रस्य ' या सूत्रोद्धरणाने भगवान् समंतभद्राचार्यांचा उल्लेख केला आहे. यावरून पूज्यपादाचार्य हे समंतभद्राचार्यांच्या मागाहून झाले आहेत हे सिद्ध होते. पूज्यपादाचार्य हे अकलंक, विद्यानंद, प्रभाचंद्र, यांच्या पूर्वी झाले आहेत. कारण, अकलंक व विद्यानंदांनी पूज्यपादाचार्यांच्या सर्वार्थसिद्धीचे स्पष्टीकरण तत्त्वार्थ वार्तिक व श्लोक-

भार्तिक यामध्ये केले आहे. पूज्यपाद आचार्यांच्या एक शिष्यांचे वज्र-
नदी असे नांव होतें. यानें द्राविडसंघाची उत्पत्ति केली असें देवसेन
आचार्यांनी आपल्या दर्शनसार नांवाच्या ग्रंथामध्ये हटले आहे. तें
असें—

सिरिपुज्जपादसिस्सो दाविडसंघस्स कारगो दुट्ठो ।

णामेण वज्जणं दी पाहुडवेदी महासत्तो ॥ २४ ॥

अर्थः—श्री पूज्यपाद आचार्यांच्या वज्रनदी शिष्यांनी द्राविडसंघ उ-
त्पन्न केला. तो प्राभृतशास्त्राचा जाणता होता, व सामर्थ्यवान होता.
यानें द्राविडसंघाची उत्पत्ति केव्हां केली याचा उल्लेख असा—

पंचसये छव्वीसे विक्रमरायस्स मरणपत्तस्स ।

दक्खिणमहुराजादो दाविडसंघो महामोही ॥ २८ ॥

अर्थः—विक्रम राजाच्या मृत्यूनंतर ५२६ वर्षांनी दक्षिण मथुरेत
[मडुरा] महामूढ असा द्राविडसंघ उत्पन्न घाला.

प्रसिद्ध इतिहासज्ञ के. बी. पाठक यांनी कानडी ग्रंथाच्या आधारे हें
सिद्ध केले आहे कीं दुर्विनीत राजाचे वेळीं पूज्यपादाचार्य झाले आहेत.
पूज्यपादाचार्य दुर्विनीत राजाचे गुरु होते. या राजानें विक्रम संवत्
५३५ पासून ५७० पर्यंत राज्य केले. वज्रनदी हा जरी पूज्यपाद
आचार्यांचा शिष्य होता तथापि त्यानें आचार्यांचें अस्तित्व असतानाच
द्राविड संघाची स्थापना केली असावी. यावरून विक्रम संवत् ५००
पासून ५७० पर्यंत पूज्यपादाचार्यांचे अस्तित्व होतें असें मानण्यास काहीं
हरकत नाही हें सिद्ध होतें.

आतां आपण समंतभद्राचार्यांचा काल निर्णय करू. पूज्यपादाचार्यांच्या
काल निर्णयानें समंतभद्राचार्यांच्या काल निर्णयाला मोठी मदत होते.
भगवान् महावीर स्वामी मोक्षाला गेल्यानंतर ६८३ वर्षेपर्यंत भारत
वर्षांत अंगभ्रानाची प्रवृत्ति राहिली होती. असें भगवजिनसेनाचार्य,
हरिवंशकार जिनसेनाचार्य यांनीं कृतानें आपल्या आदिपुराण व हरिवंश

यामध्ये वर्णिले आहे. तसेच इन्द्रनंदि आचार्यांनीही आपल्या श्रुतावतार ग्रंथामध्ये हेच वर्णिले आहे. ६८३ वर्षांचा हा काल महावीरस्वामी मोक्षास गेल्यानंतरचा आहे. तो असा:—

६२ वर्षांत	३	केवलज्ञानी
१०० वर्षांत	५	श्रुतकेवली
१८३	,,	११ मुनि ११ अंगे व दहा पूर्वीचे धारक
१२०	,,	५ मुनि अकरा अंगाचे धारक
११८	,,	४ ,, आचारांगाचे धारक

६८३ वर्षे.

त्रिलोक प्रज्ञति या नांवाचा ग्रंथ यतिवृषभाचार्यांनी लिहिला आहे. हे आचार्य समंतभद्र आचार्यांच्या प्रथम झाले आहेत यास्तव हे फार प्राचीन आहेत. यांनीही आपल्या ग्रंथांत महावीरस्वामीच्या नंतरच्या ६८३ वर्षांच्या कालापर्यंत अंगज्ञान होतें असें झटलें आहे. तें असें:—

तेसु अतीतेसु तदा आचारधराण ह्योति भरहम्मि।

गोदममुण्णिपहुदीणं वासाणं छस्सदाणि तेसीदी ॥८२॥

भरतक्षेत्रामध्ये सुभद्र, यशोभद्र, यशोबाहु व लोहाचार्य हे चार मुनि आचारांगाचे धारक होते. हे होऊन गेल्यावर मग कोणी अंगाचा धारक झाला नाही. याप्रमाणे गोतम गणधरापासून आचारांगधर ४ मुनीपर्यंतचा काल ६८३ वर्षपर्यंतचा आहे हें सिद्ध होतें.

आचारांगधारी मुनि ज्ञानानंतर अर्हद्वलि आचार्य झाले. तदनंतर माघनंदि आचार्य झाले. ते स्वर्गवासी ज्ञानानंतर धरसेम आचार्य झाले त्यांनी भूतबलि व पुष्पदंत यांना शिकविले अर्थात् हे दोन मुनि धरसेम आचार्यांचे शिष्य होते. भूतबलींनी जिनपालितास शिकविले. तदनंतर पुणधर नांवाचे आचार्य झाले. त्यांचे नागहस्ति व आर्यमक्षु हे दोन मुनि शिष्य होते. या दोघा मुनीजवळ यतिवृषभाचार्यांनी आपयजन केले. हे

यतिवृषभाचार्य त्रैलोक्य प्रज्ञप्तिग्रंथाचे कर्ते होत. हे आचार्य कुंदकुंद आचार्यांच्याही पूर्वी झाले आहेत. कुंदकुंद आचार्यांनी पंचास्तिकाय समयसारांत ज्या गाथा संगृहीत केल्या आहेत त्यापैकी कांहीं गाथा या ग्रंथांत आढळून येतात. तसेच त्रैलोक्यसारामध्ये ही असलेल्या पुष्कळशा गाथा यामध्ये आढळल्या आहेत. ९८७ पासून ९९० पर्यंतच्या त्रैलोक्य सारांतील गाथा त्रैलोक्यप्रज्ञप्तीत आढळून येतात. यावरून त्रैलोक्य प्रज्ञप्तीचा संक्षेप त्रैलोक्यसार हा ग्रंथ असावा असे वाटते. असो. यतिवृषभाचार्यांचे शिष्य उच्चारणाचार्य या नांवाचे होते. या रीतीने चालत असलेल्या आचार्यपरंपरेमध्ये कुंदकुंद शहरामध्ये पद्मनंदि नांवाचे मुनि झाले. यांना कुंदकुंदाचार्य असे ह्मणतात. तदनंतर कांहीं काळाने शामकुंड आचार्य झाले. कांहीं काळ गेल्यानंतर तुम्बळूर नांवाच्या तुम्बळूराचार्य नांवाचे मुनि झाले. व तदनंतर तार्किकसूर्य आचार्य समंतभद्र हे झाले.

महावीरस्वामी मोक्षास गेल्यानंतर ६०५ वर्षे व पांच महिन्यांनी शकराजा अर्थात् शालिवाहन हा उत्पन्न झाला असा त्रैलोक्यसारामध्ये उल्लेख आला आहे. तो असा—

पण छस्सयवस्सं पण मासजुंद गमिय वीरणिवुइदो ।

सगराजो तो ककी चदुणवतियमहिअसगमासं ॥ ८५० ॥

शालिवाहन शकाची ३९४ वर्षे झाल्यानंतर कल्की उत्पन्न झाला. यावरून शालिवाहनाच्या ८३ व्या वर्षापर्यंत अंगज्ञान भारत वर्षामध्ये होतें. विक्रम संवत् १३४ वर्षानंतर शालिवाहन शकाला प्रारंभ होतो. अर्थात् 'महावीरस्वामी मोक्षास गेल्यानंतर ४७१ वर्षांनी विक्रम संवत् सुरू झाला. विक्रमसंवत् २१२ वर्षेपर्यंत अंगज्ञानप्रवृत्ति होती.

यावरून आपणांस असे दिसून येईल की यतिवृषभाचार्य, कुंदकुंद आचार्य, उमास्वामी, समंतभद्र या आचार्यांचे अस्तित्व विक्रम संवत् २१२ वर्षेपर्यंत त्गहते. यतिवृषभाचार्य कुंदकुंदाचार्य, उमास्वामी व

समंतभद्र यांचा अस्तित्वकाल विक्रमाचें तिसरें किंवा चौथें शतक हें असावें असें अनुमान करतां येईल. यतिवृषभाचार्यांच्या मागून कुन्दकुन्द व तदनंतर उमास्वामी झाले व तदनंतर संगंतभद्राचार्य झाले. यावरून समंतभद्राचार्यांचा अस्तित्वकाल विक्रमाचें तिसरें किंवा चौथें शतक असावें असें वाटते.

आचार्य समंतभद्रांचे शिवकोटि मुनि शिष्य होते. विक्रांतकौरव नाटकाच्या शेवटीं प्रशस्तीत हस्तिमल्ल कवीनें शिवकोटि मुनि आचार्यांचे शिष्य होते असें लिहिलें आहे.

शिष्यौ तदीयौ शिवकोटिनामा ।

शिवायनः शास्त्रविदां वरेण्यौ ॥

कृत्स्नश्रुतं श्रीगणिपादमूले ।

ह्यधीतवन्तौ भवतः कृतार्थौ ॥ ४ ॥

भगवान् जिनसेनांनीं शिवकोटि मुनींनीं भगवती आराधना ग्रंथ लिहिला आहे असें आदिपुराणामध्यें हटलें आहे.

शीतीभूतं जगद्यस्य वाचाराध्यचतुष्टयम्

मोक्षमार्गं स पायान्नः शिवकोटिमुनीश्वरः ॥

अर्थः—ज्यांच्या उपदेशानें दर्शन, ज्ञान, चारित्र्य व तप या चार आराधनारूपी मोक्षमार्गांचा आश्रय करून जग शांतस्वरूपी झालें. ते शिवकोटि मुनीश्वर आमचें रक्षण करोत ।

समंतभद्र आचार्यांची दिगंबर जैनधर्मातील विद्वानामध्यें किती ख्याति होती, त्यांनीं कोणते ग्रंथ लिहून जैन समाजास ऋणी करून सोडलें, व ते केव्हां झाले या विषयांचा यथाशक्ति यथपर्यंत विचार केला. आतां आचार्यांचें चरित्राची पूर्वाचार्यांनीं जी हकीकत लिहून ठेविली आहे तिचा संक्षेपानें उल्लेख करूं.

आचार्य समंतभद्र हे क्षत्रिय होते, त्यांचें शांतिवर्मा असें नांव होतें व ते राजपुत्र होते असें आह्मी मागे सप्रमाण सिद्ध केलें आहे. आतां त्यांनीं दीक्षा

घेतऱ्यावर त्यांना काय काय आपत्ति भोगाव्या लागल्या व त्या आपत्तींचा नाश करून त्यांनी कशा रीतीने जैनधर्माची प्रभावना केली हें दाखऊं.

दक्षिण प्रांतांत कांची नांवाचें शहर आहे. तथें न्याय, व्याकरण, काव्य, साहित्य व धर्मशास्त्र यामध्ये अद्वितीय निपुण असे समंतभद्र नांवाचे विद्वान् मुनि राहत असत. जसे ते विद्वान् होते तसेच ते चारित्रिवान्ही होते. ते निर्दोष चारित्र पाळित असतां वेदनीय कर्माच्या जबरदस्त उदयानें जेव्हाले अन्न लागलीच भस्म करणारा असा दुःखद भस्मक या नांवाचा रोग त्यांना झाला. त्या रोगानें त्यांना अतिशय वेदना होऊं लागल्या तेव्हां त्यांच्या मनांत तशाबेळीहि 'अरेरे या रोगानें मी फार पीडित झालों असल्यामुळें जैनधर्माची प्रभावना करण्यास असमर्थ झालों ना ? मी या रोगाची दुःसह वेदना सोसण्यास समर्थ आहे. मला हा रोग झाल्यानें विशेष वाईट वाटत नाही. परंतु जैनधर्माची प्रभावना करण्याची माझी उत्कट इच्छा मनांतल्यामनांतच जिरून जाणार याबद्दल मला अत्यंत दुःख वाटतें' इत्यादि सद्विचार येऊं लागले. त्यांनीं रोगाचा नाश ज्यानें होईल तो विधि लौकर करावा असें मनांत आणिलें व तेथून निघून त्यांनीं उत्तर दिशेकडे प्रयाण केलें. ते पुडेंदु शहरास जाऊन पोहोंचले, तथें बौद्धांची मोठी दान शाला होती, येथें आपणास यथेच्छ अन्न मिळेल व आपला रोग नाहीसा होईल या हेतूनें व रोगाच्या असह्यतेनें मुनिधर्म पाळणें अशक्य झाल्यामुळें त्यांनीं मुनिवेष सोडून दिला व ते बौद्ध साधु बनले. परंतु येथेहि त्यांच्या रोगाचा उपशम करण्यासारखा आहार न मिळाल्यामुळें येथूनहि त्यांनीं प्रयाण केलें. उत्तर प्रांतांतील अनेक गां. वामध्यें ते गेले तथापि त्यांच्या रोगाचा नाश करण्यासारखें अन्न मिळालें नाही. व त्यांची भूक शांत झाली नाही. याप्रमाणें फिरत फिरत कित्येक दिवसांनीं ते दशपुर शहरास गेले. त्या शहरांत वैष्णवांचा मठ होता, तथें पुष्कळसे वैष्णव साधु रहात असत. त्या

साधूना त्यांचे भक्त उत्तम आहार देत असत. हें आचार्यांनी पाहिले व त्यांनी बौद्धवेप सोडून दिला. आणि ते वैष्णव साधु बनले. परंतु येथेहि त्यांना मसमक रोग विनाशक आहार न मिळाल्यामुळे त्यांना येथूनहि योग्य आहारप्रति करण्यास्तव जावे लागलें. या रोगाची शांति करण्यासाठी त्यांना अनेक देश फिरावे लागले.

त्यांनी रोगविनाशाचे उपाय करण्यासाठी जरी अनेक वेष धारण केले तथापि त्यांनी आपले सम्यक्त्व मलिन किंवा नष्ट केले नाही. हे बाहेरून वेषांतर केलेले दिसत असत परंतु त्यांचे अन्तःकरण सम्यक्त्वाच्या प्रकाशाने अत्यंत उज्वल झाले होते. यावेळेस त्यांचे स्वरूप, चिखलाने भरल्यामुळे वरून मळकट पण आंतून तेजःपुंज असलेल्या मण्याप्रमाणें दिसत होते. कांहीं दिवसांनी ते फिरत फिरत वाराणसी अर्थात् काशी येथे आले. तेथील साधु शिवभक्त असल्यामुळे त्यांनी शैव साधूंचा वेष धारण केला. या वेषाने फिरत असता त्या शहरांत शिवकोटी राजानें बांधलेले एक मोठे शिवमंदिर त्यांच्या दृष्टीस पडले. तेथे महादेवाच्या पुढे अर्पण केलेला रसभरित पक्वान्नांचा नैवेद्य पाहून या ठिकाणी अशा तऱ्हेचे पक्वान्न आपणास खावयास मिळाल्यास आपला रोग निःसंशय बरा होईल. असा विचार करून त्यांनी देवळामध्ये प्रवेश केला व तेथील पुजाऱ्यांस हा महादेवास अर्पण केलेला नैवेद्याचा राशि त्यास तुम्ही खाऊ घाहू शकत नाही काय ? असे विचारिले. आही असमर्थ आहोत असे पुजाऱ्यांनी सांगितल्यावर आचार्यांनी मी महादेवास हा सर्व नैवेद्यराशि खात्रीने खाऊ घालू शकेन असे हटले. आचार्यांचे हें अद्भुत व अश्रुतपूर्व भाषण ऐकून त्यांना फार आश्चर्य वाटले. कांहीं पुजाऱ्यांनी त्याचवेळेस राजाला ही हकीकत कळविली. राजाला साश्चर्य आनंद वाटला व त्याने पुनः महादेवास अर्पण करण्यासाठी पुष्कळसा नैवेद्य आपल्या बरोबर घेतला आणि तो तेथे आला. महाराज ! आपण महादेवाला हा सर्व नैवेद्य खाऊ घालाल काय ? असा त्याने आचार्यांना प्रश्न केला.

आचार्यांनी होय हणून उत्तर दिलें व तो सर्व नैवेद्याचा ढांग महादे-
वाच्या जवळ आणिला. सर्वांना त्यांनी बाहेर जावयास सांगून देवळाचे
दरवाजे बंद केले. त्या मोठ्या अन्नराशीला आपल्या उदरामध्ये आचा-
र्यांनी उदार आश्रय दिला. तदनंतर ती उर्धी भांडी बाहेर नेण्याचा हुकूम
त्यांनी नौकरांना फर्माविला. हें कृत्य पाहून राजाला आनंद व आश्चर्य
ही वाटली. तो दररोज मोठ्या भक्तीने अनेक प्रकारचा नैवेद्य पाठवूं
लागला. याप्रमाणें सहा महिनेपर्यंत महाराजांना षडसयुक्त अशा पक्वान्ना-
वर यथेच्छ हात मारतां आल्यामुळें भस्मक रोगानें आपलें तोंड काळें
केलें. महाराजांचा आहार इकृतिस्थ झाला. शरीर नीरोग व तेजःपुंज
दिसे लागलें. आतां नैवेद्य दररोज उरू लागल्यामुळें पुजाऱ्यांनी महा-
राज ! अलिकडे नैवेद्य कां उरू लागला असें विचारलें.

राजाच्या भक्तीने महादेव प्रसन्न झाले आहेत. ते आतां कमी जेव-
तात असें; आचार्यांनी उत्तर दिलें. ही हकीकत राजालाहि समजली.
राजाला आपल्या भक्तीने महादेव प्रसन्न झाले हें ऐकून आनंद वाटला;
परंतु थोड्याच वेळांत त्याचें अंतःकरण संशयानें व्यापून गेलें. तो
मनांत हणू लागला—यांत काहीं तरी दुसराच प्रकार असला पाहिजे.
आपण याची खात्री करून घेवली पाहिजे; असा विचार करून तो
देवळांत आला व त्याने आचार्य दार लाऊन काय करीत असतात हें
पाहण्यासाठीं एका लहान मुलाला महाराज पाहू शकणार नाहीत अशा
गुप्त रीतीनें ठेविलें. महाराज स्वतःच जेवतात असें त्या मुलाच्या दृष्टीस
पडलें. त्यानें ती सर्व हकीकत राजापुढें निवेदन केली. ती हकीकत
ऐकून राजाच्या तळपायाची आग मस्तकाला जाऊन पोहोचली. राजा
रागानें हणाला ‘ अरे जोग्या, मी महादेवास सर्व अन्न खाऊ घालतो
हणून स्वतः खात होतास नाही कां ? तू मूर्तिमंत धूर्तपणाचा पुतळा
आहेस. बरें, आतां जर तूं महादेवास नमस्कार करणार नाहीस तर
येथून तुझी सुटका होणें अशक्य आहे असें समज. आचार्य हणाले

राजन् माझा नमस्कार निर्दोषि असे भगवान् जिनेश्वरच सहन करूं शकतात. रागद्वेषानें भरलेल्या तुझ्या देवाला माझा नमस्कार सहन होणार नाही. तो फुटून त्याचे तुकडे होतील. आचार्यांचें हें भाषण ऐकून राजाला आश्चर्य वाटलें.

तो ह्मणाला कांहीं हरकत नाही परंतु तुला मात्र अवश्य नमस्कार करावा लागेल. तुझ्या नमस्काराचें सामर्थ्य आह्मी पाहणार आहोत. योग्यानें, मी सकाळीं माझ्या नमस्काराचें माहात्म्य तुमच्या नजरेस आणून देईन, असें ह्मटलें. राजानें योग्याला मोठ्या बंदोबस्तांत ठेविलें. दोन प्रहर रात्र उलटून गेल्यावर आचार्य मनांत विचार करूं लागले कीं मी तर अविचारानें असें बोलून गेलों. आतां सकाळीं काय होईल हें सांगवत नाही. याप्रमाणें चिन्तातुर होऊन मनामध्ये जिनेश्वराचें स्मरण करीत असतां जैन शासनदेवता पद्मावतीचें आसन कंपित झाल्यानें ती तेंथें आली व ह्मणाली ' अहो तुम्ही चिन्ता करूं नवां. तुम्ही जें काल बोलून गेलात तें सर्व घडून येईल. पूर्ण शांति देणाऱ्या चोवीस तीर्थकरांची ' स्वयंभुवा भूतहितेन भूतले ' या पद्यांच्या आधार घेऊन तुम्ही स्तुति करा ह्मणजे अवश्य तें महादेवाचें लिंग फुटेल. ' असें बोलून ती जिनभक्तितत्पर देवता निघून गेली. आचार्यांना देवतेच्या दर्शनानें मोठा आनंद झाला. त्यांनीं चोवीस तीर्थकरांची स्तुति रचिली व ते निश्चिन्त चित्त होऊन राहिले. आज सकाळीं आपल्याला अद्भुत प्रकार दृष्टीस पडणार या हेतूनें राजा आपल्याबरोबर पुष्कळशी मंडळी घेऊन तेंथें आला. देवळाचा दरवाजा उघडला गेला व त्या योग्याला बाहेर आणिलें. त्या वेळेस त्या योग्याच्या तोंडावर अपूर्व तेजाची सुंदर छटा पसरली होती. तें तेज पाहिल्याबरोबर, हा ह्मणाला त्याप्रमाणें अवश्य होईल, अशी राजाची खात्री झाली. तदनंतर राजानें योग्याला नमस्कार करण्यास सांगितलें. योग्यानें लागलीच मोठ्या भक्तीनें भधुर शब्दांनीं चोवीस तीर्थकरांची

स्तुति करण्याला प्रारंभ केला. क्रमाने सात तीर्थकरांची स्तुति करून योगिराजाने आठव्या तीर्थकरांच्या स्तुतीचा—

* यस्याङ्गलक्ष्मी परिवेषभिन्नं

तमस्तमोरेरिव रश्मिभिन्नम् ।

ननाश बाह्यं बहुमानसं च

ध्यानप्रदीपातिशयेन भिन्नम् ॥३७॥

हा श्लोक उच्चारतांक्षणीं महादेवाचे लिंग ताडकन् फुटलें व त्यांतून जिनेश्वराची चतुर्मुख प्रतिमा बाहेर निघाली. त्यावेळेस राजा व इतर सभ्य जनांना फार आश्चर्य वाटलें.

* येथें ' भिन्न ' हा शब्द तीन वेळेस आला आहे. व तिसऱ्या चरणांत ' ननाश ' हा शब्द आला आहे. ' भिन्न ' शब्दाचा अर्थ फुटणें असा होतो. ' ननाश ' या शब्दाचा अर्थ ' नाश पावला ' असा होतो. हा श्लोक ह्मणतांनाच तें महादेवांचे लिंग फुटलें यावरून या श्लोकांतील भिन्न व ननाश या शब्दांची सार्थकता मनाला पूर्ण पटते. या शब्दाच्या रचनेवरूनहि आचार्यांच्या या कथेंत किती सत्यांश भरला आहे हें व्यक्त होतें. तसेंच चंद्रप्रभ तीर्थकरांच्या स्तुतीच्या पहिल्या श्लोकांतच ' वन्दे ' मी ' नमस्कार करितो ' असा शब्द आला आहे. प्रथमच्या सात तीर्थकरांच्या स्तुतिमध्ये हा शब्द आला नाही. तेव्हां आठव्या तीर्थकराची स्तुति करित असतांना त्यांनीं नमस्कार केला व नमस्कार केल्यानंतर दुसऱ्या श्लोकाचा प्रथम चरण ह्मणता क्षणींच तें फुटून चतुर्मुखी चंद्रप्रभाची प्रतिमा बाहेर निघाली. या सर्व विवेचना-वरून ही दंतकथा नसून ही सत्यकथा आहे असें सिद्ध होतें. मल्लिषेण प्रशस्तीमध्ये हेंच सांगितलें आहे. चंद्रप्रभ तीर्थकरांचीच प्रतिमा कां निघावी ? यामध्येहि कांहीं गूढ आहे. तें असें. महादेवाने आपल्या डोक्यावर चंद्र धारण केला आहे. व चंद्रप्रभ तीर्थकरांनीं आपल्या पद-कमळीं चंद्र धारण केला आहे. यावरून महादेवापेक्षां चंद्रप्रभच श्रेष्ठ आहेत. आणि ह्मणूनच महादेवाची पिंड फुटून चंद्रप्रभ प्रतिमा निघाली.

तदनंतर योग्याने आपली हकीकत राजाच्या आप्रहावरून सांगितली. (मल्लिभेण प्रशस्तीमध्ये ही हकीकत आली आहे, मागे हिचें वर्णन आलें आहे. तेथें पाहावें.). योग्याने आपली हकीकत सांगून आपलें पूर्वाचें स्वरूप प्रगट केलें अर्थात जैन मुनिवेष स्वीकारला. हातांत मयूर—पिंछी धारण केली. तदनंतर अनेक वाद्यांचा पराभव करून जैनशासनाची प्रभावना सर्वत्र केली. हे आचार्य पुढें तीर्थकर होणार आहेत. याबद्दलचा उल्लेख हस्तिमल्ल कवीनें केला आहे. याचें वर्णन मागे केलें आहे. तसेच भविष्यकाली तीर्थकर कोणकोण होणार आहेत यात्रिषयी अशी एक गाथा आहे—

अठ्ठ हरी णव पडिहरि चक्किचउकं च एय बलभदो ।

सेणिय समंतभदो तिस्थयरा हुंति णियमेण ॥

अर्थः—आठ नारायण, नऊ प्रतिनारायण, चार चक्रवर्ती व एक शेवटचा बलिभद्र, श्रेणिक राजा व समंतभद्राचार्य हे भविष्यकाली तीर्थकर होणार आहेत. पुढें शिवकोटि राजा हा आचार्यांचा शिष्य झाल्याने दिगंबर दीक्षा घेतली व आचार्यांजवळ जैन धर्मातील तत्वांचें अध्ययन करून भगवती आराधना नांवाचा प्राकृत भाषेत एक अत्युत्तम ग्रंथ बनविला.

याप्रमाणें आचार्यांचें चरित्र संपलें आचार्यांनीं कोणकोणते ग्रंथ लिहिले याचाही उल्लेख मागे केलाच आहे.

स्वयंभूस्तोत्रांतील स्तुतींची अनुक्रमणिका.

विषय.

पृष्ठ.

१ प्रथम तीर्थकरांनीं कर्मभूमि प्रारंभी जें कार्य केलें त्याचें वर्णन १

२ अजित नांवाची सार्थकता १५

३ संभव नाथांनीं लोकांना कसें सुखी केलें याचें वर्णन. २४

४ गुण ह्यणजे दया. हिच्या पालनासाठीं अभिनंदन जिनांनीं दोन्ही परिप्रहांचा त्याग केला, व रागद्वेषांचा त्याग केला; ह्यणजे, खऱ्या दया-गुणाची प्राप्ति होते असें सांगितलें. रागद्वेषामुळेच निर्दयता उत्पन्न होते व तीच दुःखाला कारण आहे असेंही त्यांनीं सांगितलें. ३९

५ स्याद्वादाचें अनुसरण केल्यानें आपलें मत सुंदर झालें आहे. अन्य एकांत मतामध्ये कारकादि व्यवस्था होणें असंभव आहे असें सु-मति जिनांनीं सांगितलें आहे. ५२

६ पद्म ह्यणजे कमल त्याचा विकास करणारे हे पद्मप्रभ होत. अथवा पद्मा ह्यणजे लक्ष्मी अगर शोभा; तिचें पहिलें स्वरूप सरस्वती-रूपानें प्रगट होतें. त्याचा पूर्ण विकास झाला ह्यणजे सर्वज्ञता प्राप्त होतें. मेददृष्टीनें पाहणारे लोक सर्वज्ञतेबरोबर प्राप्त होणाऱ्या विभू-तीला लक्ष्मी मानतात. पण वास्तविक पाहिलें असतां आपल्याशीं स-तत अविनाभावी संबंध ठेवणारी जी लक्ष्मी ती सर्वज्ञतेखेरीज दुसरी नव्हे. विद्या अगर ज्ञानाच्या दृष्टीनें तीच विभूति सर्वज्ञता या नांवानें संबोधिली जाते; आणि तिलाच ऐश्वर्याच्या दृष्टीनें लक्ष्मी ह्यणतात. अशी वास्तविक व परिपूर्ण लक्ष्मी पद्मप्रभ देवास प्राप्त झाली. ७२

७ आपले पार्श्वभाग ह्यणजे आजूबाजूची परिस्थिती सुंदर कशानें होते याचें कारण दाखविण्याचे हेतूनें सुपार्श्व तीर्थकरांनीं असें वर्णन केलें कीं, भोग हे रोग आहेत, त्यांच्या कारणभूत विषयसामग्रीला भाभूत सासून आपल्या भोवतालची परिस्थिति शुद्ध केल्यानें स्वास्थ्य

प्राप्त होते. अशुद्ध पार्श्वभाग, शरीर व इतर विषयांच्या संबंधानें होतात. हे संबंध असले ह्यणजे मनुष्य जरी मृत्युरोगादिकापासून भीतो तथापि ते त्याचा अवश्य पाठलाग करितात. यास्तव मृत्युरोगादिकांचा जेव्हां पूर्ण नाश होतो तेव्हांच आपली भोवतालची परिस्थिति पूर्ण शुद्ध व सुखयुक्त होते. ८१

८ चंद्रप्रभ हें नांव सार्थक आहे. यांनीं आत्म्यास मलिन करणाऱ्या कषायांचा नाश करून आपल्या आत्म्याचें स्वरूप चंद्राप्रमाणें निर्मल बनविलें. ९३

९ पुष्पदंत अथवा सुविधि यांनीं पदार्थांचे स्वरूप खोळ्या एकांताचे खंडन करील असें वर्णिलें. पदार्थांतील एकत्व व अनेकत्व धर्म हे त्या पदार्थापासून सर्वथा वेगळे किंथा अभिन्न नाहींत असें सांगितलें. वाक्यामध्ये गौण अर्थ कोणता व मुख्य अर्थ कोणता समजावा याचें हि यांनीं प्रतिपादन केलें. पदार्थांचा योग्य विधि—ह्यणजे स्वरूप, तें यांनीं दाखऊन दिलें. १०२

१० शीतल जिनेश्वरांनीं सांसारिक सुखाशाखी अग्नीनें होरपडणारें आपलें मन ज्ञानरूपी पाण्यानें शांत केलें. भव्यजनांनाही हाच उपाय सांगून त्यांच्या मनालाही शांति प्रदान केली. जन्म व जरा यांचा नाश व्हावा हाच शीतल जिनाचा उद्देश होता. यांनीं सर्वांना शांतीचा उपदेश दिला यामुळें यांचें शीतल नांव सार्थक आहे. १२२

११ श्रेयोमार्गामध्ये यांनीं भव्यांना आपल्या उपदेशानें स्थिर केलें यास्तव यांचें श्रेयान् हें नांव योग्य आहे. या श्रेयान् जिनांनीं वस्तूतील धर्मांना मुख्यता व गौणता केव्हां प्राप्त होते हें सांगून श्रेयोमार्ग दाखविला. १३१

१२ पूज्य अशा जिनेश्वराची पूजा करण्यानें जरी थोडेसें पातक होते, तथापि पुण्यप्राप्ति पुष्कळ होते. तसेंच आपलें परिणाम शुभ

किंवा अशुभ होण्यास बाह्यवस्तु देखील कारण असतें असें वासुपूज्य जिनाच्या स्तोत्रांत सांगितलें आहे. १५२

१३ वस्तु सर्वथा एकधर्मात्मकच आहे असें वर्णन करणारे नय वस्तूंची सिद्धि करू शकत नाहींत. अशा नयांना कुनय ह्मणतात.

स्याद्वादाचा आश्रय घेणारे नय पदार्थांची सिद्धि करितात. कारण, वस्तूतील ज्या धर्मांचें वर्णन ते करितात त्याला ते मुख्यता देतात, व तिच्यांतील इतर धर्मांना गौण समजतात परंतु त्यांचा निषेध करीत नाहींत, यामुळे त्यांना सत्य नय ह्मणतात; असें विभल जिनेश्वरांनीं सांगितलें आहे. १६०

१४ अनंत दोषांचें उत्पत्तिस्थान असा मोह यांनीं जिंकिला यास्तव यांचें अनंत हें नांव सार्थक आहे. या जिनेश्वरांनीं आशारूपी नदी परिग्रह-त्यागरूपी सूर्यकिरणानीं शुष्क केली. अनंत ह्मणजे संसार हा यांनीं जिंकिला यास्तव यांना अनंतजित् ह्मणतात. १७२

१५ धर्मतीर्थकरांचें धर्म हें नांव सार्थक आहे. कारण, यांनीं धर्माचा व त्याचें स्वरूप वर्णन करणाऱ्या आगमाचाही प्रसार केला. या तीर्थकरांनीं स्वतःला व भव्य जीवांना सुखी केलें यास्तव यांना शंकर असेंहि नांव आहे. १७८

१६ शांति तीर्थकरांनीं सिंहासनस्थ असतांना प्रजेमध्ये शांति उत्पन्न केली व मुनि ज्ञात्यावर पापशांति केली, मोहाचा नाश केला. हे शांति जिनेश्वर शरण आलेल्या भव्यांचें संसारदुःख शमवितात असें यांचें वर्णन आहे. १८५

१७ कुंथु वगैरे सूक्ष्म प्राण्यावर हे दया करितात यास्तव यांचें कुंथु हें नांव अन्वर्थक आहे. आशाग्नीच्या ज्वाला इष्ट वस्तूच्या प्राप्तीनें सतत वाढत जातात. सुंदर वस्तूच्या प्राप्तीनें शरीराचा संताप नाहींसा होऊन तें शांत होतें, परंतु आत्म्याची यांच्या योगें केव्हांही तृप्ति होत

नाही असं समजून हे विरक्त झाले.

१९१

१८ अर जिनाचें सौन्दर्य दोन डोळ्यानें पाहून इन्द्र तृप्त झाला नाही यास्तव त्यानें हजार डोळे उत्पन्न करून त्यांचें सौन्दर्य आश्चर्यचकित होऊन पाहिलें. अर जिनेश्वरांनीं आपल्या शरीराच्या कांतीनें बाहेरील अंधकार नाहीसा केला. आपल्या ध्यानरूपी तेजानें अंतःकरणांतील अंधारही नाहीसा केला. अर जिनांनीं स्याद्वादाचें स्वरूप जगाला दाखऊन दिलें. अनेकांत हा सर्वथा अनेकांत नाही तो कथंचित् एकांत व कथंचित् अनेकांत आहे. प्रमाणाचे दृष्टीनें तो अनेकांत आहे व नयाच्या दृष्टीनें तो एकांत आहे. १९८

१९ महिनाथ तीर्थंकर प्रत्यक्षज्ञानी होते. स्याद्वादानें भरलेली त्यांची बाणी मुनिजनांना आनंदित करीत असे. अन्यमतीय विद्वान् त्यांच्याशीं वाद करण्यास असमर्थ असत. शिष्यांनीं वेष्टिलेले हे जिनेश्वरांनीं वेष्टिलेल्या चंद्राप्रमाणें शोभत असत. २२६

२० यांनीं मुनींच्या व्रतांचा पूर्ण निर्णय केला होता ह्मणून यांचें मुनिसुव्रत हें नांव अगदीं योग्य होतें. हे सर्व मुनींमध्ये श्रेष्ठ व समवसरणामध्ये मुनिवृंदांनीं हमेशा वेष्टिलेले असत. यांचे शरीर इतकें सौम्य दिसत होतें कीं जणू मूर्तिमंत क्षमेचा पुंजच आपल्या पुढें उभा राहिला आहे, जणू साक्षात् तपश्चरणच आपल्या पुढें उभा राहिलें आहे असें वाटत असें. यांची वाणी मधुर व मत लोककल्याणतत्पर होतें. २३२

२१ नमि जिनपति मोक्षमार्गाचा उपदेश करीत असत, सर्व तत्वांचें त्यांना पूर्ण ज्ञान झालें होतें व त्यांनीं कर्मांचा वीमोड करून टाकिला होता. यांनीं पदार्थांच्या धर्मांचे—स्वभावांचे स्यादस्ति, स्यान्नास्ति इत्यदि सात प्रकारांनीं वर्णन केलें. अनेक नयांचा आधार घेऊन वस्तूंचे धर्म भव्यांच्या मनश्चक्षूंपुढें यांनीं उभे केले. पूर्णपणें अहिंसा पाळली गेल्यानेंच ब्रह्मपदाची प्राप्ति होते. ही अहिंसा जैनसाधूच पूर्ण

रीतीने पाळू शकतात. अन्य मतांतील साधूना ही केव्हाही पूर्णपणे पाळिता येणार नाही. जेथे अणु एवढाहि परिग्रह व आरंभ असेल तेथे ही पाळिली जाणार नाही. इथे पूर्ण पालन करिता यावे लक्षण भगवंतांनी दोन्ही परिग्रहांचा त्याग केला. विकार उत्पन्न होईल असा वेष यांनी धारण केला नाही. यांनी मदनावर विजय मिळविला. क्रोधादिक विकार नाहीसे करून आत्मा दर्पणाप्रमाणे निर्मल केला. २३७

२२ यांचे अरिष्टनेमि हे नांव सार्थक होते. नेमि-धांव चाकाच्या धावेखाली सांपडलेल्या पदार्थांचा जसा चुराडा होतो तद्वत् कर्मांचा चुराडा करण्यास हे चाकाच्या धावेप्रमाणे असत. हे हरिवंशाचे भूषण होते, व यांनी इंद्रियविजय कसा करावा हे जनतेला आपल्या आचरणाने दाखविले. अतींद्रिय, अनंत पदार्थांना एकदम स्पष्टपणे जाणणारे व पाहणारे ज्ञान यांनी मिळविले होते. यांच्या चिरसंवासाने अत्यंत पवित्र झालेला असा ऊर्जयंत पर्वत अत्यंत भक्तिवश झालेल्या भव्याकडून वंदिला जातो. २४६

२३ पार्श्वनाथ तीर्थंकर अत्यंत धीर होत. दुष्ट अशा एका देवाने घोर उपद्रव केला, तथापि तिष्ठमात्रहि हे आपल्या परमात्म ध्यानापासून डगमगले नाहीत. धरणेंद्राने आपला फणामंडप यांच्या मस्तकावर पसरून उपसर्ग निवारण केला व आपल्या अलोट भक्तीचा जगाला चांगला परिचय आणून दिला. भगवंतांनी अनेक भिध्यात्वी तपस्व्यांना जैन मुनि बनविले. २५६

२४ भव्यांच्या पापांचा नाश करणारे व त्यांना गुणपरि पूर्ण बनविणारे महावीरस्वामीचे शासन या कलिकालामध्येहि विजय पावते. यांचे मत समंतभद्र अर्थात् सर्व बाजूने कल्याण करणारे आहे. कां की ते स्याद्वादरूप आहे. २६२

अधिक सुलसा केलेल्या विषयांची अनुक्रमणिका.

विषय.	पृष्ठ.	पंक्ति.
अरहंत वीतराग असूनही हितोपदेशक आहेत.	३	१४
केवली कबलाहार घेत नाहीत.	१०	१३
सांख्यांचा आविर्भाव तिरोभावाचें खंडन.	२७	१
ईश्वर जगत्कर्ता नाही.	२९	१९
बंध व मोक्षाची कल्पना अन्य मतांत जुळत नाही.	३४	५
परिग्रह धारण करूनही मोक्ष होतो असें समज- णाऱ्या श्वेतांबरांचें खंडन.	४१	४
पदार्थातील एकत्व व अनेकत्वाचे भेदज्ञान, आणि अभेदज्ञान यांचें वर्णन.	५६	१०
पदार्थातील अस्तित्व नास्तित्व स्वभावांचें वर्णन.	६२	६
पदार्थ सर्वथा नित्य व अनित्य नाहीत.	६६	१६
पदार्थातील स्वभाव गौण व मुख्य केव्हां होतात.	७०	४
दैवाचें सामर्थ्य.	८५	२३
अपेक्षेनें पदार्थातील नित्यानित्यपणा, एकाचैकत्व इत्यादि धर्माची सिद्धि.	१०४	१२
पदार्थ भावाभावात्मक आहे याचें वर्णन.	१०७	१
पदार्थ नित्य व अनित्य कसे आहेत हें ओळखण्याचे साधन.	१११	५
शब्द एका वस्तूचा वाचक आहे कां अनेक वस्तूंचा वाचक आहे याचे वर्णन.	११६	५
वाक्यामध्ये कोणता अर्थ गौण व कोणता मुख्य मानावा याचें वर्णन.	१२०	४
यज्ञांव पशुहिंसा करणें धर्मसाधक आहे यांचें खंडन.	१२८	१
प्रमाणाचें लक्षण, शब्दाची भेदवृत्ति व अमेऽवृत्ति	१३६	४

सुनय व कुनय यांचें वर्णन.	१६०	१७
सामान्य व विशेष या धर्माची सिद्धि.	१६४	१०
जिनेश निरिच्छ असतांही त्यांचा दिव्यध्वनि व शारीरिक मानसिक व्यापार कसे होतात यांचें वर्णन.	१८२	६
अनेकांतामध्ये आठ दोष उत्पन्न होतात असें दाखऊन तदनंतर यांचें निरसन.	२११	२२
सम्यगेकांत व मिथ्याएकांत यांचें वर्णन.	२२३	१
प्रदार्थांचें सात प्रकारांनें वर्णन.	२४१	३

ॐ

श्रीवीतरागाय नमः

श्रीसमन्तभद्रस्वामिकृत-

चतुर्विंशति-जिनस्तुतिः ।

—○(+)—

आदिनाथस्तुतिः ।

स्वयम्भुवा भूतहितेन भूतले,
समंजसज्ञानविभूतिचक्षुषा ॥

विराजितं येन विधुन्वता तमः,
क्षपाकरेणेव गुणोत्करैः करैः ॥ १ ॥

स्वयम्भुवेत्यादिः— स्वयं परोपदेशमन्तरेण मोक्षमार्गमवबुद्धयः अनुष्ठाय वाऽनंतचतुष्टयतया भवतीति स्वयम्भूः तेन स्वयम्भुवा विराजितं शोभितं । कः? भूतले पृथ्वीतले । कथंभूतेन? भूतहितेन भूतानि प्राणिनस्तेभ्यो हितं हितस्य मोक्षसौख्यस्य प्राप्त्युपायदर्शकत्वेन प्रापकत्वात् परमकारुणिकत्वाच्च, तेन । पुनरपि कथंभूतेन ? समंजसज्ञानविभूतिचक्षुषा । सङ्गतं सर्वपदार्थैः सह ग्राहकत्वेन सम्बद्धमंजसमवतथ्यं तच्च तज्ज्ञानंच, तस्य विशिष्टा परमातिशयं प्राप्ता भूतिरूपचिह्न्यादि वा विभूतिर्यथावत्सकलपदार्थसाक्षात्कारित्वश्रीः सैव चक्षुर्गस्य तेन । किं कुर्वता तेन चक्षुर्लब्धमित्याह । विधुन्वता । किं तत्? तमः तमो ज्ञानावरणादि कर्म तत् विधुन्वता विशेषेण निराकुर्वता । कैः? करैः, करा रश्मयः सम्यग्दर्शनादिलक्षणाः करा अत्र गृह्यन्ते । किंविशिष्टैः? गुणोत्करैः गुणाः स्वर्गापवर्गप्राप्तिहेतुत्वादयस्तेषामुत्करः समूहो येषां ते तैः । केनेव तमो विधुन्वता निराकुर्वता । किं तत्तमः । विराजितमित्याह । क्षपाकरेणेव क्षपां रात्रिं कसेतीति क्षपाकरश्चन्द्रस्तेनेव । अथवा किं कुर्वता भगवता भूतले विरा-

जितमित्याह । विधुन्वता निराकुर्वता । किं तत्तमः प्राणिनामज्ञानेलेक-
 णमन्धकारि । कैः ? करैः । परप्रबोधविधनिस्तमित्यादिह करशब्देन वच-
 नानि गृह्यन्ते । कथम्भूतैस्तैः ? गुणोत्करैः । गुणा अबाधितत्वव्यथावस्थि-
 त्वाथप्रकाशत्वादयस्तेषामुत्करो येषां ते तैः । केमेव कैः ? क्षपकरैरेव
 गुणोत्करैः करैः । यथा क्षपकरेण यथावस्थितार्थप्रकाशकत्वादिगुणो-
 त्करैः करैः रश्मिभिस्तमो विधुन्वता भूतले विराजिते । तथा भगवता
 वचनकरैः प्राणिगणाज्ञानतमो विधुन्वतेति ।

भरोठी अर्थ—दुःखत्याग्य उपदेशाची अपेक्षा न ठेवतां
 स्वतःच ज्यांनी मोक्षमार्गाचे स्वरूप जाणले आहे. व रत्नत्र-
 याची प्राप्ति ज्यांना झाली आहे. आणि चारधात
 कर्माचा नाश केल्यामुळे ज्यांना अनंत ज्ञान, अनंत दर्शन
 अनन्त सुख व अनंत शक्ति हीं चार चतुष्टयें प्राप्त झालीं या-
 मुळे ज्यांना स्वयम्भू झणतात. ज्यांनीं सर्व संसारी जीवांना
 मोक्ष-सौख्य-प्राप्तिचें उपाय दाखऊन दिलें. व अतिशय द-
 याळ असल्यामुळे ज्यांनीं भव्यांना हिताची प्राप्ति केली होती
 हें दाखऊन दिलें; व जगांतील चराचर पदार्थांना एकदम व
 स्पष्टपणें जाणणारा असा अतिशयशाली ज्ञानरूपी छोटा ज्यांस
 आहे. चंद्र जसा आपल्या आल्हादक किरणांनीं अंधकाराचा
 नाश करतो. त्याचप्रमाणें स्वर्ग व मोक्षाची प्राप्ति करून दे-
 ण्यास कारण अशा गुणांनीं युक्त असलेल्या रत्नत्रयरूपी कि-
 रणांनीं कर्मरूपी अंधकारास ज्यांनीं दूर फळविलें आहे. अथवा
 चंद्र जसें आपल्या किरणांनीं अंधकाराचा नाश करून लो-
 कांस पदार्थांचें स्वरूप स्पष्ट दाखवितो. त्याचप्रमाणें ज्यांनीं
 अबाधित व खऱ्या पदार्थांचें स्वरूप जगापुढें मांडतां येईल
 अशा गुणाला धारण करणाऱ्या आपल्या उपदेशरूपी किर-
 णांनीं भव्य जीवांच्या हृदयांत दडी मारून बसलेल्या अज्ञा-

नर्षकारास दूर पळविले आहे. असे श्री आदिनाथ भगवान या भूतलावर चिरकाल नांदले.

असा या श्लोकाचा शब्दशः अर्थ झाला. या पहिल्या श्लोकामध्ये प्रथमतःच स्वयंभु हा शब्द आला आहे- व त्याचा खुलासाही अर्थ लिहितांना झाला आहे. ह्मणजे तीर्थकरांना जन्मतः तीन ज्ञाने [मति, श्रुति व अत्रधि हीं] असतात. यामुळे त्यांना दुसऱ्याच्या उपदेशाशिवाय मोक्षमार्गाचे स्वरूप समजलेले असते व त्यामुळे ते दुसऱ्याच्या साहायाशिवाय रत्नत्रयची प्राप्ति करून घेतात. यानांच प्रत्येकबुद्ध असेही ह्मटल्यास कांहीं हरकत नाही. कोणत्याही विद्वानाजवळ शिकवणे लागत नाही. तसेच आद्य भगवान यांनी स्वतः आपल्या शंभर मुलांना नानातःहेच्या विद्या व शास्त्रे शिकविली यावरूनही ते स्वयंभु होते हे सिद्ध झाले.

तसेच याच श्लोकांत दुसरा शब्द 'भूतहितेन' हा आहे. व याचा अर्थ प्राणिमात्रांना हिताचा उपदेश देणारे असा होतो. आतां तो उपदेश प्राणिमात्राविषयीं प्रेमभाव किंवा दयाभाव असल्यावांचून होणे शक्य नाही. व ज्यांना केवलज्ञान उत्पन्न झाले आहे त्यांच्या मोहनीय कर्माचाही नाश झालेला असतो व दयाभाव उत्पन्न होणे हे मोहविशेषाचे कार्य आहे. अर्थात् केवलींच्या टिकार्णी मोहाच्या अभावामुळे मोहापासून उत्पन्न होणाऱ्या प्रीति परिणामाचा व दयेचाही अभाव होतो व त्यांचा सर्व पदार्थांमध्ये उपेक्षाभाव असतो. कारण, रागद्वेषाचा अभाव झाल्यामुळे ते कृतकृत्य झाले आहेत व यामुळे त्यांचा उपेक्षाभावच असतो. तेव्हां त्यांना परमकारुणिक, भूतहिते वगैरे विशेषणे लावणे कसे योग्य होईल अशी साहजिक शंका हृदयांत उत्पन्न होते परंतु थोडासा विचार केल्यास या शं-

केचें निरसन होतें. तें असें जिनेश्वरास भूतहित किंवा परम-
 दयाळू असें झणण्यास कांहीं हरकत नाही. कारण प्राणिमा-
 त्रांना हिताचा उपदेश देणें हा त्यांचा स्वभावच आहे. यास
 उदाहरण दिवा हा स्वतःस किंवा इतर पदार्थास दयाळूपणानें
 दुःखद अंधकारापासून निवृत्त करीत नाही. कारण, स्वतःस
 व परपदार्थास अंधकारापासून दूरकरणें हा त्याचा स्वभावच
 आहे. त्याचप्रमाणें जिनेश्वराचा देखील स्वभाव आहे. तसेंच
 अंतराय कर्माचा समूळ नाश झाल्यानें अभयदाननांवाची
 लब्धि उत्पन्न होते, जिच्या योगें जिनेश्वरांस अनंत प्राण्यांना
 अनुग्रह करण्याची शक्ति प्राप्त होते. तेव्हां जिनेश्वराची हीच
 उत्कृष्ट दया होय व हिलाच मोहाचा अभाव झाल्यामुळें राग-
 द्वेषांचा अभाव झाल्यानें परमोपेक्षा हें नांव प्राप्त झालें आहे.
 तसेंच तीर्थकरत्व नामकर्माचा उदय असल्यामुळें हितोपदेशही
 होतो, त्यामुळें ते भव्यजीवांचें सांसारिक दुःख हरण करण्यास
 समर्थ होतात ह्मणून त्यांना दयाळू हितोपदेशक किंवा भूत-
 हित झटलें तरी विरोध येत नाही. याप्रमाणें प्रथम श्लोकाचा
 अर्थ झाला.

गृहस्थावस्थायां इत्थंभूतं वैराग्यं भगवान् गत इत्याह ।

गृहस्थावस्थेंत भगवान् आदितीर्थकरांना वैराग्य कसें

झालें हें आचार्य सांगतात.

प्रजापतिर्यः प्रथमं जिजीविषूः

शशास कृष्यादिषु कर्मसु प्रजाः ।

प्रबुद्धतत्त्वः पुनरद्भुतोदयो,

ममत्वतो निर्विविदे विदांवरः ॥ २ ॥

प्रजापतिरित्यादि । प्रजानां त्रिलोकसकल्लोकानां पतिः स्वामी
 यो बभूवेति पदघटना । कदा ? प्रथमं इदानीतनावसार्पिणीचतुर्थकाल-

वर्तिनां सर्वतत्पतीनां आदौ । शशास शिष्टवान् नियोजितवान् । काः ? प्रजाः । कथम्भूताः ? जिजीविषूः जीवितुमेच्छूः । क ? कर्मसु । केषु ? कृष्यादिषु क्व विरादियेषां कर्मणां सेवादीनां तानि तथोक्तानि तेषु । कथम्भूतः सन्नपौ तां शशासेत्याह ! प्रबुद्धतत्त्वः प्रकर्षेण बुद्धं ज्ञातं प्रजानां तददृष्टं तत्फलानां तत्त्वं स्वरूपं येन सहजविशिष्टमतिश्रुतावधिज्ञानेन प्रजाः तददृष्टं तत्फलमन्यच्च सर्वं ज्ञात्वा इदमनेनेत्थं कर्तव्यमिदं वानेनेति नियोजितकान् । पुनः पश्चात् । प्रबुद्धतत्त्वः परिज्ञातहेयोपादेयस्वरूपः अद्भुतोदयः । अद्भुतोऽचिन्त्य उदयो गर्भावतारात्प्रभृतितः शक्रादिसंपादितो विभूतिविशेषो यस्य स इत्थंभूतो भगवान् । निर्विविदे निर्विण्णवान् । कस्मात् ? ममत्वतो ममेति षष्ठ्यन्तप्ररूपको निपातः । ममेत्यस्य भावो ममत्वं तस्मात् । यत् इत्थम्भूतः सम्पन्नो भगवाँस्तत्तत्त्वासाँ विदां तत्त्ववेदिनां विपश्चितां वरः प्रधानः ।

मराठी अर्थः—अवसर्पिणी कालाच्या चौथ्या विभागांत उत्पन्न झालेल्या सर्व राजांच्या प्रथम ज्यांनीं राजपद मिळविलें, व सर्व लोकांचें मोठमोठ्या प्रेमानें ज्यांनीं संरक्षण केलें, आणि आह्मांस जीवनोपाय सांगण ह्मणून शरण आलेल्या लोकांना त्यांच्यापुढें होणाऱ्या परिस्थितीचा आपल्या विशिष्ट ज्ञानानें विचार करून असि मसि कृषि वगैरे जीवनांचे उपाय ज्यांनीं सांगितलें व प्रत्येकानें आपआपलीच कामें केलीं पाहिजेत व तसें न केल्यास ते शिक्षेस पात्र होतील असें सांगितलें व त्या त्या कामामध्यें त्यांना नियुक्त केलें. आणि ज्यांना त्याज्य व ग्राह्य पदार्थांचें खरें स्वरूप समजलें आहे असें विद्वच्छ्रेष्ट व ज्यांचीं पंच कल्याणिकें मोठ्या आनंदानें देवांनीं केलीं आहेत असे ते आदि जिनेश्वर ममत्व परिणाम [संसारांतील मोह] सोडून पुनः विरक्त झाले.

याचें विशेष स्पष्टीकरण असें आहे कीं अवसर्पिणी काला-

च्या पहिल्या तीन विभागांत या भरत क्षेत्रांत क्रमानें उच्चम मध्यम व जघन्य भोगभूमीची रचना असते. अवसर्पिणी कालाच्या या तिसऱ्या विभागाच्या शेवटीं नाभिकुलकराच्या पोटी भगवान् आदितीर्थकरांचा जन्म झाला. त्यावेळेस देवांनीं यांना मेरुपर्वतावर नेऊन क्षीरसमुद्राच्या जलानें यांचा अभिषेक केला. तारुण्यामध्ये पुनः देवांनीं येऊन यांचा विवाहोत्सव मोठ्या थाटानें केला व पुढें यांना देवांनीं राज्याभिषेक करून राजसिंहासनावर बसविलें. यावेळेस कल्पवृक्षांचा पूर्ण अभाव झाल्यामुळें सर्व प्रजा जीवनाचा कांहीं तरी उपाय सांगून ह्मणून आदितीर्थकराजवळ दीन होऊन आली. त्यांनीं क्षत्रिय, वैश्य व शूद्र असे तीन वर्ण उत्पन्न केले व त्यांना जीवनोपाय सांगितला. ग्राम, नगर इत्यादिकांची रचना कशी करावी हेंही सांगितलें व पुष्कळ काळपर्यंत राज्याचा आनंदानें उपभोग घेतला. यांना पंधरावे मनु असेंही ह्मणतात. तदनंतर यांना वैराग्य झालें. आतां येथे अशी शंका येईल कीं आदितीर्थकरांनीं षट्कर्माचा उपदेश कसा केला? कारण, या कर्मापासून हिंसादिक पापें होतात. तेव्हां असा उपदेश करणें त्यांना योग्य आहे काय? या शंकेचे उत्तर असें आहे कीं ज्यावेळेस त्यांनीं हा उपदेश दिला त्यावेळेस त्यांनीं दीक्षा घेतली नव्हती. ते मुनीपदाला पोहोचलें नव्हते. त्यांनीं त्यावेळेस गृहस्थावस्थाच होती व ते सरागी होते ह्मणून त्यांचें हें करणें योग्यच होतें. श्लोकामध्यें अद्भुतोदय हें विशेषण जिनेश्वरास लावलें आहे. याचा अर्थ हा आहे कीं प्रत्येक तीर्थकराची पांच कल्याणिकें होतात; असा नियम आहे. तेव्हां यांत कांहीं आश्चर्य नाहीं. तशींच पांच कल्याणिकें यांचीही देवांनीं केलीं. परंतु यांच्या विवाहसमयीं व राज्याभिषेकसमयींही देव आले होते व हीं दोन कार्ये

त्यांनी फार थाटाने केली. इतर तीर्थकरांच्या या दोन कार्यां देव आले नव्हते ह्यांना आदि तीर्थकरांच्या या पांच कल्याणिकांत विशेष दिखून आला ह्याज्ये यांची सात कल्याणिके झाली असे ह्याटले असता काही अतिशयोक्ति होणार नाही. तेव्हा 'अद्भुतौदयः' हे विशेषण सार्थकच आहे असे सिद्ध होते.

निर्विण्णः संभगवान्कि कृतवामित्याह ।

आदि जिनेश्वरास वैराग्य झाल्यानंतर त्यांनी काय केले हे
स्तुतिकार सांगतातः

विहाय यः सागरवारिवाससं,
वधूमिवेमां वसुधावधूं सतीम् ॥
मुमुक्षुरिक्ष्वाकुकुलादिरात्मवान्,

प्रभुः प्रवव्राज सहिष्णुरच्युतः ॥ ३ ॥

विहायेत्यादि । यो विनिर्विण्णो नाभिमन्वेनः स प्रवव्राज प्रवृ-
थां गृहीतवान् । किं कृत्वा ? विहाय वसुधावधूं वसुद्रव्यं दधाति इति
वसुधा पृथ्वी सैव वधूः महिला तां । नारकाविवसुधा तेन त्यक्ता भवि-
ष्यतीत्याह । इमां दृश्यमानां । किंविशिष्टा ? सागरवारिवाससं सा-
गरः समुद्रस्तस्य वारिं पानीयं तदेव वासः परिधानं यस्यास्तां । सकलसमु-
द्रपर्यतां पृथ्वीं त्यक्त्वेत्यर्थः । पुनरपि कथंभूता ? सतीमन्येनाभुक्ता । का-
मिव ? वधूमिव । यथा निर्विण्णेन भगवता सती वधूरन्तःपुरमहिला प-
रित्यक्ता तथा सापीत्यर्थः । किंविशिष्टोसौ तां विहाय प्रवव्राजेत्याह ॥
मुमुक्षुर्मांक्तमुच्छुमुमुक्षुः । संसारसमुद्रादुत्तितीर्षुरित्यर्थः । पुनरपि
किंविशिष्टः ? इक्ष्वाकुकुलादिः । इक्ष्वाकवो राजानस्तेषां कुलं वंशस्त-
स्यादिः । आत्मवान् वश्येन्द्रियः । अतएव प्रभुः स्वतंत्रः । सहिष्णुः
परीषहैरपराजितस्तान्बोद्धुं समर्थ इत्यर्थः । अत एवाच्युतो दुःसहपरि-
हक्लेशोपनिर्गतेऽपि प्रतिज्ञातव्रतादनपसृतत्वात् ।

मराठी अर्थः—संसारसमुद्रांतून तरून जाण्याची इच्छा कर-

णारा इक्ष्वाकु वंशामध्ये प्रथम उत्पन्न झालेला [इक्ष्वाकु वंशाची स्थापना यानींच केली ती अशी. कल्पवृक्षांचा जेव्हां अभाव झाला त्यावेळेस ऊस पिढून त्याचा रस प्यावा ह्यणजे भूक शांत होईल असा उपदेश त्यांनीं आपल्या प्रजेला केला होता ह्यावरून आदितीर्थकरास व त्यांच्या वंशाजांस इक्ष्वाकुवंशीय असे ह्यणतात, याविषयीं महापुराणांत जो उल्लेख मिळतो तो हा— आकनाच्च तदेक्षूणां रससङ्ग्रहणे नृणाम् ॥ इक्ष्वाकुरित्यभूद्देवो जगतामभिसम्मातः]

आपलीं इन्द्रियें स्वाधीन ठेवणारा व ह्यणूनच स्वतन्त्र झालेला [खरें पाहिलें असतां स्वतंत्रता व आत्मोन्नति इन्द्रियांचा पराजय केल्यानेंच प्राप्त होते. आपली इन्द्रियें ताब्यांत ठेविलीं ह्यणजे आपल्या आत्मिक स्वरूपाची प्राप्ति होते व ती प्राप्ति होणें ह्यणजेच वास्तविक स्वतंत्रता होय. कारण जोपर्यंत हीं इन्द्रियें आपआपल्या विषयाकडे आत्म्याला खेचून नेतात तोपर्यंत हा आत्मा तद्विषयक सुखांत गुंग होतो व मग त्याला स्वरूपाची बिलकूल ओळख होत नाही. यासाठीं त्यांचा पराभवच केला पाहिजे व असें केल्यानेंच आत्मा स्वावलम्बी व स्वतंत्र बनतो. इन्द्रियांच्या सुखांत जोपर्यंत आत्मा रममाण होतो तोपर्यंतच संसार आहे व त्यापासून परावृत्त होण्यानें मोक्षाची स्वतंत्रतेची प्राप्ति होते,] तसेंच रत्नत्रयाची प्राप्ति न्हावी ह्यणून ज्यानें सर्व परिषह सहन केले, व अशा तऱ्हेचे परिषह सहन करण्याचें सामर्थ्य असल्यामुळे जो तरवारीच्या धारेप्रमाणें कठिण अशा तपश्चर्येपासून तिळमात्रही ढळला नाही, ह्यणून अच्युत हें नांव ज्याचें सार्थक झालें अशा त्या आदितीर्थकरानें आपल्यावर एकनिष्ठेनें प्रेम करणाऱ्या स्त्रीला जसें सोडलें त्याचप्रमाणें अनन्यभुक्त समुद्रवसना पृथ्वीला [समुद्र-

बलयांकित पृथ्वीला] सोडलें व दीक्षा घेतली. या श्लोकांतून दुसरा एक भाव निघतो तो असा कीं, ज्यावेळेस आदितीर्थकरांनीं दीक्षा घेतली त्यावेळेस स्वामिभक्तीनें प्रेरित होऊन पुष्कळशा राजांनीं दीक्षा घेतली अर्थात् ते गुप्तुशु नव्हते. तसेंच ते इंद्रिय बघीही नव्हते, कारण जेव्हां भुकेची तीव्र वेदना होऊं लागली, त्यावेळेस त्यांनीं तपश्चरण सोडून दिलें. व स्वच्छन्द वृत्तीनें ते वागूं लागले. ते सहिष्णु नव्हते ह्मणून परीषह सहन केले गेले नाहींत, व प्रतिज्ञातव्रत जें तपश्चरण त्यापासून भ्रष्ट झालें यामुळें त्यांना अच्युत असेही ह्मणतां येत नाहीं. अर्थात् त्यावेळेस आदितीर्थकरांनींच प्रतिज्ञातव्रत उत्कृष्टपणें पाळलें व सर्व राजे त्या व्रतापासून भ्रष्ट झालें हाही भाव या श्लोकापासून व्यक्त होतो.

प्रवृत्त्यामादाय भगवान्किं कृतवानित्याह ।

भगवान् आदिजिनानें दीक्षा घेऊन कोणतें कृत्य केलें

हें स्तुतिकार सांगतात

स्वदोषमूलं स्वसमाधितेजसा,

निनाय यो निर्दयभस्मसात्क्रियाम्॥

जगाद तत्त्वं जगतेऽर्थिनेऽजसा,

बभूव च ब्रह्मपदाम्रतेश्वरः ॥ ४ ॥

स्वदोषेत्यादि । स्वस्यात्मनो दोषा रागादयस्तेषां मूलं कारणं घातिकर्मचतुष्टयम् । तत् निनाय नीतवान् । कां ? निर्दयभस्मसात्क्रियां दयातो निष्क्रान्ता निर्दया । सा चासौ भस्मसात्क्रियाच । कात्स्न्येन भस्मकरणं भस्मसात्क्रिया । केन ? स्वसमाधितेजसा स्वस्य समाधिः परमशुद्ध्यानं स एव तेजोऽग्निः तेन । तत्क्रियां नयन्स किं कृतवानित्याह । जगाद कथितवान् । किं ? तत्त्वं जीवादिस्वरूपं । कस्मै ? जगते प्राणिग-

णाय । कथम्भूताय ? अर्थिने तत्त्वपरिज्ञानाभिलाषिणे । सुगतवत्पर-
प्रतारकत्वेनासौ तत्त्वं कथितवान् भविष्यतीत्याह । इति चेन्नेत्यध्याहारः ।
अंजसा परमार्थेन । ननु बुभुक्षादिदुःखपीडितः कदाचिद्विदितथमपि
कथयिष्यत्यतोऽजसेत्युक्तमित्यत्राह । बभूव च ब्रह्मपदामृतेश्वरः ।
ब्रह्मपदं मोक्षस्वानं तस्य अमृतं अनन्तं सुख तस्येश्वरः स्वामी । अतः
कथं तत्र क्षुद्दुःखलेशोपि यतः केवलिभुक्तिपरिकल्पना श्रेयसी स्यात् ।

मराठी अर्थः—आदितीर्थकरानें आपल्या शुक्लध्यानरूपी
अग्नीने आत्म्याच्या ठिकाणी असलेल्या रागद्वेषाच्या उत्प-
त्तीचें मूलकारण अशा चार घातिकर्मांचें निर्दयपणें मस्म केलें,
व जीवादिपदार्थांचें स्वरूप जाणण्याची अभिलाषा वाळगणाच्या
भव्य जीवांना जीव.दि तत्वांचें खरें स्वरूप समजाउन सांगि-
तलें, आणि मोक्षांतल सुखाचें स्वामित्व भिळविले. विशेष
स्पष्टीकरण बुद्ध वगैरे भिन्न मतसंस्थापकांनी जो उपदेश केला
होता तो परमार्थ नव्हता, ह्यणजे सत्य नव्हता. बुद्धादिकांचा
उद्देश लोकांना फसविण्याचा होता. व श्री जिनेश्वराचा उपदेश
सदा असल्यामुळें यांत फसवेगिरीचा लेशही नाही हें सिद्ध
होतें. आतां येथें कोणी ह्यणेल कीं, सर्वज्ञ केवली जर आहार
करित नाहीत तर भुकेनें पीडित होउन एखादेवेळेस ते असत्य
देखील उपदेश करतील, तेव्हां त्यांचा उपदेश आह्मी कसा प्र-
माण मानावा? या शंकेचें उत्तर आचार्यांनीं असें दिलें कीं,
श्री भगवान आदितीर्थकर मोक्षांत असलेल्या अनंत सुखाचे
स्वामी होते. यामुळें त्यांना भुकेची वेदना होत नव्हती व त्या-
मुळें त्यांच्या ज्ञानांत उणेपणाही न आल्यामुळें त्यांचा उप-
देश अबाधित व प्रामाण्ययुक्त होता, हें सिद्ध होतें. याचें स्प-
ष्टीकरण असें कीं, श्वेताम्बर लोक केवली कवलाहार करतात
असें मानतात; परंतु त्यांचें हें ह्यणणें योग्य नव्हें. कारण जर

केवलींना भूक लागली तर त्यांच्या अनंत सुखाचा अभाव झाला असें झणावे लागेल, एवढेच नव्हे तर त्यांच्या अनन्तज्ञान व अनन्तशक्ति व अनन्तदर्शन या गुणांचाही अभाव मानावा लागेल. कारण केवली भुकेने दुःखित झाल्यामुळे त्यांच्या शक्तीचा न्हास व ज्ञानाचा क्षय आणि अनन्त दर्शनामध्येही व्यत्यय होणे साहजिक आहे, यास्तव त्यांना भूक लागत नाहीं हें मानणे फारच सयुक्तिक व निर्दोष आहे. अन्यथा केवलीला आपल्या अनन्त चतुष्टयाला तिलाज्जलि द्यावी लागेल. त्याचप्रमाणे केवली हे रागद्वेष रहित असल्यामुळे देखील आहार करीत नाहीत. कवलाहार केलातर यांना सराग झणावे लागेल. कारण आहार हा स्मरण व इच्छा यांनीं होतो. झणजे ज्यावेळेस आठवण होते व जेवण्याची इच्छा होते त्याचवेळेस मनुष्य जेवण्यास बसतो. व पूर्ण पोट भरल्यावर अरुचि उत्पन्न होते त्यामुळे तो जेवण आटोपतो. तेव्हां अभिलाषा अरुचि वगैरे विकार उत्पन्न झाल्यामुळे केवलीस कसें बरे वीतराग झणतां येईल. यावरून केवली आहार करीत नाहीत हें सिद्ध होतें. जर केवली आहार करीत नाहीत तर त्यांचें शरीर पुष्कळ कालपर्यंत टिकून रहाणार नाहीं हें झणणेही उचित नाही. बाहुबलि, भगवान् आदितीर्थंकर वगैरे साधुजनांच्या शरीरांची स्थिती आहारावाचून वर्षपर्यंत टिकून राहिली असें आपण पुराणांतरी ऐकतो. यास्तव याठिकाणीं शरीर टिकून राहण्याला आयुर्कर्मच प्रधान कारण आहे, जेवण वगैरे गौण कारण आहे. तसेंच लाभान्तराय कर्माचा अभाव झाल्यामुळे प्रत्येकसमर्थी शरीर पुष्ट करणाऱ्या दिव्य परमापुंजाचा लाभ होऊन केवलीचें शरीर पुष्कळ काळ आहाराभावीं देखील टिकून राहतें.

असातावेदनीय कर्मांच्या उदयानें भूक लागते ही मोष्ट

खरी आहे, परंतु मोहनीय कर्मांचें त्याला पाठवळ नसल्यामुळें तें आपलें कार्य बजावण्यास समर्थ होत नाहीं. ज्याप्रमाणें मंत्रादिकांनीं निर्विष केलेलें विष प्राणघातक होत नाहीं, त्याच-
प्रमाणें मोहनीय कर्मांच्या अभावीं असातावेदनीय आपला प्र-
ताप दाखवूं शकत नाहीं, यामुळें केवलींना भूक लागत नाहीं
हें सिद्ध होतें व त्यामुळें त्यांच्या ज्ञानांत कोणत्याही तऱ्हेनें
हीनता येत नाहीं, ज्या योगें त्यांच्या उपदेशांत अप्रामाण्य
येईल. तेव्हां या श्लोकांतील ' बभूवच ब्रह्मपदामृतेश्वरः ' हें
विशेषण योग्य आहे हें सिद्ध झालें.

अत्राह मीमांसको भगवतोऽतीन्द्रियज्ञानविकलतया सकलार्थपरिज्ञा-
नासम्भवात्कथमज्ञसा तान्त्र्यातिपादनं घटतेत्याह ।

मीमांसक हा सर्वज्ञवादी नाहीं तो वेदासच प्रमाण मानतो व त्यापा-
सूनच सर्व पदार्थांचें ज्ञान होतें व मनुष्यांचें ज्ञान अतीन्द्रिय नाहीं.
त्याचें ज्ञान इन्द्रियापासूनच उत्पन्न होतें, झणून ते सर्व पदा-
र्थांस जाणूं शकत नाहीं. यास्तव जिनेश्वर सर्वज्ञ नसल्या-
मुळें परमार्थ तत्वाचें प्रतिपादन त्याच्याकडून होणें
शक्य आहे काय ? अशी शंका मीमांसकानें
केली. या शंकेस उत्तर झणून स्तुतिकारानें
पुढील श्लोक सांगितला तो असा.

स विश्वचक्षुर्वृषभोऽर्चितः सतां ।

समग्रविद्यात्मवपुर्निरञ्जनः ॥

पुनातु चेतो मम नाधिनन्दनो ।

जिनो जितक्षुल्लकवादिशासनः ॥ ५ ॥

स विश्वचक्षुरित्वादि । स प्रागुक्तविशेषणविशिष्टो भगवान् ।
विश्वचक्षुः चक्षुरिव चक्षुः केवळज्ञानं, पदार्थप्रकाशनहेतुत्वात् । वि-

श्वस्मिन् त्रैलोक्योदरवर्तिवस्तसंघाते चक्षुः प्रकाशकत्वेन प्रवृत्तं केवलज्ञानं यस्य । किनामासौ ? वृषभो वृषो धर्मस्तेन भाति शोभते स वा भाति प्रकटीभवति यस्मादसौ वृषभः । कथम्भूतः ? अर्चितः पूजितः । केषां ? सतां त्रिकश्चितामिन्द्रादीनां । ननु सकलकर्मक्षयात्पूर्वमसौ विश्वचक्षुरस्तु तत्प्रक्षये तु जडो भविष्यति बुद्ध्यादिविशेषगुणानामत्यन्तोच्छेदात् इति योगाः । चैतन्यमात्ररूपं इति सांख्याः । अत्राह—समग्रविद्यात्मवपुर्निरञ्जनः । अञ्जनाञ्जानावरणादिकर्मणो निष्क्रान्तो निरञ्जनः । सकलकर्मविप्रमुक्तः सनात्मा समग्रविद्यात्मवपुर्भवति न जडो नापि चैतन्यमात्ररूपः । समग्रा संपूर्णा जीवाद्यशेषवस्तुविषया विद्या बुद्धिरात्मनो वपुः स्वरूपं यस्य सः । इत्थम्भूतो भगवान् किं करोतु ? पुनातु पवित्रीकरोतु सकलदोषविशुद्धं करोत्वित्यर्थः । किं तत्? चैत आत्मस्वरूपं । कस्य ? मम स्तुतिकर्तुः । पुनरपि कथम्भूतो वृषभः ? नाभिनन्दनो नाभेश्वतुर्दशकुलकरस्य नन्दनः सुतः । जिनो निखिलबाह्याभ्यन्तरशत्रूणां निर्मूलमुन्मूलकः । जितक्षुल्लकवादिशासनः । क्षुल्लकानि लघूनि विशिष्टपुरुषप्रणीतत्वाभावात् । तानि च तानि वादिशासनानि च । परस्परविरुद्धसर्वथानित्यक्षणिकादितत्त्वं वदन्ति इति वादिनः कपिलेश्वरसुगतादयस्तेषां शासनानि मतानि । जितानि क्षुल्लकवादिशासनानि येनेति । अजितक्षुल्लकवादिशासन इति च पाठः । न जितं क्षुल्लकवादिभिः शासनं यस्येति तदर्थः ।

मराठी अर्थ—इंद्रादि देवतांकडून ज्याचें पदकमल पूजिलें गेलें आहे असा, त्रैलोक्यांतील सर्व पदार्थांस पहाणारा आहे, केवल ज्ञानरूपी डोळा ज्याचा असा जो सर्व कर्म रहित आहे व सर्व तत्वांना जाणणारें ज्ञान हेंच ज्याचें स्वरूप आहे असा, सांख्य बौद्ध वगैरे क्षुल्लक वाद्यांचीं तत्त्वे ज्यांनं सोडून टाकलीं आहेत असा, बाह्य शत्रुंचा व अंतःस्व रागद्वेषादि शत्रुंचा ज्यांनं नाश केला आहे असा, नाभिरावाचा पुत्र वृषभनाथ तीर्थंकर

माझे आत्म स्वरूप सर्व दोषांनीं रहित करो. वृषभ या शब्दाचा अर्थ याप्रमाणें करतात. वृष ह्मणजे धर्म त्यानें शोभणारा तो वृषभ होय किंवा ज्याचे योगानें धर्माला शोभा आली तो. तात्पर्य-वृषभनाथ तीर्थकरांनीं तृतीय कालाच्या अंतीं जैन धर्माचा प्रसार केला. यावरून त्यांचें ' वृषभ ' हें नांव सार्थक आहे हें सिद्ध होतें. येथें नैयायिक अशी शंका करितात कीं सर्व कर्में नाहींशी होण्यापूर्वीं जिनेश्वरास सर्वज्ञ ह्मणत असाल तर आमची कांहीं हरकत नाहीं, परंतु सर्व कर्मांचा क्षय झाल्यावर तो सर्वज्ञ असूं शकत नाहीं, कारण ज्यावेळेस आत्म्यास मोक्ष प्राप्त होतो, त्यावेळेस त्याच्या ज्ञानादि गुणांचा अत्यंत नाश होतो, त्यामुळे मोक्षामध्ये आत्मा पूर्ण जड असतो. परंतु हें ह्मणणें योग्य नाहीं कारण ज्ञान हा आत्म्याचा असाधारण गुण आहे. त्याचा केव्हांच नाश होणें शक्य नाहीं. त्याचप्रमाणें तो मुण अंताच्यापासून सर्वथा भिन्न नाहीं. कारण सर्वथा भिन्न जे पदार्थ असतात त्यांचा संबंध केव्हांच होत नाहीं. जसें सद्य व विन्ध्य-पर्वत. यावरून आत्म्याचा ज्ञान गुण त्याच्यापासून अगदींच भिन्न नाहीं हें सिद्ध होतें. कारण ज्ञान जर सर्वथा भिन्नच असतें तर ' आत्म्याचें ज्ञान ' असें कसें बरें ह्मणतां येईल. पुद्गलाचा किंवा आकाशाचा ज्ञान गुण आहे असें ह्मणण्यास कोणती हरकत आहे हें समजत नाहीं. यासाठीं त्यास भिन्न कल्पून मुख्यवस्थेंत त्याचा नाश मानणें युक्तिसंगत दिसत नाहीं. तसेंच सांख्य हें मोक्षावस्थेंत आत्मा केवळ आपल्या चैतन्य स्वरूपांत राहतो असें ह्मणतात. ह्मणजे त्यांनीं दोन तत्वे मानलीं आहेत. एक प्रकृति व दुसरें तत्व आत्मा, परंतु आत्म्या-मध्ये जे ज्ञान असतें तें प्रकृतीचा संबंध झाल्यानें असतें; व मोक्ष होण्याचे वेळेस प्रकृति आत्म्यापासून सर्वथा वेगळी होते, तेव्हां

ज्ञानही नाहीसं होतें व आत्मा शुद्ध चैतन्य स्वरूपांत विराजमान होतो असें झणतात. परंतु हेंही झणणें उचित नाही कारण आपणास जें ज्ञान असतें तें ज्ञानावरणाच्या क्षयोपशमाने उत्पन्न झालेलें असतें व तें प्राकृतिक पौद्रलिक झटलें असतां चालेल. कारण आत्म्याच्या ज्ञानामध्ये त्या पुद्गलांचें मिश्रण झाल्याने त्याच्यांत कमजोरपणा दिसून येतो. सर्व वस्तूंना जाणण्याची जी त्याची शक्ति त्या शक्तीवर ज्ञानावरणाचें दडपण पडल्यामुळे पूर्णपणें उद्भूत न होतां ती मंद रीतीनें पदार्थांना जाणते यामुळेच सर्व पदार्थ तिचे विषय होत नाहीत. हें जे स्थित्यंतर होतें याला कारण ती प्रकृति झणजे तो ज्ञानावरणाचा क्षयोपशम होय. परंतु जेव्हां या कर्माचा-प्रकृतीचा पूर्णपणें आत्म्यापासून संबंध सुटतो. तेव्हां वास्तविक त्याचा ज्ञान गुण आपल्या सर्व किरणांनीं सर्व पदार्थांना प्रकाशित करतो झणून साख्यांचेही झणणें उचित नाही. हें दाखविण्यासाठीं स्तुतिकारानें 'समग्रविद्यात्मवपुर्निरंजनः' हीं विशेषणें देऊन नैयायिक व सांख्य यांचें खंडन केलें आहे. प्रथम जिनाचें स्तोत्र संपळे.

अजितस्तुतिः ।

यस्य प्रभावात्त्रिदिवच्युतस्य

क्रीडास्वपि क्षीत्रमुखारविन्दः ॥

अजेयशक्तिर्भुवि बन्धुवर्ग-

श्रकार नामाजित इत्यवन्ध्यम् ।६।

यस्य प्रभावादिति । यस्य नाम चकार कृतवान् । कोसौ ?
बन्धुवर्गः । कथम्भूतस्य ? त्रिदिवच्युतस्य त्रिदिवात्सवर्गाच्युतोऽवतीर्ण-

स्तस्य । किंविशिष्टो बन्धुवर्गः ? अजेयशक्तिः न जीयते इत्यजेया शक्तिः सामर्थ्यं वाच्यं । क ? क्रीडास्वपि, न केवलं महायुद्धेषु । कुतः ? प्रभावात्प्रहात्म्यात् । वस्येत्येतदत्रापि सम्बन्ध्यते । एतदपि किंविशिष्टोसौ ? क्षीबमुखारविन्दः । मुखमेव अरविन्दं कमलं मुखारविन्दं, क्षीबं समदं हर्षितं मुखारविन्दं यस्य । इत्थम्भूतो बन्धुवर्गो बन्धुसमूहः क तस्य नाम चकार ? भुवि पृथिव्यां । कथम्भूतं नाम ? अजित इति न केनचिज्जीयते इत्यजितः । अत एव अवन्ध्यमन्ध्यम् ।

अर्थः—विजय नांवाच्या अनुत्तर विमानांतून अवतीर्ण झालेल्या ज्याच्या पुण्यप्रभावाने, शत्रु जिचे दमन करू शकत नाहीत अशी प्रचंड शक्ति धारण करणारे, युद्धाची गोष्ट दूरच राहू धा परन्तु क्रीडांमध्ये देखील मकरंदपूर्ण विकसित कमलाप्रमाणे ज्यांची नांवे आहेत अशा ज्यांच्या बंधुवर्गाने ज्या तीर्थकराचे अजित हे सार्थक नांव ठेविले तो अजित जिनेन्द्र आमचे कल्याण करो ।

भावार्थः—तीर्थकरप्रकृतीचा बंधू ज्यांना झाला आहे अशा विमलवाहन नांवाच्या मुनींनी समाधिमरण साधून प्राण सोडल्यामुळे तपश्चरणाच्या प्रभावाने त्यांचा जीव विजय नांवाच्या अनुत्तर विमानामध्ये अहमिन्द्र होऊन जन्मला व तेथील आयुष्य संपल्यानंतर ते या भूलोकीं अजित तीर्थकर झाले. यांच्या पुण्यप्रभावाने यांच्या बंधुवर्गास शुद्ध व क्रीडेमध्येही सर्वदा विजय मिळू लागला, शत्रुंना ते अजिंक्य होऊन बसले. यास्तव बंधुवर्गांनी या तीर्थकराचे अजित हे सार्थक नांव ठेविले. खरे पाहिले असता आपल्या कुटुंबीय जनांची एकसारखी उन्नति होऊ लागली तर तेथे तसाच एखादा पुण्यवान मनुष्य उत्पन्न झाला असा अनुमानाने सिद्ध होतो. जसे धन्यकुमाराचा ज्यावेळेस जन्म झाला तेव्हापासूनच त्याच्या कु-

दुर्बल लोकांची उन्नति होऊं लागली होती परंतु जेव्हां त्यांच्या सात बंधूनीं त्यास मारहाण करून हाकून लाविलें, तेव्हां पाप्मानच त्यांच्या अवनतीस प्रारम्भ झाला, व ते सर्व भिकेस लागले. यावरून पुण्यवान मनुष्याचा जन्म झाल्यानें सर्वत्र विजय व कीर्तीही मिळते; व उन्नति होते. त्या मनुष्याच्या अभावीं अवनति होते. अजित तीर्थंकर हे अतिशय पुण्यश्लोक सत्पुरुष असल्यामुळे यांच्या जन्मापासून त्यांच्या कुटुंबीय जनांची अलौकिक उन्नति झाली व त्यांचा सर्वत्र विजय झाला; यामुळे बन्धुवर्गांनीं यांचें अजित हें सार्थक नांव ठेवलें.

अत एवेष्टप्रयोजनप्रसिद्धयर्थे भव्यजनैरिदानीमपि तदुच्चार्यते इत्याह।
ह्यपूनच मंगलकार्याची निर्विघ्न समाप्ति व्हावी यासाठीं भव्य-
जीव आजदेखील अजिततीर्थकराचें नामस्मरण करितात

हें स्तुतिकार या श्लोकांत सांगतात-

अद्यापि यस्याजितशासनस्य ।

सतां प्रणेतुः प्रतिमंगलार्थम् ॥

प्रगृह्यते नाम परं पवित्रं ।

स्वसिद्धिकामेन जनेन लोके ॥७॥

अद्यापीत्यादि । अद्यापि इदानीमपि, न केवलं तत्काले । यस्य अजितस्य भगवतः । कथम्भूतस्य ? अजितशासनस्य अजितमनिरा-
कृतं परवादिभिः शासनमनेकान्तमतं यस्य तस्य । कथम्भूतस्य ? सतां
प्रणेतुः सतां भव्यानां प्रणेतुः सन्मार्गे प्रवर्तकस्य । नाम प्रगृह्यते
उच्चार्यते । परमुत्कृष्टं पवित्रं सकलमलविलयकारणं । केन ? जनेन ।
कथम्भूतेन ? स्वसिद्धिकामेन स्वस्य सिद्धिः परपरिभवेनात्मनोऽभिप्रेत-
प्रयोजननिष्पत्तिः तत्र कामो यस्य तेन । आत्मजयाभिलाषिणा इत्यर्थः । कि-
मर्थ ? प्रतिमंगलार्थं मंगलं मंगलं प्रति । सिद्धिनिमित्तमित्यर्थः । कः ?
लोके यस्य भगवतो नाम गृह्यते ।

मराठी अर्थ—भव्यांना सन्मार्ग दाखविणाऱ्या व चौद्व-
नैयायिक इत्यादि परवाद्याकडून अभेद्य अशा अनेकान्तमार्गाचा
प्रसार करणाऱ्या हे जिना, संपूर्ण पातकराशींचा नाश करण्यास
समर्थ असलेले तुझे नांव भव्यजीव प्रत्येक मांगलिक कार्याच्या
प्रारंभी निघांचा नाश होऊन स्वकार्याची सिद्धि व्हावी ह्यापून
याजगीं अद्यापि घेतात.

भावार्थ—प्रत्येक मांगलिककार्याचें प्रारंभी श्री जिनेश्व-
राचें मंगलदायकनांव अवश्य घेतलें पाहिजे. कारण त्या योगें
आपलें कार्य निर्विघ्न पार पडतें, व जिनेश्वराचें नामस्मरण के-
ल्यानें षापांचा नाश होतो व पुण्यांची प्राप्ति होतें व त्यायोगें
शुभकार्यांत अडथळा आणणाऱ्या विघ्नांचा परिहार होतो. त-
सेंच त्यांचें नामस्मरण केल्यानें आपलें अंतःकरण पवित्र होतें,
भगवज्जिनसेनांनीं महापुराणामध्यें नामस्मरणाचें महत्त्व याप्र-
माणें वर्णिलें आहे—

नामग्रहणमात्रं च पुनाति परमेष्ठिनाम् ।

किं पुनर्मुद्गरापीतं तत्कथाश्रवणामृतम् ॥ १ ॥

परमेष्ठींचें केवळ नामस्मरणानें आपलें अंतःकरण शुद्ध होतें; तर
अशा महात्म्यांचीं चरित्रें श्रवण केल्यानें किंवा त्यांचें गुण गान
केल्यानें मन कां बरें पवित्र होणार नाही ! या आचार्यांच्या
उक्तीवरून नामस्मरणाचें महत्त्व व्यक्त होतें, व त्याचा प्रभाव
अवर्णनीय कसा आहे हें सिद्ध होतें.

स किमर्थं प्रतिबन्धकप्रक्षयं कृत्वा सर्वसः प्रादुर्भूत इत्याह ।

श्री अजितजिनेश्वर घातिकर्माचा नाश करून सर्वज्ञ कशाकरितां
झाले. याचें स्तुतिकार या श्लोकांत वर्णन करितात.

यः प्रादुरासीत्प्रभुशक्तिभूम्ना ।

भव्याशयालीनकलंकशान्त्यै ॥

महामुनिमुक्तघनोपदेहो ।

यथारविन्दाभ्युदयाय भास्वान् ॥ ८ ॥

यः प्रादुरासीदित्यादि । यो भगवान्प्रादुरासीत्प्रादुर्भूतवान् । कि-
मर्थः ? भव्याशयालीनकलंकशान्त्यै । भव्यानामाशयश्चित्तं चिद्रूपमा-
त्मस्वरूपं तत्रालीनो लग्नः सचासौ कलंकश्च अज्ञानं तत्कारणं ज्ञानाव-
रणादि कर्म, तस्य शान्त्यै विनाशाय । भव्यप्रतिबोधनार्थमित्यर्थः । केन?
प्रभुशक्तिभूम्ना प्रभवति समर्थो भवत्युपकारं कर्तुमिति प्रभुर्जगतामुपकारको
भगवान्, तस्य शक्तिर्वाणी, यया तेषामुपकारं कर्तुं शक्तो भवति तस्या भूम
जीवाद्यर्थप्ररूपणे माहात्म्यविशेषः प्राचुर्यं वा, तेन । कथम्भूतोसौ ? महा-
मुनिः । गणधरदेवादिमुनीनां प्रधानः प्रत्यक्षज्ञानी वा । क इव कस्मै
प्रादुरासीदित्याह मुक्त इत्यादि । यथा भास्वानादित्यः । प्रादुरासीत् । कि-
मर्थः ? अरविन्दाभ्युदयाय । अरविदानां अभ्युदयो विकाशलक्षणा वि-
भूतिस्तस्मै । किंविशिष्टो भास्वान् ? मुक्तघनोपदेहः । मुक्तो घनैरुपदेह
उपलेपः प्रच्छादनं यस्य । तदर्थं कलंकशान्त्यर्थम् ।

मराठी अर्थः—ज्याप्रमाणें आपल्या तेजस्वी किरणांनी
आपल्यास घेरून टाकलेल्या मेथसमूहास दूर सारून कमलांना
विकसित करण्यासाठीं सूर्य उदय पावतो; तद्वत् गणधरदेवादि
मुनींमध्ये श्रेष्ठ व प्रत्यक्षज्ञानी असे अजित भगवान् द्रव्यांचे नि-
र्वाध वर्णन करून्नास समर्थ असलेल्या आपल्या दिव्यध्वनीनें
भव्य जीवांच्या आत्मस्वरूपामध्ये अनादिकालापाहून घिलग-
लेल्या अज्ञानाचा व त्यास कारण असलेल्या ज्ञानावरणादि
कर्मांचा नाश करण्यासाठीं उत्पन्न झाले. ह्यणजे त्यांनीं आत्म-
स्वरूपाचा उपदेश करून भव्यजीवांच्या तद्विषयक अज्ञानाचा
नाश केला,

भावार्थः—सूर्य उगबला द्यणजे कमलें विकसित होतात. कमलांना विकसित करण्यामध्ये सूर्याचा कोणताही स्वार्थ नसतो किंवा कमलावर सूर्याचें प्रेम आहे असेही नाही. तेव्हां सूर्याचा कमलांना विकसित करण्याचा स्वभावच आहे असें झटलें पाहिजे. तद्वत् जिनेश्वरांचा भव्यजीवांना उपदेश करण्यांत कोणताही स्वार्थ नाही अथवा त्यांच्यावर प्रीति आहे असेही नाही तेव्हां येथें उपदेश करण्याचा त्यांचा स्वभावच आहे असें सिद्ध होतें. यावरून जिनेश्वरांना रागभाव नाही व कृतकृत्य झाल्यामुळे त्यांचा कोणताच स्वार्थही राहिला नाही की ज्याच्या सिद्धार्थ ते भव्यजीवांना उपदेश करतील, परोपकार करणें हा सत्पुरुषांचा स्वभावच आहे यामुळे जिनेश्वरांचा निरपेक्ष उपदेश लोकांच्या कल्याणार्थ होत असतो.

प्रादुर्भूतेन च तेन किंकृतमित्याह ।

उत्पन्न होऊन अजित तीर्थकरांनीं काय केलें हें
स्तुतिकार या श्लोकांत सांगतात.

येन प्रणीतं पृथु धर्मतीर्थं,

ज्येष्ठं जनाः प्राप्य जयन्ति दुःखम् ।

गाडं हृदं चन्दनपङ्कशीतं,

गजप्रवेका इव घर्मतसाः । ९ ।

येनेत्यादि । येन अजितनाम्ना तीर्थकरदेवेन । प्रणीतं प्रकाशितं । किं ? धर्मतीर्थं । धर्मस्य उत्तमक्षमादिलक्षणस्य चारित्र्यलक्षणस्य च प्रतिपादकं तीर्थं श्रुतं । कथम्भूतं ? पृथु महत् । सकलपदार्थविषयज्ञानं ज्येष्ठं सकलधर्मतीर्थप्रधानं । पुनरपि कथम्भूतं ? जनाः प्राप्य जयन्ति दुःखं । यदिज्याह्याहार्यं । यद्धर्मतीर्थं प्राप्त्वा लब्ध्वा जना भव्या जयन्ति भिरा-
कुर्वन्ति दुःखं संसारपरिभ्रमणक्लेशं । किमिव कथम्भूतं के इत्याह ।

गाङ्गामित्यादि । गंगाया अयं गांगो न्हदस्तं । कथम्भूतं ? चन्दन-
पङ्कशीतं चन्दनस्य पङ्कं यक्षकर्मस्तस्य शीतमिव शीतं यस्य तं न्हदं
प्राप्य । गजप्रवेका इव । गजानां प्रवेकाः प्रवरा यथा घर्मेण तसा
अयन्ति दुःखमिति ।

मराठी अर्थ — जसें ग्रीष्मऋतूतील सूर्याच्या प्रचुर किर-
णांनी दुःखित झालेले मोठे हत्ती चन्दनाच्या उटीप्रमाणे थंड-
डगार असलेल्या गंगेच्या डोहांत शिरून उत्पन्न झालेले दुःख
नाहींसे करतात; त्याचप्रमाणे उत्तमक्षमादि दशधर्म व चारि-
त्राचे सांगोपांग वर्णन करणारे, संपूर्ण तत्वांचे प्रतिपादन क-
रणारे असल्यामुळे अतिशय मोठे असे, अजिततीर्थकरांनी प्र-
तिपादिलेले जें द्वादशांगश्रुत त्याचा आश्रय करून अथवा अ-
ध्ययन करून भव्यजीव संसारपरिभ्रमणापासून होणारे दुःख
नाहींसे करतात.

भाबार्थ — उष्णतेपासून जें दुःख होतें तें नाहींसे करण्या-
साठी थंड उपचार करतात, तद्वत संसारापासून उत्पन्न झालेल्या
दुःखांचा परिहार करण्यासाठी भव्य जीवांनी अजिततीर्थकरांनी
उपदेशिलेल्या परमशांतिदायक आगमचा आश्रय केला व आ-
पले चिरकालचे संसारदुःख दूर केले.

ननु किं फलमुद्दिश्य भगवता धर्मतीर्थे प्रणीतमित्याह ।

क्रोणत्या फलाची इच्छा धरून भगवान् अजित तीर्थकरानें
आगमाची रचना केली हें स्तुतिकार व्यक्त करतात ।

स ब्रह्मनिष्ठः सममित्रशत्रु—

विद्याविनिर्वातकषायदोषः ॥

लब्धात्मलक्ष्मीरजितोऽजितात्मा ।

जिनः श्रियं मे भगवान्विद्यत्ताम् ॥ १० ॥

स ब्रह्मनिष्ठ इत्यादि । सोऽजितो भगवान् । ब्रह्मनिष्ठः ब्रह्मणि सकलदोषरहिते परमात्मस्वरूपे निष्ठा परिसमाप्तिर्यस्य । अतो न किञ्चित्प्रणयने फलमसावपेक्षते कृतकृत्यत्वात् केवलं परार्थैवास्य प्रवृत्तिः । अत एव सममित्रशत्रुः । मित्राणि च शत्रवश्च मित्रशत्रवः । ते समा यस्य । कथमसौ ब्रह्मनिष्ठः कथं वा सममित्रशत्रुरित्याह-विद्येत्यादि । विद्यया परमागमज्ञानतदर्थानुष्ठानलक्षणया विशेषेण निर्वाप्तास्त्यक्ताः कषाया द्रव्यक्रोधादयो दोषा भावक्रोधादयो येन । निराकृतद्रव्यभावरूपघातिकर्ममलकलंक इत्यर्थः । यत एवंविधोऽसौ ततो ब्रह्मनिष्ठः सममित्रशत्रुश्च भवति । भवतु तथाविधोसौ तन्निष्ठस्तथापि तदा चैतन्यमात्रस्वरूपः किञ्चिज्ज्ञो वा भविष्यति । अतः कथं धर्मतीर्थं प्रणीतवामित्याह-लब्धात्मलक्ष्मीरिति । आत्मनो लक्ष्मीरनन्तज्ञानादिलक्षणा । लब्धा प्राप्ता सा येनासौ लब्धात्मलक्ष्मीः । समासान्तो विधिरनित्य इति वचनादणमोरिति कप् न भवति । स इत्यम्भूतोऽजितः । अन्तरंगैर्बाह्यैश्च शत्रुमिनं जीयते इति अजितः । जितात्मा जित आत्मा येनासौ जितात्मा । आत्मवान् इत्यर्थः । इन्द्रियाधीनो न भवतीति यावत् । भगवान् विशिष्टज्ञानवान्पूज्यो वा । विघ्नतां करोतु । कां? जिनश्रियं जिनस्य श्रीरनन्तज्ञानादिविभूतिस्तां मे मह्यं ।

मराठी अर्थः—अठरा दोषांनीरहित अशा परमात्म स्वरूपाची प्राप्ति ज्यांस ज्ञाली आहे, व ह्मणूनच परमागमाची रचना करण्यांत परोपकाराशिवाय दुसरा कोणताही उद्देश ज्यांच्या नव्हता; कारण, स्वतः कृतकृत्य असल्यामुळे ते निरिच्छ होते. ह्मणून परोपकाराशिवाय दुसरा कोणता बरें उद्देश असं शकल ? याचुळेंच मित्र व शत्रु या उभयतांवर समान दृष्टि ठेवणारे व केवल ज्ञानाची प्राप्ति व चारित्र गुणाची पूर्ति ज्ञानानें द्रव्य क्रोधादि व भावक्रोधादि दोषांचा नाश ज्यांनीं केला, अर्थात् घातिकर्ममलांचा ज्यांनीं नाश केला आहे, व

अनन्त चतुष्टयरूपी लक्ष्मी ज्यांस प्राप्त झाली आहे असे, आणि अन्तरङ्ग व बाह्य शत्रुकहन जे जिकले गेले नाहीत, तसेच ज्यांनी आपल्या आत्म्याला इन्द्रियांच्या आधीन होऊ दिले नाही असे ते पूज्य ज्ञानी अजित तीर्थकर अन्तरङ्ग अनन्त-ज्ञानादि चतुष्टय लक्ष्मी व बहिरङ्ग समवसरण लक्ष्मी ही मला प्रदान करोत.

भावार्थ—ज्याला आपल्या आत्म्याच्या स्वरूपाची प्राप्ति झाली आहे तो आत्मा निरिच्छ असतो व त्याचा उपदेश निरपेक्ष असतो त्या उपदेशापासून त्याला स्वतःला कोणताच स्वार्थ साधून घ्यावयाचा नसतो. अशा महात्म्याचीं कृत्यें सर्व परोपकारार्थच होत असतात. आणि यामुळेच मित्र व शत्रु, कांवन व मृत्तिका यांच्याकडे ते समान दृष्टीनेच पाहत असतात. जसे चंदनाचें पोषण करणाऱ्या व त्यास कुऱ्हाडीने तोडणाऱ्या दोन्ही व्यक्तींना तो चंदन वृक्ष आपल्या सुगंधानें आनंदित करितो. याचप्रमाणें सज्जन व दुर्जन यांच्याविषयी हे आदर्श पुरुष समदृष्टि असतात. व अशा माहात्म्यांनाच अविनाशी ज्ञानादि संपत्ति प्राप्त होत असते. इन्द्रियांचा विजय अशांच्या हातूनच होत असतो. यास्तव महात्मा अजित भगवान् मला आपली ज्ञानादि संपत्ति देवोत.

याप्रमाणें द्वितीय जिनाचें स्तोत्र संपलें.

ह्या पांच पद्यामध्ये उपजाति छंद आहे.

संभवजिनस्तुतिः ।

त्वं शम्भवः सम्भवतर्षरोगैः

सन्तप्यमानस्य जनस्य लोके ।

आसीरिहाकस्मिक एव वैद्यो

वैद्यो यथानाथरुजां प्रशान्त्यै ॥ ११ ॥ ×

त्वं शम्भवइत्यादि । समन्तभद्रस्वामी तृतीयतीर्थकरदेवं चेतसि प्रत्यक्षतया व्यवस्थाप्य त्वमिष्याद्याह । शम्भव इत्यन्वर्थेयं सन्ना शं सुखं भवत्यस्माद्भव्यानां इति शम्भवः । शम्भवेत्यादि । शं सुखं भवति येम्यस्ते शम्भवाः स्रग्वनितादयः । यदिवा संगतोऽत्रुव्यद्रपप्रादुर्भावो यत्रासौ सम्भवः संसारः तत्र तर्षः तृष्णाः ता एव रोगा दुःखहेतुत्वात् तैः । सन्तप्यमानस्य पीड्यमानस्य । जनस्य प्राणिगणस्य । आसीरभूः । वैद्यः । क्व ? इह लोके । कथम्भूतः ? आकस्मिक एव तत्कलनिरपेक्ष एव । अत्र दृष्टांतमाह—वैद्यो यथेत्यादि । वैद्यश्चिकित्सकः । यथा येन फलानपेक्षप्रकारेण । अनाथरुजां अनाथा अशरणा द्रव्यसहायहीनास्तेषां रुजो व्याधयस्तासां । प्रशान्त्यै उपशमनाय । आकस्मिक एव वैद्योभूत् तथा त्वमप्यासीः ।

मराठी अर्थः—जसे एखादा दयाळू वैद्य द्रव्याची इच्छा न करतां द्रव्यसहाय ज्यांना नाहीं अशा गरीब प्राण्यांचें रोग नाहींसे करतो, ह्मणजे त्यांनीं न बोलावतांच स्वतः दयेनें प्रेरित होऊन त्यांच्या घरीं जो वैद्य जातो व त्यांचीं दुःखें [रोग] बरीं करतो त्यास आकस्मिक वैद्य ह्मणतात. त्याचप्रमाणें भव्य-जीवांचें कल्याण करणाऱ्या हे संभवनाथजिना तूं संसारिक सुखांना [सुखाभास] देणाऱ्या स्त्रीपुत्राविषयीं उत्पन्न झालेल्या

× येथून पांच श्लोकांत इन्द्रवज्रा छन्द समजावा.

वृष्णारूपी रोगांनी पीडित झालेल्या प्राण्यांना रोगरहित करण्याकरिता या जगात आकस्मिक अपूर्व वैद्य आहेस.

सात्पर्यः— दयाळू व वैद्यशास्त्रानिपुण असा वैद्य कांहींही इच्छा न धरता रोग्यांचे रोग धरें करीत असतो. व एखादा दुर्बैद्य रोग्याचे रोगांचा नाश न करता त्या रोगांची वृद्धि करतो. त्याचप्रमाणे श्रीजिनेश्वर हे अपूर्व वैद्य आहेत व ते अनादि कालापासून सर्व जीवांच्या पाठीमागे लागलेल्या संसाररूपी भयंकर रोगाला निरपेक्षपणे दूर करतात. व ब्रह्मा विष्णु महेशादिक हे दुर्बैद्य आहेत. यांच्यापासून आमच्या संसार रोगाची व्यथा दूर न होतां प्रतिदिन ती वाढत जाईल, यासाठी अशा दुर्बैद्यांच्या नादीं न लागतां भव्य जीवांनीं संसाररूपी रोग दूर करण्यासाठीं आकस्मिक अपूर्व वैद्य जे श्रीजिनेश्वर, यांचा आश्रय घेतला पाहिजे व आपला संसाररूपी रोग दूर केला पाहिजे.

यस्य जगतौ भगवानाकस्मिको वैद्यः संपन्नः तज्जगत्कीदृशमित्याह ।

ज्या जगावर आकस्मिक वैद्याप्रमाणे यांनी उपकार केले त्या जगाचे स्वरूप स्तुतिकार वर्णिताने.

अनित्यमत्राणमहाक्रियाभिः,

प्रसक्तमिथ्याध्यवसायदोषम् ।

इदं जगज्जन्मजरान्तकार्त्तं,

निरंजनां शान्तिमजीगमस्त्वम् ॥१२॥

अनित्यमित्यादि । इदं प्रतीयमानं, जगत् प्राणिसंघातः । कथं-भूतं ! अनित्यं विनश्वरं । अनेन सर्वमाविर्भावतिरोभावदिति सांख्य-मतं प्रत्युक्तम् । पुनरपि कथंभूतं ! अत्राणं न विद्यते त्राणं रक्षणं अस्येत्यत्राणं । अशरणमित्यर्थः । अनेनेश्वरो विष्णुर्वा तस्य भर्तेति योगमी-

मांसकमतं निरस्तं । कथं तदत्राणमित्याह अहंक्रियाभिरित्यादि । अहमस्य सर्वस्य स्रयादिविषयस्य स्वामीति क्रिया अहक्रियाः ताभिः प्रसक्तः संलग्नः प्रवृत्तो वा मिथ्या असत्योऽध्यवसायोऽभिनिवेशः स एव बोधो यस्य तत्तथोक्तं । अतएव जन्मजरांतकात्तं तज्जगत् । जन्म प्रादु-
भावो, जरा वृद्धत्वं, अन्तको मरणं, तैरात्तं पीडितं । तदित्यंभूतं जगत्कि-
कृतवान्भगवान्मिथ्याह । निरंजनामित्यादि । शान्तिं परमकल्याणं ।
अजीगमस्त्वं । इदं जगत्प्रापितवांस्त्वं । कथम्भूतां ? निरंजनां अं-
जनात्कर्ममलान्निष्क्रांतं तद्वा निष्क्रांतं यस्याः सा निरंजना तां ।
मुक्तिरूपामित्यर्थः ।

मराठी अर्थः—हे दिसणारे सर्व जगत् (प्राण्यांचा समूह) अनित्यक्षणांत नाश पावणारे आहे अर्थात् स्वप्नांत दिसणाऱ्या पदार्थाप्रमाणे लौकरच नाश पावणारे आहे, या जगांतील कोणत्याही प्राण्यांचा कोणी संरक्षक नाही. आयुर्कर्म जोपर्यंत या जीवांस एका शरीरामध्ये कोंडून ठेवते तोपर्यंत हे जीव या शरीरामध्ये राहतात व त्याचा क्षय झाला झणजे त्या जीवांचे एक क्षय पर्यंतही इंद्रादिक शक्तिशाली देव रक्षण करू शकत नाही. यास्तव या जगाचा कोणीही संरक्षक नाही. तसेच हे जगत्स्त्री-पुत्र द्रव्य इत्यादिकांचा मी स्वामी आहे अशा मिथ्या कल्पनेने दूषित झालेले आहे. व हे जगत् पुनर्जन्म, जरा व मरण या तीन भयंकर दुःखांनी हमेशा पीडित झालेले आहे. हे जिनेश सम्भवनाथ ! अशा जगतास आपण धर्मोपदेश करून त्यास मोक्षमार्ग दाखविला; त्यायोगे या जगताने कर्ममलरहित अशा शान्ति सुखाची प्राप्ति करून घेतली.

भावार्थः—या श्लोकांत स्तुतिकाराने जगाचे स्वरूप दाखविले आहे. ते दाखविताना प्रथम त्याविषयी हे जगत् अनित्य आहे असे त्याने दाटले आहे. असे झणण्याचे कारण हे आहे

कीं, सांख्य या जगतास नित्य मानतात, व सर्व पदार्थ सर्वत्र आह्वेव अशी त्यांची कल्पना आहे. जसे उदाहरणार्थ बीजामध्ये वृक्ष पाने, फुले व फळे आहेत. यद्यपि बीजापासून अंकुर तदनंतर पाने फुले व फळे हीं कालक्रमाने उत्पन्न होत असतात. तथापि हीं सर्व त्या बीजामध्ये प्रथमच सांठऊन राहिलीं आहेत. हीं जर बीजामध्ये नसतीं तर पुढे यांचा आविर्भाव झाला नसतां यासाठीं उपादान कारणामध्ये त्यापासून उत्पन्न होणारीं सर्व कार्ये प्रथमपासूनच अस्तित्वांत आहेत. असें नसतें तर मनुष्यानें उपादान कारणांचा स्वीकारच केला नसता. जसें साळीपासून पुढे साळीच उत्पन्न होतात तेव्हां पुढे साळी [भात] उत्पन्न होण्यास कारण साळी. यांचा आपणांस निश्चय झाल्यामुळे आपण निःसंशय होऊन साळी पेरतो कारण त्यांपासून साळीच उत्पन्न होतात. साळीपासून साळी उत्पन्न झाल्या नसत्या तर आपण कोद्रव बीज देखील साळी उत्पन्न होण्यासाठीं पेरलें असतें. यास्तव कारणामध्ये कार्ये हें पूर्वीच सांठऊन राहिलें आहे. सहकारीं कारणें मिळालीं झणजे कार्यांचा आविर्भाव होतो व तदभावीं तीं त्या कारणामध्येच गुप्त असतात झणजे त्यांचा तिरोभाव होतो. सहकारीं कारणें केवळ अभिव्यंजक आहेत. तीं मिळालीं झणजे कार्ये हें आपण होऊन आपलें स्वरूप प्रकट करितें. एवढ्या विवेचनावरून सांख्य हे सत्कार्यवादी आहेत असें सिद्ध होतें. त्यांचें खण्डन करण्याकरितां आचार्यांनीं श्लोकांत अनित्य या शब्दाचा प्रयोग केला आहे. येथे ' अनित्य ' शब्दानें सर्वथा जगत् अनित्य आहे असें केव्हांही समजूं नये, कारण, सर्वथा अनित्य किंवा सर्वथा नित्य असा कोणताच पदार्थ नाही असें स्याद्वाद सांगतो. कथंचिन्नित्या-नित्यात्मक तत्त्व आहे असा पैनांचा सिद्धान्त आहे. तेव्हां

सांख्य सर्वथा नित्यत्ववादी असल्याने त्यांच्या मताने कारणा-
पासून कार्याची उत्पत्ति होणे असम्भवनीय आहे. कारण, उ-
पदानकारणामध्ये परिणति झाली झणजे कार्य उत्पन्न होते, प-
रंतु सर्वथा नित्यामध्ये परिणति होऊ शकत नाही झणून जो
पदार्थ ज्या अवस्थेत आहे तो पदार्थ हमेशा त्याच अवस्थेत
राहील व दुसरी अवस्था मानली की नित्यत्व त्याचे नष्ट झाले;
व तो नित्यत्ववादी आपल्या सिद्धान्तापासून च्युत झाला असे
समजावे. तसेच बीजामध्ये अंकुर, पाने, फुले, फळे वगैरे अवस्था
आहेत हे झणणेही योग्य नाही, कारण या सर्व अवस्था त्या-
मध्ये आहेतच तर सहकारी कारणांची जरूस्त पडलीच नसती.
यासाठी सर्वथा सत्कार्यवाद मानला तर दुधामध्ये एकाचकाली
दही, ताक, लोणी इत्यादिक भिन्नरूपाने विशिष्ट झाला घा-
रण करणारे आढळून येतील. व दही वगैरे उत्पन्न करण्यास
ज्या साधनांची अपेक्षा पडते ती व्यर्थ होईल. व कालान्तराने
दुधापासून दही बनलेले आपल्या नजरेस पडते तसे ते दु-
धाच्या अवस्थेमध्येही दिसून येईल. यासाठी कथञ्चित्सत्कार्य-
वाद मानला पाहिजे. व दही लोणी इत्यादि स्वरूपाने परिणत
होण्याची दुधामध्ये शक्ति आहे असे झणत असाल तर आपले
झणणे योग्य आहे, कारण शक्ति झणजे द्रव्यच होय. जसे
मातीच्या गोळ्यामध्ये घटरूपाने परिणत होण्याची शक्ति आहे
झणून मातीच्या गोळ्यांत घटावस्था शक्तिरूपाने आहे व प-
र्यायरूपाने पाहिले असता घटावस्था नाही; व यामुळेच ती
घटावस्था उत्पन्न करण्याची साधने गोळा करावी लागतात.
व त्याचप्रमाणे कारणामध्ये कार्य असतेच व ते व्यक्त करण्यास
सहकारी कारणांची जरूरी आहे असे झणणेही योग्य नाही.
कारण, कारणे दोन तऱ्हेची आहेत एक उत्पादक व दुसरी अ

भिव्यंजक; मृत्पिण्डापासून घागर बनविण्यासाठी लागणाऱ्या चक्र दंडादि साधनांना उत्पादक कारणे ह्मणतात. या साधनापासून जी घागर मातीच्या गोळ्यापासून बनली ती ती साधनें मिळण्यापूर्वी अस्तित्वांत नव्हती. यासाठी घागर बनविणाऱ्या या साधनास उत्पादक कारण किंवा कारक असें ह्मणतात. अभिव्यंजक कारण त्यास ह्मणतात कीं, भिन्नकारणापासून उत्पन्न झालेल्या पदार्थांना उघड करून दाखविणे. जसें घागर अंधारामध्ये आहे व ती आपल्या कारणापासून उत्पन्न झाली आहे परंतु दिवा अंधाराचा नाश करून तिचे स्वरूप व्यक्त करतो यामुळे दिव्यास आपण अभिव्यंजक कारण ह्मणतो. अभिव्यंजक कारण पदार्थांना उत्पन्न करीत नाही, परंतु ते पदार्थ अंधार किंवा कपडा वगैरेनीं आच्छादित असल्यास अभिव्यंजकाच्या साहाय्यानें त्यांचें स्वरूप समजतें हा या दोन कारणामध्ये फरक आहे. परंतु सर्वांना अभिव्यंजक कारणच मानलें तर दिव्याप्रमाणें तींही लांब राहूनच घटादि कार्ये उत्पन्न करतील. यासाठी सर्वथा मत्कार्यवाद योग्य नही. हें दाखविण्यासाठी आचार्यांनीं श्लोकांत ' अनित्यम् ' असा शब्द योजिला आहे. तसेंच या श्लोकांत ' अत्राणम् ' असा शब्द आला आहे, याचा अर्थ जगाचा कोणीही संरक्षक नाही असा होतो. कित्येक ईश्वर किंवा विष्णु या जगाचा कर्ता आहे असें ह्मणतात. त्याचें खंडन करण्याच्या उद्देशानें आचार्यांनीं हा शब्द योजिला आहे. परंतु ईश्वर हा जगाचा कर्ता होऊं शकत नाही कारण जगामध्ये जें अनेक वैचित्र्य आहे ते एका ईश्वराचे हातून उत्पन्न होऊं शकत नाही. तसेंच ईश्वर दयाळू असल्यामुळे सर्व प्राण्यांना समान स्थितीत त्यानें ठेवले असतें, परंतु जगांत एक श्रीमान् व एक दरिद्री, एक अल्पायु व एक

दीर्घ जीवनाचा असा भेद कां दृष्टीस पडावा ? त्याचप्रमाणे ईश्वरानेच जग बनविलेले असेल तर मनुष्य कर्तृवशून्य होईल. ईश्वर ज्ञानी असल्यामुळे त्याने हिंस्र व दुष्टप्राणी केव्हांच बनविले नसते. त्यानेच दैत्यांना उत्पन्न केले व तोच त्यांचा नाश करतो यामुळे तो पापी कसा बरे होणार नाही ? दैत्य हे दुष्ट निघून सज्जनांचा छल करतील हे त्यांस माहीत झाले नसावे. माहीत झाले असते तर त्यांना बनविण्याचे त्याचे सर्व श्रम वाचले असते व जगास त्याच्या अज्ञतेचा परिचय झाला नसता. इत्यादि गोष्टींचा विचार केला असता ईश्वराने सर्व पदार्थ उत्पन्न केले नाहीत हे सिद्ध होते. मनुष्यालाच काय प्राणिमात्रांना देखील जे सुख किंवा दुःख मिळते ते पूर्वोपार्जित शुभाशुभ कर्मांमुळे मिळत असते. श्रीमान् व दरिद्र बुद्धिवान व मूर्ख, कुरूप व सुंदर अशीं जीं माणसें दिसून येतात, तीं सर्व शुभाशुभ कर्माने तशीं झालेली आहेत. यामुळे, अज्ञो जंतुरनीशोऽयमात्मनः सुखदुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्ग वा श्वभ्रमेव वा ॥ १ ॥ या श्लोकांत सर्व प्राणी अज्ञ आहेत व आपल्याला सुख व्हावे दुःख होऊ नये, अशी त्यांची इच्छा असली तरी त्यांची इच्छा पूर्ण होत नाही. ईश्वर सर्व सत्ताधीश आहे, तो प्राण्यांना आपल्या इच्छेप्रमाणे स्वर्गास किंवा नरकास पाठवित असतो, हे ज्ञाने सर्वथा असत्य आहे. जर ईश्वरच नरकास किंवा स्वर्गास पाठवितो, मनुष्य जर असमर्थ आहे तर या लोकीं माणसें जीं वाईट कर्मे करतात, तीं कर्मे ईश्वरच करित असला पाहिजे; कारण माणसें सर्वथा असमर्थ आहेत. यामुळे ईश्वर पातकी असल्यामुळे मनुष्यास दंड करणे अन्यायाचे ठरेल. वास्तविक पाहता ईश्वरासच दंड केला पाहिजे तोच दंडनीय आहे. यास्तव ईश्वरास जगत्कर्ता किंवा

जगत्के रक्षण करणारा मानले असतां पुष्कळ दोष उत्पन्न होतात. तेव्हा जगाचा रक्षणकर्ता कोणी नाही, हें दाखविण्यासाठी आचार्यांनी ' अत्राणम् ' हा शब्द श्लोकांत घालून नै-यायिक व यौग यांच्या ईश्वर जगत्कर्ता व रक्षणकर्ता आहे या मताचे खंडन केले.

अपरंच किं कृतवांस्वमित्याह ।

पुनः सम्भवतीर्थकरांनीं कोणतें कृत्य केलें हें आचार्य पुढील श्लोकांत सांगतात-

शतहृदोन्मेषचलं हि सौख्यं,
तृष्णामयाप्यायनमात्रहेतुः ॥
तृष्णाभिवृद्धिश्च तपत्यजस्रं,
तापस्तदायासयतीत्यवादीः ॥ १३

शतहृदोन्मेषेत्यादि । शतहृदा विद्युत् तस्या उन्मेष उन्मीलनं स इव चलं अस्थिरं इन्द्रियसुखं । कथम्भूतं तदित्याह-तृष्णेत्यादि । तृष्णा संसारसुखाभिलाषः सैव आमयो व्याधिः तस्याप्यायनमात्रं पुष्टिमात्रं । तस्य हेतुः । तत्पुष्टिश्च किं करोतीत्याह-तृष्णाभिवृद्धिश्च तपत्यजस्रं । तृष्णाया अभिवृद्धिः पुष्टिः तपति संतापयति । अजस्रं अनवरतं । तज्ज-नितंतापो जगतः किं करोति तदाह-ताप इत्यादि । तापस्तज्जगदायासय-ति । अनेकदुःखपरम्परया क्लेशयति । सेवादिक्रियासु वा प्रवर्तयति इति एवं जगतः संबोधनार्थं त्वमेव अवादीः ।

मराठी अर्थः-इन्द्रियजन्य सुख विजेप्रमाणें अतिशय चंचल आहे, व संसारसुखाभिलाषारूपी रोगाची पुष्टि करण्याला कारण आहे. व संसारसुखाभिलाषा वाढली झणजे तिच्यापासून प्राणि-मात्रांना फार संताप होतो त्या संतापानें अनेक दुःखें होतात; व त्यांच्यापासून प्राण्यांना फार परिश्रम होतो. असा श्री भग-वान् सम्भवनाथांनीं भव्यजीवांना उपदेश केला.

नात्पर्यः—संसारिक सुख हैं नित्य नाहीं त्यामुळे त्याची प्राप्ती झाली तरी तें लौकरच नाश पावतें, त्या सुखाचा वारंवार उपभोग घेतला तरी तृप्ति होत नाहीं, तृष्णा ही वाढतच जातें. समुद्र एखादेवेळेस शेकडो नद्यांच्या पाण्यानें तृप्त होईल, अग्नि देखील लांकडांच्या समूहानें तृप्त होईल, परन्तु इंद्रिय सुखाचा उपभोग किती जरी घेतला तरी मनुष्याची इच्छा तृप्त होत नाहीं, वरचेवर ती वृद्धिंगतच होते. यास्तव इंद्रियसुखाची इच्छा कमी व्हावी अर्थां इच्छा असेल तर त्या सुखाचा त्यागच केला पाहिजे तेव्हांच इच्छा कमी होतें, संसारिकसुखाचा उपभोग घेतल्यानें कर्मबन्ध होतो व संसारांत फिरावें लागते, संसारापासून मुक्त होण्याची इच्छा करणाऱ्या मनुष्यानें अशा सुखाचा त्याग करून वास्तविक सुख प्राप्तीच्या उपायांचा अंगिकार केला पाहिजे, असा भगवान् सम्भवनाथानीं उपदेश केला. याचें वर्णन या श्लोकांत केलें.

ननु सुगतादिभिरपि तस्संश्लेषनार्थं बन्धाद्युपदेशः कृतोऽतस्त्वमेवावादी-
रित्ययुक्तं इति चेत्तत्र, तन्मते बन्धमोक्षादेरेवासम्भवात् । एतदेवाह ।

येथें एक शंकाकार शंका करतो कीं बौद्धादिकांनीं लोकांच्या कल्याणासाठीं बन्धादिक तत्वांचा उपदेश केला असें असतां सम्भवनाथानींच या तत्वांचा उपदेश केला असें झणणें कसें योग्य होईल ? याचें निरसन आचार्यांनीं असें केलें कीं बौद्धादिकांच्या मतामध्ये बंध मोक्ष वगैरे तत्वांची सिद्धीच होत नाहीं. यामुळे वास्तविक त्या तत्वांचा उपदेशा सम्भवतीर्थकरच आहेत. हे या श्लोकांत स्पष्टरीतीनें दाखवितात.

बन्धश्च मोक्षश्च तयोश्च हेतू,

बद्धश्च मुक्तश्च फलंच मुक्तेः

स्याद्वादिनो नाथ तवैव युक्तं,

नैकान्तदृष्टेस्त्वमतोऽसि शास्ता ॥ १४

बन्धश्चेत्यादि । जीवस्य कर्मणा संश्लेषो बन्धः, विश्लेषो मोक्षः ।
चकारः परस्परसमुच्चये । तयोर्विधमोक्षयोः हेतू च । बन्धस्य मिथ्या-
त्वादिः ; मोक्षस्य हेतुः सम्यग्दर्शनादिः । न केवलमेतत्किन्त्वन्यदपि ।
बद्धश्च मुक्तश्च फलं च मुक्तेः । य एव पूर्वं बद्धः स एव पश्चान्मुक्तः
तस्यैव च मुक्तेः फलं अन्यत् ज्ञानादिकक्षणसंपन्नम् । इत्येतत्सर्वं तवैव
सम्भवस्यैव । कथम्भूतस्य ? स्याद्वादिनोऽनेकान्तवादिनो मते युक्त-
मुपपन्नं । नैकान्तदृष्टेः सुगतादिमते न ।

नहि क्षणिकैकान्तवादिनो मते तद् घटते । तत्र हि अन्यो बद्धोऽन्यश्च
मुच्यते क्षणिकत्वात् । अन्यस्य बन्धकारणानुष्ठानमन्यस्य च मुक्तिरिति ।
नपि नित्यैकान्तवादिनो मते तद् घटते । तत्र हि यदि बद्धस्तदा बद्ध एव
स्यादात्मा, न मुक्तः । अथ मुक्तस्तदा मुक्त एव स्यान्न बद्धः, सर्वथैकरूप-
त्वात् । अन्यथा नित्यैकान्तविरोधः स्यात् । अतः सर्वथैकान्तवादिमते बन्ध-
मोक्षादेरनुपपत्तेः । हे नाथ स्वामिन् ! त्वमेव असि भवसि । शास्ता
तत्त्वोपदेष्टा ।

मराठी अर्थः—जैनमतामध्येच बन्ध व मोक्ष या तत्वांची
सिद्धि होतें व त्यांचीं कारणें मिथ्यादर्शनादि व सम्यग्दर्शना-
दिक यांचीही सिद्धि याच मतामध्ये होतें. बन्ध, ह्यणजे जीवा-
च्या प्रदेशांचा कर्मप्रदेशांशीं अत्यंत निबिड असा संबंध होणें.
व बन्धाच्या कारणांचा अभाव झाल्यानं व निर्जरा यांच्या स-
हायानं आत्मा ज्ञानावरणादि कर्मापासून सर्वथा वेगळा होणें
यास मोक्ष ह्यणतात. अर्थात् सम्यग्दर्शन ज्ञान व चारित्र या
तीन गुणांची पूर्णता होते तेव्हां आत्म्यास मोक्ष प्राप्ति होते.
याचप्रमाणें आत्मा बद्ध व मुक्त कसा होतो; व मोक्षाचें फल
काय आहे यांची सिद्धि; हे जिनेश सम्भवनाथ, आपण प्रतिपा-

दन केलेल्या मतांमध्येच होते. झणजे जो आत्मा पूर्वी कर्मबद्ध होता तोच मुक्त होतो व त्यास मोक्षफल प्राप्त होते. झणजे अनंत ज्ञानादि गुणांनी परिपूर्ण तो होतो. अन्य मतांमध्ये या तत्वांची सिद्धि होत नाही.

सर्व पदार्थ क्षणिक आहेत असें बौद्ध झणतात, त्यामुळे त्यांच्या मतांत बन्ध मोक्षादिक तत्वांची सिद्धि होत नाही. जीव सर्वथा क्षणिक आहे असें मानले तर ज्याला कर्माचा बन्ध झाला आहे तो दुसऱ्या क्षणी नाश पावतो त्यामुळे कर्मांचे फल जें सुख किंवा दुःख याचा अनुभव त्याला कसचा येणार ? तसेंच बन्ध एकाला होतो व दुसऱ्याच त्यापासून मुक्त होईल. कारण मोक्षप्राप्ति होईपर्यंत पहिल्या बद्ध जीवाचे अवस्थान नसल्यामुळे कर्मापासून सुटलेला जीव दुसऱ्याच आहे असें मानावे लागेल. बंध व मोक्ष या दोन तत्वांची सिद्धि होत नसल्यामुळे त्यांच्या कारणांची सिद्धि होणे लांबच राहते.

जसें सर्वथा क्षणिक पक्षामध्ये दोष येतो तसेंच सर्वथा पदार्थांना नित्य मानणाऱ्यांच्या मतांतही या तत्वांची सिद्धि होत नाही. कारण, जो आत्मा कर्मांनी बांधला गेला तो सदैव बद्धच राहणार. त्याची कर्मापासून सुटका केव्हांच होणार नाही. जर कर्मापासून मुक्त झाला तर बन्धाचे नित्यत्व रहात नाही. बंध तत्व अनित्य आहे असें झणावे लागेल. तात्पर्य ज्या पदार्थाची जी अवस्था आहे त्यांची ती अवस्था कायमची राहिल, त्या अवस्थेत फेरबदल होणार नाही. झणून मुक्तावस्था जी बन्धाचा अभाव झाल्याने प्राप्त होते ती होणार नाही, किंवा मुक्तावस्था देखील अनादिकालापासूनच जीवाची आहे असें मानावे लागेल. व अनादिकालापासून ती मुक्तावस्था जीवांची असल्यामुळे मुक्ति होण्याची जी कारणे शास्त्रांत वर्णिली

आहेत तीं सर्व व्यर्थ ठरतील. यामुळे सर्वथा वस्तु नित्य किंवा अग्नित्य मानू नये. कथंचिन्नित्यानित्यात्मक वस्तु आहे असें मानावे. असें मानलें असतां जीवाच्या बंधावस्था व मोक्षावस्थेचीही सिद्धि होतें. व बंध व मोक्ष या दोन तत्वांचीं कारणे इत्यादिक पदार्थांचीही सिद्धि होते. यास्तव हे जिनेश, अशा युक्तियुक्त तत्वांचा उपदेशक आपणाशिवाय दुसरा कोण असू शकेल !

विशेषार्थः—जैनमतांमध्येच बन्धाचें व मोक्षाचें स्वरूप उत्तम रीतीनें सांगितलें आहे. येथें बन्धाचें स्वरूप विशेष रीतीनें सांगितलें असतां विषयान्तर होणार नाही असें वाटतें. बन्ध ह्मणजे जीवाच्या प्रदेशामध्ये कर्माचें प्रदेश मिसळणें. ज्यावेळेस जीवाचा कर्माशी संबंध होतो त्यावेळेस जीव व कर्म हे आपला स्वभाव सोडून तिसरी अवस्था धारण करतात. जसें हळद व चुना यांचें मिश्रण झालें ह्मणजे त्याच्यामध्ये तांबडेपणा उत्पन्न होतो. हा तांबडेपणा केवळ चुना किंवा केवळ हळद यामध्ये आढळून येत नाही. परंतु या दोन पदार्थांचा एकजीव झाल्यानें अशी अवस्था दिसून येते. तेव्हां या दोन पदार्थांनीं जसा आपला स्वभाव सोडून दिला तद्वत् कर्माचा उदयकाल आला ह्मणजे जीव चारित्र गुणापासून च्युत होतो व कर्मही आपल्या स्वभावापासून च्युत होतें. व यामुळे त्या दोघापासून रागद्वेषात्मक तिसरी अवस्था होते. तेव्हां दोघेही आपआपले स्वभाव सोडतात. याचा अर्थ, जीव पुद्गल स्वरूपानें परिणत होतो व पुद्गल जीवस्वरूपानें परिणत होतें असा, समजू नये. कारण हीं दोन द्रव्यें सजातीय नाहीत तर विजातीय आहेत. जेथें सजातीयपणा असतो तेथें एक दुसऱ्याच्या स्वरूपानें परिणत होतें. जसें पाणी वायुरूपानें परिणत होतें. पाणी व वायू यांच्यामध्ये

सजातीयता आहे; ह्यणजे पुद्गलत्वानें हीं सजातीय आहेत; परंतु जीव व पुद्गल हीं दोन द्रव्ये वेगवेगळीं आहेत; त्यामुळें येथें सजातीयता नसल्यामुळें हीं परस्परांचीं स्वरूपे धारण करीत नाहींत. परंतु या दोषांच्या संश्लेषानें रागद्वेषात्मक तिसरी अवस्था होतें. रागद्वेष हे जीव व पुद्गल या दोषांची वैभाविक अवस्था आहे. रागद्वेष जीवाचा वैभाविक भाव आहे असें ज्यावेळेस आपण ह्यणतो त्यावेळेस त्या सांगण्यांत विवक्षात असते. अर्थात् जीवाच्या अंशांच्या अपेक्षेनें रागद्वेषांना जीवाचे भाव असें ह्यणतात. याचप्रमाणें पुद्गलांच्या अंशांच्या अपेक्षेनें रागद्वेषांना पौद्गलिकही ह्यणतात. व यामुळेंच सिद्धामध्ये त्याचा अभाव दाखविला जातो. कारण, रागद्वेष कर्मकृत नसते तर ते जीवांच्या ज्ञानादिकगुणाप्रमाणें सदैव आत्म्यामध्ये राहिलें असते व सिद्धावस्थेतही यांची सत्ता दिसून आली असती. यामुळें पुद्गल व जीव यांच्या निबिड संबधानें ही अवस्था उत्पन्न होतें, व हीं दोन द्रव्ये वेगळीं झालीं यांचें पृथकरण पूर्णपणें झालें ह्यणजे दोषांनाही शुद्धावस्था प्राप्त होते. ही शुद्धावस्थाच मोक्ष आहे. याप्रमाणें बन्ध व मोक्ष याचें स्वरूप आहे.

बौद्ध किंवा नैयायिक यांनीही बन्धमोक्षादिक तत्त्वे मानली आहेत. परंतु त्यांनी जीवादिक पदार्थ सर्वथा क्षणिक किंवा नित्य मानले आहेत; त्यामुळें बन्धमोक्षादिकांची उपपत्ति सिद्ध होत नाही. सर्वथा क्षणिक पदार्थ मानल्यामुळें तो पदार्थ अनेक क्षणपर्यंत राहण्यास असमर्थ असतो. त्यामुळें जो बद्ध झाला होता तोच कर्ममुक्त झाला हें ह्यणणें युक्त होत नाही. अर्थात् बद्ध झालेला आत्मा वेगळा व मुक्त होणारा आत्मा वेगळा आहे, असें ह्यणावें लागेल. अर्थात् एकानें चांगलें किंवा वाईट कर्म केलें असेल तर त्याचा भोक्ता तो न होतां दुसराच

होईल. कागण, तें कर्म केल्याबरोबर त्याचा नाश झाल्यामुळे तो त्या कर्मापासून होणाऱ्या सुखदुःखाचा भोक्ता होणें शक्य नाहीं. त्याचप्रमाणें हिंसा एका जीवानें केली असल्यास तिच्या फलाचा भोक्ता दुसराच जीव आहे, असें मानावें लागेल. त्यामुळे 'अंधळा दळतो व कुत्रा पीठ खातो, या ह्याणीप्रमाणें कर्ता व उपभोक्ता हे एक न मानतां भिन्न मानावे लागतील. प्रतिकर्मी पदार्थांचा नाश होतो असें मानलें तर जी वस्तु आपण दुसऱ्याला उसनी दिली तिची आठवण होणार नाहीं. कारण, ती दिल्याबरोबर आपला नाश झाला व मागतेवेळेस आपण नवीनच आहोत. यामुळे आपण ती वस्तु दिली नाहीं असें ठरेल व त्या वस्तुची आपणास स्मृति ही राहणार नाहीं. आपण जें शिकलो तेंही लक्षांत राहणार नाहीं. इत्यादिक दोष उत्पन्न होतात. यामुळे बन्ध मोक्षादि पदार्थांची सिद्धि क्षणिकवादाचा स्वीकार केल्यास होत नाहीं. तसेंच पदार्थ सर्वथा नित्य मानलें तरी बंधमोक्षादि तत्वांची सिद्धि होत नाहीं. यासाठीं सम्भवनाथ जिनेश्वरांनीं कथंचिन्नित्यानित्यात्मक तत्वांचा उपदेश केला आहे. अशा रीतीनें तत्वे मानलीं ह्याणजे कोणताही दोष येत नाहीं.

स्तोता स्वात्मन औद्धत्यं परिहरन्नाह ।

आतां स्तुतिकार आपली लघुता प्रदर्शित करतात.

शक्रोऽप्यशक्तस्तव पुण्यकीर्तेः

स्तुत्यां प्रवृत्तः किमु मादृशोऽज्ञः ॥

तथापि भक्त्या स्तुतपादपद्मो

ममार्यं देयाः शिवतातिमुच्चैः ॥ १५ ॥

शक्रोऽपीत्यादि । शक्रः इंद्रः सोपि अवधिज्ञानसंपन्नोऽपि सकलयुतवरोऽपि अशक्तोऽसमर्थः । कथम्भूतः ? स्तुत्यां स्तवने प्रवृत्तः सन् ।

कस्य ? तव सम्भवतीर्थकरदेवस्य । कथम्भूतस्य ? पुण्यकीर्तिः पु-
ण्या प्रशस्ता निर्मला कीर्तिः ख्यातिर्वाणी वा, कीर्त्यते प्रतिपाद्यते जीवा-
दयोऽर्था ययेति व्युत्पत्तेः । पुण्याय वा पुण्यनिमित्तं कीर्तिः कीर्तनं स्तु-
तिर्यस्य । किमु किं पुनः । मादृशो मनुष्यमात्रः । कथम्भूतः ? अज्ञोऽव-
ध्यादिविशिष्टज्ञानविकलः शक्तो भविष्यति । तथापि अशक्तेनापि मया ।
भक्त्या अनुरागेण स्तुतपादपद्मः । पादावेव पद्मौ । स्तुतौ पादपद्मौ
यस्य । । गुणैः गुणवद्भिर्वीर्यते समाश्रीयते इत्यर्थः तस्य संबोधनमार्य ।
मम स्तावकस्य । देयाः दद्याः त्वं भवान् । कां ? शिवताति । ताय
संतानपालनयोः । तायनं तातिः । शिवस्य सौख्यस्य तातिः संतानः
शिवतातिः, तां । उच्चैः परमातिशयप्राप्तं । मोक्षसौख्यसंततिरूप-
मित्यर्थः ।

तृतीयः स्वयम्भूः समाप्तः ।

मराठी अर्थः—अनंत ज्ञानादि गुणसंपन्न गणधमादि ऋ-
षिश्रेष्ठांनीं पूज्य अशा जिना, निर्मल कीर्तीस धारण करणाऱ्या
किंवा जीवादिक पदार्थांचें वर्णन करणाऱ्या दिव्य धवनीला
धारण करणाऱ्या, आपली स्तुति करण्यास अवधिज्ञानसंपन्न
व सकल श्रुतज्ञानी असा इंद्र देखील असमर्थ आहे. तेव्हां अव-
धिज्ञानरहित व उत्कृष्ट श्रुतज्ञान विकल असा मी आपलें स्तवन
करण्यास समर्थ कसा बरें होईन ? तथापि भक्तीनें आपल्या
गुणावरील प्रेमानें मी दोन चार वेड्यावाकड्या शब्दांनीं आप-
ल्या पदकमलांची स्तुति केली आहे. हे जिनेश सम्भवनाथ
आपण मला उत्कृष्ट अशा अनंत मोक्षसुखाची प्राप्ति करून
धावी.

भाषार्थः—स्तुतिकारांनीं या श्लोकांत आपली लघुता
दाखविली आहे. ते ह्मणतात; जिना, तुझी स्तुति करण्यास इंद्र

देखील असमर्थ आहे. मी पामरानें तुझी स्तुति काय करावी. तथापि मी भक्तिवश होऊन तुझी स्तुति केली आहे. आपलें पांडित्य आपली विद्वत्ता प्रदर्शित करावी ह्यापून तुझी स्तुति मी केली नाही. गणधर चार ज्ञानाचे धारक असतात. ते देखील तुझी स्तुति करू शकले नाहीत. तेव्हां मी तुझ्या अनंत गुणांचें वर्णन कसा करू शकेन. तात्पर्य तुझें गुणवर्णन करण्यास मी समर्थ नाही.

याप्रमाणें सम्भवनाथ तीर्थकराची
स्तुति समाप्त झाली.

अभिनन्दन जिनस्तुतिः ।

गुणाभिनन्दादभिनन्दनो भवान् ।

दयावधूं क्षान्तिसखीमशिश्रयत् ॥

समाधितंत्रस्तदुपोपपत्तये ।

द्वयेन नैर्ग्रन्थगुणेन चायुजत् ॥ १६ ॥

गुणाभिनन्दादिति । भवान् चतुर्थतीर्थकरदेवोऽभिनन्दनोऽभिनन्दननाम् । कस्माद् ? गुणाभिनन्दात् गुणानां अन्तरङ्गानन्तज्ञानादीनां बहिश्च सकललक्ष्म्यादीनां अभिनन्दोऽभिबुद्धिस्तस्मात् । उत्पन्ने हि भगवति सकलप्राणिनां ज्ञानादयः सकलसंपदश्च वृद्धिगता इति । इत्थमेतल्लब्धनामा भवान् किं कृतवान् ? आशिश्रयत् समाश्रितवान् । कां ? दयावधूं दयैव वधूः प्रियतमा । कथम्भूतां ? क्षान्तिसखीं । क्षान्तिः क्षमा सखी यस्यास्तां । अनेन सुगतस्य मातुंदरं विपाप्य निर्गतस्य ईश्वरस्यच त्रिपुरदाहादौ प्रवृत्तस्य क्षान्तिदययोरभावादासत्त्वं प्रत्याख्यातम् । ततः किंविशिष्टोऽसौ सम्पन्नः ? समाधितन्त्रः धर्म्यं शुक्लं च ध्यानं समाधिः स तंत्रं प्रधानं यस्य यदि वा तत्तत्रोसौ । तदा किमिति नैर्ग्रन्थे कृतादर इत्याह तदित्यादि । तस्य समाधेरुपपत्तिर्घटना तस्यैव तदुपोपपत्तये । प्रो-

पौंसमां पादपूरणे ' इति द्वित्वं । अयुजयत् । केन ? नैर्ग्रन्ध्यगुणेनः
 कथंभूनेन ? द्वयेन बाह्याभ्यंतरपरिग्रहत्यागरूपेण । अनेन श्वेतपटा
 प्रत्युक्तः । परिग्रहवता एकाप्रतालक्षणध्यानानुपपत्तेः, परिग्रहस्य व्य-
 प्रताहेतुत्वग्रहात् ।

मराठी अर्थः-चौध्या तीर्थकराचें अभिनंदन हें नांव
 सार्थक होतें. कारण भगवान् स्वतः अंतरंग ज्ञानादि गुणांनीं
 व बाहेरील इहलौकिक ऐश्वर्यांनीं युक्त होते. एवढेच नव्हे तर
 ज्यावेळेस भगवान् अभिनंदन तीर्थकरांचा जन्म झाला त्यावेळे-
 स सर्व लोकांचे ज्ञानादिक गुण वाढले व ते ऐश्वर्यसंपन्न झाले.
 यामुळे भगवंताचें अभिनंदन हें नांव सार्थक योग्य होतें. कारण,
 अभि ह्मणजे सर्व बाजूंनीं, सर्व तऱ्हेनें नंदन ह्मणजे वाढलेले; ह्म-
 णजे सर्व तऱ्हेनें ज्ञानादिक गुणांची व ऐश्वर्याची ज्यांनीं उन्नति
 केली आहे असा अर्थ या शब्दाचा होतो. यामुळे त्यांचें नांव
 सार्थक होतें. अशा भगवंतांनीं क्षमा जिची प्रियसखी आहे
 अशा दयारूपी प्रियतमेचें पाणिग्रहण केलें. यावरून भगवान्
 सर्व प्राणिमात्रावर दया करणारे व क्षमाशील होते. तसेंच या
 अभिप्रायावरून सुगत, महादेव व विष्णु वगैरे देवतांना दया
 व क्षमा नव्हती हें सिद्ध होतें. बुद्धानें जन्मल्याबरोबर आपल्या
 आईला मारून टाकलें. यावरून तो निर्दय होता. महादेवानें
 त्रिपुर नांवाच्या राक्षसाची आकाशांत रचलेली तीन सुंदर श-
 हरे जाळली. यावरून त्याचें अंतःकरण निर्दयी व अक्षमायुक्त
 होतें हें सिद्ध होतें. तसेंच विष्णुनेंही पुष्कळ राक्षसांचा नाश
 केला. नृसिंहावतार धारण करून हिरण्यकशिपूचें वधःस्थल
 विदीर्ण केलें. यामुळे या तीर्थांच्या ठिकाणीं देवपणाला उचित
 असें गुण नाहीत. यास्तव यांना देव समजून यांची पूजा करूं
 नये, तसेंच कर्मांचा नाश करण्याकरितां धर्मध्यान व शुद्धध्यान

या दोहोंचा भगवंतानीं आश्रय केला. व या दोन ध्यानांची सिद्धि होण्याकरितां बाह्याभ्यंतर सर्व परिग्रहांचा त्याग केला.

भावार्थः—अभिनंदन तीर्थकरांनीं धर्मध्यान व शुक्लध्यानाची प्राप्ति व्हावी क्षणून उभय परिग्रहांचा त्याग केला. सर्व प्राण्यावर क्षमा व दयाही धारण केली. येंथें परिग्रहांचा त्याग केला ही विशेष महत्वाची गोष्ट आहे. याचें कारण हें आहे कीं परिग्रहापासून संक्लेश परिणाम होतात. इच्छा वाढत जातें व जोपर्यन्त इच्छा आहे तोपर्यन्त संसारांतून मुक्तता होणें शक्य नाहीं. परन्तु श्वेताम्बरांनीं परिग्रह धारण केल्यापासून मुक्ति प्राप्त होते असें झटलें आहे. परन्तु त्यांचें हें क्षणें योग्य नाहीं. कारण परिग्रह धारण करणाऱ्या मनुष्यांचें चित्त एकाच पदार्थाकडे केव्हांही लागत नसल्यामुळें त्यांना धर्म्य व शुक्ल ध्यानाची प्राप्ति होत नाहीं. कारण, परिग्रहांनीं व्याकुलता उत्पन्न होते. परिग्रह धारण केल्यामुळें परमशुक्लध्यानाची प्राप्ति होत नाहीं व परिग्रह धारण केल्यापासून बराच त्रास सोसावा लागतो. हें विद्यानन्द आचार्यांनीं एका श्लोकांत स्पष्ट रीतीनें दाखविलें आहे. तो श्लोक असाः—

परिग्रहवतां सतां भयमवश्यमापद्यते ।

प्रकोपपरिहिंसने च परुषानृतव्याहृती ॥

ममत्वमथ चोरतः स्वमनसश्च विभ्रान्तता ।

कुतो हि कलुषात्मनां परमशुक्लसद्ग्रहानता ॥ १ ॥

अर्थः—परिग्रह बाळगणाऱ्यांना चोरापासून अवश्य भीति उत्पन्न होते. व आपल्या वस्तु चोरणाऱ्यावर अतिशय क्रोध उत्पन्न होतो. चोर सांपडला असतां आपण त्याला मारतो. परिग्रहांची प्राप्ति व्हावी, यासाठीं मनुष्य खोटें देखील बोलतो.

परिग्रहावर अतिशय प्रेम उत्पन्न होतें. व चौर माझ्या वस्तु चोरून तर नेणार नाहीत ना ? अशा तऱ्हेच्या चिन्तेने त्याचें मन सदैव व्याकुल असतें. तेव्हां व्याकुल झालेल्या माणसाला परम शुक्ल ध्यानाची प्राप्ति कशी वरें होईल !

यामुळें मुनि तिळमात्र देखील परिग्रह आपल्याजवळ ठेवीत नाहीत. त्यांनीं एखादी लंगोटी जरी ठेविली तरी तिच्या पासून त्यांना बरेच त्रास सोसावे लागतील. ती मळाली असतां धुवावी लागेल; त्यामुळें जलकधिक जीवांची हिंसा होईल. एखाद्यावेळेस चोरानें चोरून नेल्यास मनामध्ये वाईट वाटण्याचा सम्भव आहे. ती मिळण्यासाठीं श्रावकलोकापार्शी तोंड वेंगाडण्याचा प्रसंग आल्यामुळें अयाचकवृत्तीला तिलाञ्जलि देणें भाग पडेल. आणि हमेशा लंगोटीवर प्रेम उत्पन्न झाल्यामुळें शुक्लध्यानाची प्राप्ति होणार नाही. ह्मणून त्यांना दिशा हेंच बन्न आहे. याचप्रमाणें आहार करण्यासाठीं आपल्याजवळ ले कोणतेंच पात्र ठेवीत नाहीत. कारण, पात्र ठेवल्यापासून देखील बरेच दोष उत्पन्न होतात. व पाणिपात्राहारवृत्ति सोडून द्यावी लागेल. पात्रामध्ये भोजन केल्यास काय दोष उत्पन्न होतो, याचेंही वर्णन विद्यानन्द स्वामींनीं मजेदार केलेलें आहे. तें असें : -

स्वभाजनगतेषु पेयपरिभोज्यवधुष्वमी ।

यदा प्रतिनिरीक्षितास्तनुभृतः सुसूक्ष्मात्मिकाः ।

तदा क्वचिदपोज्झने मरणमेव तेषां भवे-

दथाप्यभिनिरोधनं बहुतरात्मसम्मूर्च्छनम् ॥ १ ॥

दिगम्बरतया स्थिताः स्वमुजमोजिनो ये सदा ।

प्रमादरहिताशयाः प्रचुरजीवहत्यामपि ॥

न बन्धफलभागिनस्त इति गम्यते येन ते ।

प्रवृत्तमनुविभ्रति स्वबलयोग्यमद्याप्यमी ॥

अर्थः—मुनीनीं आपल्याजवळ पात्र ठेविलें तर त्यांत पिण्याचे व खाण्याचे पदार्थ बराच काल राहिल्यामुळें त्या पदार्थांत सूक्ष्म सम्मूर्च्छन जंतूंची उत्पत्ति होते. व त्यांतून पदार्थ टाकून दिल्यास त्या सर्व जंतूंचा नाश झाल्यामुळें मुनीना हिंसेचें पातक अवश्य लागणार. कदाचित् त्या पदार्थापासून ते जंतु वेगळे केले तरी त्या पदार्थापासून पुनः सूक्ष्म सम्मूर्च्छन जंतु उत्पन्न होण्याचें रोकलें जाणार नाहीं. यास्तव मुनि आपल्या जवळपात्र परिग्रह बिलकुल ठेवीत नाहीत. मुनि दिगंबर असतात व ते उभे राहून आजन्म पाणि पुटाहारी असतात. व हमेशा त्यांचें अंतःकरण पंधरा प्रमादांनीं रहित असतें. यामुळें त्यांच्या हातून हिंसा घडली तरी तिच्यापासून पातकाचा बन्ध होत नाही. झाला तरी त्यापासून सुख किंवा दुःख हें त्यांना भोगाचें लागत नाहीं. कारण, ते यत्नाचारपूर्वक वागत असतात यामुळें हिंसेपासून कर्माचा बन्ध झाला तरी त्यापासून दुःख होत नाहीं. ईर्यापथिक कर्माचा जरी त्यांना बंध होतो तरी त्या बन्धामध्ये स्थिति व फल देण्याची शक्ति नसते. जसें वाळलेल्या भिंतीवर दगड फेकला तरी तो त्या भिंतींत रुतून बसत नाही. परंतु तो जसा पुनः खाली पडतो, त्याचप्रमाणें ईर्यापथिक कर्मांमध्ये प्रकृति प्रदेश रूपानें परिणत होण्याची शक्ति असतें. तें कर्म आत्म्यामध्ये फार काल टिकून रहात नाही व त्यामध्ये फलदान शक्तिही नसते. यामुळें प्रमाद रहित होऊन चारित्र धारण करीत असतात. या कलिकालामध्ये देखील आपल्या शक्तिस अनुसरून योग्य असें चारित्र मुनीश्वर धारण करितात. एवढ्या विवेचनावरून परिग्रह धारण केल्यापासून धर्म्यध्यान व शुक्रध्यान हें सिद्ध होत नाही. हें व्यक्त झालें.

यामुलें मुनीनीं परिग्रह धारण केला तरी मुक्ति प्राप्त होते हैं श्वे-
तांबरांचें ह्मणणें अनुचित आहे हें सिद्ध होतें.

दयावधूं समाश्रित्य भगवान् लोके किं कृतवानित्याह ।

दयारूपी प्रियतमेचें पाणिग्रहण करून भगवान् अभिनंदनांनीं
या लोकीं काय केलें हें स्तुतिकार सांगतात.

अचेतने तत्कृतबन्धजेऽपि,

ममेदमित्याभिनिवेशकग्रहात् ।

प्रभङ्गुरे स्थावरनिश्चयेन च,

क्षतं जगत्त्वमजिग्रहद्भवान् ॥ १७ ॥

अचेतनेत्यादि । जगत्त्वमजिग्रहदिति सम्बन्धः । कथम्भूतं जगत् ?
क्षतं नष्टं । कुत इत्याह—अचेतने इत्यादि । अचेतने शरीरे । तत्कृतब-
न्धजेऽपि । चेतनाचेतनेन शरीरेण सह यः कृतः कर्मवशादात्मनो बन्धः
तस्माज्जातं यत्सुखदुःखादि पुत्रकलत्रादि च तस्मिन् । अपिः संभावने ।
चकारः समुच्चये । तस्मिन् योसौ ममेदं शरीरादिकमहमस्य स्वामी
इत्यभिनिवेशस्तस्मिन्भव आभिनिवेशकः स चासौ ग्रहश्च ग्रहणं । तस्मा-
त्क्षतं नष्टं जगत्प्राणिसंघातः । न केवलं एतत्स्यात् । क्षतं नष्टं । प्रभङ्गुरे
कथञ्चिदनित्ये च स्थावरनिश्चयेन च नित्यत्वाध्यवसायेन च क्षतं जगत् ।
अतस्तत्त्वं यथ ब्रज्जीवादिस्वरूपं । अजिग्रहद् प्राहितवान्भवानभिन-
न्दनस्वामी ।

मराठी अर्थः—अचेतन पदार्थांमध्ये हा माझा आहे व मी
यांचा स्वामी आहे, अशा तऱ्हेचा जो मिथ्याभिमान—मिथ्या
प्रीति उत्पन्न होते इच्या योगानें सर्व लोक त्या पदार्थांचें ग्र-
हण करतात, तसेंच अचेतन जें कर्म व शरीर यांच्या साहा-
यानें उत्पन्न झालेल्या रागद्वेषाच्या स्वाधीन होऊन पुत्रमित्र
कलत्रादिक पदार्थांमध्ये अतिशय स्नेह उत्पन्न होतो, त्यामुळे ते

आत्म्यापासून भिन्न असून देखील त्यांच्यावर मिथ्या ममत्व-बुद्धि उत्पन्न होते. व यौवन, धनादिक क्षणिक पदार्थांमध्ये हे स्थिर आहेत असे मिथ्याज्ञान होते. यामुळे हे जग भ्रान्त झाले होते, मूढ झाले होते. परन्तु भगवान् अभिनन्दन जिनानें दयेनें प्रेरित होऊन सत्य तत्वाचा या जगाला उपदेश केला. स्वरा मार्ग जगास दाखऊन दिला. व भगवान् अभिनन्दनानें जगाचा उद्धार केला.

भावार्थः—कावीळ रोग झालेल्या मनुष्यास सगळे पदार्थ पिचले दिसतात. किंवा धोतरा ज्यानें खाल्ला आहे अशा मनुष्यास चोहोंकडे सोनेच सोने दिसू लागते. तद्वत् मिथ्या ज्ञानाच्या योगानें पदार्थांचें वास्तविक ज्ञान होत नाहींत. त्यामुळे आपल्यापासून स्वरूपानें भिन्न असलेल्या शरीर, स्त्रीपुत्रादि पदार्थांमध्ये आपलेपणा उत्पन्न होतो. परन्तु विचार केला असतां ते आपल्यापासून भिन्न आहेत त्यामध्ये आपलेपणाची कल्पना चुकीची आहे. कारण, आत्म्याचे जे ज्ञानदर्शनादिक गुण आहेत त्यामध्ये आत्मकल्पना होणें योग्य आहे. कारण, आत्म्यांशीं त्यांचा अविनाभाव सम्बन्ध आहे. त्यांचा कधींच वियोग होत नाहीं. आणि शरीरादिक बाह्य पदार्थ आत्म्यापासून वियुक्त होतात; यामुळे त्यांच्यामध्ये ममत्वकल्पना चुकीची आहे. त्याचप्रमाणें कर्मजन्य जो उपाधिभाव जीवास प्राप्त होतो त्यानें जीवाच्या ठिकाणीं अहंकार उत्पन्न होतो त्यायोगें, मी राजा आहे, मी श्रीमान् आहे, मी गोरा आहे अशी कल्पना उत्पन्न होते. तेव्हां हे सर्व मिथ्याज्ञान आहे. ममत्व व अहंकार यांची लक्षणें नागसेन आचार्यांनीं अशीं सांगितली आहेत.

शश्वदनात्मीयेषु स्वतनुप्रमुखेषु कर्मजनितेषु ।

आत्मीयाभिनिवेशो ममकारो मम यथा देहः ॥ १ ॥

ये कर्मकृता भावाः परमार्थनयेन चात्मनो भिन्नाः ।

तत्रात्माभिनिवेशोऽहंकारोऽहं यथा नृपतिः ॥२॥

अर्थः—विलकूल आत्म्यापासून भिन्न असलेल्या शरीर स्त्री मित पुत्रादि पदार्थांमध्ये, जे पुण्योदयानें प्राप्त झाले आहेत त्यामध्ये हे माझे आहेत अशी कल्पना होते. या कल्पनेला म-मत्व ह्मणतात. जसें हा माझा देह आहे. ही माझी बायको आहे. इत्यादि.

तसेंच शुभकर्मांच्या उदयानें उत्पन्न होणाऱ्या पर्यायामध्ये अहंबुद्धि उत्पन्न होते. निश्चयनयानें पाहिलें असतां कर्म-जन्य भाव-पर्याय आत्म्यापासून अगदींच वेगळे आहेत. त्यांचा आत्म्यांशी विलकूल संबंध नाही. तथापि आत्मा मोहवश होऊन त्यामध्ये अहंबुद्धि धारण करतो. जसें, मी राजा आहे. यांस अहंकार ह्मणतात. आतां येथे राजेपणा हा भाव शुभकर्मां-दयानें उत्पन्न झाला आहे. वास्तविक विचार केला असतां आत्मा राजा नाही, रंक नाही, काळा गौरा इत्यादि वर्णयुक्त नाही. हें आत्म्याचें स्वरूपच नव्हें. यास्तव यामध्ये जो अहं-पणा उत्पन्न होतो तो खोटा आहे. यांच्या योगानें आत्म्याला बंध होतो. कारण मोहनीय कर्मांच्या योगानें बंध होतो व त्या मोहास हे मिथ्याज्ञान देखील साहाय्य करितें. ह्मणून अज्ञान-मिथ्याज्ञान हें देखील बन्धास कारण आहे. यामुळें भगवान् अभिनन्दन तीर्थकरांनीं अज्ञानमूढ झालेल्या लोकांचा उद्धार करावा ह्मणून खऱ्या तत्वाचा उपदेश केला व त्यांचा अज्ञानांधकार दूर केला व खऱ्या तत्वांचें लोकाकडून ग्रहण करविलें.

भगवान् अभिनन्दनस्वामी केन रूपेण तत्वमजिग्रहदित्याह।

अभिनन्दन तीर्थकरांनीं कोणत्या रीतीनें खऱ्या तत्वांचें ग्रहण करविलें हें स्तुतिकार सांगतात.

क्षुदादिदुःखप्रतिकारतः स्थिति-

नचेन्द्रियार्थप्रभवाल्पसौख्यतः ।

ततो गुणो नास्ति च देहदेहिनो-

रितीदमित्थं भगवान्व्यजिज्ञपत् ॥१८॥

क्षुदादीत्यादि । क्षुद् बुभुक्षा आदिर्यस्य पिपासादेस्तदेव दुःखं तस्मा-
द्वा दुःखं तस्य प्रतीकारो भोजनादिना उपशमनं तृप्तिसुखोत्पाद इत्यर्थः
तस्मात्ततः । स्थितिः देहदेहिनोस्तृप्तिसुखसमन्वितयोः सर्वदा अवस्था-
नं । नच नैव । कुतः ? पुनरपि क्षुदादिपीडोपलम्भात् । तर्हि मनोज्ञरूप-
शब्दादिविषयप्रभवसुखात्तयोः सुखेनावस्थानं भविष्यतीत्याह नचेत्यादि ।
इन्द्रियाणि स्पर्शनादीनि, अर्थास्तद्विषयाः स्पर्शादयः तेभ्यः प्रभवत्युत्पद्यते
इतीन्द्रियार्थप्रभवं तच्च तदल्पसौख्यं च सुखलवमात्रं तस्मात्ततः । नच
नैव स्थितिः सुखेनावस्थानं देहदेहिनोरिति सम्बन्धः । यत एव ततः
कारणाद्गुण उपकारो नास्ति च न विद्यते एव क्षुदादिप्रतिकारादि-
भ्यः । कयोः ? देहदेहिनोः । इति हेतोः । एवमिदं जगत् इत्थमनेन
प्रकारेण । भगवानभिनन्दनस्तीर्थकरदेवः व्यजिज्ञपत् ज्ञापितवान् ॥

भराठी अर्थ-आत्मा व देह यांस भूक तहान इत्यादिका-
पासून होत असलेली पीडा जेवण्याने किंवा पाणी प्याल्याने
नाहींशी होत नाही. यांच्यापासून देह व आत्मा यांचे काय-
मचे रक्षण होत नाही. जेवल्यापासून भूक मिटते व सुख होते;
परन्तु ते सुख फार वेळपर्यन्त टिकून रहात नाही. तहान ला-
गली असता तिच्या शमनार्थ पाणी प्याले गेले तरी पुनः
काही वेळाने तहान लागतेच. तेव्हा एकदां भोजन केल्याने
किंवा एकदा पाणी प्याल्याने जन्मभर भोजन व पाणी न मि-
ळाले तरी देह व आत्मा यांचे संरक्षण होऊ शकणार नाही.
इन्द्रियजनित स्पर्शादि सौख्यापासून देह व आत्मा यांची पूर्ण

तृप्ति होत नाही. कारण, जोपर्यन्त सुखसामग्री आहे तोपर्यन्त देह व आत्मा यांना सुख होतें. व त्यांचा अभाव झाला ह्मणजे पुनः देह व आत्मा यांना दुःख भोगावें लागतें. तात्पर्य, इन्द्रियजनित सुखामध्ये देह व आत्मा यांना कायमचें सुखी करण्याची शक्ति नाही. याचें कारण हें आहे कीं इन्द्रियजन्य सुखच मुळीं टिकाऊ नाही. तेव्हां तें आत्म्याला व देहाला कायमचे सुखी कसें करूं शकेल ? यामुळें भोज्य पदार्थ व इंद्रियजन्य स्पर्शादि सुख यापासून आत्मा व देह यांच्यावर कोणताच उपकार होत नाही असा भगवान् अभिनंदन तीर्थकरांनीं आपल्या सर्व भव्यांना आपल्या मधुर व हितकर वाणीनें उपदेश केला.

भावार्थः—इंद्रियजन्य सुखामध्ये पूर्ण तृप्ति करण्याची शक्तिच नाही. तें सुख वरचेवर इच्छेला उत्पन्न करतें. जरी इंद्रियजन्य सुखापासून थोडासा आनंद मिळतो तरी तो लौकरच विलयाला जाऊन दुःखाचा भडका होतो. जसें, खरूज किंवा गजकर्ण खाजविण्यामध्ये प्रथमतः आनंद वाटतो परंतु जेव्हां आंतून रक्त निघूं लागतें त्यावेळेस तो सारा आनंद पार नाहीसा होतो व दुःसह वेदना होऊं लागतात. याचप्रमाणें विषयोपभोगांचा अनुभव घेतांना सुख झालें तरी त्यापासून परिणामी दुःखा दत्त ह्मणून पुढें उभें राहतें. संसारिक सुख वास्तविक दुःख आहे. कारण, हें आत्म्यापासून उत्पन्न झालेलें नसतें, कर्मजन्य आहे. याचा उपभोग घेतेवेळेस अनेक संकटें येतात. हें कर्मबन्धास कारण आहे. यामुळें याला दुःखच ह्मटलें पाहिजे. याच आशयाची प्रवचनसार ग्रंथामध्ये एक गाथा आहे. ती अशीः—

सपरं बाधासहियं विच्छिण्णं बन्धकारणं विसमं ।

जं इंदियेहि लद्धं तं सुखं दुःखमेव तथा ॥ १ ॥

यामुळे संसारिक सुखानुभवापाखून तृप्ति न होता तृष्णा वाढत जाते. इंद्र चक्रवर्ती इत्यादि पुण्यशाली जीवांना देखील बें सुख होतें त्यापाखून त्यांचीही तृष्णा वाढत जातेच. यामुळे त्यांना देखील वास्तविक सुख नाही. जर त्यांना वास्तविक सुख मिळतें तर त्यांना वारंवार विषय सेवनांत प्रयत्न करावा लागला नसता. या एवढ्या विवेचनावरून हें ठरलें कीं देह व आत्मा यांच्यावर इंद्रिय सुखापत्त्यन कोणताच उपकार होत नाही उलट दुःख मात्र होतें, यासाठीं विषयसुख हें दुःखच आहे. याला सुख समजणें ही भ्रांति आहे. या सुखाचा त्याग करा असा भगवान् अभिनंदनांनीं जीवांना उपदेश केला.

इदं च परमकारुणिको भगवान् जगदुपकारार्थमवादीदित्याह ।

परम दयाळू भगवान् अभिनंदनांनीं आणखी जगाच्या कल्याणासाठीं जो उपदेश केला त्याचें वर्णन स्तुतिकार सांगतात.

जनोतिलोलोप्यनुबन्धदोषतो,

भयादकार्येष्विह न प्रवर्तते ।

इहाप्यमुत्राप्यनुबंधदोषवित्,

कथं सुखे संसजतीति चाब्रवीत् ॥१९॥

जनोतिलोलो इत्यादि । जनो लोकोऽतिलोलोप्यतिविषयासक्तोऽपि अनुबंधः आसक्तिः । स एव दोष ऐहिकपारत्रिकापायहेतुत्वात् । अस्मत् अनुबंधदोषतः । परमासक्तिवशादपि । अकार्येषु । अकृत्येषु परस्त्रीगमनादिषु । इहं लोके न प्रवर्तते । कस्मद्भयाद्ब्राजादित्रासात् । यस्तु जन इहाप्यस्मिन्नपि जन्मनि । अमुत्रापि च । परलोकेऽपि च । अनुबंधदोषवित् विषयासक्तिदोषवेदकः । स कथं सुखे वैषयिके संसजति संबन्धमुपयातीति इदमपि चाब्रवीद् उक्तवान् ।

मराठी अर्थ:—पंचेन्द्रियांच्या विषयामध्ये गहून जाणें हा दोष आहे. कारण या दोषामुळे इहलोकीं व परलोकीं दुःखें भोगावीं लागतात. आसक्ति त्या दुःखाला कारण आहे. तेव्हां सर्व जीवांच्या ठिकाणीं विषय सेवन करण्याची तीव्र लालसा असूनही या लोकीं राजा, धर्म, कुलीनता इत्यादिकांची भीति मनांत नागृत असल्यामुळे त्या विषयाकडे त्यांची अन्याय प्रवृत्ति होत नाही. तेव्हां विषयासक्त माणसांची धर्मादिकांच्या भीतिमुळे विषयसेवनीं प्रवृत्ति जर दिसून येत नाही तर ज्याला विषय सेवनापासून उत्पन्न होणारे दोष सूर्य प्रकाशाप्रमाणें अतिशय स्पष्ट दिसत आहेत असा चांगला मनुष्य वैषयिक सुखाला बिलगून न राहिल काय ? याप्रमाणें भगवान् अभिनंदन जिनांनीं भव्यांना उपदेश केला.

अत्रैवानुबन्धदोषांतरं दर्शयन्नाह ।

विषयासक्तिपासून अज्ञून कोणतें दोष उद्भवतात याचा भगवान निर्देश करितात.

स चानुबन्धोस्य जनस्य तापकृत्

तृषोभिवृद्धिः सुखतो नच स्थितिः ।

इति प्रभो लोकहितं यतो मतं

ततो भवानेव गतिः सतां मतः ॥२०॥

स चानुबन्ध इत्यादि । चकारो भिन्नप्रक्रमे तृषोभिवृद्धिरित्यस्यानंतरं द्रष्टव्यः । सोनंतरोक्तोऽनुबन्धो विषयासक्तिः । अस्यातिलोलस्य जनस्य तापकृत् क्लेशप्रदः । न केवलमनुबन्धस्तापकस्तृषोऽभिवृद्धिश्च । यावति स्त्रयादिविषये स्वर्णाद्यर्थे वा आसक्तिः अभिलाषानुबन्धः संज्ञतस्तस्मिन्संपन्नेऽपि इतोप्यपरं यदि स्यात्ततोऽपरमित्युत्तरोत्तराकांक्षा तृषोभिवृद्धिः । सा च तापिका । तदलाभे तत्प्राप्त्यर्थं तदलाभे तत्संरक्षणार्थं च सं-

तापप्रबंधस्य प्रवृत्तेः । ननु विषयसुखं प्राप्य संतापविवर्जिता जनस्य स्थिति-
र्भविष्यति इत्याह, सुखतो नच स्थितिः । **मुखतः** सम्प्राप्तविषयसु-
खलवात् अस्य जनस्य नच नैव स्थितिः सुखेनावस्थानं पुनः संताप-
प्रबंधप्रवृत्तेः । इति एवं । प्रभोऽभिनंदन स्वामिन् । **लोकहितं** लोके-
भ्यो हितं उपकारकं यतो यस्मात्कारणात्त्वदीयं मतं । ततः कारणाद्भ-
वानेव गतिः शरणं । सतां विवेकिनां मुक्यर्थिनां । मतः सद्भिरभिप्रेत
इत्यर्थः । **मतिबुद्धिपूजार्थाच्चैति** सम्प्रति क्तः तद्योगे सतामित्यत्र ' भ-
वती ' ल्यनेन कर्तृता । कर्तरि ता ।

चतुर्थः स्वयम्भूः समाप्तः ।

मराठी अर्थः—संसारी लोकांच्यामागे लागलेली ही विष-
याभिलाषा त्यांना दुःख देते. इतकंच नव्हे तर या विषयाशे-
पासून उत्तरोत्तर इच्छा वाढत जाते. द्रव्य, घर व सुंदर स्त्री
एतद्विषयक इच्छा उत्तरोत्तर ते पदार्थ मिळाले असता वाढत
जाते व त्यामुळे समाधान रहात नाहीं झणून दुःख होते. जे
विषयभोगाचे पदार्थ आपल्याला मिळाले नसतात ते मिळ-
विण्यासाठीं आपली सारखी धडपड चाललेली असते. यामुळे
ही दुःख होते व ते पदार्थ मिळाले असतां त्यांचे संरक्षण कर-
ण्याची चिंता हमेशा उत्पन्न होते. यामुळे विषयाशा दुःखद
आहे हे सिद्ध होते. तसेंच थोड्याशा वैषयिक सुखाची प्राप्ति
झाली झणजे संसारी जीव कायमचे सुखी होतात असेही
नाहीं. पुनः त्यांना अभिलाषेपासून दुःख होऊं लागतंच. या-
साठीं हे प्रभो ! आपले सर्व जनांचे कल्याण करणारे मत आहे
झणून सर्व विवेकी जीवांचे रक्षण करण्यास आपणच समर्थ
आहांत.

तात्पर्य- विषयांच्या इच्छेपासून उत्तरोत्तर विषयेच्छा वाढतच जाते. व इच्छा वाढत चालली ह्मणजे समाधानास हृदयांत स्थान मिळत नाही. मनुष्य हावरा बनतो. यासाठीं भगवंतांनीं इच्छेचा त्याग करण्याचा जो उपदेश केला तोच लोकांचें कल्याण करणारा आहे. व सत्पुरुष भगवन्तांच्या मताचा आश्रय करून आपलें कल्याण करून घेतात.

याप्रमाणें अभिनंदन तीर्थकरांची स्तुति संपली ।

सुमतितीर्थकरस्तुतिः ।

उपजाति छन्दः ।

अन्वर्थसंज्ञः सुमतिर्मुनिस्त्वं

स्वयं मतं येन सुयुक्तिनीतम् ।

यतश्च शेषेषु मतेषु नास्ति

सर्वक्रियाकारकतत्त्वासिद्धिः ॥ २१ ॥

अन्वर्थसंज्ञेत्यादि । अन्वर्था अनुगतार्था संज्ञा नाम यस्यासावन्वर्थ-
संज्ञो यथार्थनामेत्यर्थः । कासौ संज्ञा अनुगतार्था तस्येत्याह सुमतिरिति
शोभना मतिर्यस्यासौ सुमतिः । कथम्भूतः ? मुनिः प्रत्यक्षवेदी । कथं
शोभना मतिरस्य सिद्धा यतोऽन्वर्थसंज्ञत्वं स्यादित्याह स्वयमित्यादि । स्व-
यमात्मना मतमंगीकृतं तत्त्वं । येन कारणेन । सुयुक्तिनीतं शोभना युक्ति-
रूपपत्तिः सुयुक्तिः तथा आनीतं प्रणीतं तस्यां वा नीतं प्रापितं । अनेक-
धर्मात्मकं जीवादितत्त्वं विवक्षिताविवक्षितधर्मगुणप्रधानभावेन प्रतिपादितं
प्रमाणगोचरचारितया वा व्यवस्थापितमित्यर्थः । न केवलं एतस्मात्कार-
णात्त्वं सुमतिः किंत्वेतस्मादपीत्याह । यतश्च यस्माच्च कारणात् । शेषेषु
मतेषु । त्वन्मतादन्येषु मतेषु नास्ति न विद्यते । कासौ इत्याह सर्वेत्यादि ।
क्रियाश्च कारकाणि च । सर्वाणि च तानि क्रियाकारकाणि च तेषां तत्त्वं स्व-

रूपं । तस्य सिद्धिरुत्पत्तिर्ज्ञप्तिर्वा । नहि क्षणिकैकान्ते उत्पत्तिर्घटते कारणत्वेन अभिमतक्षणस्य क्षणिकत्वेन सर्वथा नष्टत्वात् । कार्यत्वेनाभिमत-क्षणस्य च सर्वथाऽलब्धात्मलाभतया असत्त्वात् । न चासत् खरविघ्न-णतुल्यं कस्यचित्कारणं कार्यं वा युक्तं अतिप्रसंगात् । नापि नित्यैकान्ते सा घटते । सर्वथा अविकारिणः खपुष्पवत्कार्यकारणभावाभावात् तत्र उत्प-त्यनुपपत्तेः । अत एव ज्ञप्तिरापि क्षणिकाद्येकान्ते दुर्घटा । उत्पन्ने हि प्र-माणं ज्ञापकं भवति । न तदेकान्ते उत्पत्तिः सम्भवतीत्युक्तं ।

मराठी अर्थः—प्रत्यक्षज्ञानी अशा सुमति तीर्थकराचें नांव अगदीं अन्वर्थ होतें. कारण, सुमति ह्यणजे चांगली-वस्तुस्वरू-पास यथार्थ जाणणारी आहे बुद्धि ज्याची तो. असा अर्थ या सुमति शब्दाचा आहे. व हे जिनपति प्रत्यक्षवेदी अस-ल्यामुळें यांना हें सुमति असें नांव अगदीं योग्य होतें. तसेंच यांनीं ज्या मताचा अंगिकार केला होता ज्या मताचा यांनीं प्रसार केला होता, तें मत सुयुक्ति-अखंड्य अशा युक्तींनीं स्थापिलें होतें. अर्थात् जीवादि पदार्थांमध्ये अनेक धर्म आहेत. परंतु वक्त्याची जो धर्म वर्णन करण्याची इच्छा असते, त्यावे-ळेस तो धर्म त्या पदार्थांमध्ये मुख्य रीतीनें मानला जातो व इतर धर्म त्यावेळेस गौण समजले जातात. कारण, त्यावेळेस इतर गुणांचें प्रदर्शन करण्याची वक्त्याची इच्छा नसते. अशा रीतीनें जीवादिगत धर्मांची सिद्धि होतें व ती सुयुक्तिपरि-प्लुत आहे. तसेंच प्रत्यक्ष व परोक्ष प्रमाणांनींही या पदा-र्थांची सिद्धि होते. यामुळें सुमति जिनेश्वराचें मत उत्कृष्ट आहे हें सिद्ध होतें. तसेंच हे जिनेश दुसऱ्यांच्या मतांमध्ये बौद्ध, नैयायिक इत्यादिकांच्या सर्वथा अनित्य व नित्य पदार्थांना मानणारांच्या मतांमध्ये सर्व क्रिया व कारक यांच्या स्वरूपांची उत्पत्ति व ज्ञान होत 'नाहीं. याचें स्पष्टीकरण-बौद्ध हे

सर्वथा सर्व वस्तु क्षणिक आहेत असें प्रतिपादन करतात. यामुळे क्षणिकैकांतमतामध्ये कार्यरूप पदार्थ व कारणरूप पदार्थ या दोघांचीही सिद्धि होत नाही. कारण, आपण ज्याला कारण ह्मणतो तेही क्षणिक असल्याने कार्य उत्पन्न होण्यापूर्वी सर्वथा नाश पावते. व कारणाचा बिलकुल नाश झाल्यामुळे कार्याची उत्पत्ति व्हाण्याचीच नाही तें हमेशा गाढवाच्या शिंगाप्रमाणें असत समजलें जाईल. गाढवाचें शिंग ही वस्तु जशी जगांत नाही तद्वत कार्य देखील जगांत उत्पन्न होणार नाही. कारणाचा जर निरन्वय नाश मानला तर त्यापासून कार्याची उत्पत्ति होत नाही. तसेंच पदार्थ जर सर्वथा क्षणिक मानला तर तो कोणाचें कारण अथवा कोणाचें कार्य होऊ शकत नाही. जसें गाढवाचें शिंग सर्वथा असत असल्याने तें कशाचें कार्य व कारणही होऊ शकत नाही.

नैयायिक व सांख्य हें पदार्थ नित्य मानतात. पदार्थ नित्य मानल्याने देखील त्यामध्ये कार्यकारण भाव सिद्ध होत नाही. कारण सर्वथा नित्य पदार्थांमध्ये विकार-परिणति होत नसल्यामुळे तो पदार्थ हमेशा एकाच अवस्थेत राहिल.

बौद्धमतामध्ये पदार्थांचें ज्ञानही होऊ शकत नाही. कारण; त्यांनीं ज्ञान उत्पन्न होण्यास पदार्थांना कारण मानलें आहे. पदार्थांच्या अभावीं ज्ञान होऊ शकत नाही. जसें घागर नेत्राला दिसली ह्मणजे तिचें आपणास ज्ञान होतें व ती दिसली नाही तर तिचें ज्ञान होणार नाही. परंतु यांच्यामते सर्व पदार्थ क्षणिक असल्यामुळे ज्ञान होणार कसें ? पदार्थ पहिल्या क्षणां उत्पन्न झाला त्यावेळेस ज्ञान होऊ शकत नाही. पहिला क्षण त्याच्या उत्पत्तीतच नष्ट झाल्यामुळे तो ज्ञानास कारण होऊ शकत नाही; व दुसऱ्या क्षणां पदार्थ नाश पावतो यामुळेही तो पदार्थ

ज्ञानाच्या उत्पत्तीस कारण होत नाही. आणि जर ज्ञान उत्पन्न झाले तर ते पदार्थाच्या अभावी झाल्यामुळे त्याला सत्यता येणार कशी ? व जेवढी ज्ञाने होतील तीं सर्व पदार्थांचा नाश झाल्यावरच उत्पन्न झाल्यामुळे त्यांना प्रमाण मानता येणार नाही. यामुळे ज्ञानाची उत्पत्ति ही बौद्धाच्या मतांत सिद्ध होत नाही. यास्तव हे जिनेश आपलेंच मत सर्व पदार्थांची निर्दोष सिद्धि करणारें आहे.

तदेवमंगीकृतस्य तत्वस्य सुयुक्तिनीतत्वं प्रदर्शयन्नाह ।

सुमति जिनेश्वरांनीं स्वीकारलेलें मतच सयुक्तिक आहे
असें ग्रंथकार या श्लोकांत दाखवितात.

अनेकमेकं च तदेव तत्त्वं

भेदान्वयज्ञानमिदं हि सत्यम् ।

मृषोपचारोऽन्यतरस्य लोपे

तच्छेषलोपोपि ततोऽनुपाख्यम् ॥ २२

अनेकमित्यादि । तदेव जीवादिलक्षणं तत्त्वं अनेकस्वभावं । सुखदुःखादिबालकुमारादिपर्यायापेक्षया । तदेव चैकं । सकलपर्यायान्वयार्थैकद्रव्यापेक्षया । कथम्भूतं तदनेकमेकं च स्यादित्याह भेदान्वयज्ञानमिति । भेदान्वययोर्ज्ञानं ग्राहकं प्रमाणं यत्र । जीवादितत्त्वे हि सुखादिभेदप्रतीतिर्भेदज्ञानं । सुखादौ बालकुमारादौ च स एवाहमित्यात्मद्रव्यस्याभेदप्रतीतिर्भेदज्ञानं । ननु पर्यायमात्रमेव वास्तवं तत्त्वं न द्रव्यं तस्य अनाद्यविद्याकल्पितत्वात् । अतो भेदज्ञानमेव सत्यमिति सौगताः । जीवादिद्रव्यं वास्तवं न सुखादिपर्यायास्तेषामौपाधिकत्वात् इति सांख्याः । अत्राह इदं हि सत्यमिति । इदं भेदान्वयग्राहि ज्ञानं । हि स्फुटं सत्यं । सकलप्रमाणबाधकवैधुर्यात् । क्षणिकचित्तादिक्षणेषु एकत्वमेकसंततिपतितत्त्वेनारोपितमिति बौद्धाः । जीवादिद्रव्ये अनेकत्वमुपचारात्

ततोऽत्यन्त भिन्नैरनेकसुखादिपर्यायैः संबन्धेन तत्रानेकत्वव्यवहारात् इति नैयायिकादयः । अत्राह मृषोपचार इत्यादि । मृषा असत्यः । कः ? उपचारो भेदान्वयज्ञानादस्खलद्रूपात्तत्र भेदाभेदयोर्वास्तवयोः प्रसिद्धेः । तदन्यतरापह्नवे दूषणमाह । अन्यतरेत्यादि । अन्यतरस्यानेकत्वस्यैकत्वस्य वा लोपेऽभावे । तच्छेषलोपोऽपि तस्माल्लुप्ताच्छेषस्यान्यतरस्यापि लोपः स्यात् द्रव्यपर्याययोरन्योन्याविनाभावित्वात् । ततोऽनुपाख्यं तस्यात् । उपाख्या एकत्वानेकत्वादिस्वभावः सा न विद्यते यस्य तदनुपाख्यं निःस्वभावमिति यावत् । तथाच अवाच्यं तस्यात् । स्वभावाभावेन केनचिद्रूपेण तस्य वक्तुमशक्यत्वात् ।

मराठी अर्थः—हीं जीवादि सात तत्त्वे अनेक स्वभावाला धारण करणारी आहेत. ह्यणजे सुख, दुःख, बालपणा, कुमारावस्था इत्यादि पर्यायांकडे आपण दृष्टि फिरविली ह्यणजे या सात तत्त्वांत आपल्याला अनेक धर्म आढळून येतील. तसेंच हीं तत्त्वे एकस्वरूपाचीं देखील आहेत. जसें सुख, दुःख बाल्यावस्था व कुमारावस्था इत्यादि पर्यायामध्ये जीव एकच असतो कारण तो संपूर्ण अवस्थेमध्ये भिन्नपणानें दिसून येत नाही. जसें जपमाळेंतील सर्व मण्यांतून एक दौरा असतो तद्वत् सर्व पर्यायामध्ये हा जीव एकच आहे. यावरून पर्यायांच्या अपेक्षेनें हीं तत्त्वे अनेक स्वभावानें भरलेलीं आहेत. व द्रव्याची अपेक्षा घेतली तर हीं द्रव्ये एक स्वभावी आहेत. तसेंच या तत्त्वांमध्ये या जीवादि पदार्थांमध्ये भेद व अभेद विषयक जीं दोन ज्ञानें उत्पन्न होतात तीं खरीं आहेत. सुख, दुःख, स्नेह द्वेष इत्यादि भिन्न भिन्न विकारांचें जें ज्ञान होतें तें भेदज्ञान होय. व सुख दुःख, बालपणा तरुणपणा इत्यादिकामध्ये मी एकच आहे असें जें ज्ञान होतें तें अभेदज्ञान होय. जसें पूर्वी मी लहान होतो आतां मी मोठा झालों आहे. या उदाहरणांत लहान व मोठा

या दोन अवस्थेत आत्मा एक आहे. एकाच आत्म्याच्या या दोन अवस्था आहेत. तोच मी आहे असे जें ज्ञान होतें तें अभेद ज्ञान होय. ज्या मनुष्यास काल मी पाहिलें तोच हा मनुष्य आहे. या वाक्यांत त्या मनुष्याचा कालच्या व आजच्या अवस्थेंतील एकपणा आपणास दिसून येईल. अशा एकत्व दाखविणाऱ्या ज्ञानास अभेद ज्ञान असें ह्मणतात. हीं दोन ज्ञानें खोटी नाहींत. कारण पदार्थांमध्ये भेद अभेद हें आपणास स्पष्ट दिसतात ह्मणून हीं दोन ज्ञानें सत्य आहेत. वस्तूमधील एकपणा व अनेकपणा हे परस्पर सम्बद्ध आहेत यांचा अविनाभाव आहे. वस्तूमध्ये एकत्व नाहीं मानलें तर अनेकत्व देखील भिन्न होऊं शकत नाहीं. जसें अग्निच्या अभावीं धुराची उत्पत्ति विल कुल होऊं शकत नाहीं तद्वत् एकत्वाच्या अभावीं अनेकत्व राहूं शकत नाहीं व अनेकत्वाच्या अभावीं एकत्व राहूं शकत नाहीं. यास दुसरें एक उदाहरण असें आहे कीं स्त्रीला पति असेल तरच तिच्या ठिकाणीं पत्नीत्व राहूं शकतें व पुरुषासही पत्नी असेल तरच त्याच्यांत पतिपणा येतो. ह्मणजे पतित्व किंवा पत्नीत्व स्त्रीपुरुषाश्रित आहे; तसेंच एकत्व अनेकत्वावर अवलंबून आहे व अनेकत्व एकत्वावर अवलंबून आहे. या दोन धर्मांपैकी एकच मानला तर दुसऱ्या धर्माचा अभाव होतोच; परन्तु त्याबरोबर जो धर्म आपण मानला आहे, त्याचा देखील अभाव होतो. व धर्माचा अभाव झाल्यावर वस्तू निःस्वभाव झाल्यामुळे तिचे शब्दांनीं वर्णन होऊं शकत नाहीं, यामुळे ती अवाच्य होईल. कोणताच स्वभाव जर वस्तूमध्ये नाहीं तर तिचे वर्णन तरी कसें करतां येईल. यास्तव वस्तु एकानेक धर्मात्मक आहे असें मानलें पाहिजे. तसेंच भेदाभेदात्मक ज्ञानही खरें मानलें पाहिजे. जीवादि द्रव्यामध्ये आपणांस अनेक

धर्म दिखून आल्यामुळें आपण तेथें अनेकत्वाचा आशेप करितो परन्तु तो मिथ्या आहे. कारण, अनेक सुखदुःखादि धर्मांच्या संबंधानें जीवादि पदार्थांमध्ये अनेकत्वव्यवहार होतो. वास्तविक पाहिलें असतां जीवादि द्रव्यापासून त्याचे धर्म, गुण हे सर्वथा भिन्न आहेत. यास्तव जीवद्रव्य अनेकधर्मात्मक आहे असें ह्मणणें हा उपचार आहे असें नैयायिक ह्मणतात. परन्तु उपचार ह्मणजे काय याचा आपण विचार करूं या. उपचाराचें लक्षण असें आहे ' मुख्याभावे सति प्रयोजने निमित्ते चोपचारः प्रवर्तते ।' जेथें मूलपदार्थ नाही परन्तु कोणतेंही प्रयोजन त्यापासून निष्पन्न होत असेल किंवा तो पदार्थ कोणत्यातरी कार्यामध्ये निमित्त रूपानें आढळून येईल तर अशा ठिकाणीं त्या मुख्य पदार्थाची उपचारानें सत्ता स्वीकारली जाते. जसें एका मुलामध्ये क्रौर्य, पराक्रम वगैरे गुण पाहून त्यास आपण हा सिंह आहे असें ह्मणतो. खरें पाहिलें असतां तो सिंह नाही कारण, सिंहाला तीक्ष्ण दाढा असतात. त्याचे डोळे पिंगट असतात व नखें बळकट व तीक्ष्ण असतात. मुलाचें स्वरूप सिंहासारखें नाही व त्याचे अवयवही तसें नाहींत. तथापि क्रौर्य शौर्य इत्यादि गुणांच्या प्रयोजनापुळें आपण त्या मुलास सिंह ह्मणतो. वास्तव त्या मुलामध्ये सिंहाचा उपचार सर्वथा व्यर्थ नाही. परन्तु प्रयोजनसिद्धयर्थ आपण तेथें तो करतो.

याचप्रमाणें कोठें कोठें कांहीं निमित्ताच्या आश्रयानें देखील उपचार करित असतात. जसें मतिज्ञान व श्रुतज्ञान यांना मूर्त ह्मणतात. या दोन ज्ञानांमध्ये मूर्तिकपणाचा उपचार केला आहे तो कर्मनिमित्तक आहे. यावरून उपचारव्यवहार कोठें व कसा करतात हें लक्षांत आलें असेल. आतां जीवद्रव्यामध्ये जें अनेकत्व दृग्गोचर होतें ते उपचारानें तेथें आलें नाही. जी-

वामध्ये अनेक धर्म स्वाभाविक अनादि कालापासून आहेत. जीवामध्ये ज्ञान, दर्शन, सुख हे गुण हमेशा असतात. ते त्यापासून केव्हाच सर्वथा वेगळे असे दिसून येत नाहीत. तसे दिसून आले असते तर जीवाच्या ठिकाणी अनेकत्व उपचाराने आहे असे आम्ही मोठ्या खुशीने स्वीकारले असते. नैयायिकांनी जीवद्रव्यामध्ये अनेकत्व उपचाराने कां मानले ? या प्रश्नाचे उत्तर असे आहे की त्यांनी भेदवाद मानला आहे. गुण गुणीपासून सर्वथा भिन्न आहेत. धर्म धर्मीपासून बिलकूल वेगळे आहेत. जीवद्रव्यापासून त्याचे ज्ञानादिक गुण सर्वथा वेगळे आहेत. यास्तव जीवापासून त्याचे गुण भिन्न असल्यामुळे गुणांच्या संबंधाने जीवाच्या ठिकाणी अनेकत्व आले. वास्तविक अनेकत्व तेथे नाही. यामुळे जीवांच्या ठिकाणी सुद्ध दुःखादिपर्याय पाहून जे भेदज्ञान उत्पन्न होते ते खोटे आहे. ते औपचारिक आहे वास्तविक नाही असे नैयायिक म्हणतात. परंतु हे त्यांचे म्हणणे खरे नाही.

जीवद्रव्यामध्ये ज्ञानगुण हा समवाय संबंध अलिटा आहे असे ते म्हणतात. परंतु विचार केला असता जीवद्रव्य, ज्ञानगुण व समवाय हे तीन पदार्थ परस्परापासून भिन्न आहेत. जसे जीवापासून ज्ञान भिन्न आहे, तसेच जीवापासून समवाय देखील भिन्न आहे. यामुळे तो समवाय जीवामध्ये ज्ञानाचा संबंध कसा करू शकेल. तसेच ज्ञानाचा आत्म्यामध्ये संबंध करण्यासाठी दुसऱ्या समवायाची कल्पना करावी लागेल यामुळे अनवस्था दोष उत्पन्न होतो. तसेच नैयायिकांनी एकच समवाय मानला आहे व तो व्यापक आहे असे ते म्हणतात. यामुळे ज्ञानगुणाची योजना जशी त्यांनी आत्म्यामध्ये केली तशीच तो पृथ्वी, तेज, आकाश इत्यादिक द्रव्यामध्ये देखील

करुं शकल व त्यामुळे ज्ञान हा गुण सर्वांचाच मानावा लागेल. यामुळे जीव व ज्ञान यामध्ये सर्वथा भेद न मानतां कथंचित् भेद व कथंचित् अभेद मानला पाहिजे. ह्यणजेच जीव व ज्ञान यामध्ये गुण गुणिभाव सिद्ध होईल. यावरून, अनेकत्व उपचारानें आहे असें नैयायिकांचें ह्यणणें अयोग्य आहे असें सिद्ध होतें.

तसेंच बौद्ध हे, आत्म्याच्या ठिकाणीं एकत्व उपचारानें आहे असें मानतात. कारण, प्रतिक्षणीं आत्मा भिन्नच असतो. जो आत्मा पूर्वक्षणांत होता तोच आत्मा उत्तरक्षणांत दिसून येत नाही. उत्तरक्षणीं दिसणारा आत्मा वेगळाच आहे असें ते समजतात. जसे पायाचीं नखें आपण काढून टाकलीं असतां पुनः तीं वाढतात व त्या नखामध्ये तींच हीं नखें जीं पूर्वीं काढून टाकलीं होतीं असें जें बान होतें तें खोटें आहे. कारण, काढून टाकलेलीं नखें भिन्न आहेत व नें काढलेलीं नखें भिन्न आहेत. तथापि तींच हीं नखें आहेत; असें जें सदृश पदार्थामध्ये एकत्वाचें ज्ञान होतें हें जसे मिथ्या खोटें आहे तसेंच प्रतिक्षणीं आत्मतत्व भिन्न असतांही त्यामध्ये तोच हा आत्मा असें जें एकत्वप्रदर्शक ज्ञान होतें तें खोटें आहे. त्या आत्मतत्वामध्ये एकत्व औपचारिक आहे.

परंतु हें त्यांचें ह्यणणें अनुचित आहे. कारण, प्रतिक्षणीं आत्मतत्व वेगळेंच मानलें तर स्मरण, प्रत्यभिज्ञान वगैरेची सिद्धि होऊं शकणार नाही. तसेंच बंध व मोक्ष, पाप व पुण्य यांचीही सिद्धि होत नाही. यांची कां सिद्धि होत नाही याचें वर्णन आग्ही, 'बंधश्च मोक्षश्च तयोश्च हेतुः, या श्लोकांत केले आहे. यावरून जीवादिद्रव्यामध्ये एकत्व अनेकत्व विषयक जें ज्ञान होतें तें सत्य आहे असें सिद्ध होतें.

एवं द्रव्यपर्यायात्मकत्वं जीवादितत्त्वस्य प्रदर्शयितुमाह ।
प्रदर्शयितुमाह ।

याप्रमाणे जीवादिपदार्थं द्रव्यं व पर्याय स्वरूप आहेत हे
घरच्या श्लोकांत स्पष्टपणे दाखविले. आतां जीवादि
पदार्थ भावाभावस्वरूप कसे आहेत हे आचार्य
सिद्ध करतात.

सतः कथञ्चित्तदसत्त्वशक्तिः

खे नास्ति पुष्पं तरुषु प्रसिद्धम् ।

सर्वस्वभावच्युतमप्रमाणं

स्ववाग्विरुद्धं तव दृष्टितोऽन्यत् ॥ २३ ॥

सतः कथञ्चिदित्यादि । सतो विद्यमानस्य आत्मादितत्त्वस्य स्वरूपा-
दिचतुष्टयेन । कथञ्चिदपररूपादिचतुष्टयप्रकारेण तस्य असत्त्वशक्तिः
तथा प्रतीतेः । अत्र निदर्शनमाह । खे नास्तीत्यादि । खे आकाशे । ना-
स्ति पुष्पं । तरुषु पुनः प्रसिद्धं प्रमाणविषयतां गतम् । यदि सत्त्व-
मेव हि वस्तुनः स्वरूपं स्यात्तदा स्वरूपादिनेव पररूपादिनापि तस्य सत्त्वं
स्यात् । तथा च तरुवत्खेपि पुष्पस्य सत्त्वं स्यात् । न चैतद्युक्तं प्रतीतिविरो-
धात् । अतः सत्त्वद्वैतवादिनो मतमयुक्तमेव ।

यदि पुनरसत्त्वमेव वस्तुनः स्वरूपं इष्यते तदा पररूपादिचतुष्टयेनेव
स्वरूपादिचतुष्टयेनापि स्यादसत्त्वं । तथाच खे इव तरुष्वपि पुष्पासत्त्वं
स्यात् । न चैवमस्ति, प्रतीतिविरोधात् । अतः शून्यैकांतवादिमतमप्य-
नुपपन्नम् । एतदेवाह सर्वेत्यादि । सर्वे च ते स्वभावाश्च अस्तित्वनास्ति-
त्वादिसकलरूपाणि । तेभ्यश्च्युतं अपगतं तानि वा च्युतानि यस्मात्तदेवं-
विधं । सत्त्वद्वैतरूपं, सकलशून्यतारूपं वा तत्त्वं । अप्रमाणं न विद्यते
व्यवस्थापकं प्रमाणं यस्य । कुतस्तस्य व्यवस्थापकं तन्नस्तीतिचेदत्राह

स्ववागित्यादि । तत्र दृष्टिः सर्वं जीवादितत्त्वमनेकांतात्मकमिति मतं । ततोऽन्यत्सत् द्वैतलक्षणं शून्यतैकांतस्वभावं वा तत्त्वं । तत्प्रमाणं अभ्युपगच्छतां तद्वादिनां स्ववाचा विरुद्धं स्यान्माता मेघन्धेत्यादिवत् । यदि द्विअद्वैतं, कथं प्रमाणं, द्वैतप्रसंगात् । यदि च शून्यतैकांतः, कथं प्रमाणं, तत्सद्भावतस्तदेकांतविरोधानुपगमात् ।

मराठी अर्थः—जीवादि पदार्थ स्वरूप चतुष्टयाच्या अपेक्षेनें कथंचित् सत् आहेत. व पररूपचतुष्टयानें ते कथंचित् असत् आहेत. अशी प्रतीति (अनुभव) येत असते. यास उदाहरण असें समजावें कीं स्वरूपचतुष्टयाच्या अपेक्षेनें फूल हें झाडावर दिसतें परंतु आकाशामध्यें फुलाचा अभाव आहे. तात्पर्य—फुलें हीं झाडाला येत असतात, तीं आकाशाजालागत नाहींत. त्याचप्रमाणें प्रत्येक वस्तु स्वचतुष्टयाच्या अपेक्षेनें मात्र आपले अस्तित्व कायम ठेवितात. परचतुष्टयाच्या अपेक्षेनें तिचा अभाव मानला जातो. स्वपरचतुष्टयाच्या अपेक्षेनें वस्तूचें अस्तित्व केव्हांच सिद्ध होत नाहीं. अशा वस्तूचें अस्तित्व सिद्ध करून देणारे प्रमाण जगांत कोणतेंही नाहीं. क्षणून अशा रीतीनें वस्तुव्यवस्था मानणाऱ्याचें वचन विरुद्ध आहे. जसें माझी आई वांझ आहे असें ह्मणणाऱ्याचें बोलणें अगदीं विरुद्ध आहे. कारण, जिला मातृपणा प्राप्त झाला आहे ती बंध्या नसते व जी बंध्या आहे तिला मातृपणाची प्राप्ति केव्हांच होत नाहीं. त्याचप्रमाणें स्वपरचतुष्टयाच्या अपेक्षेनें वस्तूचें अस्तित्व मानणें हें स्ववचनविरुद्ध आहे. कारण. स्वचतुष्टयाच्या अपेक्षेनें वस्तूचें अस्तित्व सिद्ध होतें परंतु परचतुष्टयाचे अपेक्षेनें देखील तें मानणें बिलकूल विरुद्ध आहे. यास्तव हे जिनेश आपल्या अनेकांत मतामध्येच वस्तुसिद्धि होते. यास्तव आपलेंच मत सर्वोत्कृष्ट आहे.

विशेष र्थ—जैनमतामध्ये सर्व पदार्थ सदासदात्मक आहेत. कोणतीही वस्तु सर्वथा सदात्मक किंवा सर्वथा असदात्मक नाही. अर्थात् स्वद्रव्य, स्वक्षेत्र, स्वकाल व स्वभाव यांच्या योगे वस्तूचें अस्तित्व सिद्ध होतें व परद्रव्यचतुष्टयाच्या अपेक्षेने तिचें नास्तित्व सिद्ध होतें. अतां तेथे स्वद्रव्यचतुष्टय ह्मणजे काय या विषयी लिहिल्यास विषयान्तर होणार नाही. स्वद्रव्य ह्मणजे गुण पर्याय यांनी युक्त जो पदार्थ त्याला द्रव्य ह्मणतात. आपल्या गुणपर्यायांनी प्रत्येक द्रव्य युक्त असतें. दुसऱ्या पदार्थाचें गुण व पर्याय कोणतेही द्रव्य धारण करीत नाही. अन्यथा, विवक्षित द्रव्याचें लक्षणच करतां आलें नसतें. ह्मणून उमास्वामी आचार्यांनी ' नित्यावस्थितान्यरूपाणि ' या सूत्रांत अवस्थित शब्द ठेवला आहे तो याच अर्थाचा द्योतक आहे. यावरून प्रत्येक द्रव्य आपल्या स्वभावामध्येच स्थिर राहतें.

स्वक्षेत्र ह्मणजे प्रदेश, पदार्थाचे अवयव, पदार्थ आपल्या प्रदेशामध्ये--अवयवामध्येच राहतो क्षेत्र याचा अर्थ आकाश असाही होतो. परंतु तो अर्थ येथे घेणें इष्ट नाही. कारण, जेवढ्या आकाशप्रदेशामध्ये तो पदार्थ आहे तेवढ्याच आकाशप्रदेशामध्ये इतर पदार्थही आहेत; तेव्हां त्या आकाशप्रदेशांना स्वक्षेत्र कसा ह्मणतां येईल ? यास्तव पदार्थाचे जितके प्रदेश आहेत तेच त्याचें स्वक्षेत्र आहे.

स्वकाल या शब्दाचा अर्थ कालद्रव्य असा नाही. प्रत्येक समर्थी अवस्था बदलत असते. यामुळें भिन्नभिन्न अवस्था उत्पन्न करण्यास प्रत्येक द्रव्य समर्थ आहे. ह्मणून द्रव्यासच काल ह्मटलें आहे. द्रव्य आपली अवस्था बदलण्यास उपादान कारण आहे व काल द्रव्य हें निमित्त कारण. द्रव्याच्या ज्या अवस्था

होतात त्यांसच स्वकाल ह्यणावयाचे. कारण, त्या अवस्था त्यां द्रव्यापासून भिन्नभिन्न आहेत. यांसच स्वकाल ह्यणतात.

स्वभाव-गुण, पदार्थातील गुणांस स्वभाव ह्यणतात. यांसच धर्म, प्रकृति, वगैरे नांवें आहेत. द्रव्य गुणसमुदायरूप आहे. जर द्रव्याकडे आपण गुणाच्या दृष्टीने पाहिलें तर त्यामध्ये सर्व गुणच दिसून येतील. द्रव्य ह्यणून वेगळे कांहीं दिसणार नाही. जसें हें आपलें शरीरच पहा ना ! याकडे आपण हात, पाय, तोंड, नाक, कान इत्यादि अवयव या दृष्टीने पाहिल्यास आपल्यास अवयवापासून वेगळें असें शरीर दिसेल काय. सर्व अवयव ह्यणजेच शरीर. याचप्रमाणें गुणदृष्टी मनांत ठेऊन द्रव्याकडे पाहिले असतां गुणाशिवाय द्रव्य बिलकुल वेगळे दिसणार नाही.

अशा या स्वद्रव्यचतुष्टयानें प्रत्येक वस्तु आपल्या स्वरूपामध्ये रहात असते. ह्यणूनच स्वद्रव्यचतुष्टयाच्या अपेक्षेनें ती वस्तु सत् आहे. याप्रमाणें वस्तुमध्ये भावाभावात्मकता दिसून येते. सर्वथा वस्तु सदात्मकच आहे असें ह्यणणें योग्य नाही. तसें मानल्यास जसें वस्तु स्वरूपानें भावात्मक आहे तशी ती पररूपानें देखील भावात्मकच होईल. याचप्रमाणें वस्तु सर्वथा अभावात्मकही पण नाही. सर्वथा तिचा अभाव मानल्यास स्वरूपानें देखील तिचा अभाव होईल व यामुळें गाढवाचें शिंग जसें सत् नाही तद्वत् वस्तूचा बिलकुल अभावच होईल. यास्तव स्वरूपाच्या अपेक्षेनें वस्तूचा सद्भाव सिद्ध होतो व पररूपाच्या अपेक्षेनें वस्तूचा अभाव सिद्ध होतो.

अद्वैतवादी सर्वथा सद्भावात्मक वस्तु मानतात. तसें मानल्यास वर सांगितलेलें दूषण प्राप्त होतें. सर्वथा अद्वैत मानल्यास

प्रमाण प्रमेय इत्यादि विभाग सिद्ध होणार नाही. अद्वैत प्रमाण आहे असें ह्यतल्यास तेथे द्वैतवादाचा प्रसंग आला. जर सर्वथा वस्तु शून्य मानली तर वर सांगितलेले दूषण प्राप्त होईल. शून्य वादाची सिद्धि ज्या प्रमाणाने कराल तें प्रमाण शून्य आहे कां अशून्य ? तें प्रमाण शून्य असल्यास शून्यवादाची सिद्धि कशी होणार ? व जर प्रमाण अशून्य आहे असें ह्याणाल तर त्यापासून सर्व पदार्थांचा सद्भाव सिद्ध होईल, शून्यवाद हा त्या प्रमाणापासून सिद्ध होणार नाही. यास्तव वस्तु भावाभावात्मक आहे हें सिद्ध होतें.

एवं युगपज्जीवद्भित्त्वस्थ सदसद्भावतां प्रतिपाद्य विपक्षे दूषणपुरःसरतया क्रमेणापि तस्य तां प्ररूपयन्नाह ।

याप्रमाणें युगपत् जीवादि पदार्थांमध्ये सदसद्भावता कशी येतें हें आचार्यांनी वर्णिलें. आतां क्रमानें सदसद्भावता कशी आहे हें दाखवितात.

न सर्वथा नित्यमुदेत्यपैति,

नच क्रियाकारकमत्र युक्तम् ।

नैवासतो जन्म सतो न नाशो

दीपस्तमःपुद्गलभावतोऽस्ति ॥ २४ ॥

न सर्वथेत्यादि । वस्तु सर्वथा न उदेति उदयं गच्छति । न अपैति नाशं गच्छति । योगसांख्यमीमांसकैः यदि सर्वथा द्रव्यप्रकारेणापि प्रतीयप्रकारेणापि नित्यं तत्त्वं परिकल्प्यते, तदा तत्तथाविधं तावदुदेति उत्पद्यते । उत्तराकारस्वीकारं करोति च न तथा अपैति पूर्वाकारपरित्यागं करोति न । पूर्वाकारपरित्यागोत्तराकारस्वीकारयोः सर्वथा नित्ये विरोधात् । किंच क्रियाकारकसद्भावसिद्धौ उदयो व्ययो वा धर्मश्चिन्त्येत । नच सर्वथा नित्ये वस्तुनि तसद्भावः सम्भवतीति नचेत्या-

दिनाह । नच नैव । अत्र सर्वथा नित्ये क्रिया स्थानगमनादिलक्षणं कारकं च तस्या निर्वर्तकं । तद् युक्तमुपपन्नं । सर्वथैकरूपे हि वस्तुनि यदि गमनं, तदेव सर्वदा स्यान्न स्थानं । तथा गमनादिक्रियाया यदि सत्कारकं तदा सर्वदा तस्य कारकत्वप्रसंगाद् न कदाचिदकारकत्वं स्याद्यतस्तत्क्रियोपरमः स्यात् । अथ कदाचित्तस्यास्तदकारकं तदा सर्वथा तदकारकत्वानुषंगात् नच स्वप्नेऽपि तत्र तत्क्रियोपलम्भः स्यात् । ननु सर्वथा नित्ये उक्तप्रकारेणोदयव्यवस्थासम्भवेऽपि न कथंचिन्नित्यात्मके भवन्मते तत्सम्भवो युक्तः सर्वथा क्षणिक एव तत्सम्भवात् इत्यत्राह नैवासत इत्यादि । सर्वथेत्येतदत्रापि सम्बध्यते । सर्वथा पर्यायप्रकारेणैव द्रव्यप्रकारेणापि असतो गगनेदीवरवन्नैव जन्म युक्तं । सतश्च विद्यमानस्य घटादेः सर्वथा नाशो न युक्तः । ननु विद्यमानस्यापि प्रदीपादेः सर्वथा विनाशप्रतीतेः सतो न नाश इत्येतदयुक्तमित्यत्र हि दीप इत्याह । दीपः प्रदीपः । तमःपुद्गलभावतोऽस्ति । पुद्गलं रूपि द्रव्यं । तमोरूपः पुद्गलस्तमःपुद्गलस्तस्य भावस्तमःपुद्गलभावः, तेन, तमःपुद्गलभावतः । तमःपुद्गलरूपेणावतिष्ठते इत्यर्थः ।

मराठी अर्थः— जीवादिक पदार्थ सर्वथा नित्य मानले तर त्यांची उत्पत्ति होणार नाही, तसेच हे पदार्थ सर्वथा नित्य मानल्यामुळे यांचा नाशही होणार नाही. अर्थात् नित्य पदार्थांमध्ये उत्पाद व व्यय हे दोन धर्म दिसून येत नाहीत. कारण नित्य पदार्थांमध्ये नित्यता कायमची राहते व तिचा उत्पत्ति व नाश यांच्याशी कायमचा विरोध आहे. तसेच हे पदार्थ सर्वथा नित्य मानले तर यांच्यामध्ये स्थान, शयन, गमन इत्यादिक क्रिया होणार नाहीत. व या क्रियांना उत्पन्न करण्याचे सामर्थ्यही त्या नित्य पदार्थांमध्ये राहणार नाही. याप्रमाणे सर्वथा पदार्थ नित्य मानल्यास ही दूषणे उत्पन्न होतात.

याचप्रमाणे जो पदार्थ आहे त्याचीच उत्पत्ति व विनाश

होतात. जो पदार्थ नाही त्याची उत्पत्ति होत नाही. अन्यथा गाढवाच्या शिंगाची देखील उत्पत्ति झाली असती. याचप्रमाणे जो पदार्थ आहे त्याचा सर्वथा नाश केव्हांच होत नाही. कारण त्यां पदार्थांचे अस्तित्व नाहीसे होत नाही. तो पदार्थ आकाशांतील फुलाप्रमाणे अभावात्मक होत नाही. यावरून विद्यमान पदार्थांचाच कथंचित् विनाश व उत्पत्ति हे होत असतात. यास उदाहरण.

हे पहा कीं, दिवा मालवला झणजे तो अंधकाररूपाने परिणत होत असतो. झणजे एका पुद्गलद्रव्याच्या या दोन अवस्था आहेत. एक प्रकाशरूप अवस्था व दुसरी अंधकाररूप अवस्था. येथे प्रकाशरूप अवस्थेचा नाश होऊन अंधकाररूप अवस्थेची उत्पत्ति झाली व या दोन्ही अवस्थामध्ये पुद्गल द्रव्य आपणास दिखून येते. झणून असत् पदार्थाची उत्पत्ति व सत्पदार्थाचा विनाश होत नाही. झणजे सत्पदार्थाच्या किती जरी अवस्था बदलल्या तरी त्याचा विनाश होत नाही. तसें जर होऊं लागलें तर ' नैवासतो जन्म सतो न नाशः ' हा सिद्धांत बाधित होईल. व सारी तत्त्व व्यवस्था विघडून जाईल. यासाठीं सर्वथा पदार्थ नित्य नाहीत. असत् पदार्थाची उत्पत्ति होत नाही. व सत्चा सर्वथा नाश नाही असें मानणे उचित आहे.

विशेषार्थः—कोणताही पदार्थ सर्वथा नित्य नाही. द्रव्य दृष्टीने पाहिले असतां तो नित्य आहे व पर्यायदृष्टीने पाहिले झणजे तो अनित्य आहे. व या दोन्ही दृष्टी परस्पर सापेक्ष आहेत. या दोन्ही दृष्टींनी पाहिले झणजेच वस्तूचे खरे ज्ञान होतें. व एकाच दृष्टीने पाहिले असतां जें वस्तूचे ज्ञान उत्पन्न होतें तें मिथ्या आहे. कारण एका दृष्टीने संपूर्ण वस्तूचे ज्ञान होत नाही त्यामुळे एखाद्या पदार्थाच्या एखाद्या अवयवालाच पाहून त्या

अवयवालाच जर तो पदार्थ आहे असें आपण मानूं लागलों तर तें आपलें ज्ञान जसें मिथ्या आहे तद्वत् पयोय दृष्टीनेच किंवा द्रव्य दृष्टीनेच पदार्थाकडे पाहिलें तर त्यापासून उत्पन्न होणारें ज्ञान खरें कसें असूं शकेल.

योग, सांख्य, मीमांसक यांनीं सर्वथा पदार्थ नित्य मानला आहे. व सर्वथा पदार्थ नित्य मानल्यास उत्पत्ति व विनाश या दोन अवस्था त्यांत होणार नाहीत. उत्पत्ति झणजे द्रव्य आपल्या चेतन किंवा अचेतन जातीला न सोडतां बाह्याभ्यन्तर कारणें भिळालीं झणजे आपली पूर्वीची अवस्था सोडून नवीन अवस्था धारण करतें. त्या अवस्थेला उत्पाद झणतात. व विनाश झणजे पूर्वीची अवस्था नष्ट होणें यास विनाश झणतात. या दोन अवस्था नित्य पदार्थांत होत नाहीत.

नित्य पदार्थांत जर कांहीं हलन चलनादिक क्रिया किंवा कांहीं स्थित्यन्तर झालें तर उत्पत्ति व विनाश हे त्यांत दिसून आलें असते. नित्य पदार्थ सर्वदा एकरूप असल्यामुळें त्याच्यांत एखादी क्रिया होऊं लागली तर तीच हमेशा होऊं लागेल झणजे हमेशा ती एकच क्रिया करूं लागेल. व तो सदा कारकच राहिल. त्यामध्ये अकारकत्व केव्हांही होणार नाही. व यामुळें त्या क्रियेची केव्हांच समाप्ति होणार नाही. व जर तो कोणती ही क्रिया करीत नाही असें झणाल तर तो कायमचाच क्रियारहित होईल. व त्यामध्ये सदा अकारकत्व येईल. स्वप्नामध्ये देखील त्यांत क्रिया होत असलेली दिसून येणार नाही.

याचप्रमाणें सर्वथा अनित्य पदार्थ मानला तरी त्यामध्ये उत्पाद व्ययही संभवत नाहीत. कारण अनित्य पदार्थ प्रथम क्षणीं उत्पन्न होऊन दुसऱ्या क्षणीं लागलीच विलकुल नाश पावल्यामुळें तदनन्तरक्षणीं जर एखाद्या पदार्थाची उत्पत्ति झाली

लेली दिसली तर त्या पदार्थांची उत्पत्ति अकस्मात् झाली असें मानावे लागेल, व असत् पदार्थांची उत्पत्ति होऊं लागेल तर जगांत हमेशा अनन्तानन्त पदार्थ उत्पन्न होऊं लागतील. ह्मणून सर्वथा पदार्थ विनाशिक मानूं नये.

पदार्थ नित्यानित्यात्मक मानला ह्मणजे कोणतेही रूपण उत्पन्न होत नाहीं, हें आचार्यांनीं दिव्याचा दृष्टान्त घेऊन सिद्ध करून दाखविले आहे; तसेंच असत् पदार्थांची उत्पत्ति व सत्पदार्थांचा नाश होत नाहीं हेंही सिद्ध केले.

इदानीं नित्यानित्यात्मकत्वं जीवादेः प्ररूपयन्नाह ।

आतां आचार्य जीव दिक् पदार्थं नित्यानित्यात्मक आहते
याचें वर्णन करतात,

विधिर्निषेधश्च कथंचिदिष्टौ,

विवक्षया मुख्यगुणव्यवस्था ।

इति प्रणीतिः सुमतेस्तवेयं,

मतेः प्रवेकः स्तुवतोऽस्तु नाथ ॥२५॥

विधिरित्यादि । विधीयत इति विधिरस्तित्वं । नित्यत्वमित्यर्थः । निषिध्यते इति निषेधो नास्तित्वमिति यावत् । तौ च द्वौ जीवादिवस्तुनि कथंचिद् द्रव्यपर्यायरूपताप्रकारेणोष्टौ सुमतिस्वामिना मतौ । द्रव्यरूपतया हि तत्र विधिरिष्टः । पर्यायरूपतया तु निषेध इति । अनयोर्मध्ये कस्य प्रधानता कस्य चाप्रधानता इत्यत्राह विवक्षयेत्यादि । वक्तुमिच्छा विवक्षा तथा मुख्यगुणव्यवस्था मुख्यं प्रधानं, गुणोऽप्रधानं तयोर्व्यवस्था स्थितिः । यस्य हि प्रतिपत्तुर्द्रव्ये विवक्षा प्रवृत्ता तस्य विधिर्मुख्यो निषेधो गौणः । यस्य तु पर्याये सा प्रवृत्ता तस्य निषेधो मुख्यो विधिर्गौणः । इत्येवं इयं प्रदर्शितप्रकारा प्रतीतिः तत्त्वस्वरूपप्रतिपादनं,

सुमतेः शोभनमतेः तव भगवतः तां तत्त्वप्रणीतिं तद्द्वारेण भवन्तं वा
स्तुवतो नमस्कुर्वतो वा मे मतेः प्रवेको प्रविशिष्टता प्रकर्षता अस्तु भवतु
नाथ सुमतिस्वामिन् ।

मराठी अर्थः--श्री सुमति जिनेश्वरांनीं जीवादितत्वांचे वर्णन
करतांना विधि व निषेध यांचें वर्णन केलें आहे. विधि ह्यणजे
पदार्थांचें अस्तित्व--नित्यता. निषेध ह्यणजे नास्तित्व, अनित्यता,
प्रत्येक द्रव्यामध्ये नित्यत्व व अनित्यत्व हीं असतातच. यां-
नांच आपण द्रव्यरूपता पर्यायरूपता अशीं नांवां देतो. हीं
द्रव्यरूपता-नित्यता व पर्यायरूपता--अनित्यता श्री सुमति ती-
र्थकरांना सर्वथा मान्य नाही ह्यणजे सुमति तीर्थकरांनीं सर्वथा
वस्तु नित्यच आहे किंवा सर्वथा ती अनित्यच आहे असें मा-
नलें नाही. त्यांनीं या नित्यत्व, अनित्यत्व धर्मांमध्ये मुख्य-प्र-
धान, गौण-अप्रधान कोणास मानावें हें वक्त्याचें इच्छेवर
अवलंबून आहे असें सांगितलें आहे.

ह्यणजे ज्या वेळेस वस्तूच्या नित्य स्वरूपाचें वर्णन क-
रण्याची वक्त्याची इच्छा असते, त्यावेळेस ती वस्तु त्यास
नित्य स्वरूपानें युक्त आहे असें वाटतें; व तो तिच्या नित्य
स्वरूपाचेंच वर्णन करतो. त्यावेळेस वस्तूंत असलेली अनि-
त्यता गौण ठरते. तिला वक्ता त्यावेळेस महत्त्व देत नाही-
तसेंच ज्यावेळीं वक्त्याच्या अंतःकरणामध्ये वस्तूच्या अनित्य-
त्वाचा विचार चालला असेल त्यावेळेस तो अनित्यधर्ममुखानें
वस्तूचे वर्णन करतो. वास्तविक त्यावेळेस त्याला अनित्यता ही इष्ट
वाटतें व नित्यधर्म हा गौण वाटतो. अर्थात् वस्तूच्या ज्या
धर्माला आपण मुख्यता द्यावी तो धर्म मुख्य समजला जातो
व इतर सारे धर्म, अप्रधान-गौण, महत्त्वहीन समजले जा-
तात. याप्रमाणें आपल्या केवलज्ञानाच्या सामर्थ्यानें, चराच-

ए वस्तु पाहणाऱ्या सुमति तीर्थकरांनीं तत्वांचें स्वरूप प्रतिपादिलें आहे.

हे जिनेश, तें तुमचें तत्वांचें प्रतिपादन स्तुति करणाऱ्या माझ्या बुद्धीची वृद्धि करणारें होवो. एवढीच आपल्या चरणाजवळ प्रार्थना आहे.

भावार्थः—वस्तु सर्वथा नित्यही नाही किंवा ती अनित्यही नाही. परन्तु नित्यानित्य आहे. यामुळें आपली ज्या धर्माकडे दृष्टि वेळेल त्याधर्माला आपण मुख्यता देतो. व इतरास गौण समजतो. जसें समुद्रामध्यें हमेशा पुष्कळ लाटा उद्भवतात व त्यांचा नाशही होतो, तथापि समुद्राचा नाश झाला आहे काय? समुद्राची कितीही स्थित्यन्तरें होत गेलीं तरी तो कायमच राहतो. त्याचा नाश होत नाही. जीवास अनादि कालापासून नरनारकादि पर्याय धारण करून या संसारांत फिरावें लागत आहे व अनन्तानन्त नरनारकादि पर्यायांचा नाश झाला व त्यांची तितके वेळा उत्पत्ति झाली व होईलही, परन्तु जीवाचा केव्हांच नाश झाला आहे काय? तो सर्व पर्यायामध्यें एकच हमेशा दिसून येत आहे. इत्यादि विचार करीत असतां आपली दृष्टि पदार्थाच्या नित्यत्वाकडे असते. व ज्या वेळेस आपली दृष्टी पर्यायस्वरूपाला विषय करते त्या वेळेस वस्तु पर्यायात्मकच दिसते. तिच्यांतील नित्यता त्यावेळेस अन्तर्भूत होते. ती त्यावेळेस दिसत नाही. जसें जीवतत्वाचा आपण विचार करतो त्यावेळेस त्याचे सर्व पर्यायच नजरेस येतात. या पर्यायांना सोडून जीवतत्व वेगळें विलकुल दिसत नाही. समुद्राकडे पहा, त्यांतही लाटाशिवाय आपणांस काय दिसेल? हमेशा लाटा उत्पन्न होतात व त्या नाश पावतात. हा त्यांचा क्रम अव्याहत चालत असलेला दिसून

बेईल. यावरून वस्तूमध्ये नित्यत्वही आहे व अनित्यत्वही आहे असे दिसते. व ज्यास आपण मुख्यता देतो त्याहून इतरांस आपोआपच मौणता प्राप्त होते. याप्रमाणे तत्व प्रतिपादन करण्याचा नियम श्रीसुमतितीर्थकरांनी अखिल जनांना घालून दिला आहे. वस्तु स्वरूपाला ओळखण्याचा हाच मार्ग खरा आहे. याच मार्गाने बुद्धि विशद होते. असा स्तुतिकाराचा अभिप्राय आहे.

याप्रमाणे सुमतितीर्थकरांचे हे पांचवे स्वयंभु स्तोत्र संपले.

पद्मप्रभजिनस्तुतिः ।

उपजाति छंदः ।

पद्मप्रभः पद्मपलाशलेख्यः,

पद्मालयालिंगितचारुमूर्तिः ।

बभौ भवान्भव्यपयोरुहाणां,

पद्मकराणांभिव पद्मबन्धुः ॥

पद्मप्रभेत्यादि । पद्मस्य प्रभेव प्रभा बर्णो यस्यासौ पद्मप्रभः पद्मतीर्थकरस्येयं संज्ञा । कथम्भूतोऽसौ ? पद्मपलाशलेख्यः । पलाशं पत्रं तद्ब्रह्मेश्या यस्य सः । शुक्रलेख्य इत्यर्थः । पुनरपि कथम्भूतः ? पद्मालयालिंगितचारुमूर्तिः । पद्मालयं आवासस्थानं यस्याः सा पद्मालया लक्ष्मीस्तया आलिंगिता क्रोडीकृता चार्वा मनोहरा मूर्तिरात्मस्वरूपलक्षणा शरीरस्वरूपलक्षणा च यस्य । अनंतज्ञानादिलक्षणया हि लक्ष्म्या आत्मस्वरूपलक्षणा चार्वा निर्मला मूर्तिरालिंगिता यस्य । निःस्वेदतादिलक्षणया तु शरीरस्वरूपलक्षणा चार्वा सकललक्षणोपेता मूर्तिरालिंगिता । स जिनः कोसौ इत्याह बभौ भासितवान् भवान् पद्मप्रभः । केषां संबंधित्वेन ? भव्यपयोरुहाणां, भव्या एव पयोरुहाणि कमलानि तेषां । केषामिव क

इत्याऽ पद्माकराणामिव पद्मबन्धुः । पद्मानामाकराः पण्डानि तेषां
यथा पद्मबन्धुरादित्यो विकासं कुर्वन् शोभितवान्, तथा भगवानपि भव्य-
पयोरूहाणां हितोपदेशविकाशं कुर्वन्निति ।

मराठी अर्थः—जसे कमलांच्या समूहाला विकसित कर-
णारा सूर्य शोभतो तसेच हे पद्मप्रभ जिनेश ! भव्य लोकरूपी
कमलांना हितोपदेशरूपी विकासाने आपण युक्त करून शोभा
धारण केली. पांढऱ्या कमलाच्या पानाप्रमाणे आपली शुक्ल
लेश्या आहे. आणि चार घातिकर्मांचा नाश केल्यामुळे आपला
आत्मा अनंतज्ञान, अनन्त दर्शन, अनन्त सुख व अनंतवीर्य
अशा अनन्तचतुष्टय लक्ष्मीने आलिंगित झाला आहे. अनेक
शुभ लक्षणांनी युक्त, सुंदर असे आपले शरीर, घाम न येणे, रक्त
दुधाप्रमाणे पांढरे असणे इत्यादि चौतीस अतिशयरूपी लक्ष्मीने
आलिंगित झाले आहे. अशा तऱ्हेचे आपले दिव्य स्वरूप पा-
हून कोणाचे नेत्र आनंदित होणार नाहीत बरे ?

भावार्थः—येथे श्री पद्मप्रभ तीर्थकरांस शुक्ल लेश्या आहे असे
सांगितले आहे. लेश्या दोन प्रकारची असते. एक द्रव्यलेश्या
व दुसरी भावलेश्या वर्णनाम कर्मांच्या उदयाने जो शरीरास
वर्ण प्राप्त होतो ती द्रव्यलेश्या होय. पद्मप्रभ तीर्थकरांचे
शरीर चंद्राप्रमाणे शुभ्र होते ह्मणून त्यांची द्रव्यलेश्या शुक्ल
होती असे आचार्यांनी ह्मटले आहे. कषायोदयाने युक्त झा-
लेली जी मन, वचन व काय या तीन योगांची प्रवृत्ति तिला
भावलेश्या ह्मणतात. परंतु कषायांचा उदय दहाव्या गुण-
स्थानापर्यंत होतो तेथपर्यंत होत असलेली कषाय सहचरित
जी योगप्रवृत्ति तिला लेश्या ह्मणता येईल. परंतु तीर्थ-
कर प्रकृतीचा उदय तेराव्या संयोग केवली नांवाच्या गुण-
स्थानामध्ये होतो. व तेथे कषायांचा विलकुल अभाव अ-

सल्यामुळे शुक्ललेश्या त्या गुणस्थानवर्ती तीर्थकरांना कशी असू शकेल ? परंतु आचार्यांनी ' पद्मपलाशलेश्यः ' हा शब्द ठेऊन त्यांना शुक्ललेश्या आहे असे सांगितले, यामुळे या ठिकाणी आचार्यांचे हे वचन विरुद्ध आहे असे वाटते. पण थोडासा विचार केला तर हा विरोध दूर होऊ शकतो. तो असा:-

कषाय व योगप्रवृत्ति यांना लेश्या ह्मणतात. यापासून चार प्रकारचा बंध होत असतो. चार प्रकारच्या बंधामध्ये प्रकृति बंध व प्रदेश बंध हे दोन योगप्रवृत्तिमुळे होतात. 'जोगा पयडिपदेसा' हे वचनही तेंच सांगते. व स्थिति बंध आणि अनुभाग बंध हे कषायापापून होतात. ' ठिदि अणुभागा कषायदो ह्येति ' या वचनावरूनही हेच सिद्ध होते. पण जेथे कषायोदय नसतो तेथे केवळ योगांनाच उपचाराने लेश्या असें ह्मटले आहे. व तेथे उपचरित शुक्ल लेश्येचे कार्य देखील केवळ प्रकृति, प्रदेशबंध हेच होतात. स्थिति व अनुभागबंध होत नाही. ह्मणून पद्मप्रभ तीर्थकरांना भावलेश्या शुक्ललेश्याही उपचाराने समजावी.

' पद्मालयालिंगितचारुमूर्तिः ' हे एक विशेषण पद्मप्रभ तीर्थकरांचे वर्णनाकरिता दिलेले आहे. याचा अर्थ स्पष्ट लिहिला आहे. येथे विशेष हे आहे की केवळीचे शरीर परमौदारिक असते. व त्यांत निगोद जीवांना स्थान मिळत नाही. तसेच तीर्थकरांचे शरीर समचतुरस्र संस्थान युक्त असते ह्मणून ते अतिशय सुंदर दिसते. जसे एखाद्या चतुर कारागिराने बांधलेला राजवाडा प्रमाणबद्ध व निर्दोष, सुंदर असतो. तद्वत् समचतुरस्र संस्थान नामकर्मोदयाने तीर्थकरांचे शरीर अतिशय सुंदर, प्रमाणबद्ध व अनेक शुभ लक्षणांनी युक्त असे असते.

कथमसौ तदोयो हितोपदेशः प्रमाणं यथावत्पदार्थपरिज्ञानासम्भवात्
वाग्व्यापारासम्भवाद् वा इत्याशङ्क्याह ।

पदार्थाच्चै खरं ज्ञान नमल्यामुल्लं किंवा ज्ञानप्राप्ति ज्ञाल्याबरोबर
मोक्षप्राप्ति ज्ञाल्यामुल्लं ते हितोपदेश करण्यास समर्थ कसें
होणार ? व त्यांचा तो उपदेश प्रमाण कसा मानला
जाईल ? या शंकेचें उत्तर आचार्य देतात.

बभार पद्मां च सरस्वतीं च,

भवान् पुरस्तात्प्रतिमुक्तिलक्ष्म्याः ।

सरस्वतीमेव समग्रशोभां,

सर्वज्ञलक्ष्मीं ज्वलितां विमुक्तः ॥ २८ ॥

बभारेत्यादि । यो भवान्बभार धृतवान् । पद्मां चानंतज्ञानादि-
लक्ष्मीं न केवळं तां च सरस्वतीं च विशिष्टां वाणीं । अतः कथं तदी-
योपदेशस्याप्रामाण्यं ? कदा तां बभारेत्याह पुरस्तादित्यादि । पुरस्ता-
त्पूर्वं । कस्याः ? प्रतिमुक्तिलक्ष्म्याः मुक्तिं लक्षणीकृत्य प्रतिमुक्तिर्या
लक्ष्मीस्तस्याः पूर्वं । अर्हदावस्थायां बभार, न सिद्धावस्थायां इत्यर्थः ।
ननु पद्मां सरस्वतीं च बभारेत्युक्तमुक्तं, वेदनीयसद्भावतो बुभुक्षादेरपि
तेन भगवता धृत्वादित्यत्राह— सरस्वतीमेवेति । एवकारेण बुभुक्षादे-
र्निरासः । पद्मायाः कुतो न निषेध इति चेदुक्तत्वात् । उक्तस्य हि एव-
कारेण न निषेधः । यथा द्वौ पुत्रौ जनयामास नरनारायणमेव चेति ।
किंविशिष्टां तां ? समग्रशोभां । समग्रा परिपूर्णा शोभा यथावन्निकि-
ल्यार्थप्रतिपादनलक्षणा विभूतिः, समवसरणादिविभूतिर्वा । यदि प्रति-
मुक्तिलक्ष्म्याः पुरस्तात्पद्मां च सरस्वतीं च बभार तदा विमुक्तः सन्नसौ कां
बभारेत्याह—सर्वज्ञलक्ष्मीं ज्वलितां विमुक्तः । सर्वज्ञलक्ष्मीं अनंतज्ञानादि-
विभूतिं ज्वलितां निर्मलां बभारेति सम्बन्धः । विशेषेण मुक्तः सकल-
कर्मरहितः सन् । सर्वज्ञलक्ष्मीज्वलितामिति च कश्चित्पाठः । तत्र

सर्वज्ञलक्ष्म्या ज्वलिता उज्ज्वला दीप्ता । तज्ज्ञानवत्सर्वत्राप्रतिहता इत्यर्थः ।
तथाभूतां सरस्वतीं बभार । विमुक्तः सकलसंगविवर्जितः । परमयति-
रित्यर्थः ।

मराठी अर्थः—हे भगवन् ! मोक्षप्राप्ति होण्याच्या पूर्वी
आर्हत्य अवस्थेत असतांना आपण अनंतज्ञानादि चतुष्टयरूपी
ऐश्वर्य, व दिव्य ध्वनि हीं धारण केलीं. व यामुळेंच आपण
केलेला हितोपदेश अप्रमाण मानतां येत नाहीं, तो प्रमाणच
आहे. तो भव्यांचें कल्याण करणाराच आहे. याचप्रमाणें आ-
र्हत्य अवस्थेत आपण वेदनीय कर्मांच्या सद्भावामुळें क्षुधादिक
परीषहांना धारण केलें नाहीं. कारण मोहनीय कर्मांचा संपूर्ण-
पणें आपण नाश केल्यामुळें वेदनीय कर्म निःशक्त झालें व तें
आपला प्रभाव आपणांस दाखविण्यास असमर्थ झालें, यामुळें
त्याच्या सद्भावानें जे अकरा परीषह उत्पन्न होतात त्यापासून
आपण सर्वथा दूर आहात. अनंत ज्ञानादिक लक्ष्मीला व दिव्य
ध्वनीलाच आपण धारण केलें आहे. आपला दिव्यध्वनि संपूर्ण
पदार्थांचें हातांतील आवळ्याप्रमाणें स्पष्ट वर्णन करणारा
आहे व समवसरणादि बाह्य ऐश्वर्यानिं युक्त आहे. ज्यावेळेस
आपण सर्व कर्मांचा निःशेष नाश करून मोक्षाची प्राप्ति करून
घेतली—सिद्धावस्था प्राप्त करून घेतली; त्यावेळेस निर्मल अशी
अनंत ज्ञानादि विभूति आपण धारण केली.

भवदीयदेहदीप्तिप्रतानश्च प्रतिमुक्तिलक्ष्म्याः पुरस्तात् किं कृतवानित्याह ।

भगवन्ताच्या शरीरकान्तीनें आर्हन्त्य अवस्थेत कोणतें कृत्य केलें
हें स्तुतिकार सांगतात.

शरीररश्मिप्रसरः प्रभोस्ते,

बालार्करश्मिच्छविरालिल्लेप ।

नरामराकीर्णसभां प्रभाव-

चैलस्य पद्माभमणेः स्वसानुम् ॥ २८ ॥

शरीररश्मीत्यादि । आलिलेप आलितत्रन् । कोसौ ? शरीररश्मि-
प्रसरः । शरीरस्य रश्मयो दीप्तयः तेषां प्रसंगे विस्तारः । किंविशिष्टः ?
बालार्करश्मिच्छविः, बालः प्रत्यग्रोदितः सचासाबर्कश्चादित्यः तस्य
रश्मयः किरणाः तस्य छविगकारः । बालार्करश्मिच्छविरिव छविर्यस्य स
बालार्करश्मिच्छविः । सिंदूरारुणरश्मिप्रसर इत्यर्थः । कस्य ? ते तव ।
कथम्भूतस्य ? प्रभोः इन्द्रादिस्वामिनः । कामालिलेप ? नरामराकीर्णसभां
नराश्च मनुष्याश्च अमराश्च देवास्तैराकीर्णां संकीर्णां निचिता सा चासौ
सभा च परिषत् तां । का इव कामित्यःह प्रभावद्वित्यादि प्रभा इव प्रभा-
वत् । प्रभावा इति च क्वचित्पाठः । तत्र वा-शब्द इवार्थे द्रष्टव्यः ।
कस्य ? शैलस्य पर्वतस्य । कथम्भूतस्य ? पद्माभमणेः पद्मरागमणेः सम्ब-
न्धिनः स्वसानुं स्वकटनी । अयमर्थो, यथा पद्माभमणेः शैलस्य प्रभा
स्वसानुमालिलेप, तथा ते शरीररश्मिप्रसरस्तत्सभां इति ।

मराठी अर्थः—जसे पद्मरागमण्याच्या पर्वताची कान्ति
त्याच्या शिखरास व्यापून टाकिते तसे हे देवाधिदेवा ? प्रातः-
काळीं उदय पावलेल्या सूर्याच्या कोंवळ्या तांबूस रंगाच्या कि-
रणाप्रमाणे सुंदर दिसणाऱ्या आपल्या शरीराच्या किरण समू-
हाने मनुष्ये व देव यांनी भरलेली सभा व्यापून टाकली.

स इत्यम्भूतो भगवान्किमेकत्र स्थाने उपविश्य स्थितः किंवा विहृतवानित्यत्राह ।

भगवन्तानीं एकेठिकाणीं राहून भव्यांना उपदेश दिला अथवा
सर्व आर्यखंडांत विहारकरून उपदेश दिला या प्रभाचें
उत्तर आचार्य देतात.

नभस्तलं पल्लवयन्निव त्वं,

सहस्रपत्राम्बुजगर्भचारैः ।

पादाम्बुजैः पातितमारदर्पो,

भूमौ प्रजानां विजहर्ष भूत्यै ॥ २९ ॥

नभस्तलमित्यादि । त्वं विजहर्ष विद्वतवान् । भूमौ भूतले । कि-
मर्थम् ? भूत्यै विभू तेनिमित्तं । कासां ? प्रजानां । भगवतो हि विह-
रतः साक्षात्प्रजानां हेयोपादेयपदार्थविवेकविभूतिर्भवति, परम्परया तु
• पुण्यावसिप्रभावात्स्वर्गादिविभूतिरपीति । ननु गौर्यादिना प्रेरित ईश्वर
इवासौ किं रागाह्लोभादेर्वा भूमौ विजहर्ष ? इत्यत्राह—पातितमारदर्पः ।
पातितो विपातितो निर्मूलतो मारस्य कामस्य दर्पो येन । बीतरागः सन्वि-
जहर्ष इत्यर्थः । किं कुर्वन्निव ? पल्लवयन्निव । इव उपेक्षेण पल्लववत्
किसलयवत् कुर्वन्निव । तत्करोतीत्यादिनाणौ कृते विन्मतोरुच्चिति मता-
रूप । किं ? नभस्तलमाकाशोपरिभागं । कैः ? पादाम्बुजैः, पादावेवा-
म्बुजानि सकललक्ष्मीनिवासत्वात्, तैः । किंविशिष्टैः ? सहस्रपत्राम्बुज-
गर्भचारैः । हेमनिर्मितानि यानि सहस्रपत्राणि अम्बुजानि कमलानि
तेषां गर्भेषु चारः प्रवर्तन्त येषाम् ।

मराठी अर्थ—देवाधिदेवा, आपण मदनाचा गर्व समूळ नाही-
सा केला व धर्मोपदेश करीत करीत विहार केला . व देवांनी
रचलेल्या सोन्याच्या कमलपंक्तीतून कमलाप्रमाणे कोमल व
तांबड्या, स्निग्ध अशा पायांनी आपण चालत असतांना
आकाशभागाला जणु काय कोमल चैत्री पालवी फुटली आहे
असें केलें.

भावार्थ—या श्लोकांत भगवंतांनीं भव्य जीवांना धर्मोप-
देश करीत करीत आर्थ खंडामध्ये विहार केला. हें सांगितलें
आहे. भगवंतांच्या उपदेशापासून भव्यांना दोन फायदे झाले.
एक फायदा हा कीं त्यांच्या उपदेशापासून हेय पदार्थ को-
णते, ग्राह्य पदार्थ कोणते याचें परिज्ञान त्यांना उत्तम झालें.

हा साक्षात् फायदा झाला. व परम्परें त्यांच्या उपदेशानें पुण्याची प्राप्ति भव्यांना झाली. त्यायोगें ते स्वर्गादि ऐश्वर्यास पात्र झाले ' पातितमारदर्पो ' हा शब्द या श्लोकांत ठेविला आहे. त्याचा अर्थही व्यक्त केला आहे. येंथें विशेष सांगावयाचें तें हें कीं, महादेवानें कपाळावर असलेल्या आपल्या तिसऱ्या डोळ्यानें मदनास भस्म केलें असें ह्मणतात. परंतु हें बिलकुल खोटें आहे. असें असतें तर तो श्री जिनेश्वरासारखा परम वीतरागी बनला असता. परंतु त्याच्या चरित्राचा आपण विचार केला तर तें अतिनिघ आहे. असेंच आपणास आढळून येईल. तो ऋषीपत्नीशीं आसक्त झाला यामुळें त्याचें ऋषीनीं लिंगच्छेदन केलें. त्यानें पार्वतीला आपल्या अधर्मा अंगामध्यें खिळून टाकिलें होतें. तेव्हां अशा या फकडापासून मदनाचा पराजय होणें असंभवनीय आहे. यास्तव ' पातितमारदर्पो ' हें विशेषण श्री जिनेश्वरासच शोभतें. व त्यानें पार्वतीबरोबर पुष्कळ विहार केला तो तिच्यांत अत्यंत विषयासक्त होऊन केला. व श्री जिनेश्वरांनीं भूमण्डलावर लोककल्याणासाठीं आकाश मार्गानें अधर विहार केला. यावरून दोघांच्या विहारामध्यें किती अंतर आहे हें दिसून येतें. यावरून अशा कुदेवाचें भजनीं लागून आपलें सम्यक्त्वरत्न गमाऊं नये हें या श्लोकावरून व्यक्त होतें.

स्तोता आत्मन औद्धत्यं परिहरन्नाह ।

स्तुतिकार आपली उद्धतता सोडून नम्रता दाखवितात.

गुणाम्बुधेर्विप्रषमप्यजस्रं,

नाखण्डलः स्तोतुमलं तवर्षेः ।

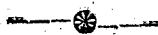
प्रागेव मादृक्किमुतातिभक्ति-

मां बालमालापयतीदमित्थम् ॥ ३० ॥

गुणाब्जबुधैरित्यादि । गुणसमुद्रस्य तत्र पद्मप्रभाख्यस्य तीर्थकरस्या ऋषेः सकलधिनिधानस्य । त्रिप्रुषमपि, गुणलवमपि, न केवलं स-
कलगुणेशरूपं । अजस्रमनवरतं । अजस्येति च क्वचित्पाठः । तत्र
न जायते नोपयते संनारसमुद्रे न परिभ्रमति इत्यजस्तस्य । आ-
खण्डल इन्द्रोऽपिनित्यशक्तिरवध्यादिविशिष्टज्ञानसंपन्नोऽपि । स्तोतुमलं
समर्थो न । प्रागेव मादृक् मद्विभोऽसमर्थः । किमर्थं तर्हि त्वस्तोत्रं कर्तुं
प्रवृत्तोऽसीत्याह किमुतेत्यादि । किमुत किंतु भगवद्विषये या अदि-
भक्तिः अत्यनुरागः सा । मां बालं भगवत्स्तुतिकरणेनभिज्ञं । आ-
लापयति आभाषयति । इदमेतत्संस्तवनं । इत्थमुक्तप्रकारेण । मां स्तुति
कर्तुं प्रयोजयति इत्यर्थः ।

मराठी अर्थः— हे जिनैश ! आपण गुणसमुद्र आहात. नाना तऱ्हेच्या ऋद्धींनी संपन्न आहात. अर्चित्य शक्तिशाली, अवधिज्ञान व श्रुतबानाला धारण करणारा इंद्र देखील आपल्या अनंत गुणांपैकीं एका गुणांचें देखील वर्णन करण्यास समर्थ नाही. असें जर आहे तर तुच्छबुद्धि ज्याची आहे असा मी आपल्या गुणांचें वर्णन करण्यास कसा बरें समर्थ होईन ? तथापि आपल्यावर असलेलें माझें अनिवार प्रेम-अत्यंत भक्ति मला आपलें स्तोत्र गाण्यास बाध्य करीत आहे. मी आपली स्तुति भक्तिवश होऊन केली आहे. वास्तविक आपल्या एकाही गुणांचें वर्णन करण्याची मजमध्ये पात्रता नाही.

श्री पद्मप्रभ तीर्थकराचें स्तोत्र संपलें.

अथ सुपार्श्वजिनस्तुतिः ।

सुपार्श्व भगवंतानां भव्य जेनांना कांय उपदेश केला हें तुतिकार-
सांगतात.

‘उपजाति छन्दः’

स्वास्थ्यं यदात्यन्तिकमेष पुंसां,

स्वार्थो न भोगः परिभंगुरात्मा ।

तृषोऽनुषङ्गाच्च च तापशान्ति-

रितीदमाख्यद्भगवान्सुपार्श्वः ॥ ३१ ॥

स्वास्थ्यमित्यादि । स्वस्मिन् कर्मविमुक्ते आत्मस्वरूपे तिष्ठति इति स्व-
स्थमनन्तज्ञानादि । तस्य भावः स्वास्थ्यं । कथम्भूतं ? यत आत्यन्तिकं
अविनश्वरं । एष पुंसां स्वार्थः स्वस्यार्थः साध्यं प्रयोजनं । वैषयिक-
सुखानामनुभवः कुतो न स्वार्थ इत्यत्राह—न भोग इत्यादि । एष प्रती-
यमानो वैषयिकसुखानुभवरूपो भोगो न स्वार्थः पुंसां । कुतः ? परिभ-
ङ्गुरात्मा । यतः शाश्वतस्वरूपसिद्धयर्थो हि प्रेक्षावतां प्रयासो, नच
भोगः शाश्वत-स्वभावो, विषयसन्निधाने विद्युदुन्मेषमात्रभावित्वात्तस्य ।
ननु विधेयसौ प्रशान्तिहेतुत्वात्स्वार्थो भविष्यति इत्याह—तृषोऽनुषङ्गादि-
त्यादि । तृषः उत्तरोत्तरं भोग कांक्षया अनुषङ्गात् अनुबन्धात् । नच
नैव तापशान्तिः तापस्य शरीरमानसदुःखस्य शान्तिरूपशम इत्येवं ।
इदमात्मोत्थं वैषयिकसुखादीनां स्वरूपमाख्यदब्रवीत् । भगवान्नि-
शिष्टज्ञानवान् इन्द्रादीनां पूज्यो वा सुपार्श्वः सप्तमतीर्थकरः शोभनो
सर्वलक्षणोपेतो पार्श्वो शरीरोभयप्रदेशौ यस्य । पार्श्ववित्युपलक्षणं सकला-
ङ्गवयथानाम् ।

मराठी अर्थः— मनुष्यांना केव्हाही नाश न पावणाऱ्या
ज्ञानादिक गुणांची प्राप्ति करून घेणे हें आवश्यक आहे. अनंत
ज्ञानादिक गुणांची प्राप्ति झाली क्षणजे त्यांचा स्वार्थ पूर्ण झाला.

ज्ञानादिक गुणांच्या पूर्णतेलाच स्वास्थ्य ह्मणतात. या स्वा-
स्थ्याची प्राप्ति आत्मा सर्व कर्मापासून विमुक्त झाला=सुटला
ह्मणजे होतें. अशा स्वास्थ्याची प्राप्ति करून घेणें हें आत्म्याचें
ध्येय आहे. हाच त्याचा स्वार्थ आहे. ज्ञानादिक हे आत्म्याचें
गुण असल्यामुळे अविनाशी आहेत. व अविनाशी पदार्थांची
प्राप्ति करून घेणें हाच स्वार्थ आहे. वैषयिक सुखादिकांचा जो
अनुभव येतो तो स्वार्थ नव्हे. कारण, तो अनुभव चिरकाल टि-
कणारा नाही. बुद्धिमान मनुष्याचें सर्व प्रयत्न नित्य, टिकून
राहणाऱ्या आत्मस्वरूपाच्या प्राप्त्यर्थच होत असतात. परंतु
विषयानुभव तसा नाही तो वीज चमकून जशी नाहीशी होते
तद्वत् नाहीसा होतो. हा विषयानुभव चंचल असूनही यापा-
सून शांति मिळते ह्मणून याला स्वार्थ ह्मणणें अयोग्य आहे.
कारण यापासून उत्तरोत्तर अभिलाषा वाढत गेल्यामुळे शारी-
रिक व मानसिक दुःखें शांति होत नाहीत.

याप्रमाणें सुपार्श्व तीर्थकरांनीं भव्यांना उपदेश केला सुपार्श्व
ह्मणजे 'सुंदर आहेत शरीराच्या दोन बाजू ज्याच्या असा' एव-
ढाच अर्थ घ्यावयाचे नाही. सुपार्श्व शब्द उपलक्षण समजून
व्यांच्या शरीराचे सर्व अवयव सुंदर आहेत 'असा अर्थ घे-
तला पाहिजे. कारण, तीर्थकरांच्या शरीराचे विशिष्ट भागच
सुंदर असतात असें नाही. तीर्थकर सर्वांगसुंदर असतात या-
स्तव सातव्या तीर्थकरांना सुपार्श्व हें नांव सार्थक होतें.

न केवलं क्तसुखादीनां स्वरूपं कथितवानपितु शरीरस्य चेत्याह ।

भगवंतानीं केवल इन्द्रियजन्य सुखाचेंच स्वरूप दाखवून
दिलें असें नाही, त्यांनीं शरीराचे स्वभाव देखील
वर्णिले आहेत हें दाखवितात.

अजंगमं जंगमनेययंत्रं,

यथा तथा जीवधृतं शरीरम् ।

बीभत्सु पूति क्षयि तापकं च,

स्नेहो वृथात्रेति हितं त्वमाख्यः ॥३२॥

अजंगममित्यादि । अजंगमं, बुद्धिपूर्वकपरिस्पन्दव्यापाररहितं । जंगमनेययत्नं, जंगमनेयं च तद्यत्र च क्रीडार्थरचितं हस्यादिरूपं तदजंगमं यथा जंगमेन तन्मध्यस्थितपुरुषेण नेयं कार्येषु प्रवर्तनीयं । तथाजंगमं शरीरं जीवधृतं सकलकार्येषु ' गमनादिषु जीवायत्तग्र-
हृतिकं । पूति, दुर्गन्धिसहितं । क्षयि, विनाशि । तापकं च, बद्धुः-
कारि च । अत्रास्मिन्नेवंविधे शरीरे । स्नेहोनुरागो वृथा, निष्फलः । मोक्षे तत्कारणे चानुरागः कर्तव्य इत्यर्थः । इति, एवं । हितं त्व-
माख्यः हितस्य मोक्षसैरूपस्य तत्कारणस्य च वैराग्यादेः एतच्छिक्कारूपं
वचः हितं त्वं सुपाश्र्वो भगवानाख्य उपदिष्टवान् ।

मराठी अर्थः—अचेतन हत्ती, घोडा, मोर वगैरे पदार्था-
पासून जाणें येणें वगैरे क्रिया होत नाहींत. कारण, या क्रिया
करण्यासाठी बुद्धिची जरूरत लागते. परंतु हे अचेतन पदार्थ
बुद्धिपूर्वक क्रिया करीत नाहींत. ते जड आहेत. यास्तव
त्यांच्याकडून जाणें येणें इत्यादि क्रिया करविण्याकरितां जशी
पुरुषाची जरूरी लागते, त्याचप्रमाणें शरीर देखील अचेतन
आहे. जीवानें हें शरीर धारण केलें आहे. हें शरीर जाणें बो-
लणें, जेवणें, हसणें, निजणें इत्यादि क्रिया जीवाच्या स्वा-
धीन होऊन करतें. ज्यावेळेस या शरीराला आत्मा सोडून
देतो त्यावेळेस वर सांगितलेली एकही क्रिया या देहाकडून
केली जात नाहीं. ह्मणून हा देह अचेतन आहे यांत संशय
नाहीं. हा देह अचेतन आहे एवढेंच नव्हे तर हा कुरूप दे-
खील आहे. कांहीं कालपर्यंत देह सुंदर दिसला तरी वृद्धावस्थेंत

हा कुरूप अवश्य होतो=त्याचें सौंदर्य नष्ट होतें हा देह घाणे-
रडा आहे, नाशवंत आहे व यापासून शारीरिक मानसिक व
वाचनिक दुःखें उत्पन्न होतात. अशा तुच्छ देहावर प्रेम क-
रणें व्यर्थ आहे. प्रेम हें सोक्षाविषयीं केलें पाहिजे व त्याचीं
जीं कारणें तद्विषयक प्रेम दाखविलें पाहिजे व यायोगें सर्व
भव्यांस मोक्ष सौख्याची प्राप्ति होतें व त्या सौख्याचें कारण
जे वैराग्य त्याची प्राप्ति होतें. याप्रमाणें भगवान् सुपार्श्व तीर्थ-
स्नानीं सर्व भव्यांना हितकर उपदेश दिला.

यदि भगवान् हितमुपदिष्टवौस्तदा भवदीयं वचः श्रुत्वा किमिति सर्वो-

जनः शरीरादिषु विरज्य हिते मार्गे न प्रवर्तते इत्याह ।

जर भगवंतांनीं हितचा उपदेश केला आहे तर त्यांचा उपदेश
ऐकून सर्व लोक शरीरादिकापासून विरक्त होऊन कल्याण
मार्गांत कां प्रवृत्त होत नाहीत? या प्रश्नाचें उत्तर
आचार्य देतात.

अलंघ्यशक्तिर्भवितव्यतेयं,

हेतुद्वयाविष्कृतकार्यलिंगा ।

अनीश्वरोजंतुरहं क्रियार्तः

संहत्य कार्येष्विति साध्ववादीः ॥३३॥

अलंघ्यशक्तिरित्यादि । अलंघ्या अतत्कर्मणीया शक्तिः सामर्थ्यं
बस्याः सा अलंघ्यशक्तिः । कासौ ? भवितव्यता देवं कर्म इत्यर्थः ।
कुतः सा तथाविधा प्रतिपन्ना, प्रत्यक्षादनुमनाद्वा ? न तावत्प्रत्यक्षादनी-
न्द्रियतया तस्या अस्मदादिप्रत्यक्षागोचरत्वात् . अनुमनादसौ प्रतिपन्ना,
किमत्र लिंगमिति ? अत्राह—हेतुद्वयाविष्कृतकार्यलिंगा । हेत्वोः
शुभेतरकर्मलक्षणयोर्बाह्याभ्यंतरस्वरूपयोर्बाह्यां तेनाविष्कृतं जनितं
वक्तार्यं इष्टानिष्टार्थलाभलक्षणं तल्लिंगमस्याः । ननु मन्त्रतन्त्रादिद्वय-

सामग्रीसमन्वितो जीव एव सुखदुःखादिकार्यकर्ता भवित्यति । तत्कथं
कार्यलिंगाद्भवितव्यता अनुपीयते ? इत्याशङ्क्याह — अनीश्वर इत्यदि । न
ईश्वरोऽनीश्वरोऽप्रभुरसमर्थः । कोसौ ? जन्तुः प्राणी । कथंभूतो ? अहं-
क्रियार्त्तः अहंक्रियानिः अहंकारैर्व्यामोहरूपैरात्तः पीडितः । संसारी
जीवो भवितव्यतानिरपेक्षोऽसमर्थ इत्यर्थः । क ? कार्येषु सुखादिषु ।
कथं ? संहस्य सुखादिकार्येष्ववादकेषु मंत्रतंत्रादिसहकारिकारणेषु
मिलित्वा । यदि हि भवेत्कृतानपेक्षस्तत्तदहिततामात्रेणात्मा तत्र समर्थः
स्यात् तदा सर्वेषां तत्तहितानां समानं फलं स्यात् । न चैवमस्ति ।
समानोपदेशानां समानमंत्रतंत्रयनुष्ठानिनां समानावावासानामपे-
क्षांचित्सफलं दृश्यते, केषांचित्तु निष्फलं । अतो येषामदृष्टं प्राञ्जके-
तेषां तत्सफलं, अन्येषां तु निष्फलमिति सिद्धा तत्कार्यलिंगं भवितव्य-
व्यता । अत एवोक्तं इयमिति । इयं सकललोकाप्रसिद्धा कार्यलिंगतया
भवितव्यता ॥

अथवा अलंघ्यशक्तिर्भवितव्यतेयमित्युक्तं, संनारमोक्षादिकार्याणामी-
श्वरकृतत्वादित्याशङ्क्याह — अहंक्रियार्त्तः संसारी जन्तुः । अनीश्वरो न
विद्यते ईश्वरः कारणमस्येत्यनीश्वरः । क ? संहस्य कार्येषु संहस्यानि संघा-
तरूपणि (बहूनीत्यर्थः) यानि कार्याणि तेषु । अयमर्थः ईश्वरस्य एक-
स्वभावस्य आस्य च विभिन्नदेशकालाकारनरकादिकार्यकर्तृत्वमयुक्तं, एक-
स्वभावाभावानुषङ्गत् निर्घृणत्वप्रसंगाच्च । तददृष्टवशात्तथा कर्तृत्वं सिद्धं,
ईश्वरस्यापि भवितव्यतावशात्प्रवृत्तिस्तस्मान्नासौ प्राणिनां दुःखादिकार्येषु
कारणं, किन्तु भवितव्यतैव तत्कारणं । इत्येवं साधु यथा भवति तथा-
वादीरुक्तवान् । ततः सिद्धं भवितव्यताया अलंघ्यशक्तिवम् ।

मराठी अर्थः—दैव हें अलंघ्यशक्तियुक्त आहे. या दैवालाच
भवितव्यता, कर्म, भाग्य अशीं नांवां आहेत. पण हें दैव सा-
मर्थ्यशाली आहे हें ओळखण्यास मार्ग काय अशी शंका
साहजिक मनामध्यें उभी राहते. कारण, प्रत्यक्षप्रमाणानें दैव

सामर्थ्ययुक्त आहे असें ह्मणावें तर तें योग्य दिसत नाही. प्रत्यक्षानें इंद्रियगोचर पदार्थांचें ज्ञान होतें. परंतु दैव हें अतीन्द्रिय असल्यामुळे त्याचें प्रत्यक्षानें ज्ञान होत नाही. आतां अनुमानानें दैवाचें स्वरूप समजून येतें काय याचा विचार करूं.

अनुमान ह्मणजे अविनाभाव संबंध आहे अशा पदार्थांपैकीं एका पदार्थांचें प्रत्यक्षज्ञान झाल्यानें दुसरा पदार्थ अप्रत्यक्ष असला तरी त्याचें काल्पनिक स्वरूप आपल्या लक्षांत येतें. व कदाचित् एखाद्या मनुष्यास तद्विषयक संशय उत्पन्न झाल्यास तो अप्रत्यक्ष पदार्थ जेथें आहे तेथें जाऊन त्याला त्या पदार्थांचें ज्ञान करून घेतां येतें. तेव्हां अशा तऱ्हेचें जें ज्ञान त्यास अनुमान ज्ञान ह्मणतात. जसें पर्वतावर आपण धूर पाहिला ह्मणजे तेथें अग्नि आहे असें जें ज्ञान होतें तें अनुमान आहे. अथवा नदीला पूर आलेला आहे हें आपण पाहिल्यावर नदीच्या वरच्या प्रदेशावर पाऊस पडला आहे असें चटकन लक्षांत येतें. जरी वरच्या प्रदेशावर पाऊस पडलेला आपण पाहिला नाही तथापि पावसाचा व नदीच्या पूराचा अविनाभाव संबंध आहे हें लक्षांत येतें व पूर पाहिला ह्मणजे पाऊस पडल्याची कल्पना होते. यासच अनुमान ज्ञान ह्मणतात. येथें दैव आहे याचा निश्चय आपणास अनुमानानें करून घेतला पाहिजे. तसेंच आपल्याला जें चांगलें पदार्थ एखाद्यावेळेस मिळतात व एखाद्या वेळेस त्या पदार्थांचा वियोग होतो ह्या गोष्टी नित्य आपणास प्रत्यक्ष अनुभवास येतात. या गोष्टींवरूनच दैवाचा निश्चय होतो. शुभाशुभ दैवानें आपणास इष्ट पदार्थ मिळतात किंवा अनिष्ट पदार्थांचा संयोग व वियोग होतो हें दैवाचें कार्य आहे. हें कार्य पाहून दै-

घाची कल्पना आपल्या मनांत येते कार्य पाहून कारणाची कल्पना करणे हा अनुमानाचा विषय आहे. येथे शुभाशुभ कर्म हे अभ्यंतर कारण आहे व द्रव्य, क्षेत्र, काल व भाव ही बाह्य कारणे आहेत. या दोन कारणापासून हानि किंवा लाभ ही कार्ये उत्पन्न होतात. या कार्यापासून दैवाचे=भवितव्य-तेचे ज्ञान होते. ज्ञापून भवितव्यता शक्तिशाली आहे हे सिद्ध झाले.

परंतु मंत्र तंत्र इत्यादि प्रत्यक्ष सामग्री जुळऊनच मनुष्य स्वतःला सुखाची प्राप्ति करून घेतो किंवा या सामग्रीपासून तो दुःखाला दुःख उत्पन्न करतो; असे आपण प्रत्यक्ष पाहतो. असे असतां दैवापासूनच सुखदुःखाची प्राप्ति होते असे ज्ञान योग्य नाही; अशीही शंका मनांत येते. यावरून दैवालाच कां प्रबल मानावे ? आम्ही तर प्रयत्नालाच प्रबल मानणार ? असे ज्ञानही योग्य दिसत नाही. कारण, संपत्ती जीव सगळे असमर्थ आहेत. ते सदा अहंकार व अज्ञानाने पीडित झाले आहेत. ज्ञापून भवितव्यतेच्या अभावी केवळ मंत्रतंत्रादिकांच्या साहाय्याने त्यांना सुखदुःखाची प्राप्ति होत नाही.

जर भवितव्यतेच्या अभावी देखील मन्त्रतंत्रादिक प्रत्यक्ष दिसणाऱ्या सामग्रीनेच सुख दुःखादिक उत्पन्न करण्यास आत्मा समर्थ होतो असे ज्ञानाल तर जितक्या प्राण्यांनी ही सामग्री जुळविली असेल त्यांना समानच फल मिळाले असते. सुखदुःखादिक फलामध्ये जी तरतमता दिसून येते ती दिसून आली नसती. परन्तु फरक दिसून येतो.

ज्यांना समान उपदेश मिळाला आहे, मन्त्रतंत्रादिक क्रिया देखील विलकुल समान ज्यांच्या आहेत, आहार व रा-

हणें हें देखील ज्यांचें समानच आहे अशा देखील. कित्येक मनुष्यांचे प्रयत्न सफल होतात व कित्येकांचे निष्फल होतात. याचरून दैव हेंच प्रबल आहे असें सिद्ध होते. व याच्या योगानेंच सुखदुःखादि तज्जन्य फलामध्ये फरक दृष्टीस पडतो.

दैवाच्या योगे सुखदुःखाची प्राप्ति होते हें ह्मणणें खोटे आहे. सुख किंवा दुःख हें ईश्वर देत असतो. मनुष्य असमर्थ आहे. त्यामुळे तो सुखदुःखाचा कर्ता होऊ शकत नाही. संसारांत ठेवणें किंवा प्राण्यांना मोक्षाची प्राप्ति करून देणें हें ईश्वराच्या स्वार्थीन आहे. जगांतील सर्व घडामोड शक्तिशाली ईश्वरावांचून दुसऱ्या कोणाम करता येईल काय? ईश्वरच समर्थ आहे, दैव समर्थ नाही. हें ह्मणणेंही उचित नाही. संसारांतील जीं काय दिसून येतात तीं सर्व ईश्वरनिमित्तकच आहेत हें सिद्ध होत नाही. त्याचप्रमाणें सुखदुःखाची प्राप्ति करून देणें हेंही ईश्वराच्या हातीं नाही. तसेच ईश्वराचा स्वभाव एक मानला आहे. यास्तव भिन्न देशामध्ये, भिन्नकालामध्ये भिन्नकारण सामग्रीनीं उत्पन्न होणारीं कार्ये एकस्वभावी ईश्वराच्या हातून कशी होतील? एका वेळेस भिन्न देशामध्ये अनेक कार्ये उत्पन्न होणार नाहीत. भिन्न भिन्न कालांत अनेक कार्ये उत्पन्न होतात; तीं ईश्वराचा एकच स्वभाव मानल्यास कशी उत्पन्न होतील. यासाठीं ईश्वराचें ठिकाणीं अनेक स्वभाव मानावें लागतील. त्याचप्रमाणें कित्येक प्राण्यांस नगरकामध्ये तो लोटतो. कित्येक प्राण्य स दरिद्री करतो. कित्येक प्राण्यांना अनिष्ट पदार्थांची प्राप्ति करून देतो. असें मानल्यास तो निर्दयी आहे असें मानावे लागेल.

कदाचित् प्रत्येक प्राण्याचें जसें अदृष्ट असेल त्यास अनुसरून ईश्वर त्यास सुख किंवा दुःख देतो, यामुळे तो निर्दयी नाही,

तो परमदयाळूच आहे, व त्याच्या जगत्कर्तृत्वाची देखील सिद्धि होते हें ह्मणणेंही योग्य नाही. ज्याअर्थी प्रत्येक प्राण्याचें अदृष्ट तुम्ही मानीत आहांत त्याअर्थी त्या अदृष्टानेंच सुख-दुःखादिक कार्यें उत्पन्न होतात असें कां मानीत नाहीत? यावरून असें सिद्ध झालें कीं, प्राण्यांना सुखदुःखादिक उत्पन्न करण्यांत ईश्वर कारण नाही; अदृष्टच-दैवच प्राण्यांना सुख व दुःख देतें. व तें सुख दुःख उत्पन्न करण्यामध्ये द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव या चार कारणांची अपेक्षा त्याला असते. ही भवितव्यता प्रतिकूल असली ह्मणजे हिताचा उपदेश ऐकून देखील शरीरादिकापासून जीवांना वैराग्य उत्पन्न होत नाही. हें सुयःश्रेयार्थकरांनीं उत्तम रीतीनें सांगितलें. यास्तव भवितव्यता किती प्रबल असते हें सिद्ध झालें.

एतदेव दर्शयन्नाह ।

पुनः भवितव्यतेचें सामर्थ्य वर्णिनात.

विभेति मृत्योर्न ततोस्ति मोक्षो,

नित्यं शिवं वाञ्छति नास्य लाभः ।

तथापि बालो भयकामवश्यो,

बुधा स्वयं तप्यत इत्यत्रादीः ॥३४॥

विभेतीत्यादि विभेति त्रस्यति जन्तुः । कस्मात् ? मृत्योः । नच ततो विभातोऽप्यसौ भवितव्यतासामर्थ्यादुद्ध्रियत इत्याह-नेत्यादि । ततो मृत्योर्मोक्षो मुक्तिर्न जन्तोरस्ति, विद्यते । तथा नित्यं सर्वदा । शिवं सुखं निर्वाणं वाञ्छति जन्तुः । भवितव्यतायां तु प्रतिकूलायां नास्य शिवस्य लाभः प्राप्तिः । तथापि तत्प्रतिकूलतायां तदलाभेपि बालो अज्ञो जन्तुः । भयकामवश्यो भयं मरणदौ नासः, कामः सुखाद्यभिलाषस्तर्गेर्वश्य अधीनः । बुधा मुधा, स्व-

यमात्मना तप्यते, क्लिश्यत इत्यवादीः अब्रवीस्त्वं । यो हि प्रेक्षापूर्वकारी स प्रतिकूलतायां भवितव्यतायां नेष्टकार्यं सिध्यति इति ज्ञात्वा तदनुकूलतासिद्धयर्थमव यतो । तत्तिद्वौ च सर्वमिष्टं कार्यं सिध्यतीति ।

मराठी अर्थः—सर्व प्राण्यांना मरणापासून अतिशय भीति वाटते, पण त्यांच्यापासून आपली कोणीही सुटका करून घेत नाहीं. याचें कारण हें आहे कीं, भवितव्यता प्रतिकूल असली ह्मणजे मृत्यु टाळावा ह्मणून केलेलें सर्व प्रयत्न व्यर्थ जातात व तो प्राणी मृत्युमुखीं पडतो. तसेंच हमेशा हा प्राणी सुखाची—मोक्षसुखाची इच्छा करीत असतो. तथापि भवितव्यतेचें साहाय्य त्याला नसल्यामुळे त्याला मोक्षसुखाचा लाभ होत नाहीं. तथापि मरणादिक अनिष्ट अवस्था प्राप्त झाल्यावर हा प्राणी भीतीच्या स्वाधीन होतो, व इष्ट पदार्थांच्या सुखाची हमेशा इच्छा होते; यामुळे तो इच्छेच्या स्वाधीन होतो. ह्मणूनच त्याचें सर्व प्रयत्न व्यर्थ जातात व त्यास क्लेश होतात.

तात्पर्य हें आहे कीं—जो बुद्धिमत् मनुष्य आहे तो भवितव्यता दैव प्रतिकूल असले ह्मणजे आपले इच्छिलेले कार्य तडीस जात नाहीत असें जाणून ती अनुकूल करण्यासाठीं प्रयत्न करीत असतो. व ती भवितव्यता सिद्ध झाली ह्मणजे त्याची सगळीं कार्ये सिद्ध होतात.

न्तु हेयोपादेये च तत्त्वे यथावत्परिज्ञाते उपदेशः प्रमाणतां प्रतिपद्यते,
न च भगवन्तत्परिज्ञानं संभवतीत्याशङ्क्याह ।

हेयोपादेय तत्त्वांचा यथार्थ निणय झाला ह्मणजेच उपदेशाला प्रमाणत्व प्राप्त होतें. परंतु भगवंतांना हेयोपादेय तत्त्वांचें परिज्ञान नसल्यामुळे त्यांचा उपदेश खरा आहे हें कसे मानावें ? या शंकेचें उत्तर आचार्य देतात.

सर्वस्य तत्वस्य भवान्प्रमाता,
 मातेव बालस्य हितानुशास्ता ।
 गुणावलोकस्य जनस्य नेता,
 मयापि भक्त्या परिणूयसेद्य ॥ ३५ ॥

सर्वस्येत्यादि । सर्वस्य हेयोपादेयस्य तत्कारणभूतस्य च तत्वस्य भवान् सुपार्श्वजिनः । प्रमाता प्रकर्षेण संशयादिव्यवच्छेदलक्षणान् माता परिच्छेदकः । स इत्यम्भूतो भगवान् बालस्य हेयोपादेयविवेकविकलस्य हितानुशास्ता, हितं निःश्रेयसं तत्कारणं च सम्यग्दर्शनादि तस्य अनुशास्ता उपदेशकः । क इव कस्य ? मातेव, बालस्य । इव-शब्दो यथार्थः । यथा वा बालस्य आत्यस्य वा माता जननी हितमुपकारकवतुशास्त्रि तथा भगवानपि अज्ञस्य जन्तोरिति तत्वमुपादिशत् । भगवान्किं सर्वस्य सन्मार्गे प्रवर्तको भवति किंवा कस्यचिदेवेत्याशंक्य आह— गुणावलोकस्येत्यादि । गुणान्बोधितभूतान्सम्यग्दर्शनादीन्वलोकने अन्वेषतो इति गुणावलोकितो जनो भव्यजन इत्यर्थः । तस्य नेता सन्मार्गप्रवर्तकः । यत इत्यम्भूतो भगवांस्ततो भ्रंशपि, न केवलं गणधरदेशादिभिः किन्तु मयापि समतभद्रस्वामिनापि स्तावकेन परिप्राप्त-सन्मार्गस्वरूपेण । परि समन्तान्मतोवक्त्रैः नूपसे स्तूपसे । अद्य इदानीं पद्मप्रभतीर्थकरप्रणामानन्तरम् ॥

मराठी अर्थः—हे भगवन् सुपार्श्वनाथ ! ग्राह्य तत्त्वं कोणतीं व त्यांज्य तत्त्वं कोणतीं, तसेंच ग्राह्य तत्त्वांचा लाभ करून देणारीं कारणें कोणतीं व त्यांज्य तत्त्वांचा त्याग कसा करावा हें दाखऊन देणारीं कारणें कोणतीं; यांचें ज्ञान आत्म्यास पूर्ण झालें आहे व तें आपलें ज्ञान संशय, विपरीतपणा, व अनध्यवसाय यापाश्चन बिलकुल दूर राहिलें आहे. आपण ग्राह्य अग्राह्य ज्यांना समजत नाहीं अशा अज्ञानी जीवांना हिताचा

कल्याणाचा उपदेश केला. आत्म्याचें कल्याण मोक्षाची प्राप्ति झाल्यानें होतें, मोक्षाची प्राप्ति सम्यग्दर्शन, ज्ञान व चारित्र्य या तीन कारणापासून होतें. हें आपण अज्ञ जीवांस समजाऊन सांगितलें. माता जशी आपल्या मुलाला हितकर उपदेश करते, तसाच हिताचा उपदेश आपण भव्य जीवांना केला. मोक्षप्राप्ति करून देणाऱ्या सम्यग्दर्शनादि गुणांचें अन्वेषण करणाऱ्या भव्य जीवांना आपण सन्मार्गांत प्रवृत्त केलें—त्यांना सन्मार्ग दाखऊन दिला. यास्तव हे गुणसागरा ! गणधरादिकच आपली स्तुति करतात असें नाहीं. ज्याला सन्मार्गाची प्राप्ति झालेली आहे असा मी देखील [समन्तभद्र] मनानें, वाणीनें व शरीरानें आपली स्तुति अतिशय भक्तीमध्ये लीन होऊन करतो.

तात्पर्य—गणधरदेवांनीं आपली स्तुति केली हें योग्यच आहे. कारण, त्यांना चार ज्ञानें असतात, यामुळें त्यांनीं आपल्या पुष्कळ गुणांचें वर्णन केलें असेल—स्तुति केली असेल. परंतु मी तंर [समन्तभद्रस्वामी] अज्ञानी आहे. यास्तव मी आपली स्तुति भक्तिवश होऊन दोन चार वैड्यावांकड्या शब्दांनीं केली आहे. आपल्या अनंत गुणांचें वर्णन करण्यास मी समर्थ नाहीं. या श्लोकांत ग्रंथकारानें आपली लघुता प्रकट केली आहे.

याप्रमाणें सुपाश्वे जिनाचें हें सातवें स्तोत्र संपलें

चन्द्रप्रभतीर्थकरांची स्तुति.

[उपजाति छंद]

चन्द्रप्रभं चन्द्रमरीचिगौरं,

चन्द्रं द्वितीयं जगतीव कांतम् ।

वंदेऽभिवन्द्यं महतामृषीन्द्रं,

जिनं जितस्वान्तकषायबन्धम् ॥ ३६ ॥

चन्द्रप्रभमित्यादि । चन्द्रस्येव प्रभा यस्यासौ चन्द्रप्रभोष्टमस्तीर्थ-
करः तस्येयं संज्ञा । अन्वर्था चेयं संज्ञा । एतदेव चन्द्रेत्यादिना दर्शयति ।
चन्द्रस्य मरीचयः किरणास्तद्वद्वैरं शुक्लं तथाभूतं भगवन्तं । जगति
द्वितीयमिव चन्द्रं । कथम्भूतं ? कान्तं सकलार्थोद्योतिकवलज्ञान-
प्रभाभाराधारतया चन्द्रादतिशयेन कान्तं कमनीयं दीप्तं । तमित्यम्भूतं
चन्द्रप्रभं भगवन्तं वन्दे । पुनरपि कथम्भूतं ? अभिवन्द्यं अभि समन्ता-
द्वन्द्यं पूज्य, महतां महद्विरिन्द्रादिभिरित्यर्थः । ऋषीन्द्रं ऋषीणां गणधर-
देवादीनां इन्द्रं स्वामिनं । जिनं अशेषकर्मोन्मूलकं । जितेत्यादि । अत्र,
त्रिधा पाठः—केचिन्नावाज्जितस्वान्तकषायबन्धं, इति पठन्ति । अस्या-
यमर्थः । स्व इत्यनेन चन्द्रप्रभस्वामी गृह्यते । तस्यांतो धर्मो न प्रकृत्या-
देः । स चासौ कषायबन्धश्च ! स जितो येन तथोक्तस्तं । केचित्तु
जितास्वान्तकषायबन्धमिति पठन्ति । अस्यायमर्थः । सुखेनान्तो
विनाशः स्वन्तो, न विद्यते स्वन्तो यस्य कषायबन्धस्यासौ अस्वन्तः ।
जितोऽस्वन्तः कषायबन्धो येनासौ तथोक्तस्तं । अन्ये तु जितस्वान्त-
कषायबन्धमिति पठन्ति । अस्यायमर्थः । स्वन्तं मनः प्रकृतिविकार-
रूपं तस्य कषायैः क्रोधादिभिर्बन्धो नात्मन इति सांख्यमतं । तदत्र
निषिध्यते न स्वान्तकषायबन्धः । आत्मनस्तद्वन्ध इत्यर्थः । जितः
स्वान्तकषायबन्धो येन स तथोक्तमिति ।

मराठी अर्थः—चन्द्राच्या किरणाप्रमाणे गौरवर्णीला धारण करणारे व पृथ्वीतलावर जणू काय दुसरा मनोहर चन्द्रच अवतरला आहे, असें (आकाशस्थ चन्द्र आपल्या किरणांनी सर्व दिशा प्रसन्न करित असतो व सुंदर असतो.) चन्द्रप्रभ तीर्थकर देखील सर्व पदार्थांना प्रकाशक अशा केवलज्ञानरूपी किरणांनी अतिशय मनोहर दिमतात. शतेंद्राकडून वंदनीय, गणधर देवादि मुनींचे स्वामी व ज्यांनी आपल्या मनामध्ये उत्पन्न होणाऱ्या क्रोधादि दुर्जय कषायांना जिंकले आहे, सर्व कर्मांचा ज्यांनी पराजय केला आहे, अशा चन्द्रप्रभ तीर्थकरांस मी नमस्कार करतो.

भाषार्थः—या तीर्थकरांचे चन्द्रप्रभ हें नांव सार्थक होतें. कारण, त्यांच्या शरीराचा वर्ण शरत्कालातील चंद्राच्या सुंदर किरणाप्रमाणे नयनमनोहर होता. तसेंच या श्लोकांत ' जितस्वान्तकषायबन्ध ' हें पद आचार्यांनी योजिलें आहे. याचा अर्थ वर दर्शविलेला आहे. क्रोधादिक कषाय मनामध्ये उत्पन्न होतात त्या योगें कर्मबन्ध होतो. मन व आत्मा यामध्ये कांहीं फरक नाही. जेवढ्या आत्मप्रदेशामध्ये नोइंद्रियावरण कर्मांचा क्षयोपशम झाला आहे त्या आत्मप्रदेशांना मन, अंतः—करण ही संज्ञा आहे. यावरून कषायांनी मन बद्ध होतें याचा अर्थ कषायांनी आत्मा बद्ध होतो असा केल्यास कांहीं हरकत नाही.

परंतु सांख्य मन व आत्मा हे भिन्न आहेत असें मानतात व मन प्रकृतीपासून उत्पन्न होतें. क्रोधादिक कषायापासून मनाला बंधन प्राप्त होतें, तें त्यांनी बद्ध होतें. आत्मा क्रोधादि कषायांनी बद्ध होत नाही. तो निर्लेप आहे. कर्मबंधनरहित आहे, प्रकृतिच बद्ध होत असते व तीच मुक्त होत असते ते, आत्मा

हमेशाच मुक्त आहे, असे त्यांचे ह्मणणे आहे, परंतु हे त्यांचे ह्मणणे अयोग्य आहे. कारण, आत्मा जर सर्वथा अबद्ध मानला तर बंध मोक्षाची जी प्रक्रिया आहे ती सर्व व्यर्थ होईल. बंधाची कारणे आपण दूर सारतो. मोक्षाच्या प्राप्तीची कारणे जवळ करतो. हे सर्व वेडेपणाचे होईल. बंध व मोक्ष याचा व्यवहार आत्म्यामध्येच होतो. कोणीही कर्म बद्ध झाले व तेच मुक्त झाले असे ह्मणत नाही. तसेच कर्म तर अचेतन आहे. त्यामध्ये बंध व मोक्ष यांची प्रवृत्ति कशी होईल ? यावरून चेतन पदार्थच अशुद्ध अवस्थेत जोपर्यंत आहे तोपर्यंत बंध आहे, जेव्हा त्यास शुद्ध अवस्था प्राप्त होते तेव्हा तो मुक्त होतो. जरी कर्मांमध्ये बंध व मोक्ष यांचा व्यवहार झाला तथापि तो आत्म्याच्या बंध व मोक्षावर अवलंबून आहे. आत्मा बद्ध झाला ह्मणजे कर्म बद्ध झाले असे आपण ह्मणतो. तो मुक्त झाला ह्मणजे कर्म मुक्त झाले असे आपण ह्मणतो. यावरून कर्माविषयी बंधमोक्षाचा व्यवहार मुख्य नाही असे सिद्ध होतें. यास्तव प्रकृति बद्ध होते व ती मुक्त होतें हे ह्मणणे योग्य नाही, मन व आत्मा हे दोन पदार्थ नाहीत. सांख्यींनी मन प्राकृतिक मानले आहे. आत्म्यास त्यापासून भिन्न मानतात. मनच बद्ध होतें व तेच मुक्त होतें असे मानले तर आत्मतत्व मानण्याची जरूरतच राहिली नाही याविषयी विद्यान्दस्वामींनी आपल्या स्तोत्रामध्ये असे ह्मटले आहे.

मनो विपरिणामकं यदिह संसृतिं चाश्रुते ।

तदेवच विमुच्यते पुरुषकल्पना स्याद् वृथा ॥

नचास्य मनसो विकार उपपद्यते सवेथा ।

ध्रुवं तदिति हीष्यते द्वितयवादिता कोपिनी ॥ १ ॥

अर्थः—मन हैं नानारूपें धारण करून संसारामध्ये नटते, व तेच संसाराचा नाश करून मुक्त होते असें मानल्यास आत्म-तत्वाची कल्पना व्यर्थ होईल, परंतु मनामध्ये कोणताच विकार उत्पन्न होत नाही. यास्तव संसार व मोक्ष यांची प्राप्ति होणार कशी ? विकार जो उत्पन्न होतो=नाना अवस्था ज्या उत्पन्न होतात त्या अनित्य पदार्थांमध्ये उत्पन्न होत असतात. मनांस त्यांनीं नित्य मानल्यामुळे संसार व मोक्ष इत्यादिक कल्पना सिद्ध होत नाहीत. व मन नित्यही मानलें आणि अनित्यही मानलें तर हरकत कोणती असें ह्मणणेही योग्य नाही. कारण, सर्वथा नित्यत्व व सर्वथा अनित्यत्व मानणें हें परस्पर विरोधी आहे. यास्तव मनास प्राकृतिक मानून त्यापासून आत्मा भिन्न आहे असें मानूं नये. प्राकृतिक मन आत्म्यापासून भिन्न मानणें योग्य आहे. प्रकृति किंवा कर्म हे एकार्थक शब्द आहेत. आत्मा व मन हें एकार्थक शब्द आहेत. द्रव्य मन हें पौद्गलिक प्राकृतिक आहे. व तें अचेतन आहे, तें बद्ध व मुक्त होत नाही याविषयी निराळें सांगणें नको. इतक्या विवेचनावरून आत्मा बद्ध व मुक्त होतां हें सिद्ध होतें.

पुनरपि कथम्भूतं चन्द्रप्रभमित्याह ।

पुनः कोणत्या गुणांनीं विशिष्ट असलेल्या चन्द्रप्रभास नमस्कार केला हें आचार्य दाखवितात.

यस्याङ्गलक्ष्मीपरिवेषभिन्नं,

तमस्तनोरोरिव रश्मिभिन्नम् ।

ननाश ब्राह्मं बहु मानसं च,

ध्यानप्रदीपातिशयेन भिन्नम् ॥ ३७ ॥

यस्येत्यादि । यस्य चन्द्रप्रभतीर्थकरदेवस्य । अङ्गलक्ष्मीपरिवेष-

भिन्नं, अङ्गं देहः तस्य लक्ष्मीः परमकान्तिः तस्याः परिवेषो मण्डलं तेन भिन्नं विदारितं । ननाशं नष्टं । किं तत् ? तमः । कैरिवेत्याह तमोरित्यादि । तमसोऽन्धकारस्यारिस्तमोरिरादित्यस्तस्य रश्मयः किरणास्तैरिव भिन्नं ध्वस्तं । न केवलं बाह्यमेव ननाशं, बहु मानसं च । मनसि चिदात्मन्यात्मस्वरूपे भवं मानसं तमोऽज्ञानं । कथम्भूतं ? बहु प्रचुरं अनेकप्रकारं ज्ञानावरणोदयनिबन्धनम् । चकारः समुच्चये । कथम्भूतं सत्तन्नाशेत्याह—ध्यानेत्यादि । ध्यानमेव प्रदीपोऽज्ञानतमोपहन्तृत्वात् तस्यातिशयः परमप्रकर्षः तेन भिन्नं विदारितम् ॥

बराठी अर्थः—ज्याप्रमाणे अंधकाराचा शत्रु जो सूर्य त्याच्या किरणांनी दाट अशा अंधकाराचा नाश होतो. तद्द्वत् श्रीचंद्रप्रभतीर्थकरांच्या दिव्यशरीरकांतीने बाहेरील सर्व अंधकार नाहीसा केला. व शुक्लध्यानरूपी दिव्याच्या उत्कृष्ट प्रकाशाने अंतःकरणांत-चित्स्वरूपी अशा आत्म्यामध्ये ज्ञानावरण कर्मांच्या उदयाने उत्पन्न झालेला पुष्कळ अज्ञानरूपी अंधकार नाहीसा केला.

भावार्थः—दृष्टिप्रतिबंधक असा अंधकार जसा सूर्य नाहीसा करतो त्याचप्रमाणे पुष्कळ उज्ज्वल रत्ने, नक्षत्रे हीही करतात. परन्तु जीवांच्या आत्म्यातील अज्ञानरूपी अन्धकाराचा नाश करत नाही, अज्ञानांधकाराचा नाश करण्यास केवल जिनेन्द्र भगवान् समर्थ आहेत. जसा दिवा स्वतः उज्ज्वल असतो तो बाह्य अन्धकार नाहीसा करून पदार्थांचे ज्ञान करून देतो. तद्द्वत् श्री जिनेन्द्र चंद्रप्रभ तीर्थकर हे स्वतः केवलज्ञान रूपी प्रकाशाने संपन्न होते. त्यांनी भव्यांना धर्मोपदेश देऊन त्यांचे देखील अज्ञान दूर केले. भगवानांनी शरीरकान्तीने अंधकाराचा नाश केला. व केवलज्ञानाने आध्यात्मिक अंधाराचा नाश केला. यावरून सूर्यपेक्षा यांच्यामध्ये ही विशेषता होती.

इत्थगभूतस्य च भगवतो बचः श्रुत्वात्मपक्षादेकारभ्युताः परवादिनः संपन्ना
इति दर्शयन्नाह ।

अज्ञानास दूर करणारी भगवंताची वाणी ऐकून स्वतःचा पक्ष
उत्तम आहे असें समजणाऱ्या वादि जनांचा गर्व
नाहींसा झाला हें आचार्य दाखवितात.

स्वपक्षसौस्थित्यमदावल्लिप्ता,

वार्किसहनादैर्विमदा बभूवुः ।

प्रवादिनो यस्य मदारद्रगण्डा,

गजा यथा केशरिणो निनादैः ॥ ३८ ॥

स्वपक्षेत्यादि । स्वस्य पक्षो मतं तस्य सौस्थित्यं सुस्थितित्वं तस्मि-
न्मदोऽस्मदीयमेव मतं शोभनं बाधविधुरं यथा भवत्येवं स्थितं नान्यदिति
दर्पः तेन अवलिप्ताः समन्विताः । के ते ? प्रवादिनः प्रगतं प्रमाणानुप-
पन्नं वदन्तीत्येवंशीलाः प्रवादिनोऽन्यतीर्थाः । बभूवुः संजाताः । कथ-
म्भूताः ? विमदा विगतदर्पाः । कैः ? वार्किसहनादैः वाच एव सिंह-
नादाः परपराजयहेतुत्वात् अज्यत्वाच्च । कस्य ? यस्य चन्द्रप्रमस्वा-
मिनः । दृष्टान्तमाह—मदारद्रेत्यादि । यथा केशरिणः सिंहस्य निनादैः
शब्दैर्गजा हस्तिनो मदारद्रगण्डा मदारद्रकपोला विमदा बभूवुः
तथा भगवद्बचोभिः परवादिन इति ।

मराठी अर्थः—गळत अश्लेखल्या मदाच्या योगें ज्यांचें
गंडस्थळ भिजून चिंव झाले आहे असें मत हत्ती सिंहाच्या
गर्जनेनें जसें मदरहित होतात, त्यांची सगळी मस्ती पार ना-
हींशी होतें, त्याचप्रमाणें आपणेंच मत उत्कृष्ट आहे, त्यामध्ये
कोणतेही दोष नाहींत, त्याची रचना उत्तम झाली आहे असा
अभिमान बाळगणारे व प्रमाणविरुद्ध वस्तूचें स्वरूप प्रतिपा-
दन करणारे असें इतर बऱ्ही चन्द्रप्रभतीर्थकराच्या दिव्यध्वनि-

रूपी सिंहगर्जनेनें पराजित झाले त्यांचा सर्व गर्व नष्ट झाला.
चन्द्रप्रभ तीर्थकराचा दिव्यध्वनि सर्व वाद्यांचा पराभव कर-
णारा व अजिंक्य असा होता.

पुनरपि किंविशिष्टो यो भगवान्संपन्न इत्याह ।

भगवान पुनः कोणत्या गुणांनीं संपन्न होते या
प्रश्नाचें उत्तर आचार्य या श्लोकांत देतात.

यः सर्वलोके परमेष्ठितायाः,

पदं बभूवद्भुतकर्मतेजाः ।

अनन्तधामाक्षरविश्वचक्षुः,

समन्तदुःखक्षयशासनश्च ॥ ३९ ॥

यः सर्वलोकेत्यादि । यः चन्द्रप्रभतीर्थकरदेवः । सर्वलोके
त्रिभुवने । परमेष्ठितायाः परमे पदे तिष्ठतीति परमेष्ठी परमाप्तः तस्य
भावः परमाप्तता तस्य पदं स्थानं बभूव संजातः । कथम्भूतः ?
अद्भुतकर्मतेजाः अद्भुतं अचिन्त्यं कर्मणि सकलप्राणिगणप्रबोधन-
व्यापारे निमित्तभूतं तेजः केवलज्ञानस्वरूपः पदार्थप्रकाशो यस्य स
तथोक्तः । पुनरपि कथम्भूत इत्याह— अनन्तेत्यादि । अनन्तं च तद्वा-
म च केवलज्ञानं तदेव अक्षरं अविनश्वरं शाश्वतं विश्वस्मिन् लोकालोके
चक्षुर्यस्य । न केवलं प्रागुक्तविशेषणविशिष्ट एव भगवानपि तु समं-
तदुःखक्षयशासनः समन्तदुःखक्षयं मोक्षरूपं मोक्षप्रदमित्यर्थः तत्तथा-
विद्यं शासनं मतं यस्य ॥

मराठी अर्थ—श्रीचन्द्रप्रभतीर्थकरांना त्रिलोकामध्ये उ-
त्कृष्ट असं परमेष्ठी पद मिळालें होतें. अर्थात् त्यांना उत्कृष्ट
अशी अर्हन्तावस्था प्राप्त झाली होती. व संपूर्ण प्राण्यांना मोह
निद्रेपासन जागृत करणाऱ्या दिव्य तेजानें ते भगवान् चकाकत
असत. श्रीजिनेश्वराचें ज्ञान अनन्त आहे व तें शाश्वतिक आहे,

अनन्तानन्त पदार्थानां प्रतिक्षणीं युगपत् जाणणारं असें ज्ञान-
चन्द्रप्रभतीर्थकराचं आहे: व तं नित्य आहे त्याचा केव्हांही
विनाश होत नाही, त्याचप्रमाणे श्रीचन्द्रप्रभ जिनाचं मत मो-
क्षाची प्राप्ति करून देणारं आहे. अशा दिव्य गुणांनी ते भूषित
झाले आहेत.

पुनरपि कथम्भूत इत्याह ।

पुनः श्री चन्द्रप्रभ जिनेश कोणत्या दिव्य गुणाला धारण करतात
हे आचार्य या श्लोकांत सांगतात.

स चन्द्रमा भव्यकुमुद्वतीनां,
विपन्नदोषाभ्रकलङ्कलेपः ।

व्याकोशवाङ्मन्यायमयूखमालः,

पूयात्पवित्रो भगवान्मनो मे ॥ ४० ॥

स चन्द्रमा इत्यादि । स प्रागुक्तविशेषणविशिष्टो भगवांश्चन्द्रमाः
विकाशकः । कासां? भव्यकुमुद्वतीनां कुमुदानि आसां सन्ति कुमुदा-
दिभ्यः ' कुमुदनडवेतसाङ्घिदिति, मतो ङित अतिदेशादकारलोपः ।
भव्या एव कुमुद्वत्यो भव्यकुमुद्वत्यस्तासां । पुनः कथम्भूत इत्याह-विपन्ने-
त्यादि । अभ्राणिच कलङ्काश्च अभ्रकलङ्काः दोषा एव अभ्रकलङ्काः
तैरुपलेपः आत्मस्वरूपप्रच्छादनं, विपन्नो विनष्टो दोषाभ्रकलङ्कलेपो
यस्य । पुनरपि कथम्भूत इत्याह-व्याकोशेयादि । व्याकोशो विकसिताः
सुव्यक्ताः वाचः तासां न्यायो नीतिः प्रणयनं, स एव मयूखानां किर-
णानां माला यस्य स तथोक्तः । स इत्थम्भूतो भगवान् पूयात् पवित्री-
करोतु कर्ममलविशुद्धं करोतु इत्यङ्गः । किं तत्? मनः । कस्य? मे
समन्तभद्रस्वामिनः । किंविशिष्टो भगवांश्चन्द्रप्रभस्तीर्थकरदेवः पवित्रः
कर्ममलविशुद्धः ॥

सराठी अर्थः-भव्यजनरूपी कमलांना विकसित कर-

णारा, अज्ञानादिक दोष व ज्ञानावरणादिक कर्म हेच मेघ किंवा कलंक यांनी रहित असा निर्दोष व क्रमपूर्वक जीवादि तत्वांना प्रतिपादन करणाऱ्या दिव्यध्वनी रचना रूप किरणांनी युक्त असा पवित्र चन्द्रप्रभ भगवानरूपी चंद्र, माझे मन अज्ञानांधकाराने रहित असें करो.

भावार्थः—चन्द्रप्रभ तीर्थंकर हे जगांत अपूर्व चन्द्र आहेत. चन्द्र कधी कधी दगांनी झांझून जातो. हा चन्द्र कर्मरूपी दगापाखन कायमचा मुक्त झाला आहे. आकाशस्थ चन्द्र कलंकी असतो हा अपूर्व चन्द्र सदैव अज्ञानादि कलंकापाखन मुक्त आहे. आकाशस्थ चंद्राचे किरण दगांनी आच्छादिल्यामुळे पृथ्वीवर स्पष्ट पडत नाहीत. या अपूर्व चंद्राचे दिव्यध्वनिरूपी किरण हमेशाच स्पष्ट असतात. आकाशस्थ चन्द्र कलंकी असल्यामुळे पवित्र नाही व हा अपूर्व चन्द्र सदा कर्ममलांनी रहित झाला आहे. आकाशस्थ चंद्राने केवळ बाह्य अंधकार नाहीसा केला, परंतु या अपूर्व चंद्राने आत्म्यांत दडून बसलेल्या अज्ञानांधकारास दूर केले आहे. यामुळे आकाशस्थ चंद्रापेक्षा हा चंद्रप्रभ तीर्थंकररूपी चंद्र सर्वोत्कृष्ट आहे याची बरोबरी तो तुच्छ चंद्र काय करू शकणार, अशा तऱ्हेचा हा अपूर्व चंद्र माझे मन पवित्र करो. कर्ममल रहित करो.

प्रमाणे चन्द्रप्रभाची स्तुति संपली.

पुष्पदन्ततीर्थकराची स्तुति.

[उपजाति छंदः]

एकांतदृष्टिप्रतिषेधि तत्त्वं,
प्रमाणसिद्धं तदतत्स्वभावम् ।
त्वया प्रणीतं सुविधे स्वधाम्ना,
नैतत्समालीढपदं त्वदन्यैः ॥ ४१ ॥

एकांतदृष्ट्यादि । स्वरूपेणैव पररूपेणापि सत्त्वमित्याद्येकांत-
स्तस्य दृष्टिस्तत्प्रतिपादकं दर्शनं तां प्रतिषेद्धं शीलमस्येत्येकांतदृष्टिप्रतिषे-
धि । किं तत् ? तत्त्वं जीवादिवस्तु । कथम्भूतं ? प्रमाणसिद्धं प्रत्य-
क्षादिप्रमाणप्रसिद्धस्वरूपं । कीदृशं तत्त्वं यत्प्रमाणसिद्धं इत्याह तदित्यादि
संश्व विवक्षितः, असंश्व अत्रिवक्षितः तदतौ तौ स्वभावौ यस्य तत्
तदतत्स्वभावं विवक्षिताविवक्षितस्वभावमित्यर्थः । यतस्तदीदृशं
तत्त्वं तत् एकांतदृष्टिप्रतिषेधि । केन तत्प्रतिपादितमित्याह त्वया प्र-
णीतमिति । त्वया भगवता प्रणीतं कथितं । हे सुविधे । शोभनो
विधिर्विधानं, क्रिया, अनुष्ठानं यस्यासौ सुविधिः अन्वयसंज्ञेयं नवम-
तीर्थकरदेवस्य । केन कृत्वा तत्प्रणीतमित्याह— स्वधाम्ना स्वज्ञान-
तेजसा अनेन विशिष्टज्ञानपूर्वकत्वात्तद्वचनं प्रमाणं इत्युक्तम् । अन्येऽ-
प्येवंविधं तत्त्वं जानन्ति ततस्तत्प्रणीतमित्यपि कस्मान्न भवति इत्याह ने-
त्यादि । न एतत्त्वं समालीढपदं । समालीढमास्वादितं अनुभूतं पदं
स्थानं स्वरूपं यस्य । कैः त्वदन्यैः त्वत्तः सुविधेरन्यैस्त्वदन्यैः त्वच्छा-
सनबहिर्भूताः सुगतादयः तैः ।

मराठी अर्थः—हे पुष्पदन्त जिनेश आपण ज्या जीवादि
तत्त्वांचें वर्णन केलें आहे तीं तत्त्वे प्रत्यक्षादि प्रमाणांनीं सिद्ध
होतात. प्रत्यक्षादि प्रमाणांनीं त्यांचें—स्वरूप निर्बाध सिद्ध होतें.
व तीं तत्त्वे एकांतदृष्टीचा प्रतिषेध—निराकरण करतात. व तीं

तत्त्वे नित्य अनित्य एक व अनेक अशी आहेत ह्याजणे जीव.दि तत्त्वांमध्ये नित्यत्व, अनित्यत्व, एकत्व, अनेकत्व असे अनेक विरुद्ध धर्मही आहेत. अशा तत्त्वांचे वर्णन, सुगत नैयायिकादि वाद्याकडून, जे आपल्या आज्ञेपासून विमुख आहेत, होऊ शकणार नाही. हे जिनेश आपणच आपल्या दिव्य ज्ञानाने या तत्त्वांचे वर्णन केले आहे. यास्तव आपल्या वचनामध्ये प्रमाणता आहे.

भावार्थः—श्री पुष्पदन्ततीर्थकरांनी आपल्या केवलज्ञानाच्या सामर्थ्याने जीवादितत्त्वांचा उपदेश केला यामुळे त्यांचे वचन आम्ही प्रमाण मानतो. अज्ञ मनुष्याचे वचन आपण अप्रमाण का मानतो याचे कारण हे आहे की त्याच्या भाषणामध्ये विसंगतपणा आढळून येतो. श्री पुष्पदन्त तीर्थकर पूर्ण ज्ञानी व पूर्णवैराग्ययुक्त होते. त्यांचा कोणाशी द्वेष नव्हता व ते कोणावर प्रीतीही पण करीत नसत. यामुळे बिलकुल पक्षपात सोडून वस्तूच्या खऱ्या स्वरूपाचा ते उपदेश करीत असत. पक्षपात व अपूर्णज्ञान ही दोन ज्याच्या ठिकाणी आहेत त्यांचे वचन खरे आहे असे मानता येत नाही. आतां येथे अशी शंका येईल की हे स्तोत्रकार, किंवा अकलंक विद्यानंद वगैरे मोठे आचार्य देखील पूर्ण यानी नव्हते व ते पूर्ण निर्मोही पण नव्हते यामुळे त्यांचे वचन प्रमाण कसे मानतां येईल. 'परंतु ही शंका योग्य नाही, कारण, जरी हे आचार्य पूर्ण ज्ञानी नव्हते तथापि परम गुरु पूर्ण ज्ञानी अशा महावीर स्वामींच्या वचनांना अनुसरून त्यांनी धर्मोपदेश केला आहे. व त्यांच्या वचनामध्ये विसंगतपणा बिलकूल आढळून येत नाही. तसेच दर्शनमोहनीय कर्माचा त्यांच्या ठिकाणी उदय नाही व चारित्र्यमोहनीय कर्माचा देखील एकदेश क्षय झाला असल्यामुळे ते कथं-

चित् मोहरहितही आहेत. यास्तव त्यांचें घचन अप्रमाण नाही. परंतु कपिल बौद्धादिकांनीं जें तत्वांचें स्वरूप सांगितलें तें अप्रमाण आहे. परस्पर विरुद्धता त्यामध्ये आढळून येते. व सर्वज्ञ-परंपरेचा त्यांनीं आश्रय केला नाही. तसेंच त्यांनीं सर्वथा एकांतवाद मानला आहे. वस्तूमध्ये एकच धर्म आहे असें मानणें यास एकांतवाद ह्मणतात. ह्मणजे वस्तु नित्यच आहे किंवा ती अनित्यच आहे, ती एकच आहे किंवा अनेकच आहे, वस्तु सर्वथा सदात्मकच आहे अथवा ती अभावात्मकच आहे, असें मानणें या सर्वांस एकांतवाद ह्मणतात. परंतु श्री पुष्पदंत तीर्थकरांनीं या सर्व एकांतवादांचें खण्डन करून अनेकांतवादाचें समर्थन केलें.

वस्तूमध्ये नित्यानित्यात्मकता, एकानेकात्मकता, व भावाभावात्मकता हीं अपेक्षेनें सिद्ध करतां येतात. यापुढें परस्पर विरुद्ध दिसणारे धर्म मोठ्या एकोप्यानें वस्तूमध्ये राहतात ह्मणून विसंगतपणा दिसून येत नाही. द्रव्यार्थिक नयाच्या अपेक्षेनें वस्तु नित्य आहे व पर्यायाच्या अपेक्षेनें ती अनित्य आहे. कारण पर्यायाचा नाश होतो ते अनित्य आहेत. व द्रव्य सर्व पर्यायांमध्ये दिसून येतें पर्यायाबरोबर त्यांचा नाश होत नाही. जर ते पर्यायाबरोबरच नाश पावतें तर उत्तर पर्यायांमध्ये द्रव्य आपणांस दिसून येतें ना. तसेंच आपणांस प्रत्यभिज्ञानही झालें नसतें. तें हान पूर्वोत्तर पर्यायांला धारण करणाऱ्या द्रव्यामध्ये होत असतें. यावरून द्रव्यत्वदृष्टीनें पदार्थ नित्य आहे व पर्यायदृष्टीनें पदार्थ अनित्य आहे. तसेंच द्रव्य दृष्टीनें पदार्थ अखण्ड पिंड असा एकच दिसतो व पर्यायदृष्टीनें त्यामध्ये अनेकपणा आढळून येतो. यास्तव आचार्यांनीं तत्वांचें वर्णन करितांना श्लोकांत ' तदतत्स्वभावम् ' असा शब्द ठेविला आहे.

आपण प्रत्यक्ष प्रमाणानें पदार्थाचा विचार केला तरी तो अनेकधर्मात्मक दिसून येतो. जसें शब्द कानाला ऐकू येतो, त्याचें श्रावण प्रत्यक्ष होतें, त्याचप्रमाणें त्याच्यांत डोळ्यानें न दिसणें, जिभेनें चाखतां न येणें हे जे धर्म आहेत त्याचेंही प्रत्यक्ष होतें. नाकाला शब्दाचा वास येत नाही तो देखील धर्म त्याचा प्रत्यक्षानें दिसून येतो. जसें आपणास खोलींत घागर आहे, ती आण, असें एकानें सांगितलें. व आपण खोलींत जाऊन पाहतो तो तेथें आपणास घागर दिसली नाही, बेथील जमीन दिसली तेव्हां येथें डोळ्यानें आपण जमीन पाहिली व घागरीचा अभावही पाहिला. घागरीचा अभाव पाहण्यास डोळ्याशिवाय इतर इंद्रियाचा जरूर लागत काय? नाहीना? तद्वत्च वस्तूचा भाव व अभाव हे दोन्ही धर्म देखील आपल्यास प्रत्यक्ष दिसतात. स्वद्रव्यचतुष्टयाच्या अपेक्षेनें वस्तु मदात्मक आहे व परद्रव्य चतुष्टयानें ती अभावात्मक आहे. घटामध्ये घटात्मकता नाही ह्मणून अभाव धर्म तेथें दिसून येतो; व घटामध्ये घटात्मकता आहे ह्मणून भाव धर्मही तेथें आहे. यावरून एका प्रत्यक्षप्रमाणानें देखील भावाभावात्मकता दिसून येते हें दाखविण्यासाठीं आचार्यांनीं 'प्रमाणसिद्धं' हें पद योजिलें आहे. तेव्हां श्री पुष्पदन्त जिनांनीं जो तत्वोपदेश केला तो प्रमाण मानला पाहिजे हें सिद्ध होतें. श्री पुष्पदन्त तीर्थकरांना सुविधि असें ही दुसरें नांव आहे. व हें त्यांचें नांव सार्थक आहे. कारण, सु ह्मणजे उत्तम निर्दोष, विधि ह्मणजे क्रिया-चारित्र. उत्तम चारित्राला यांनीं पाळलें होतें ह्मणून यांचें नांव सुविधि असें आहे. चारित्र मोहनीय कर्माचा पूर्ण क्षय झाल्यानें चारित्र निर्दोष व पूर्ण होतें. व त्याचा उपशम झाल्यानें देखील पूर्णता चारित्रामध्ये येतें. परन्तु ती अन्तर्मु-

इतंच इत्कून राहतें पुनः तें चास्त्रि अपूर्ण होतें. यास्तव श्री मुविधि जिनांनी चास्त्रि मोहनीय कर्माचा पूर्ण नाशच केला व शाश्वत चास्त्रिची प्राप्ति करून घेतली.

कथं तदेवविधं तत्त्वं युक्तमित्याह ।

श्री पुष्पदंततीर्थकरांनी भावाभावात्मकता तत्त्वामध्ये दाखविची ती योग्य कशी आहे हें आचार्य दाखवितात.

तदेव च स्यान्न तदेव च स्या-

तथा प्रतीतेस्तव तत्कथञ्चित् ।

नात्यन्तमन्यत्वमनन्यता च,

विधेर्निषेधस्य च शून्यदोषात् ॥४२॥

तदेव चेत्यादि । तदेव जीवादि वस्तु । स्याद्भवेत् स्वरूपादिच-
तुष्टयेन । चकार उभयत्र परस्परसमुच्चयार्थः । कुतस्तत्तथेत्याह-त-
थाप्रतीतेः, तथा स्वरूपपरूपाभ्यां सदमद्रूपतया प्रतीतेः प्रमाणेना-
त्रमाप्नोत् । तत्र संबन्धि तुज्जीवादि तत्त्वं कथञ्चित् न सर्वात्मना स-
दसदात्मकम् । विपरीतं कुतो न भवतीत्याह-नेत्यादि । नात्यन्त-
मन्यत्वं न सर्वथा भेदः । कस्य ? विधेः स्वरूपादिचतुष्टयेनास्तित्वस्य ।
निषेधस्य च पररूपादिचतुष्टयेन नास्तित्वस्य च । कुतः ? शून्यदो-
षात् । अस्तित्वस्य हि सर्वथा पदार्थेभ्यो भेदे तेषामसत्त्वप्रसंगात् निरा-
श्रयस्य चास्तित्वस्याप्यसम्भवात् शून्यतादोषः । नास्तित्वस्य च ततोऽत्यन्त-
भेदे तेषां संकरप्रसंगात् तद्दोष इति । तर्हि तयोः सर्वथाऽभेदोऽस्तित्व-
त्राह-अनन्यता च । विधेः निषेधस्य चेति पदघटना । कुतः? शून्य-
दोषात् । भावप्रधानोऽयं निर्देशः, शून्यदोषादिति । तथाहि, विधिनिषेध-
योरत्यन्तमनन्यतायां सर्वथाऽभेदोऽस्तित्वस्य नास्तिस्वरूपानुषंगात् । सकल-
शून्यतादोषः । नास्तित्वस्य चास्तिरूपानुषंगाद्भावांसकरव्यवस्थानिवन्ध-

नस्वभावस्यासम्भवात् । सकलभावानामेकत्वात्ताप्रसंगात् । सकल-
शून्यता दोषः ।

भराठी अर्थः—हे जिनेश आपल्या मतामध्येच तत्व
कथञ्चिद्भावाभावात्मक आहे हे सिद्ध होते. प्रत्येक पदार्थ सदा-
त्मकही आहे असदात्मकही आहे. अर्थात् पदार्थ या दोन्ही
स्वरूपांला धारण करीत आहे. असाच जगाला अनुभव येत
आहे. कारण, वस्तुमध्ये जे आपल्यास अस्तित्व दिसते ते स्व-
रूप आहे. हे स्वरूप तिला स्वद्रव्य चतुष्टयाने प्राप्त झाले आहे-
(या स्वद्रव्य चतुष्टयाचे वर्णन पूर्वी केले आहे) व पर पदा-
र्थांचा अभाव देखील वस्तुमध्ये आढळून येतो. अर्थात् नास्तित्-
त्व देखील वस्तुमध्ये दिसते. यावरून वस्तु उभयात्मक आहे
हे सिद्ध होते. वस्तुमध्ये जे अस्तित्व आहे ते हमेशा नास्तित्व
धर्माशी अविनाभाव सम्बन्धाने राहते. कोणतीही वस्तु
सुद्धी घ्या, तिच्यामध्ये हे दोन धर्म रहाणारच. जिच्यांत हे
धर्म नाहीत अशी वस्तूच मिळणार नाही. जिच्यांत केवळ अ-
स्तित्वच राहते अशी वस्तु जगांत एकाही नाही किंवा जिच्यांत
केवळ नास्तित्वच धर्म आहे अशीही वस्तु आपणास सांपड-
णार नाही.

हे असे कां ? यांचे आपण उदाहरणद्वारे स्पष्टीकर-
ण करूं. जेथे आपण धूर पाहतो, त्या ठिकाणी अग्नि असावा
अशी मनामध्ये कल्पना येते. कारण, धूर अग्निशिखाय उत्पन्न
होत नाही. असे आपल्यास माहित असते. यास्तव धूर अग्नि-
ची सिद्धि करण्यासाठी हेतु आहे. परंतु जेथे जेथे धूर असतो
तेथे तेथे पाणी असते असे आपणास कोठे आढळून येत नाही.
सगून धूर हा पाण्याचा सद्भाव सिद्ध करण्यास हेतु नाही या-
स्तव तो हेतुही आहे व अहेतुही आहे. अर्थात् घुरामध्ये जसे

हेतुत्व व अहेतुत्व हे दोन धर्म अपेक्षेने सिद्ध होतात, तसेच वस्तूमध्ये देखील स्वद्रव्यचतुष्टयाच्या अपेक्षेने अस्तित्व व परद्रव्यचतुष्टयाच्या अपेक्षेने नास्तित्व हे दोन धर्म जरी विरुद्ध वाटतात तथापि अविनाभाव सम्बन्धाने राहतात, यांचा अविनाभाव संबन्ध असल्यामुळे यांच्या पैकीं एकाचा जर अभाव मानला तर दुसऱ्याचा देखील अभाव हीणारच. व अशाने वस्तुही आकाशपुष्पाप्रमाणे अभावात्मक होईल. यावरून वस्तूमध्ये हे दोन धर्म हमेशा असतात हे सिद्ध झाले.

आतां अस्तित्व, नास्तित्व हे दोन धर्म वस्तूमध्ये आहेत खरे, परंतु हें धर्म वस्तूपासून सर्वथा भिन्न किंवा सर्वथा अभिन्न मानूं नयेत. तसें मानल्यास सर्वथा वस्तूचा अभाव होईल, हें कसें ? याचें वर्णन याप्रमाणें समजावें.

अस्तित्व धर्म पदार्थापासून सर्वथा भिन्न मानला तर पदार्थाचा विलकुल अभाव होईल. कारण, अमुक एक पदार्थ जगांत आहे हें आपण त्याच्या अस्तित्व धर्मावरूनच ओळखतो. यासाठीं अस्तित्व धर्म पदार्थापासून कथञ्चित् भिन्न मानला पाहिजे, तसेच अस्तित्व हा पदार्थाचा धर्म आहे व तो धर्म पदार्थाच्या आश्रयाने राहतो. पदार्थाहून भिन्न मानल्यास तो निराश्रय निराधार होईल व त्या धर्माचाही अभाव होईल. म्हणजे पदार्थापासून धर्मास भिन्न मानल्यास धर्माचा व धर्माचा-पदार्थाचाही अभाव होईल. व वस्तु शून्य होईल, हा दोष येतो.

याचिप्रमाणें नास्तित्व धर्मही पदार्थापासून सर्वथा भिन्न मानल्यास त्या पदार्थाच्या परस्पर संकर होईल. हागजे ज्या पदार्थाच्या अस्तित्व आहे त्याचें व नास्तित्व धर्मापासून भिन्न असलेल्या पदार्थाचें स्वरूप भिन्न भिन्न आपणास ओ-

लुप्तता येणार नाही. तसेंच नास्तित्व हा धर्म पदार्थांमध्ये असतो तो पदार्थांपासून वेगळा मानला तर धर्म व धर्मी या उभयतांचा नाश होईल, जसें अभिपासून त्याची उष्णता वेगळी मानली तर अग्नि थंड होईल व उष्णता कव्हां तरी निराधार आपण पाहिली आहे काय ? त्याचप्रमाणे नास्तित्व धर्मही निराधार राहू शकत नाही, असें मानल्यास उभयतांचा अभाव झाल्यामुळे शून्यता दोष येतो.

तसेंच अस्तित्व नास्तित्वांमध्ये सर्वथा अभेद मानला तर अस्तित्व नास्तित्व स्वरूपाचें होईल, नास्तित्वही अस्तित्व स्वरूपाचें होईल, यामुळे सर्वसंकर होईल. कारण, वस्तूंमध्ये नास्तित्व धर्म असल्यामुळे प्रत्येक पदार्थ भिन्न स्वरूपाचा दिसत असे. परंतु आतां नास्तित्वाचा अस्तित्वाशी विलकूल अभेद मानला. यामुळे प्रत्येक पदार्थांमध्ये एकरूपता आल्यामुळे, द्रव्य, गुण, सामान्य, विशेष इत्यादि पदार्थांचा अभाव होऊन सर्वांना एकता येईल. व त्यांचे विशेष स्वरूप ज्ञानगोचर होईनासें होतील.

यासाठीं अस्तित्व नास्तित्व हे दोन धर्म वस्तूपासून कथंचित् भिन्न व अभिन्न मानले पाहिजेत. ह्यणत्रे कोणताही दोष येत नाही. धर्मांना धर्मीपासून-पदार्थांपासून कथंचिदभिन्न मानतात ते असें, धर्म व धर्मी हे परस्परांपासून वेगळे करता येत नाही. पदार्थांचा अमुक हिस्सा धर्मांचा आहे व अमुक हिस्सा पदार्थांचा आहे हें विलकूल दिसून येत नाही. परंतु धर्मांचे लक्षण भिन्न आहे व धर्मींचे लक्षण भिन्न आहे धर्म अनेक असतात, धर्मी एक असतो. तसेंच द्रव्यास-पदार्थांस धर्मी असें नांव आहे व स्वभावास धर्म असें नांव आहे. धर्मी हा आधार असतो व धर्म हे आधेय असतात, तसेंच धर्मांचे गुणांचे लक्षण भिन्न आहे. ते धर्म—गुण द्रव्याच्या आश्र-

याने असतात त्यांच्यामध्ये पुनः भिन्न गुणांची कल्पना हेत नाही इत्यादि लक्षणवरून ते द्रव्यापासून कथंचित् भिन्न आहेत. द्रव्यापासून त्यांना वेगळें करता येत नाही. घामुळें ते अभिन्न आहेत. तेव्हां पदार्थापासून धर्माला भिन्ना भिन्न मानलें ह्मणजे कोणताही दोष येत नाही.

एवं भावाभावरूपतया तदतस्त्वभावं तत्त्वं प्रदर्श्य नित्यानित्यरूपतया

तदतस्त्वभावं तत्प्रदर्शयितुमाह ।

बाप्रमाणें जीवादि तत्त्वे भावाभावात्मक आहेत हें भागच्या श्लोकांत आचार्यांनी सांगितलें आहे. आतां तींच तत्त्वे नित्यानित्यरूपाळा धारण करतात हें आचार्य सांगतात.

नित्यं तदेवेदमिति प्रतीते-

र्न नित्यमन्यत्प्रतिपत्तिसिद्धेः ।

न तद्विरुद्धं बहिरंतरंग-

निमित्तनैमित्तिकयोगतस्ते ॥४३॥

नित्यमित्यादि । नित्यं जीवादि वस्तु । कुतः ? तदेवेदमिति प्रतीतेः । तदेव यद्वालाद्यवस्थायां प्रतिपन्नं देवदत्तादि वस्तु तदेवेदं यु-
गवस्थायां इति प्रतीतेः प्रत्यभिज्ञानात् । तर्हि नित्यमेव तदास्त्वित्याह
न नित्यं कथञ्चिद्विनाशि । कुतः ? अन्यत्प्रतिपत्तिसिद्धेः । बलाद्यव-
स्थिर्युवाद्यवस्था अन्येति येयं प्रतिपत्तिस्तस्याः सिद्धेः निर्बाधत्वेन नि-
र्णीतेः । नन्वेकस्य वस्तुनो भावाभावात्मकत्वं नित्यानित्यात्मकत्वं विरुद्ध-
मित्याह-न तद्विरुद्धम् । तदनतरोक्त भावाभावात्मात्मकत्वं विरुद्धं अनुपपन्नं
न । कुत इत्याह-बहिरित्यादि । अंगशब्दः प्रत्येकं सम्बन्धते, बहिरंगमन्तरंगं
च । तच्च तन्निमित्तं सहकारिकारणं, अन्तरंगं निमित्तं उपादानकारणं । निमि-
त्तद्वयं नैमित्तिकं कार्यं बहिरन्तरंगनिमित्तं च नैमित्तिकं च ताभ्यां योगः
सम्बन्धः तस्मात्ततः । ते तव जिनस्य न तद्विरुद्धम् । तथाहि-सम्बन्ध-
लक्षणेनान्तरंगनिमित्तेन स्वक्षेत्रादिलक्षणेन बहिरन्तरंगनिमित्तेन च वी-

गादस्तित्वात्मकत्वं, परद्रव्यादिलक्षणेन च बहिरंगनिमित्तेन नास्तित्वात्म-
कत्वं एकस्यापि न विरुद्धम्। तथा द्रव्यलक्षणान्तरंगनिमित्तयोगान्नि-
यत्वं क्षेत्रभेदादिलक्षणव्रीहिरंगनिमित्तयोगात्कार्यलक्षणनैमित्तिकयोगाच्चानि-
त्यत्वमेकस्यापि वस्तुनो न विरुद्धम् ।

मराठी अर्थ:— जीवादिक तत्त्वे हीं नित्यही आहेत व अनित्यही पण आहेत. तथापि अश. विरुद्ध धर्मांला धारण करीत असतांही यांच्यामध्ये कोणताही विरोध दिवून येत नाही, या तत्त्वामध्ये हे विरुद्ध धर्म हमेशा मळ्या खुर्ची राहतात. यामुळे हे बिलकुल विरोधा नाहीत. एवढेच नव्हे तर परस्परांना हे साहाय्य करीत असल्यामुळेच द्रव्यांवे-तत्वां व या जगांत अस्तित्त्व आहे. नाही तर आकाश पुष्पाप्रमाणें यांचा केव्हांच उचलवांगडी जगांतून झाली अमती. एवढेच होऊन राहिले असतें, असें समजूं नका. तर सर्व जगाचा देखील लय झाला असतां कारण, जगत् ह्मणजे जीवादिक पदार्थांचा समूह-समुदाय व जीवादिक एक एक पदार्थ समुदायी आहेत. समुदायींचा हळू हळू नाश होऊं लागला तर समुदायही नाश पावणारच. अवयवांचा नाश होऊ लागला ह्मणजे अवयवांचा नाश होणें अशक्य आहे काय ? यावरून नित्य व अनित्य धर्म परस्परांची उपेक्षा न करितां गुणगोविन्दानें द्रव्यामध्ये राहतात ह्मणून त्यांच अस्तित्त्व आहे. पदार्थातील नित्य धर्म जर विरोध करून निघून गेला तर अनित्य धर्मही तेथे एक क्षणभरही राहूं शकणार नाही व अनित्य धर्म पदार्थांतून जर निघून गेला तर नित्यधर्म देखील राहूं शकणार नाही. इतका यांचा दृढ अविनाभाव संबंध आहे. असो.

आतां नित्य ह्मणजे काय ' याचा विचार करूं ' नित्य पदार्थ कोणता हें ओळखण्याचें चिन्ह ह्मणजे ' तोच हा ' असें

ज्ञान ज्या पदार्थांला पाहिले असतां होतें तो पदार्थ नित्य सम-
जावा. जसे ज्या देवदत्ताला मी लहानपणीं जाणले होते त्याच
देवदत्ताला मी आतां मोठा-तरुग झालेला पहात आहे. असें
ज्ञान झाले ह्मणजे त्या पदार्थांतील नित्यत्व धर्माचें ज्ञान होतें.
तेव्हां पदार्थ नित्य आहे हें प्रत्यभिज्ञान नांवाच्या ज्ञानानें
आपणांस कळतें. प्रत्यभिज्ञान ह्मणजे पदार्थांच्या पूर्वे अवस्थेचें
स्मरण व उत्तर अवस्थेचें प्रत्यक्ष या दोन ज्ञानापासून या दोन
अवस्थांना धारण करणारा पदार्थ एकच आहे असें जोड ज्ञान
होतें त्यास प्रत्यभिज्ञान ह्मणतात. केवळ स्मरण हें पूर्वावस्थेचें
होतें. व प्रत्यक्ष हें उत्तगवस्थेचें होतें. परंतु या दोन अवस्थांना
जुळविणारा आपल्यामध्ये धारण करणारा असा एक पदार्थ या
ज्ञानाचा विषय होतो. यावरून हें ज्ञान स्मरण व प्रत्यक्ष याहून
वेगळे होतें. स्मरण व प्रत्यक्ष या दोन ज्ञानांचा विषय केवळ
पदार्थांच्या पूर्वोत्तर अवस्था होत. परंतु प्रत्यभिज्ञानाचा विषय
याहून वेगळा आहे. पूर्वोत्तर अवस्थामध्ये एकत्वानें विराजमान
होणारा पदार्थ या ज्ञानाचा विषय आहे एवढ्या विवेचनावरून
प्रत्यभिज्ञानाचें स्वरूप लक्षांत आले असेलच.

पदार्थ सर्वथा नित्य नाही तो अनित्य देखील आहे याचा
विचार करूं. पदार्थांची पहिल्या समयीं जी अवस्था आहे तीच
अवस्था दुसऱ्या समयीं नसतें. प्रतिसमयीं अवस्था बदलत अस-
तात—रूपांतरे होत असतात. असें जर आपण मानले नाहीं
तर पुष्कळ काळ लोटला तरीही पदार्थांमध्ये एकच अवस्था
दिसून आली असती. व ज्ञानही तेंच झालें असतें ज्ञानामध्ये
आपल्यास फरक दिसून आला नसता. कारण विषयामध्ये
फरक झाला ह्मणजे ज्ञानामध्ये फरक दिसून येतो. विषय जर
एकरूपच आहे तर ज्ञान देखील तसेच होणार. यास्तव प्रत्येक

समयांत पदार्थांमध्ये स्थित्यंतर होतें हें मानलें पाहिजे. याचें उदाहरण असें समजावें कीं, एक मूल आहे, तें कांहीं वर्षांनीं तरुण अवस्थेला धारण करतें. त्याला ही तरुण अवस्था एकदम प्राप्त झाली काय ? नाही. त्याच्या बाल्यावस्थेचा नाश प्रतिसमयीं होत गेला व नवीनता प्रतिसमयीं प्राप्त होत गेली. या क्रमानें त्याला तारुण्य प्राप्त झालें. कोणताही पदार्थ आपण पहा; त्याची अवस्था क्रमानें प्रत्येक समयीं बदललीच पाहिजे. तेव्हां अवस्थांकडे आपण लक्ष्य दिलें ह्मणजे पूर्वीच्या अवस्थेहून पुढची अवस्था निराळी आहे असें समजून येतें व त्यामुळें पदार्थ अनित्य आहे असें वाटतें; जेव्हां अवस्थांकडे लक्ष न देतां आपलें लक्ष केवळ पदार्थांकडेच जातें त्यावेळेस तोच हा पदार्थ आहे असें चटकन् आपल्या लक्ष्यांत येतें ह्मणून आपण पदार्थ नित्यही आहे, असें ह्मणतो. पदार्थांमध्ये नित्यत्व व अनित्यत्व हे दोन धर्म आहेत; त्यामुळें आपणांस दोन तऱ्हेचे बान होतें. यावरून पदार्थ नित्यानित्यात्मक आहे हें सिद्ध झाले.

परन्तु एक पदार्थांमध्ये भावाभावात्मकता व नित्यानित्यात्मकता हे धर्म रहाणें विरुद्ध वाटतें हें ह्मणणें योग्य नाही. याचें उत्तर आह्मीपूर्वीच दिलें आहे; व तें हें कीं, या दोन विरुद्ध धर्मांचा परस्पर दृढ अविवाभाव सम्बन्ध आहे. यामुळें यांच्यांत विरोधाचें नांव ही घेणें नको. यांच्यामध्ये अविरोध कसा आहे याचें थोडेसें आपण विवेचन करूं या.

कार्य उत्पन्न होण्यास दोन कारणांची जरूरत लागते. एक अन्तरङ्ग कारण, ज्याला आपण उपादान कारण या नांवानें ओळखतो. दुसरें बहिरंग कारण, ज्यास सहकारिकारण असें ह्मणतात. हें कारण उपादान कारणास कार्य करतेवेळेस मदद करतें ह्मणून यास सहायक असेंही ह्मणतात. उपादान कारणा-

मध्यें कार्य करण्याची शक्ति असते, व सहायक कारणामध्यें त्याची शक्ति व्यक्त करण्याचें सामर्थ्य असतें. या उभय कारणांच्या मिलापानें उपादान कारण कार्य-स्वरूपाला धारण करतें.

जसें, पदार्थ स्वद्रव्यलक्षण अंतरंग निमित्तानें व स्वक्षेत्रादि अंतरंग बहिरंग निमित्तानें अस्तित्वात्मक आहे; व परद्रव्यादि लक्षण बहिरंग निमित्तानें नास्तित्वात्मक आहे; तथापि या विरुद्ध धर्मांला धारण करून देखील पदार्थाचें स्वरूप कायम राहतें; तसेंच वस्तूमध्यें नित्यत्व व अनित्यत्व हें देखील विरुद्ध नाहीं. द्रव्यलक्षण अंतरंग निमित्तानें वस्तु नित्य आहे क्षेत्र, काल, भाव इत्यादि बहिरंग निमित्तांच्या सम्बन्धानें वस्तु अनित्यधर्मात्मक आहे. हें सिद्ध होतें. ह्यणून ' तदतत्स्वभावं ' असें वस्तूचें वर्णन करतांना जें आचार्यांनीं झटलें आहे तें एवढ्या विवेचनानें सिद्ध झालें. याचप्रमाणें चेतनाचेतनात्मक धर्मही सिद्ध होतो. जसें जीवद्रव्य, प्रमेयत्व अमूर्तिकत्व इत्यादि गुणाकडे दृष्टि दिल्यास, अचेतन आहे, व ज्ञानदर्शनादि गुणाकडे दृष्टि दिल्यास चेतनही आहे; तसें सिद्ध जीवामध्येंही मुक्तामुक्ता आहे. ती अशी:—कर्मरहित आहेत ह्यणून सिद्ध जीव मुक्त आहेत व ज्ञानदर्शनादि गुणांचा त्यांनीं त्याग केला नाहीं यास्तव ते अमुक्त आहेत. याप्रमाणें परस्पर विरुद्ध स्वभाव द्रव्यामध्ये राहतात. परन्तु द्रव्याची त्यायोगें कोणतीही हानि होत नाहीं.

ननु यद्यप्यनेकान्तात्मकं वस्तु प्रत्यक्षादिप्रमाणतः प्रसिद्धस्वरूपं तथाप्यागम-
देकान्तस्वरूपं तत्सेत्स्यतीत्याशंक्याह ।

जरी प्रत्यक्षादि प्रमाणांनीं अनेकान्तात्मक वस्तूचें स्वरूप आहे असें सिद्ध होतें तथापि आगमानुसार वस्तु एकान्तात्मकच सिद्ध होत असेल ? या शंकेचें आचार्य निरसन करतात.

अनेकमेकं च पदस्य वाच्यं,

वृक्षा इति प्रत्ययवत्प्रकृत्या ।

आकांक्षिणः स्यादिति वै निपातो,

गुणानपेक्षेऽनियमेऽपवादः ॥ ४४ ॥

अनेकमित्यादि । पदवाक्यात्मको ह्यागमः, पदात्मकं च वाक्यं । तत्र पदमेव तावच्चिन्त्यते । पदस्य वाच्यमभिधेयमनेकमनेकपर्यायात्मकं वस्तु, एकं च विशक्षितैकसामान्यात्मकं च । सामान्यविशेषात्मकं वस्तु वाच्यमि-
अर्थः । यद्यनेकमेव तदभिधेयं स्यात्तदा तत्र संकेतासम्भवादनभिधे-
यमेव तस्यात् । यत्र हि संकेतः कृतस्तदन्यत्, यत्र च शब्दे व्यवहारः
क्रियते तदन्यत् । न चासंकेतितमभिधातुं शक्यमतिप्रसंगात् । यदि
पुनरेकमेव सामान्यमभिधेयं स्यात्तदा एकस्मिन्विशेषे प्रवृत्तिर्न स्यात् ।
कथं पुनरेकमनेकं च पदस्य वाच्यमित्यत्राह—प्रकृत्येति स्वभावेनेति ।
दृष्टान्तमाह—वृक्षा इति प्रत्ययवदिति । एते वृक्षा इति योयं प्रत्ययस्तस्ये-
व तद्वत् । अत्र हि प्रत्यये वृक्षत्वसामान्यं धवखादिरादयश्च विशेषाः
प्रतिभान्तीति सामान्यविशेषविषयत्वं यथा तथा पदेऽपीति । यदि वा
पदस्येति कोर्थः ? प्रत्ययवत्प्रकृत्याः प्रत्ययवती प्रकृतिः पदं इत्यभिधा-
नात् । एतदेव व्यक्तिनिष्ठतया दर्शयति वृक्षा इति ।

ननु यद्यनेकमेकं च पदस्य वाच्यं स्यात्तर्ह्यस्तीत्युक्ते नास्तित्वस्यापि
प्रतिपत्तिप्रसंगात् पदान्तरप्रयोगोऽनर्थकः स्यात् । यदि वा स्वरूपेणेव
पररूपेणापि अस्तित्वं स्यात् । नास्तीत्युक्ते चास्तित्वस्यापि प्रतिपत्तिः स्या-
त्पररूपेणेव स्वरूपेण च नास्तित्वं स्यात् ? इत्याशंक्याह—आकांक्षिण
इत्यादि । अस्तित्वादौ प्रतिपादितेऽपि नास्तित्वादौ वा आकांक्षा सा क्रि-
यते यस्य पुरुषस्य तस्य आकांक्षिणः । स्यादिति योयं निपातः सो-
पवादो बाधको, वै स्फुटं । कापवादो भवति ? अनियमे यथा स्वरू-
पेण तथा पररूपेणाप्यस्तित्वं, यथा वा पररूपेण तथा स्वरूपेणापि ना-

स्तित्वमिति योयमनियमस्तस्मिन् । कथम्भूते ? गुणानपेक्षे अस्तीत्युक्ते अस्तित्वं प्रधानभूतं नास्तित्वं गुणभूतं । नास्तीत्युक्ते तु नास्तित्वं प्रधान-भूतं अस्तित्वं गुणभूतं । तस्मिन्गुणे न विद्यतेऽपेक्षा यस्यासौ गुणान-पेक्षस्तस्मिन् ।

मराठी अर्थः—अनेक शब्द मिळून एक वाक्य बनते व अनेक वाक्ये मिळून आगम-शास्त्र बनते. एकावाक्यामध्ये अनेक शब्द असतात, व अनेक वाक्यांनी शास्त्राची रचना होते. शब्दासच पद असें ह्मणतात. अनेकवर्ण मिळून एकशब्द बनतो. एका शब्दांतील जितकी अक्षरे असतात ती परस्परांची अपेक्षा ठेवितात परंतु दुसऱ्या शब्दांतील वर्णांशी ती अपेक्षा ठेवीत नाहीत. जसे ' शीतल ' हा शब्द आहे, याच्यांत तीन अक्षरे आहेत व ही परस्परांची अपेक्षा ठेवतात. ह्मणूनच या शब्दाचा कांहीं तरी अर्थ आपणास करता येतो. तसें नसतें तर या शब्दाचा अर्थ आपणास करता आला नसता व ' शी-तल ' ह्या शब्दांतील अक्षरे दुसऱ्या शब्दांतील अक्षरांची अपेक्षा ठेवीत नाहीत यावरून शब्दाचें लक्षण आपणास असें करता येईल की, ' परस्परांची अपेक्षा ठेवणारे व दुसऱ्या शब्दांतील वर्णांशी निरपेक्ष असणारे अशा वर्णांचा जो समुदाय त्यास पद ह्मणतात. यासच शब्दही ह्मणतात. व वाक्य ह्मणजे परस्पर अनेक शब्दांशी सापेक्ष असणारे व वाक्यान्तर-गत शब्दांशी संबंध न ठेवणारे अशा शब्दांचा जो समुदाय त्यास वाक्य ह्मणात, व या अनेक वाक्यांच्या रचनेला आ-गम असें ह्मणतात.

आतां वर शब्दाचें लक्षण सांगितलें आहेच. येथें एका-शब्दाचे अर्थ एक व अनेक असतात असें आचार्यांचें मत आहे. ह्मणजे सामान्य विशेषात्मक जी वस्तु ती शब्दानें प्रति-

मादिली जाते. सामान्य ह्यणजे द्रव्य व विशेष ह्यणजे पर्याय, या दोहोंचें वर्णन शब्दानें करतां येतें. सामान्य हें एक असतें व विशेष पर्याय अनेक असतात. तेव्हां या उभय धर्माला धारण करणारा पदार्थ शब्दाचा वाच्य असतो. यावरून त्याचें वाच्य एक व अनेक असतात हें सिद्ध झालें.

जर शब्दाचे वाच्य पुष्कळ असतात असें मानलें तर त्या सर्व वाच्यामध्ये-पदार्थांमध्ये संकेत आपल्यास करतां येणार नाही; कारण, पदार्थ अनंत आहेत त्या सर्व पदार्थांमध्ये संकेत आपणांस करतां येणें शक्य नाही. व यामुलें शब्दाचेद्वारें कोणताही पदार्थ प्रतिपादिला जाणारा नाही. यास्तव शब्द अनेक अर्थांचेंच प्रतिपादन करतो असें मानणें उचित नाही. तसेंच शब्दाचे द्वारें सामान्यच प्रतिपादन केलें जातें असें ह्यणाल तर विशेषाचें=पर्यायाचें ग्रहणच शब्दानें होणार नाही. यास्तव शब्दाचेद्वारें एक व अनेक पदार्थांचें ग्रहण होणार कसे ? या संकेचें निरसन पुढें दिलेल्या उदाहरणानें होतें; तें उदाहरण असें—

वृक्ष असा आपण शब्द उच्चारला किंवा ऐकला. लागलीच मनामध्ये वृक्ष या शब्दाचा अर्थ काय असावा याविषयाचें ज्ञान उत्पन्न होतें व त्या ज्ञानामध्ये वृक्षत्वसामान्याचें ज्ञान होतें. व त्याचवेळेस धव किंवा खदिर, बाभूळ वगैरे त्याचें विशेष प्रकाराचें ज्ञान होतें. कोणताही शब्द ऐकला कीं त्याच्या पासून सामान्य व विशेष या दोन धर्माला धारण करणाऱ्या पदार्थांचें ज्ञान होतें. त्या शब्दामध्ये सामान्य विशेषात्मक पदार्थांचें प्रतिपादक स्वरूप झळकतें. तेव्हां शब्द व ज्ञान हे दोघे सामान्यविशेषात्मक पदार्थांला ग्रहण करतात हें सिद्ध झालें.

जर शब्दद्वारें एक व अनेक पदार्थांचें ग्रहण होऊं लागेल

धर 'अस्ति' या शब्दानें अस्तित्वाचें ग्रहण होऊन नास्तित्व धर्माचेंही ग्रहण होईल, 'घागर' असा शब्द उच्चारल्याबरोबर घा-
मरीचें ज्ञान तर होईलच परन्तु तो शब्द इतर पदार्थाचें ज्ञान
देखील करून देईल, यामुळे इतर शब्द उच्चारणें व्यर्थ होईल,
'नास्ति' शब्द उच्चारल्याबरोबर अस्तित्व धर्माचेंही ज्ञान हो-
ईल, व या योगानें परद्रव्यचतुष्टयानें पदार्थ जसा नास्तित्व
धर्माला धारण करतो तसें स्वरूपानें देखील तो नास्तिस्वरूपाचा
होईल, या शंकेचा परिहार पुढील विवेचनानें होण्या-
सारखा आहे, तो असा —

अस्ति शब्दाची प्रवृत्ति व प्रतीति अस्तित्व
धर्मांमध्ये होऊन ती नास्तित्व धर्मांमध्येही होते परन्तु या
अस्ति-शब्दाची प्रवृत्ति नास्तित्व धर्मांमध्ये जी मुख्यतेनें होत
होती तिला आळा घालणारा 'स्यात्' असा शब्द आहे अथवा
'कथञ्चित्' हा आहे, त्यामुळे अस्ति हा शब्द अस्तित्व धर्मा-
ला मुख्यत्वेकरून दाखवितो परन्तु नास्तित्व धर्माला मुख्य-
त्वानें दाखवित नाही, तो शब्द नास्तित्व धर्माला गौण रीतीनें
दाखवितो, यामुळे पूर्वी जो बिलकुल शब्दाची सर्व अर्थामध्ये
प्रवृत्ति झाल्यामुळे घोटाळा माजला होता त्याचा नाश या
'स्यात्' शब्दानें केला, व शब्दाला त्यानें व्यवस्थित स्वरूप दे-
ऊन त्या शब्दाची मुख्यतेनें प्रवृत्ति कोणत्या अर्थामध्ये होते व
गौण रीतीनें कोणत्या अर्थामध्ये कशी होते याचा योग्य नि-
र्णय केला, तसेंच प्रत्येक शब्दामध्ये मुख्य रीतीनें स्वार्थ व
गौण रीतीनें अन्यार्थ दाखविण्याची शक्ति असते व ती 'स्यात्'
या शब्दानें [हा शब्द मागे जोडल्यानें] प्रगट होऊन आपणें
काम करूं लागते.

'स्यात्' शब्द आपण हमेशा बोलतांना कोठें योजीत

असतो व तो न योजल्यामुळे शब्दांतील गौण व मुख्य अर्थ कसा प्रकट होईल ? याचें उचार हें आहे कीं, आपणास शब्दामध्ये गौण व मुख्य अर्थ दाखविण्याची शक्ति आहे असें माहीत असतें यांमुळे आपण 'स्यात्' या शब्दाचा प्रयोग करीत नाहींत. परन्तु शिष्यास शब्द-शक्तीची ओळख पटावी यासाठीं त्या शब्दास स्यात् हा द्योतक शब्द जोडून त्याचा प्रयोग करतो. व जेव्हां तो शब्दाची गौण व मुख्य शक्ती उत्तम रीतीनें समजू लागतो त्यावेळेस 'स्यात्' या शब्दाचा प्रयोग नाहीं केला तरी कोणती बाधा उपस्थित होत नाहीं. यावरून शब्द एक व अनेक अर्थ कसें दाखवितां हे सिद्ध झालें.

एवं पदाभिधेयस्वरूपं निरूप्येदानीं वाक्याभिधेयस्वरूपं मिरूपयन्नाह ।
मागच्या श्लोकांत शब्दाचा अर्थ कसा मानावा याचें वणन केलें आतां वाक्याचा अर्थ एक होतो किंवा अनेक होतात हें आचार्य या श्लोकांत दाखवितात.

गुणप्रधानार्थमिदं हि वाक्यं,

जिनस्य ते तद् द्विषतामपथ्यम् ।

ततोऽभिवन्धं जगदीश्वराणां,

ममापि साधोस्तव पादपद्मम् ॥ ४५ ॥

गुणेत्यादि । गुणोऽविवक्षितो धर्मः । प्रधानो विवक्षितो धर्मस्तावर्थो अभिधेगौ यस्य तत्तथोक्तं । इदं पदात्मकतया प्रतीयमानं वाक्यं । हि स्फुटं । पदानां हि गुणप्रधानार्थभावाविरोधे वाक्यानामपि तन्मयान्दतद्भावाविरोधो भवत्येव । कस्य तद्वाक्यं ? जिनस्य ते तद् द्विषतां प्रति-कूलानां सुगतादीनां तद्वाक्यमपथ्यमनिष्टं । यत ईदृशं सकलैकांतवादिवाक्यातिशायि भवदीयं वाक्यं ततोऽभिवन्धमभिवन्दनीयम् । किं तत् ? पादपद्मं पादावेव पद्मं पादपद्मं । कस्य ? तव भगवतः साधोः

सकलकूर्मापायसाधनशीलस्य । केषामभिव्रन्धं ? जगदीश्वराणां जग-
तामीश्वरा इन्द्रचक्रवर्तिधरणेन्द्रादयस्तेषां । न केवलं तेषां, किंतु
ममापि समन्तभद्रस्वामिनोऽपि ।

मराठी अर्थ:-जसे शब्दामध्ये मुख्य व गौण अर्थ प्रतिपा-
दन करण्याची शक्ति आहे. याचप्रमाणे वाक्यामध्ये देखील
मुख्य व गौण अर्थ प्रतिपादन करण्याची शक्ति आहे. कारण,
अनेक शब्द मिळून एक वाक्य बनते. तेव्हा शब्दामध्ये जी
शक्ति आहे ती वाक्यामध्ये देखील येणारच. जसे ' स्यादस्ति
घटः ' ह्या वाक्यांत स्वरूपचतुष्टयाच्या अपेक्षेने घागर आहे-
मुख्यतः घागर आपल्या स्वरूपाने आहे हे प्रतिपादिले आहे.
व हा या वाक्याचा मुख्य अर्थ आहे. व परद्रव्यचतुष्टयाच्या
अपेक्षेने घागर नाही असा गौण अर्थ देखील ह्यणजे विधिच-
निषेधपरक अर्थही या वाक्यापासून निघतो. परंतु त्या-
मध्ये दोन्ही मुख्य मानतां येत नाहीत तसे मानले असतां
स्वद्रव्यचतुष्टयाच्या अपेक्षेने जसे वस्तूमध्ये अस्तित्व धर्माचे
वर्णन करता येते, तथा परद्रव्यचतुष्टयाच्या अपेक्षेने देखील
तिच्यांत अस्तित्व धर्म राहिल. व त्यामुळे घट जसा स्वस्वरू-
पाने आहे तसा परस्वरूपाचा देखील होईल. यामुळे कोणत्या-
च पदार्थाचे वास्तविक स्वरूप समजणार नाही. यास्तव
वाक्याचा अर्थ मुख्य व गौण असा मानलाच पाहिजे. याचप्र-
माणे ' घटो नास्ति ' या वाक्याचा निषेधपरक अर्थ मुख्य आहे
व विधिपरक अर्थ गौण आहे. असे हे जिनेश ! आपण सांगि-
तले आहे. बौद्ध नैयायिक इत्यादिकांना हा वाक्याचा गौण व
मुख्य अर्थ अनिष्ट आहे. व हे जिनेश, इंद्र चक्रवर्ति व धरणेन्द्र
जे जगाचे मालक आहेत त्यांच्याकडून आपले पदकमल बंद-
नीय आहेत. यास्तव मी [समन्तभद्रस्वामी] देखील आपल्या

घरणकमलांना भक्तीने नमस्कार करतो.

नवव्या तीर्थकरांचा पुष्पदन्त व सुविधि अशीं दोन नांवें आहेत. सुविधि या नांवाचा उल्लेख स्वतः आचार्यांनी 'त्वया प्रणीतं सुविधे स्वधाम्ना' या श्लोकचरणाने केला आहे. टीकाकाराने सुविधि शब्दाचे स्पष्टीकरण टीकेमध्ये केले आहे. आतां पुष्पदन्त या शब्दाचा अर्थ काय आहे हें पाहू. पुष्पदन्त ह्यणजे कुन्दफुलाप्रमाणें दन्तपंक्ति ज्याची आहे तो पुष्पदन्त. अर्थात् यांची दन्तपंक्ति कुंदपुष्पाप्रमाणें मनोहर असल्यामुळे यांचे पुष्पदन्त हें नांव सार्थक होतें.

श्री वाग्भटकरांनी या तीर्थकराच्या पुष्पदन्त या नांवाची सार्थकता सुंदर रीतीने व्यक्त केली आहे ती अशी:—

भूरिप्रभानिर्जितपुष्पदन्तः करायतिन्यक्तपुष्पदन्तः ।

त्रिकालसेवागतपुष्पदन्तः श्रेयासि नो यच्छतु पुष्पदन्तः ॥

अर्थ—चंद्र व सूर्य यांना पुष्पदंत असें म्हणतात. पुष्पदंत तीर्थकरांनी स्वतःच्या शरीरकान्तीने चंद्र व सूर्य यांना पराजित केले होते म्हणून यांनाच पुष्पदन्त ह्मटले पाहिजे. यांचे हात गुडघ्यापर्यंत लांब होते व पुष्ट होते. यामुळे यांनी आपल्या हातांनी पुष्पदन्त या नांवाच्या दिग्गजाला जिंकले होते. ह्यणजे या दिग्गजाच्या सोडेपेक्षा अधिक सुंदर यांचे हात होते. पुष्पदन्त नांवाचे देव यांची पूजा करण्यासाठी हमेशा येत असत यास्तव यांचेच नांव सार्थक होय. देव केवळ नामधारी होते. याप्रमाणें पुष्पदन्त या नांवाला सार्थक करणारे हे पुष्पदन्त तीर्थकर आमचे मंगल करोत.

याप्रमाणें पुष्पदन्त जिनाचे स्तोत्र संपले.

अथ श्रीशीतलनाथ स्तुतिः ॥

❀ (वंशस्थ ङन्द)

न शीतलाश्चन्दनचन्द्ररश्मयो,

न गांगमम्भो न च हारयष्टयः ।

यथा मुनेस्तेऽनघवाक्यरश्मयः,

शमाम्बुगर्भाः शिशिरा विपश्चिताम् ॥४६॥

न शीतला इत्यादि । न शीतला न संसारतापदुःखापहारकाः । के ते इत्याह चन्दनेत्यादि । चन्दनं च चन्द्ररश्म्यश्च । न गांगमम्भः शीतलं गंगाया इदं गांगमम्भः पानीयं । न च नैव हारयष्टयः मुक्ता-फलमालाः शीतलाः । अत्र वैधर्म्योदाहरणमाह—यथेत्यादि । यथा येन संसारसन्तापदुःखापनोदप्रकारेण । शिशिराः शीतलाः प्रल्हादकराः । केषां ? विपश्चितां हेयोपादेयतत्त्वविदाम् । के ? अनघवाक्यरश्मयः वाक्या-न्येव रश्मयो यथावदर्थस्वरूपप्रकाशकत्वात् । अनघा अनवद्याश्च ते वाक्यरश्मयश्च । कस्य ? मुनेः प्रत्यक्षविदः ते तव । यदि वा ते इति सम्बो-धनं, तस्य अनघ इति विशेषणं । हे मुने शीतल भगवन् । शम उप-शमो रागद्वेषयोरभावः स एवाम्बु जलं तद्गर्भे येषां ते तथोक्ताः ।

मराठी अर्थः—हे शीतलनाथ जिनेश ! रागद्वेषांच्या अ-भावरूपी पाण्यानें ओथंबलेल्या व संसार सन्तापास दूर पळ-विणाऱ्या हितोपदेशरूपी वचनकिरणांनीं सर्व विद्वज्जनानें अन्तःकरण जसें शान्त होतें, तसें चन्दनाच्या लेपानें, चन्द्रकि-रणांच्या सेवनानें, गंगेच्या शीतल पाण्यानें अथवा मोत्यांच्या हारांनीं देखील त्याचें अन्तःकरण शान्त होत नाहीं.

तात्पर्य—शीतलनाथ जिनेश्वरांनीं केलेल्या उपदेशाच्या श्रव-णानें विद्वान् लोकांनीं आपला संसारताप नाहीसा केला.

❀ अस्य लक्षणं यथा ' जतौ तु वंशस्थमुदीरितं जरौ ' इति ।

संसारताप नाहीसा करून जीवांना कायमचे सुखी करण्याचें सामर्थ्य जिनेश्वराच्या उपदेशाशिवाय इतर ठिकाणीं आढळून येणार नाही. जरी जगांत पुष्कळसे पदार्थ सन्ताप मिटविणारे आहेत; तथापि त्यांच्या अंगीं संसारदुःख दूर करण्याची शक्ति बिलकुल नाही. चन्दनाच्या लेपानें किंवा चन्द्रकिरणांनीं, आपल्या अंगीं वाढलेला दाह नाहीसा होईल. परन्तु संसारदुःखाचा नाश करण्यास उपरोक्त पदार्थ समर्थ होतील काय? यास्तव संसारदुःखाचा नाश करण्याच्या इच्छेनें प्रेरित होऊन भव्य विद्वज्जन, हे शीतल जिनेश, आपल्या शीतल वचनकिरणांचा आश्रय करतात.

यस्य भगवत ईदृशा वाक्यरश्मयः स किं कृतवानित्याह ।

ज्या जिनेश्वराचे वचनकिरण असें अद्भुत सामर्थ्य ठेवतात त्या भगवन्तानें कोणतीं कृत्ये केलीं याचें स्तुतिकार वर्णन करतात.

सुखाभिलाषानलदाहमूर्च्छितं,

मनो निजं ज्ञानमयामृताम्बुभिः ।

व्यदिध्यपस्त्वं विषदाहमोहितं,

यथा भिषग्मन्त्रगुणैः स्वविग्रहम् ॥४७॥

सुखाभिलाषेत्यादि । व्यदिध्यपस्त्वं विध्यापितवान् भवान् । किं तत् ? मनः । कथम्भूतमित्याह—सुखेत्यादि । इन्द्रादिसुखं मभास्त्विति वाञ्छा सुखाभिलाषः । स एवानलः सन्तापहेतुत्वात्तेन दाहश्चातुर्गति-कं दुःखं सन्तापश्च, तेन मूर्च्छितं मोहितं हेयोपादेयविशेषविमुखीकृतं मन आत्मस्वरूपं । निजमात्मीयं । कैस्तद्व्यदिध्यप इत्याह—ज्ञानेत्यादि । ज्ञानेन निर्वृत्तानि ज्ञानमयानि ज्ञानस्वभावानि । ज्ञानमित्युपलक्षणं दर्शनचारित्रयोः । तानि च तान्यमृतानि च तान्येवाम्बूनि तैः । कैरिव कः क-मित्याह—विषेत्यादि । विषेण दाहः सन्तापस्तेन मोहितं मूर्च्छितं । स्ववि-

ग्रहं स्वशरीरं यथा यद्वत् व्यदिध्यपत् । कोसौ ? भिषग्वैद्यः मन्त्रगुणैः
मंत्रस्य गुणैः अनुस्मरणोच्चारणमात्रेण विषापहरणे वीर्यविशेषास्तैः ॥

मराठी अर्थः—वैद्य ज्याप्रमाणे विषाच्या संतापाने पीडित झालेलें आपलें शरीर, विषहरण करण्यास समर्थ असलेल्या मंत्रांनीं निर्विष करतो—आरोग्ययुक्त करतो. त्याचप्रमाणे ना-नाप्रकारच्या सांसारिक सुखाच्या इच्छारूपी अग्नीच्या दाहानें दुःखित झालेल्या आपल्या मनास हे जिनेश आपण सम्यग्दर्शन, ज्ञान व चाग्निरूपी अमृतजलानें शांत केलें.

भावार्थ—जसें अग्नीच्या ज्वालांनीं मूर्च्छित झालेल्या मनुष्याच्या अंगावर थंड पाणी टाकून आपण त्याची मूर्च्छा दूर करतो, तद्वत् भगवान् शीतल जिनांनीं सांसारिक सुखाभिलाषारूपी अग्नीच्या सन्तापानें मूर्च्छित झालेलें आपलें मन—आत्मा रत्नत्रयरूपी अमृताच्या वर्षावानें शांत केलें. हें योग्यच झालें. कारण, त्यांनीं आपला आत्मा सांसारिक दुःखापासून मुक्त केला झणून सर्व जीवांना दुःखापासून मुक्त करण्यास ते समर्थ झाले. जसें, एखादा मनुष्य अनेक रोगांनीं ग्रस्त झाला असून तो, भी वाटेल तो रोग दूर करण्यास समर्थ आहे, असें झणूं लागला तर त्याच्या वचनावर कोणाचा तरी विश्वास बसेल काय ? तद्वत् शीतलनाथ भगवानांनीं आपल्या आत्म्याच्या सांसारिक दुःखापासून उद्धार न करतां इतर जनांना ते दूर करण्याचा उपाय त्यांनीं सांगितला असतां तर त्यांच्या वचनावर कोणाचाच विश्वास बसला नसता. कारण, एका कवीनें असें झटलें आहे कींः—

रागादिदोषसंयुक्तः प्राणिनां नैव तारकः ।

पतन्तः स्वयमन्येषां नहि हस्ताबलंबनम् ॥

रागद्वेषांनीं ज्याचें मन घेरलें आहे असा गुरु प्राण्यांचें त्या

विकारापासून रक्षण करूं शकणार नाही. जीं माणसं स्वतः पडलीं आहेत तीं दुसऱ्याला आपल्या हाताच्या आधारांनं उबू शकतील हें सम्भवनीय वाटतें कां ? यास्तव श्री जिने-शांनीं स्वतःला रागद्वेष व संसारिक दुःखापासून दूर केलें व दूर होण्याचा उपाय-उपदेश केला. ह्मणून त्यांचा उपदेश ब्राह्म आहे.

ननु यथा भगवता सन्मार्गानुष्ठानेनात्मीयं मनः उपशमितसकलसंतापतया परमशान्तिं नीतं तथा सकलप्रजा अपि तत्तां नेष्यतीत्याशंक्याह ।

भगवान् शीतल जिनांनीं सन्मार्गाचें-रत्नत्रयाचें आचरण करून, संसारदुःखाचा नाश केला, व आपल्या आत्म्यास त्यांनीं परम शांतीचा लाभ जसा करून दिला तसाच सर्व लोकही आपल्या आत्म्यास शांतीचा लाभ करून घेतील. या शंकेचें उत्तर आचार्य देतात.

स्वजीविते कामसुखे च तृष्णया,

दिवा श्रमार्ता निशि शेरते प्रजाः ।

त्वमार्यं नक्तंदिवमप्रमत्तवा-

नजागरेवात्मविशुद्धवर्त्मनि ॥४८॥

स्वजीवितेत्यादि । स्वस्यात्मनो जीवितं वर्षशतादिपरिमितं । तत्र या तृष्णा अभिलाषः । कामसुखे च स्यादिषु अभिलाषः कामः तस्मात्सुखं विषयप्रीतिरित्यर्थः । तत्र च या तृष्णा तथा तृष्णया । दिवा दिवसे । (श्रमार्ताः) यः श्रमः सेवादिक्लेशः तेनार्ताः पीडिताः खिन्नाः । अतो दिवसे तासां सन्मार्गानुष्ठानं नास्ति, रात्रौ तर्हि भविष्यतीत्याह-निशीत्यादि निशि रात्रौ । शेरते स्वपन्ति प्रजाः । कस्य तर्हि निराकुलं सन्मार्गानुष्ठानं इत्याह-त्वमित्यादि । त्वमार्यं शीतल भगवन् नक्तंदिवं अहौरात्रम् । अप्रमत्तवान् प्रमादरहितः । अजागरेव

जागरितवानेव । नष्टनिद्र एव । क ? आत्मविशुद्धवर्त्मनि आत्मा विशेषेण शुद्धो निखिलकर्मरहितो यस्माद्भवति तदात्मविशुद्धे । आत्मन्येव सम्बन्धि विशुद्धे आवरणमोहविगमेन शुद्धे । तच्च तद्वर्त्म च सम्यग्दर्शन,दिलक्षणो मोक्षमार्गस्तस्मिन् ।

मराठी अर्थः—सर्व लोक आपण पुष्कळ वर्षे वाचावे या इच्छेने व इंद्रियांना मोहित करणाऱ्या कामसुखाच्या इच्छेने पीडित होऊन, नौकरी, व्यापार इत्यादिक कामे करतात. व या सर्व दिवस कृत्यांनी ते थकून जाऊन रात्री श्रमपरिहार करण्यासाठी झोप घेतात. परंतु हे पूज्य शीतल भगवान्, आपण प्रमादरहित होऊन निद्रेचा पराजय केला, व घातिकर्माचा नाश करून शुद्ध आत्मतत्त्वाची प्राप्ति करून देणाऱ्या रत्नत्रयरूपी मोक्षमार्गामध्ये रात्रंदिवस जागृत राहिलात.

तात्पर्यः—इतर जनामध्ये व शीतल तीर्थकरामध्ये जमीन अस्मानाचे अंतर आहे. इतर जन जिवनकरूह निर्भिन्न पार पाडावा ह्मणून, व विषय सुखांची प्राप्ति व्हावी ह्मणून नाना तऱ्हेचे व्यवसाय करतात. याप्रमाणे हीं दिवसकृत्ये करून आलेल्या थकव्याचा परिहार करण्यासाठी रात्री झोप घेतात. यामुळे रत्नत्रयाची आराधना करण्यास त्यांना फुरसतच मिळत नाही. अर्थपुरुषार्थ व काम पुरुषार्थ या दोन पुरुषार्थांची प्राप्ति करून घेण्यांत त्यांचा सर्वकाल निघून जातो. धर्म पुरुषार्थाचे साधन त्यांच्या हातून होत नाही. परंतु शीतल जिनांनी रात्रंदिवस रत्नत्रयाआराधन केले, निद्रेचा पराजय त्यांनी केला. घातिकर्माचा नाश करून शुद्ध आत्मतत्त्वाची प्राप्ति करून घेतली. हा प्राकृत जनांत व शीतलनाथ यांच्यामध्ये फरक आहे.

तथा तृष्णाभिभूताः प्राणिनोऽन्यदपि कुर्वन्तीत्याह —

तसेच विषयतृष्णेला बळी पडलेले संसारी जीव आपण-

स्त्री कोणती कामें करतात हें स्तुतिकार दाखवितात.

अपत्यवित्तौत्तरलोकतृष्णया ,
तपस्विनः केचन कर्म कुर्वते ।
भवान् पुनर्जन्मजराजिहासया ,
त्रयीं प्रवृत्तिं शमधीरवारुणत् ॥ ४९ ॥

अपत्येत्यादि । अपत्यानि च पुत्रादीनि , वित्तानि सुवर्णादीनि , उत्तरलोकश्च (उत्तर उत्कृष्टो लोकः) अन्यजन्म परलोक इत्यर्थः । तेषु तृष्णा आकांक्षा , तथा । तपस्विनोऽग्निहोत्र्यादयः कर्मवराकाः प्राणिनो व्रतिनो वा केचन मीमांसकाः शैवादयः । कर्म अग्निहोत्रादिकं । कुर्वते । भवान् पुनः शीतलतीर्थकरदेवः । जन्मजराजिहासया जन्म च जरा च , तयोर्जिहासा त्यक्तुमिच्छा , तथा । त्रयीं प्रवृत्तिं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रलक्षणामप्रशस्तमनोवाक्कायलक्षणां वा अवारुणद् निरुद्धवान् । कथम्भूतः ? समधीः सर्वप्राणिषु तुल्योपकारकत्वेन प्रवृत्ता धीर्बुद्धिर्यस्य सः ।

मराठी अर्थः—कित्येक मीमांसक व शैवादिक लोक. मुलगा, बायको, द्रव्य, इत्यादि या लोकीं मिळणाऱ्या पदार्थांच्या इच्छेनें व स्वर्ग मिळावा या इच्छेनें यज्ञ वगैरे निंद्य कर्म करतात. परंतु हे जिनेश शीतलनाथ ! आपण ऐहलौकिक व पारलौकिक पदार्थांच्या अभिलाषेचा विलकुल त्याग करून, संसारास कारण अशा जन्म व जरा—झातारपण यांचा नाश करण्याच्या इच्छेनें मन, शरीर व वाणी यांची अशुभ प्रवृत्ति रोकली. व रत्नत्रयास धारण केलें. तसेंच रागद्वेषांचा बीमोड करून आपण सर्वदा सर्व प्राण्यांच्या ठिकाणीं समताबुद्धिउपेक्षाबुद्धि धारण केली. यास्तव आपणच श्रेष्ठ आहात.

भावार्थः—मीमांसकांनीं, यज्ञ केल्यानें सर्व तऱ्हेचें ऐश्वर्य मिळतें, असा उपदेश केला आहे.

यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा ।

यज्ञो हि भूत्यै सर्वे ां तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः ॥

असेंही त्यांनीं ह्मटलें आहे. ब्रह्मदेवानें, मनुष्यांनीं यज्ञ करावा ह्मणून, स्वतः पशु उत्पन्न केले आहेत. यज्ञ केल्यानें मनुष्याचें कल्याण होतें. यास्तव यज्ञामध्यें पशूंना मारलें असतां त्यापासून हिंसा होत नाही. परंतु हें त्यांचें ह्मणणें योग्य नाही. हिंसेपासून केव्हांही धर्म साधन होत नाही. हिंसा करण्यानें जर धर्मसाधन होईल तर पारधी मासे पकडणारे, व शिकार करणाऱ्या लोकांना धर्म साधन चांगल्या प्रकारें घडत असेल. व 'अहिंसा लक्षणोधर्मः' 'दया प्राण्यनु कम्पनम्' इत्यादि वचनें असत्य समजावीं लागतील.

आतां यज्ञामध्यें पशु हिंसा केल्यास तिच्यापासून पातक लागत नाही परंतु ती अन्य ठिकाणीं केली ह्मणजे पातक लागतें व यज्ञामध्यें केली असतां पुण्य मिळतें असेंही ह्मणणें योग्य नाही. तुम्ही कोठेही पशु वध करा त्यापासून पातक हें लागणारच. जर यज्ञाकरितांच पशूंना विधात्यानें निर्माण केलें आहे तर ते विकत घेणें किंवा विकणें यापासून पातक लागेल. जसें लेप करण्यासाठीं जें औषध दिलें आहे तें आपण खाल्लें असतां भलताच परिणाम घडतो. यासाठीं ज्या वस्तूचा ज्या कार्यांत उपयोग करावयाचा आहे तेथें तिचा उपयोग न करतां अन्यत्र केल्यास तें दोषावह होतें. यासाठीं पशु विक्रय करणें यापास कारण होईल.

आतां जसें विष मंत्रसंस्कारानें निर्विष केल्यास त्यापासून अपाय घडत नाही तसेंच मंत्रसंस्कारपूर्वक पशुवध केल्यास

पातक लागत नाहीं हें ह्मणणेंही अनुचित आहे. केवळ मंत्रांनी-
च यज्ञामध्ये पशु मारले जात असतील तर मंत्रांचें असें सामर्थ्य
आहे असें मानावे लागेल. परंतु दोरखंडानें तुम्हीं त्यांना बांधता
च त्यांना बुद्ध्याचा मार देऊन प्राण घेतां हें प्रत्यक्ष दिसवें.
यामुळे हेंही तुमचें ह्मणणें असत्य आहे. जसें शस्त्रादिकांनीं प-
शूंना मारणाऱ्या मनुष्यांना अशुभ परिणामामुळे पातक लागतें;
तसेंच मंत्रांनीं जरी पशूंना मारलें तरी देखील दुष्कर्माचा बन्ध
होणारच, ह्मणून हिंसा ही धर्मसाधन नाही. हे सिद्ध झालें.
यासाठीं अज्ञा कृत्यापासून इह परलोकीं इष्ट पदार्थांची प्राप्ति
न होतां नरकादि दुःखें भोगावीं लागतात. ह्मणूनच शीतल
तीर्थकरांनीं रत्नत्रयाची प्राप्ति करून घेतली. अशुभ परिणामा-
चा त्याग केला. त्यांनीं संसारिक सुखाच्या अभिलाषानें तपश्च-
रण केलें नाहीं. यावरून मीमांसकादिकामध्ये व श्री जिनेश्वरा-
मध्ये किती अन्तर आहे हें दिसून येतें.

ननु भगवता तुल्या हरिहरादयोऽपि भविष्यंतीत्याशंकाह ।

श्रीजिनेश्वरासारखेच हरिहरादिक आहेत त्यांचेमध्ये कांहीं फरक
नाहीं या शंकेचें निरसन आचार्य करतात.

त्वमुत्तमज्योतिरजः क निर्वृतः,

क ते परे बुद्धिलवोद्धवक्षताः ।

ततः स्वनिःश्रेयसभावनापरै-

र्बुधप्रवेकैर्जिन शीतलेड्यसे ॥५०॥

त्वमित्यादि । त्वं भगवान् उत्तमज्योतिरुत्तमं उक्तं परतिम-
शयप्राप्तं ज्योतिर्ज्ञानं यस्य । पुनरपि कथम्भूतः ? अजः न जायते
इत्यजः अपुनर्भवः संसारातीतः निर्वृतः सुखीभूतः क ते प्रसिद्ध

हरिहरहिरण्यगर्भादयः । परे भवतोऽन्ये क्व ? उभयत्र क्व इत्यनेन मह-
दंतरं सूच्यते । किंविशिष्टास्ते ? बुद्धिलबोद्धवक्षताः, बुद्धेः सकल-
विषययाया लबो लेशः तेन उद्धवो गर्वो दर्पस्तेन क्षता नाशिताः संसार-
सरिल्लेशपातिताः । यत एवं ततस्तस्मात्कारणात्स्वनिःश्रेयसभावना-
परैः स्वस्यात्मनो निःश्रेयसं निर्वाणं तस्य भावना रत्नत्रयाभ्यासः तस्या
परास्तन्निष्ठास्तैः । इत्थम्भूतैः बुधप्रवेकैः बुधानां प्रवेकाः श्रेष्ठाः प्रधा-
ना गणधरदेवादयस्तैः । हे जिन कर्मारिबिनाशक । शीतल
शीतलाभिधान इड्यसे ।

मराठी अर्थः—हे जिनेश शीतलनाथ ! आपलें ज्ञान परम
सीमेला जाऊन पोहोचलें आहे, व पुनर्जन्म घ्यावा लागणार
नाहीं अशा स्थितीस आपण जाऊन पोहचला आहात अर्थात्
आपण संसारातीत झालात तसेंच आपण पूर्ण सुखी झाला आ-
हात. तेव्हां परमज्ञानी संसारातीत व सुखसागर असे आपण
कोणीकडे व थोड्याशा ज्ञानानें फुरंगटलेले व ह्मणूनच भवनदी-
त गटकळ्या स्नाणारे असे ब्रह्मा विष्णु व महेश हे कोणीकडे !
हे जिनेश ! आपल्यामध्ये व या अहंमन्य कुदेवामध्ये जमीन
अस्मानाचें अंतर आहे. यास्तव आत्म्यास मोक्षप्राप्ति करून
देणाऱ्या रत्नत्रयाचा अभ्यास करण्यांत तयार असलेल्या विद्व-
च्छ्रेष्ठ गणधरांनी आपण नेहमीं स्तविलें जाता.

तात्पर्य—या श्लोकांत हरिहरादिकांना 'बुद्धिलबोद्धवक्षताः'
हें विशेषण दिलें आहे याचा अर्थही व्यक्त केला आहे. परंतु
येथें हें विशेषण समजावयाचें की, ज्यास ज्ञान नाही अशा व्य-
क्तीस परिश्रमानें कोणताही विषय समजाऊन सांगितला तर
त्याला तो पटतो. व ज्याला थोडें ज्यास्ती ज्ञान झालें आहे
अशा मनुष्यास तर फारच लौकर समजाऊन सांगतां येतें.
परंतु थोड्याशा ज्ञानानें गर्विष्ठ बनलेल्या मनुष्यास आपण

मोटे ज्ञानी आहोंत असें समजणाच्या मनुष्यास केवली देखील समजाण्यास समर्थ नाहीत. याचें कारण हें कीं, एकदा दुराग्रहानें अंतःकरणामध्यें ठाणें बसविलें ह्मणजे मग तो तेथून हलणें फार मुष्किलीचें होऊन बसतें व या दुराग्रहामुळेच आपल्याला या संसारांत भटकत फिरावें लागतें. दुराग्रही अशा ब्रह्मा, विष्णु, महेशांनीं स्थापिलेल्या मतास हें कल्याण करणारें मत आहे असें समजून त्याच्या भजनीं लागणारीं माणसें देखील ब्रह्मा, विष्णु, महेशाप्रमाणेंच दीर्घ संसारी घनतात. यास्तव भव्य असे विद्वज्जन, हेजिनेश ! शीतलनाथ आपल्या मताचा अंगीकार करून मोक्षाला फार जवळ करतात. व मोक्षप्राप्ती होईपर्यंत ते आपलीच आराधना करतात.

याप्रमाणें श्री शीतलनाथ जिनाचें स्तोत्र संपलें.

अथ श्री श्रेयोजिनस्तोत्रम् ।

श्रेयान् जिनः श्रेयसि वर्त्मनीमाः,

श्रेयः प्रजाः शासदजेयवाक्यः ।

भवाँश्चकाशे भुवनत्रयेस्मि—

त्रेको यथा वीतघनो विवस्वान् ॥५१॥

श्रेयानित्यादि । श्रेयानिति संज्ञेयमेकादशतीर्थकरदेवस्य । कथम्भूतोऽसौ ? जिनः सकलकषायेन्द्रियजयनाज्जिनः । स किं कृतवान् ? चकासे दीप्तवान् । क ? भुवनत्रयेऽस्मिन् अस्मिन्नागमादि प्रमाणप्रसिद्धे भुवनत्रये त्रैलोक्ये । किं कुर्वन् ? शासदनुशासन्नियोजयन् । किं तत् ? श्रेयः धर्म । काः ? इमाः प्रजाः । अथवा काः शासत् ? इमाः श्रेयःप्रजाः इमाः प्रतीयमानाः श्रेयःप्रजाः भव्यज-

नान् ! क ? वर्तमानि मार्गं । किंविशिष्टे ? श्रेयसि निःश्रेयसनिमित्ते
 अतिशयेन प्रशस्ते मोक्षमार्गे इत्यर्थः । कथम्भूतः ? भवान् अजेय-
 वाक्यः अजेये अबाध्यं वाक्यं यस्य । अत्र दृष्टान्तमाह--एक इत्यादि ।
 एकोऽसहायो । यथा यद्वत् । वीतघनो विशेषेण इता गता नष्टा मेघा
 यस्य । विवस्वानादित्यः अयमत्र तात्पर्यः । यथा विगतमेघपटला-
 वरण आदित्यः प्रतिहततमोनिकरोऽनुपहतचक्षुष्मतीनां श्रेयःप्रजानां एको-
 भिप्रेतस्थानप्राप्तिनिमित्तऽन्मार्गमुपदिशन् राजते जगति तथा भगवान्-
 प्रतिहतवाक्यविशेषो मोक्षमार्गमिति ॥

मराठी अर्थः—जसें सूर्य सर्व मेघांना दूर सारून व अंधका-
 राचा नाश करून सर्व डोळस प्राण्यांना इष्टस्थलीं नेऊन पो-
 होंचवितो सन्मार्ग दाखवितो त्यामुळे तो फारच शोभू लागतो.
 तद्वत् संपूर्ण कषाय व इंद्रिये यांचे पूर्ण दमन करणाऱ्या श्री
 श्रेयांसतीर्थकरांनी त्रिकालाबाधित सत्य अशा वचनांनी त्रैलो-
 क्वांतील सर्व मर्त्य जीवांना सत्य जिनधर्माचा उपदेश करून
 मोक्षामार्गामध्ये रत्नत्रयांत दृढ केले. अर्थात् मोक्षमार्ग दाख-
 ऊन दिला यामुळे त्यांना फारच शोभा प्राप्त झाली.

कथमसौ तं शासदित्याह ।

श्री श्रेयान् जिनेश्वरांनी प्रजेला कसा उपदेश केला हें सांगतात.

विधिविषक्तप्रतिषेधरूपः,

प्रमाणमत्रान्यतरत्प्रधानम् ।

गुणोऽपरो मुख्यनियामहेतु-

नयः स दृष्टान्तसमर्थनस्ते ॥५२॥

विधिरित्यादि । विधिः स्वरूपादिचतुष्टयेनास्तित्वं । कथम्भूतः ?
 विषक्तप्रतिषेधरूपः विषक्तं कथञ्चित्तादात्म्येन संबद्धं, प्रतिषेधस्य पर-

रूपेण नास्तित्वस्य रूपं यत्र तथाभूतः । प्रमाण प्रमाणविषयत्वात्, सकलादेशः प्रमाणाधीन इत्यभिधानात् । इदानीं नयस्वरूपं प्रदर्शयन्नत्रत्याद्याह । अत्र अनयोर्विधिप्रतिषेधयोर्मध्येऽन्यतरत् विधिरूपं प्रतिषेधरूपं वा प्रधानं वक्त्रभिप्रायवशात् न पुनः स्वरूपतः सर्वदा तद्भावाप्रसंगात् । गुणोऽप्रधानभूतोऽपरोऽन्यः । स कथम्भूतः? मुख्यनियामहेतुः, मुख्यस्य प्रधानस्य विधेः प्रतिषेधस्य वा नियामः स्वरूपादिचतुष्टयेनैव विधिः, पररूपादिचतुष्टयेनैव च प्रतिषेधः, ' इति योऽयं नियमस्तस्य हेतुनिमित्तं नयो नयविषयत्वात्, विकलादेशो नयधीन इति वचनात् । कथम्भूतो सावित्याह--स दृष्टान्त समर्थन इति । स नयो नयविषयः स्वरूपचतुष्टयादिना अस्तित्वादि-दृष्टान्तसमर्थनो दृष्टान्ते समर्थनं परंप्रति स्वरूपनिरूपणं यस्य, दृष्टान्तस्य वा समर्थनमसाधारणस्वरूपनिरूपणं येनासौ दृष्टान्तसमर्थनः ॥

मराठी अर्थः—स्वरूप चतुष्टयाच्या अपेक्षेनें पदार्थांचें

टीपः—नास्तित्व विशिष्ट अस्तित्वास प्रमाण ज्ञान झटलें आहे तें विषयामध्ये विषयीचा उपचार केल्यामुळें आचार्यांनीं तसें झटलें आहे. विषय ह्मणजे पदार्थ किंवा त्यांतील धर्म व विषयी ह्मणजे पदार्थास किंवा त्यांतीस धर्मास जाणणारें ज्ञान. परन्तु या ठिकाणीं विषयासच विषयी असें झटलें आहे. हें आचार्यांचें ह्मणणें अयोग्य नाही. अशा तऱ्हेचे प्रयोग पुष्कळ ठिकाणीं पूर्वाचार्यांनीं केलेले आढळतात. कार्यामध्ये कारणोपचाराचें उदाहरण ' वृत्तमायुः ' ' अन्नं वै प्राणाः ' या वाक्यांत कारणामध्ये कार्याोपचार केला आहे. तूप हें आयुष्य वाढविण्यास कारण आहे परंतु तूप आयुष्यच आहे असें ह्मणणें. अन्न जगण्यास कारण आहे. त्याच्या योगें आपले प्राण वाचतात परंतु अन्नासच प्राण असें ह्मणणें. पलंगावर बसलेला मनुष्य गात असेल तर पलंग गात आहे असें ह्मणणें येथें तात्स्थ्यात्तच्छब्दोपचार आहे, साहचर्योपचाराचें उदाहरण ज्याच्या हातांत काठी आहे अशा मनुष्यास काठी असें ह्मणणें. टांगेवाह्यास टांगा ह्मणणें इत्यादि)

जें अस्तित्व असतें तें हमेशा पररूपचतुष्टयाच्या अपेक्षेनें नास्तित्व धर्माशीं कथंचिन्नादात्म्य सम्बन्धानें जोडलेलें असतें. यास्तव नास्तित्वानें जोडलेल्या अस्तित्वास प्रमाण ह्मणतात. प्रमाण नास्तित्व व अस्तित्व या उभयतांस जाणतें.

पदार्थातील सर्व धर्मांचें वर्णन प्रमाणज्ञान करतें; कारण 'सकलादेशः प्रमाणाधीनः' असें द्वादशें आहे. अस्तित्व व नास्तित्व या दोहोपैकीं कोणतें तरी मुख्य व गौण होतें त्यास नय असें ह्मणतात.

वस्तूमध्ये अस्तित्व व नास्तित्व हे दोन धर्म आहेत त्यापैकीं एक धर्म मुख्य व दुसरा गौण असतो असें समजू नये. तसें असतें तर जो धर्म मुख्य मानला जातो तो हमेशाच तसाच मानला जाईल व गौण धर्म हमेशा गौणच मानला जाईल. परंतु असें मानलें नाहीं. धर्मांमध्ये अमुक गौण व अमुक मुख्य अशी जी कल्पना होते ती वक्त्याच्या अभिप्रायानें असते. वक्ता ज्या धर्मांचें वर्णन करतो त्यास मुख्यता प्राप्त होते व इतर धर्म गौण होतात. परंतु गौण धर्म मुख्य धर्मांचें नियमन करण्यास कारण आहे. याप्रमाणें हें नयाचें स्वरूप समजावें. हें नय घटादि दृष्टांताचें समर्थन करीत असतात. दृष्टांतातील असाधारण स्वरूपाचें वर्णन नयानें करता येतें. याप्रमाणें नय व प्रमाण यांचें या श्लोकांत स्वरूप वर्णन आचार्यांनीं केलें आहे.

१ विशेष विवरण—वस्तूतील सर्व अंशांना जाणणारें जें ज्ञान त्यास प्रमाण ज्ञान ह्मणतात. व वस्तूतील एका अंशाचें—धर्माचें जें ज्ञान होतें त्यास नय असें द्वादशें आहे. ज्ञानान्मध्ये

टीपः—येथेही विषयामध्ये विषयीचा उपचार केला आहे. कारण नय हा ज्ञानस्वरूपी आहे व अस्तित्व व नास्तित्व हे पदार्थ धर्म अर्थात् विषय आहेत.

पदार्थानां हीनाधिक रीतीनि जाणण्याच्या शक्तिमुळेच नय व प्रमाण असे भेद झाले आहेत. नय ज्ञानामध्ये कमी विशुद्धि असते म्हणून पदार्थांच्या सर्व अंशांना ते जाणित नाही. परंतु प्रमाण ज्ञानामध्ये विशुद्धि जास्ती असते यामुळे ते ज्ञान पदार्थांच्या सर्व अंशांना जाणते. २ नय ज्ञानाने जाणलेला जो पदार्थांचा अंश त्यास वस्तुही म्हणता येत नाही व अवस्तुही म्हणता येत नाही परंतु त्यास वस्त्वंश असे आपण म्हणू शकतो. जैसे समुद्राच्या एका हिश्याला समुद्र म्हणता येत नाही. जर त्यास आपण समुद्र म्हणू तर जितके समुद्राचे हिस्से होतील त्या सर्वांस समुद्र म्हणावे लागेल. व अशा रीतीने पुष्कळ समुद्र होतील. व तेवढ्याच भागाला समुद्र म्हटलें तर बाकीच्या सर्व भागांना असमुद्र म्हणावे लागेल. यास्तव समुद्राचा एक भाग समुद्रही नाही व असमुद्रही नाही परंतु तो समुद्राचा अंश आहे असे आपण म्हणू शकतो.

प्रमाणाहून नय भिन्न असल्यामुळे त्यास अप्रमाण म्हटल्यास काय हरकत आहे? असे म्हणणे ही योग्य नाही. तसे मानल्यास मिथ्या ज्ञानास जैसे अप्रमाण आपण म्हणतो व त्यामुळे त्यास खरेपणा असत नाही. याचप्रमाणे नय-ज्ञानासही खरेपणा येणार नाही. परन्तु नयज्ञान हें खरें आहे. नयज्ञान हें प्रमाणही नाही व अप्रमाणही नाही. परन्तु प्रमाण-ज्ञानाचा एक हिस्सा आहे; येथेही समुद्रांशाचे उदाहरण योजिले म्हणजे नयाचे स्वरूप चांगले ध्यानांत येते. ते नयज्ञान प्रमाणज्ञानाचा एकदेश आहे असे सांगितले. परन्तु तो एकदेश प्रमाणज्ञानापासून सर्वथा भिन्न मानला असतां तर त्यास अप्रमाणता आली असती. किंवा प्रमाणज्ञानापासून त्यास सर्वथा अभिन्न मानले असतें तर त्यास प्रमाण मानावे लागले असते.

प्रमाणापासून नय कथंचित् भिन्न असल्यामुळे त्यास आपण कथंचित् अप्रमाण ह्मणूं शकूं व कथंचित् अभिन्न असल्यामुळे त्यास प्रमाणही ह्मणूं शकूं. परन्तु त्यांस सर्वथा प्रमाण किंवा सर्वथा अप्रमाण ह्मणता येत नाही. येथेही समुद्रैकदेशाचें उदाहरण लागू पडतें.

आतां आपण प्रमाणज्ञानाविषयी थोडासा विचार करूं. प्रमाणज्ञानामध्ये वस्तूचें सर्व स्वरूप जाणण्याची शक्ति आहे. परन्तु प्रमाणात्मक किंवा नयात्मक ज्ञान उत्पन्न होण्यास शब्दच साधन आहे. कारण शब्दामध्ये पदार्थाचा स्वरूपाचें ज्ञान करून देण्याची शक्ति आहे. परन्तु शब्दामध्ये पदार्थाचें सर्व स्वरूप वर्णन करण्याची शक्ति नाही. एक शब्द एकाच पदार्थाचा वाचक असतो. एकाशब्दाचे अनेक वाच्य नसतात. सत् हा शब्द सत्पदार्थाचा वाचक आहे. असत्पदार्थ त्याचा विषय होणार नाही. असत् हा शब्द सत्पदार्थाचा वाचक होत नाही. जर सत् हा शब्द असत् पदार्थाचा वाचक व असत् हा शब्द सत्पदार्थाचा वाचक मानला जाईल तर प्रत्येक शब्दाचे नियत वाच्य होणार नाहीत कोणत्याही शब्दानें कोणत्याही पदार्थाचा बोध होऊं लागेल व संशय उत्पन्न होऊन घाटाळा माजेल. कित्येक शब्दांचे पुष्कळ अर्थ असतात. जसे गो या शब्दाचे दिशा वाणी, पृथ्वी, गाय वगैरे. तेव्हां एका शब्दाचा एकच अर्थ असतो हें कसे ? असा मनामध्ये संशय उत्पन्न होतो. परन्तु वास्तविक कोणत्याच शब्दाचे अनेक अर्थ नसतात. गो या शब्दाचे देखील अनेक अर्थ नाहीत. ज्या गो शब्दाचा अर्थ दिशा असा होतो व ज्या गो शब्दाचा अर्थ वाणी, पृथ्वी, गाय असा होतो ते सर्व गोशब्द निरनिराळेच आहेत. आपणांस सादृश्यामुळे एकाच गोशब्दाचे हे सर्व अर्थ आहेत असे वाटते.

यावरून शब्दांचे अनेक अर्थ होत नसतात हे सिद्ध झाले. जर शब्दांचे अनेक अर्थ झाले असते तर भिन्न भिन्न पदार्थांस ओळखण्यास भिन्न भिन्न शब्दांचा व्यवहार करण्यास आम्हांस जरूर पडली नसती. एका शब्दाने जगातील सर्व पदार्थांचे स्वरूप लक्षांत आले असते. शब्दामध्ये भिन्नता असल्यामुळे अर्थामध्ये भिन्नता मानली पाहिजे. जसे एका इंद्राला शक्र, पुरंदर अशा भिन्न शब्दाने आपण जाणतो त्या अर्थां शक्र शब्दाचा वाच्यार्थ दुसराच आहे; व पुरंदर शब्दाचाही वाच्यार्थ दुसराच आहे. इंद्राच्या भिन्नभिन्न शक्तींचे वाचक हे शब्द आहेत. तसेच अर्थभिन्नता दिवून आल्यामुळे शब्दभिन्नता देखील जरूर मानली पाहिजे. अन्यथा वाच्यवाचकनियमाचा लोप होण्याचा प्रसंग येईल. शब्दांचे अनेक अर्थ नसल्यामुळे शब्दसमूहापासून बनलेल्या वाक्याचेही अनेक अर्थ होत नाहीत. एवढ्या विवेचनावरून शब्दामध्ये एकावेळेस एकाच पदार्थाचे प्रतिपादन करण्याची शक्ति आहे अनेक पदार्थांचे वर्णन करण्याची शक्ति नाही हे सिद्ध होते.

सेना, वन, गांव इत्यादि शब्दांचे देखील अनेक अर्थ होत नाही. हत्ती घोडा, रथ पायदळ यांचा जो एक समूह यासच सेना असे झणतात. वन झणजे नानातऱ्हेच्या झाडांचा जो एक समूह यासच वन झणतात. पुष्कळ घरांचा जो एक समूह यासच गांव असे झणतात. याचप्रमाणे पंक्ति माला कळप इत्यादि शब्दांचे अनेक अर्थ नाही हे सिद्ध होते. (१)

टीप:—(१) 'अनेकमेकंच पदस्य वाच्यं वृक्षा इति प्रत्ययवत्प्रकृत्याः' या श्लोकाच्या दोन चरणामध्ये शब्दांचे एक व अनेक देखील वाच्य असतात असे याच ग्रन्थकाराने पुष्पदन्त जिनाच्या स्तोत्रांमध्ये झटले आहे. वर तर प्रत्येक शब्दांचा वाच्य एकच असतो

अनेक नसतो असें झटले आहे. यामुळे येथे संशय व विरोधही उत्पन्न होतो. यास्तव शब्दांचा एकच वाच्यार्थ मानून नये असे शंकाकार ह्मणतो. त्यास आपण असें विचारू या. ' शब्दाचे एक व अनेक वाच्यार्थ असतात असें जे आपले ह्मणणे आहे ' त्यांत शब्दांचे एक व अनेक वाच्यार्थ एकदम प्रधानपणानें असतात किंवा गौण व मुख्यपणानें असतात. ? मुख्यपणानेंच शब्दांचे एक व अनेक वाच्यार्थ असतात हे ह्मणणे अयोग्य आहे. कारण, तशी प्रतीति-तसा अनुभव त्रिकुल येत नाही. वृक्ष हा शब्द प्रथमतः वृक्षत्व जातीच्या द्वारे वृक्षपदार्थाचा वाचक आहे तदनन्तर तो लिङ्ग व संख्या यांचा बोधक आहे. यावरून प्रधानपणानें वृक्षपदार्थाचा वाचक वृक्ष हा शब्द आहे. व बहुत्व संख्येचा बोध गौण रीतीनें होतो. संपूर्ण शब्दांचा मुख्य गौण अर्थ अक्षय असतो. व पदार्थामध्येही कर्णच्या इच्छेला अनुसरून गौणप्रधानभाव होत असलेला आपल्या दृष्टीस प्रत्यही पडत असतो.

शब्दामध्ये प्रधान रीतीनें व गौणपणानें वाच्यार्थाचा बोध करण्याचा स्वभाव आपण मानला हे एवढ्या विवेचनावरून ठरते. परन्तु या शब्दांच्या योगे संपूर्णपणे वस्तूतील सर्व धर्मांचें ज्ञान मुख्यपणे होणार नाही, गौणपणे व मुख्यपणानेंच सर्व धर्मात्मक वस्तूस ते शब्द चोतित करतील. यामुळे शब्दानें प्रमाणात्मक ज्ञान अह्यास केव्हांच होणार नाही. हमेशा नयात्मकच ज्ञान होईल. प्रमाणज्ञान होण्यास मार्गाच उरला नाही. असें कित्येक ह्मणतील, परन्तु त्यांचे ह्मणणे कां अयोग्य आहे व प्रमाणज्ञान कसें होतें याचें स्वरूप याप्रमाणें समजावें.

“ एकगुणमुखेनाशेषवस्तुरूपसंग्रहात्सकलादेशः ” पदार्थांतील एका कोणाच्या तरी गुणाला मुख्य समजून त्याचें द्वारे संपूर्ण वस्तुधर्मांचा संग्रह करणे यास सकलादेश ह्मणतात व हा सकलादेश प्रमाणज्ञानाच्या अधीन आहे. द्रव्यार्थिक दृष्टीनें गुण हे गुणिपासून-द्रव्यापासून अभिन्न आहेत. यास्तव अभेद समजून एक गुणाच्याद्वारे संपूर्ण

धर्मात्मक वस्तूचें वर्णन शब्दद्वारे होऊं शकतें. पर्यायदृष्टीने पाहिल्यास वस्तूंतोळ सगळे गुण परस्परापासून भिन्न आहेत तथापि त्यांच्यामध्ये एकत्वाचा आरोप करून अभेदोपचारानें आपल्यास शब्दद्वारे वस्तूचें संपूर्ण स्वरूप वर्णन करतां येते. द्रव्यार्थिकनयानें अनंत पर्यायांना धारण करणारे द्रव्य हे एकच आहे असें वर्णन करणारे प्रमाणवाक्य एकच द्रव्यपदार्थास त्यानें विषय केल्यामुळे अनेक अर्थांचें तें वाचक होऊं शकत नाही. पर्यायनयाच्या अपेक्षेनें संपूर्ण पर्याय भिन्न अमतांही त्यांच्यांत अभेदकल्पना केल्यानें एकत्व आलें. यामुळे, एकच वस्तु पर्यायार्थिक नयाच्या दृष्टीनें देखील प्रमाणवाक्याचा विषय झाली. यावरून शब्द जसें अनेक अर्थांचे वाचक प्रधानपणे नसतात तसेंच वाक्य देखील मुख्यत्वे करून अनेक अर्थांचे वाचक होत नाही हे सिद्ध झाले. व प्रमाण वाक्यानें प्रमाण ज्ञान होते हेही सिद्ध झाले.

वर प्रमाणाचें लक्षण सांगितलें आहे. त्यात अभेदोपचार व अभेदवृत्ति यांच्या आश्रयानें शब्द वस्तूचें सर्व स्वरूप वर्णन करतो असें हाटलें आहे. परंतु ही अभेदकल्पना ज्याच्या आश्रयानें होते त्याचें थोडक्यांत स्वरूप वर्णन केल्यानें प्रमाणाचें स्वरूप चांगलें लक्षांत येईल.

काल, आत्मरूप, अर्थ, संबन्ध, उपकार, गुणिदेश, संसर्ग, व शब्द यांच्या योगें प्रमाणाचें स्वरूप ध्यानांत येतें तें असें—

कथंचित् जीवादि वस्तु आहेतच. या वाक्यांत, ज्यावेळेस अस्तित्व धर्म जीवादि पदार्थांमध्ये आहे त्याचवेळेस बाकीचे अनंत धर्म देखील त्या जीवादि पदार्थांत आहेत, ह्मणून एका कालाच्या आश्रयानें त्या अनंत धर्मांची अभिन्नता आहे ही कालाच्या आश्रयानें अभिन्नता झाली. २ अस्तित्व गुण जसा जीवाचें आत्मस्वरूप आहे तसेंच अन्य अनंत गुण देखील जीवाचेंच स्वरूप आहे. तेव्हां या आत्मस्वरूपाच्या दृष्टीनें सर्व गुणामध्ये अभेद सिद्ध होतो ३ जीवद्रव्यरूप अथे जसा अस्तित्व

गुणांचा आधार आहे तसाच तो पदार्थ अन्य अनंत गुणांचा देखील आधार आहे. यास्तव अर्थ—पदार्थ हा सर्व गुणांचा आधार असल्यामुळे अर्थाच्या दृष्टीने देखील सर्व गुणामध्ये अभेदवृत्ति होऊ शकते. ४ जो अस्तित्व गुणाचा तादात्म्य संबंध जीवद्रव्याशी आहे तोच तादात्म्य संबंध अनंत गुणांचा जीवद्रव्याशी आहे यास्तव तादात्म्य सम्बन्धाने सर्व गुणांची जीव द्रव्याबरोबर अभेदवृत्ति होऊ शकते. ५ अस्तित्वगुण जसा जीवद्रव्यावर उपकार करितो तसा इतर अनन्तगुण देखील जीव द्रव्यावर उपकार करतात. यामुळे उपकाराच्या दृष्टीने पाहिल्यास सर्व गुणामध्ये अभेद असलेला दिसून येईल. अस्तित्व गुण जीवद्रव्यावर उपकार करितो; याचा अर्थ काय, असा प्रश्न उपस्थित होणे साहाजिक आहे. याचे उत्तर असे समजावे की उपकार ह्मणजे आपल्या सत्तेचे द्रव्यामध्ये ज्ञान करून देणे. जसे ग.डगे तांबडे आहे. येथे गाडग्याला तांबडेपणाने तन्मय करून सोडले व स्वतःचे ज्ञान त्याने जाणणाऱ्याच्या मनामध्ये उत्पन्न केले. हाच त्याने गाडगावर उपकार केला. याचप्रमाणे अस्तित्वगुणाने जीवादि द्रव्याला आपल्या अस्तित्वाने जसे तन्मय करून सोडले तसेच नास्तित्वादि गुण देखील आपल्या सत्तेने जीवादि द्रव्यांस तन्मय करून सोडत त अशा तऱ्हेच्या उपकाराचे दृष्टीने सर्व गुणामध्ये आपणांस अभेदवृत्ति दाखविता येते.

६ द्रव्याच्या ज्या देशामध्ये—ज्या ठिकाणी अस्तित्वगुण आहे त्या ठिकाणी नास्तित्वादिक धर्मही आहेत. द्रव्याच्या अमुक भागांत अस्तित्वधर्म व अमुक भागांत नास्तित्वधर्म राहतो असे नाही तर द्रव्याच्या सम्पूर्ण अवयवामध्ये संपूर्ण गुण आहेत व सर्व ठिकाणी पूर्णरीतीने भरलेले आहेत. जसे एका वृथाचे एकलक्ष वनस्पति आणून त्या कुटून सर्वांचे मिश्रण करून एक जीव केला व त्या मिश्रणाच्या गोळ्या बनविल्या. येथे प्रत्येक गोळीमध्ये एक लक्ष वनस्पतींचे मिश्रण जसे दिसून येईल याचप्रमाणे द्रव्याच्या प्रत्येक प्रदेशामध्ये संपूर्ण गुण पूर्ण

रीतीने भरलेले आहेत. अमुक प्रदेशांत कांहीं गुण कमी किंवा अमुक प्रदेशामध्ये जास्ती गुण आहेत असा प्रकार सुळीच दिसून येणार नाही. द्रव्याच्या सर्व प्रदेशामध्ये सारख्या प्रमाणांत गुण भरलेले आहेत' ह्यापून गुणीच्या ज्या देशामध्ये एक गुण आहे त्याच देशामध्ये सर्व गुण आहेत. या दृष्टीने अमेद येथे दिसून येतो ह्यापून यास गुणदेशामेद ह्यातात.

७ अस्तित्वधर्माचा जीवद्रव्याशी जसा संसर्ग आहे तसाच इतर धर्माचा देखील जीवद्रव्याशी संसर्ग आहे. ह्यापून एक संसर्गाने येथे अमेदवृत्ति दाखविली आहे. येथे सम्बन्ध व संसर्ग यांमध्ये काय फरक आहे अशी योग्य शंका येणे साहजिक आहे. त्याचे उत्तर असे समजावे.

धर्म व धर्मी, गुण व गुणी यांचा जो संबंध त्यास कथंचितादात्म्य ह्यातात. कथंचित् मेद व कथंचिन् अमेद यास कथंचितादात्म्य ह्यातात, ज्यावेळेस आपण कथंचित् मेदपक्षाचा आश्रय करतो त्या वेळेस 'धर्म व धर्मी, गुण व गुणी यांचा हा तादात्म्यसंबंध आहे असा मेद दाखविणाऱ्या विभक्तीचा-पृष्ठीविभक्तीचा प्रयोग करतो. यामुळे आपणास गुण व गुणी यामध्ये मेदव्यवहार दाखविता येतो. व ज्यावेळेस कथंचिन् अमेदपक्षाचा आश्रय आपण करतो त्यावेळेस धर्म व धर्मी यांनाच आपण कथंचित्तादात्म्य असे ह्यातात कथंचिद्भेदकल्पनेमध्ये आपणांस सर्वत्र धर्मच दिसून येतात. त्या सर्व धर्मांचा आधारभूत असा पदार्थ मेददृष्टीने आपल्यास पाडता येत नाही. सर्व गुणच आपल्याला दिसतील. परंतु त्या गुणांस धारण करणारे जीवादि द्रव्य आपणांस दिसणार नाही त्यावेळेस ते गौण राहिल. व कथंचित् अमेदाची कल्पना मनांत उद्भवली ह्याजे द्रव्य, धर्मी किंवा गुणी हीच दिसतील. त्यांनाच प्रधानता प्राप्त होते. जीवादिद्रव्यांचे ज्ञानादिक गुण त्यावेळेस दिसणार नाहीत. धर्म व धर्मी या उभयतांस कथंचित् मे-

द्राभेद असें नांव आहे. कथंचित्तादात्म्य हे वस्तूचें स्वरूप आहे. तादात्म्य या शब्दाचा अर्थ असा करतात—तत् या शब्दाचा अर्थ ' वस्तु ' असा होतो. व आत्मा ह्मणजे वस्तूचा स्वभाव, अर्थात् वस्तु भेदाभेदात्मक आहे असें ' तादात्म्य ' हा शब्द आह्मांस सांगत असतो या तादात्म्याच्यामार्गे कथंचिन् हा शब्द योजण्याचें कारण हें आहे कीं सर्वथा भेद किंवा सर्वथा अभेद हा परस्पर निरपेक्ष असतो त्यामुळे वस्तूची सिद्धि होत नाही. भेद हा अभेदाची अपेक्षा करतो व अभेद हा भेदाची अपेक्षा करतो. हे हमेशा सापेक्ष असतात. केव्हांही अभेद आपणास भेदविरहित—भेदाची परवा न करणारा असा आढळून येणार नाही. तसेच भेद देखील अभेदाशिवाय आढळणार नाही. यावरून सर्वथा भेद किंवा अभेद मानल्यानें वस्तुसिद्धि होत नाही हें सिद्ध होतें कथंचित्तादात्म्य किंवा कथंचिद्भेदाभेद हे वस्तूचें स्वरूप आहे, यावरून कथंचित्तादात्म्याचें स्वरूप ध्यानांत येतें. कथंचित्तादात्म्य संबंधामध्ये अभेद मुख्य असतो व भेद गौण असतो. संसर्गसंबंधामध्ये भेद मुख्य असतो व अभेद गौण असतो. हा दोहोंत फरक आहे. कथंचित्तादात्म्य ह्मणजे कथंचिद्भेदाभेद असणें. अभेदास मुख्य मानून भेदाची गौणता जेथे असते त्यास संबंध ह्मणतात. व जेथे भेद मुख्य असून अभेदास गौणता असते त्यास संसर्ग ह्मणतात.

८ जो अस्ति असा शब्द अस्तित्व धर्माळा धारण करणाऱ्या वस्तूचा वाचक आहे तोच अस्ति हा शब्द अनंत धर्माळा धारण करणाऱ्या वस्तूचा देखील वाचक आहे. एक शब्दानें संपूर्ण धर्माचें वर्णन करतां येते ह्मणून शब्दानें देखील अभेदवृत्ति कशी दाखवितां येतें हें सिद्ध झालें. पर्यायार्थिक नयास गौण करून व द्रव्यार्थिक नयाला मुख्यता देऊन वर वर्णिलेल्या आठ प्रकारांनीं अभेदवृत्तीचें वर्णन करतां येतें.

आतां याच वर वर्णिलेल्या आठ प्रकारांनीं वस्तूतील भिन्न भिन्न गुणामध्ये अभेदोपचार कसा करतां येतो याचे वर्णन खाली लिहिल्या-प्रमाणें समजावें—

द्रव्यार्थिक नयाला गौण करून आपण पर्यायार्थिक नयास प्रवान ता देतो त्यावेळेस ही अभेदवृत्ति गुणामध्ये संभवत नाही.

१ प्रथमतः कालानें अभेदवृत्ति गुणाची होत नाही हें पाहूं वस्तू-मध्ये एकेकालीं परस्पर विरुद्ध नाना गुण राहूं शकत नाहीत. कारण प्रतिक्षणीं वस्तूमध्ये फरक होत असतो. जर परस्पर विरुद्ध गुण देखील एकेकालीं वस्तूमध्ये राहूं लागले तर गुण अनेक असल्यामुळें जसा त्यांच्यांत परस्पर भेद आहे तसाच त्या गुणांस आश्रय देणा-न्यावस्तूचे देखील तेवढेच भेद-प्रकार होतील. येथें गुणाचा आश्रय असणाऱ्या वस्तूचें अनेक भेद कसे होतात असा प्रश्न उपस्थित होईल. परंतु याचें उत्तर असें आहे कीं या ठिकाणीं पर्यायनयासच प्राधान्य दिलें आहे व गुणांस पर्याय असेंही नांव आहे. कारण द्र-व्यार्थिक पर्यायार्थिक असें नयाचे दोनच भेद केले आहेत, तिसरा गुणार्थिक नय पूर्वाचार्यांनीं मानला नाही. यावरून गुणांस पर्याय असेंही हणावयास कांहीं हरकत नाही. व गुणांसच मुख्यता दि-ल्यानें त्यांचा आधार हणून द्रव्य आपणांस दिसत नाही व आधार मानल्यास गुणाएवढेच त्या आधाराचे देखील भेद होतील. यास्तव का-लाच्या आश्रयानें नानागुणामध्ये अभेदवृत्ति होऊं शकत नाही.

२ आतां आत्मरूपानें ही अभेदवृत्ति होत नाही. प्रत्येक गुणाचें स्वरूप वेगळें आहे जें स्वरूप एका गुणाचें आहे तेंच स्वरूप दुसऱ्या गुणाचें नसतें. सर्व गुणाच्या स्वरूपामध्ये फरक नसतां तर गुणामध्ये नानापणा-भिन्नपणा दिसून आला असता काय ?

३ गुणांस आधारभूत पदार्थाचें देखील भिन्नत्व, व त्याचे अने-कत्व मानलें पाहिजे. कारण नाना गुणांचा आधार तो आधार असल्या-

मुळें एकटा पदार्थ त्या सर्व गुणाला कसा आधार देऊ शकेल ? प्रत्येक गुणांची परिणति भिन्न भिन्न होत असल्यामुळे त्या आधारामध्ये त्या वस्तूमध्ये वैचित्र्य उत्पन्न झालेले असतें हें वैचित्र्य एक नसते. कारण वैचित्र्य व एक हे शब्द परस्पर विरुद्ध नाहींत काय ? यास्तव अर्थानें देखील अभेद वृत्ति संभवत नाहीं.

४ संबधानें देखील अभेदवृत्ति संभवत नाहीं कारण संबंधी अनेक असल्यामुळें संबधांचे देखील अनेक भेद होतात. जसें काठी व देवदत्त यांच्या संबधाहून लत्र व देवदत्त यांचा संबंध वेगळा आहे. आपल्या शरीराचा हाताशी जो संबंध आहे तो पायाचा शरीराशी जो संबंध आहे त्याहून भिन्न आहे यावरून जितके संबंधी असतात, तेवढे संबंधांचे भेद होतात हें सिद्ध होतें.

५ अनेक गुणांनीं वस्तूवर केलेंला उपकार एकच असत नाहीं. कारण प्रत्येक गुण वस्तूवर भिन्न भिन्न उपकार करित असतो. उपकार करणारे अनेक असल्यामुळें उपकार एक कसा अभू शकेल ?

६ गुणिदेशानेही अभेदवृत्ति सिद्ध होत नाहीं. गुणिदेशामध्ये देखील प्रत्येक गुणामुळें भेद मानला पाहिजे. गुणिदेशामध्ये तथापि अभेद मानला तर भिन्न पदार्थांतल गुणांच्या योगें देखील गुणिदेशामध्ये भेद होणार नाहीं. इतर गुणांनीं देखील गुणिदेशामध्ये अभिन्नता दिसू लागेल हा दोष उत्पन्न होईल.

७ संसर्गामध्येही अनेक संसर्गांच्या भेदानें भेद मानला पाहिजे. संसर्गामध्ये भेद न मानल्यास संसर्गामध्ये अनेकपणा येणार नाहीं.

८ शब्दानें देखील अभेद वृत्ति सिद्ध होत नाहीं. पदार्थ भिन्न भिन्न असल्यामुळें शब्द देखील भिन्न भिन्न मानले पाहिजेत. पदार्थांत जितके गुण आहेत ते सर्व एका शब्दानें सांगितले जात नाहीं. जर सर्व गुणांचा प्रतिपादक एकच शब्द मानला तर संपूर्ण पदार्थ एकाच शब्दानें वर्णिले गेल्यामुळें जगांतून इतर शब्दांचा व्यवहार बिलकुल नाहींसा होईल.

याप्रमाणै या कालादिक आठ प्रकारांनी अस्तित्वादिक गुणांची अभेदवृत्ति पर्यायार्थिक नवाध्या आश्रयाने संभवत नाही, क्षणून भिन्न अशा या गुणांमध्ये अभेदीपचार केला क्षणजे एका शब्दानेही सर्व गुणांचें वर्णन होऊं शकते. व यामुळे आपणास प्रमाण ज्ञान उत्पन्न होतें.

याप्रमाणें प्रमाणज्ञान व नय ज्ञान याचें स्वरूप थोडक्यांत वर्णन केलें आहे व या प्रमाण व नयामध्ये सप्तभंग होत असतात परंतु त्या सप्तभंगांचें वर्णन पुढें करूं.

कस्य मते एवंचिषो नय इत्याह ।

दृष्टान्ताचें समर्थन करणारा असा नय कोणाच्या मतामध्ये आहे असें विचारल्यावरून ग्रंथकार सांगतात.

विवक्षितो मुख्य इतीष्यतेऽन्यो,

गुणोविवक्षो न निरात्मकस्ते ।

तथारिमित्रानुभयादिशक्ति—

द्वैयावधेः कार्यकरं हि वस्तु ॥५३॥

विवक्षित इत्यादि । वक्तुमिष्टो विवक्षितो मुख्य इत्येवमिष्यते । अन्योऽविवक्षितो वक्तुमनभिप्रेतो गुणोऽप्रधानः अविवक्ष्यविषयतया (अत्रनत्रसमासः) युक्तः पदार्थः । ते तव मते । अनुदरा कस्येत्यादिवत् । ननु मुख्यगुणप्रकारेण किं काव्यनेकधर्मसद्भावो दृष्टो येन नयविषयेषु तथा कल्प्यते इत्याह—तथेत्यादि । तथा तेन मुख्यगुणप्रकारेण एकमपि वस्तु । अरिमित्रानुभयादिशक्ति । अरिश्च मित्रं अनुभयं च तानि आदिष्यत्याः सा शक्तिर्यस्य तत् अरिमित्रानुभयादिशक्ति । तथा होकोषि देवदत्तः कस्यचिदरिरनुपकारित्वात् । कस्यचिन्मित्रमुपकारित्वात् । अपरस्योभयमुपकारानुपकारकारित्वात् । अन्यस्य अनुभयं तं प्रत्युदासीनत्वात् इति । किं पुनर्मुख्यगुणरूपधर्मद्वयकल्पनया प्रयोजनमित्यत्राह—द्वये-

त्यादि । भावाभावरूपं द्रव्यपर्यायरूपं वा द्वयमवधिमर्यादा सर्वाधीनां, तस्मात्तदा धर्मद्वयमाश्रित्य कार्यकरं हि स्फुटं वस्तु घटादि ।

अर्थः— वक्ता ज्या धर्मांचें वर्णन करण्याची इच्छा करतो तो धर्म वक्त्याकडून मुख्य मानला जातो. व वक्त्याला इष्ट नसलेला धर्म गौण होतो. तसेंच वस्तूमध्ये अनेक धर्म असतात ह्मणूनच वक्ता एकास मुख्यता व अन्य धर्मास गौण करीत असतो. वस्तूमध्ये अनेक धर्म कसे असतात हे सिद्ध करण्यासाठी आपण एक उदाहरण घेऊं. देवदत्त हा एका मनुष्याचा शत्रु आहे. कारण, तो त्यास हमेशा त्रास देत असतो. तसेंच देवदत्त हा एका मनुष्याचा मित्र आहे. कारण, तो त्याच्यावर उपकार करीत असतो. तोच देवदत्त एका मनुष्याचा मित्र व शत्रु देखील आहे. व एका मनुष्याचा तो मित्रही नाही व शत्रुही नाही. तो त्या मनुष्याविषयी हमेशा उदासीन असतो. आतां या उदाहरणांतील देवदत्तामध्ये जसे आपणांस अनेक स्वभाव दृष्टीस पडले, तद्वत्च वस्तूमध्येही अनेक धर्म असतात. वस्तु भावाभावरूप असते, द्रव्यपर्यायरूप असते. ह्या दोन धर्मांच्या योगें वस्तु कार्ये करण्यास समर्थ होते. केवळ द्रव्य, पर्याय रहित कोणतें ही कार्य करूं शकत नाही, व केवळ पर्यायदेखील कोणतेंही कार्य करूं शकत नाहीत. कारण, केवळ द्रव्य ह्मणजे वस्तु नव्हे किंवा केवळ पर्याय ह्मणजेही वस्तु नव्हे. द्रव्य व पर्याय ही दोन अंगें वस्तुची आहेत. या दोन अंगांनीं वस्तु बनलेली आहे. व या दोन अंगांनीं युक्त असल्यामुळेच वस्तूला वस्तुपणा आला आहे. वस्तु भावाभावस्वरूपी आहे. हे श्रेयांसनाथ जिनेश आपल्या मतामध्ये निःस्वभावी वस्तूच नाही. भाव व अभाव यांचें वर्णन मार्गें केले आहे.

ननु दृष्टान्तसमर्थन इत्ययुक्तं दृष्टान्तेन प्रयोजनाभावादित्याशङ्क्याह ।
नय हा दृष्टांताचें समर्थन करणारा असतो हें ह्मणणें अयोग्य आहे
कारण, दृष्टांतानें प्रयोजनाची सिद्धि होत नाही असें ह्मणणा-
ऱ्यास आचार्य उत्तर देतात.

दृष्टान्तसिद्धावुभयोर्विवादे,

साध्यं प्रसिद्धयेन्न तु तादृगस्ति ।

यत्सर्वथैकान्तनियामदृष्टं,

त्वदीयदृष्टिर्विभवत्यशेषे ॥५४॥

दृष्टान्तसिद्धावित्यादि । दृष्टान्तो निदर्शनमुदाहरणं, तस्य सिद्धौ
निर्णीतौ साध्यं साधयितुमिष्टं, प्रसिद्धयेत् । कयोः ? उभयोः वादि-
प्रतिवादिनोः । कस्मिन् ? विवादे विप्रतिपत्तौ । तर्ह्येकान्त एव दृष्टान्तो भवि-
ष्यतीत्यत्राह नेत्यादि । नतु नैव तादृक् तथाविधं दृष्टांतभूतं । अस्ति
विवक्षते वस्तु । यदुदाहरणं भूत्वा सर्वथैकान्तनियामदृष्टं सर्वथैकान्त
एवास्तीति नियामकं दृष्टं प्रतिपन्नं । कुतो न दृष्टमित्याह त्वदीयेत्यादि ।
त्वदीया चासौ दृष्टिश्च त्वदीयदृष्टिरेकान्तात्मकं तव मतं । सा विभवति
प्रभवति । क ? अशेषे साध्ये हेतौ दृष्टान्ते च । अनेकांतात्मकत्वेनाशेषं
वस्तु व्याप्तमित्यर्थः ॥

मराठी अर्थः—नय दृष्टांताचें समर्थन करणारा असतो
असें मागें सांगितलें आहे. दृष्टांत म्हणजे साध्य व साधन धर्म
हे दोन्ही जेथें सिद्ध झालेले आहेत तो होय. हा वादी व
प्रतिवादी या उभयतांना मान्य असतो. वादी आपले साध्य
सिद्ध करण्याकरितां दृष्टांताचा प्रयोग करित असतो. जसें पर्व-
तावर अग्नि आहे हें सिद्ध करण्याकरितां प्रतिवाद्यास मान्य
असलेला दृष्टांत देऊन वादी ह्या पर्वतावर अग्नि आहे असें सिद्ध
करतो. स्वैपाकघरांत अग्नि आहे व तो तेथें धुरासहित दृष्टांत
पडतो; याचप्रमाणें पर्वतावरही अग्नि व धूर अर्थात् साध्य व

साधन हीं आहेत यांची सिद्धि करण्याकरितां तो स्वैपाकघराचें उदाहरण देतो. कारण, तेथें पूर्वीच साध्य व साधन हीं सिद्ध होऊन चुकलेलीं आहेत. अशा तऱ्हेचें दृष्टान्त उभयतांना मान्य असले ह्यणजे साध्याची सिद्धि होते. परंतु एकान्त वाद्याच्या मतामध्ये एकान्तात्मक वस्तूची सिद्धि करणारा दृष्टान्तच नाही. कारण, जितक्या वस्तु आपल्या दृष्टीस पडतात, त्या सर्व अनेकांत मताचेंच पोषण करीत असतात. अनेकांत ह्यणजे अनेक धर्म ज्यामध्ये आहेत असा पदार्थ. 'अनेके अन्ता यस्मिन्नसौ अनेकांतः' अशी अनेकांत शब्दाची निरुक्ति आहे. पदार्थ जर एकधर्मात्मकच असतां तर एकांत दृष्टांत मिळाला असतां व त्यायोगें एकांत वादाची सिद्धि झाली असती. पदार्थांमध्ये अनेक धर्म आहेत हें देवदत्ताचा दृष्टांत देऊन मार्गें सिद्ध केले आहे. यास्तव हे जिनेश, तुझें अनेकांतात्मक मत सर्व वस्तूंमध्ये व्याप्त झालें आहे. साध्य, साधन व दृष्टांत हीं अनेकांत मताची पुष्टी करतात. जसें—धूर अग्निची सिद्धि करण्यास साधन आहे परंतु सरोवरामध्ये पाणी आहे हें सिद्ध करण्यास धुरामध्ये साधनपणा नाही. यावरून धुरामध्ये साधनत्व व साधनत्वाभाव हे दोन धर्म आहेत हें सिद्ध होतें. पर्वतावर अग्नि सिद्ध करावयाचा आहे अर्थात् पर्वतीय अग्निमध्ये साध्यत्व आहे, परंतु ज्यावेळेस पर्वतावर अग्नि असला तरी आमची तेथें अग्नि आहे किंवा नाही हें सिद्ध करण्याची इच्छा नसते, त्यावेळेस तो अग्नि साध्यत्व धर्मास धारण करीत नाही. त्यावेळेस त्याच्या ठिकाणी साध्यत्वाभाष नांवाचा धर्म आहे; असें आह्मी ह्यणू शकतो. साध्याचें लक्षण माणिक्यनंदि आचार्यांनी 'इष्टमबाधितमसिद्धं साध्यम्' असें केले आहे. सूत्रांत त्यांनी 'इष्ट' शब्द ठेवला आहे, त्याचा अर्थ वादीला जें इष्ट असतें तें तो साध्य

करीत असतो. ज्यावेळेस बादी उदासीन असेल त्यावेळेस तो अग्नि साध्य समजला जात नाही.

तसेच दृष्टांत हा ज्या साध्यसिद्धिसाठीं बेतात त्याच साध्याला त्या दृष्टांतापासून पुष्टि मिळते व तोच दृष्टांत तेथे योग्य दिसतो. परंतु अन्यत्र देखील त्याच दृष्टांताची आपण योजना केल्यास दृष्टांतास विषमता येते व तो दृष्टांत त्या साध्यास पुष्टि आणू शकत नाही. यावरून दृष्टान्तामध्ये देखील दृष्टांत व दृष्टांताभाव हे दोन धर्म आहेत हे सिद्ध होतें. यावरून जगांतील सर्व पदार्थ अनेक धर्मांला धारण करतात हे सिद्ध होतें.

नन्वेकान्तप्रतिषेधे सिद्धे अनेकान्तात्मकत्वेनाशेषस्य वस्तुनो व्याप्तिः

सिद्धयेत्तत्प्रतिषेधश्च कैरित्याह ।

एकान्ताचा निषेध झाला असतां अनेकान्ताची सिद्धि होते. व त्यानें सर्व वस्तु व्याप्त झाल्या आहेत हे सिद्ध होईल. परन्तु एकान्ताचा निषेध कोणत्या साधनांनीं होईल हे विचारल्या वरून ग्रंथकार सांगतात.

एकांतदृष्टिप्रतिषेधसिद्धि—

न्यायेषुभिर्मोहरिपुं निरस्य ।

असि स्म कैवल्यविभूतिसम्राट्,

ततस्त्वमर्हन्नसि मे स्तवार्हः ॥५५॥

एकान्तदृष्टीत्यादि । सर्व सदेवासदेव नित्यमेवेत्याद्यभिनिवेश एकान्तदृष्टिः तस्याः प्रतिषेधस्तस्य सिद्धिः । कैः ? न्यायेषुभिः न्यायाः प्रमाणानि त एव इषबो बाणाः तैः प्रवचनैर्नादिप्रमाणबाणैः एकान्ताभिनिवेशनिवारणसिद्धिरित्यर्थः । अनेन परार्थसम्पत्तिः सूचिता तत्संपत्तिश्च स्वार्थसम्पत्तौ स्रष्टां स्यादिति तत्सूचनार्थं मोहेत्याद्याह । मोहोऽज्ञानं स एव रिपुः शत्रुस्तं । अथवा मोहो मोहनीयं कर्म रिपुर्ज्ञानावरणादिकर्मत्रयं

ओहेन समन्वितो रिपुः मोहरिपुस्तं, निरस्य निराकृत्या इत्ययं स्वार्थसम्पत्ति-
रूपायः । असि स्म कैवल्यविभूतिसम्राडिति स्वार्थसम्पत्तिः । असि-
स्म भूतवान् । केवलं असहायं क्षायिक ज्ञानं केवलेमेव कैवल्यं तस्मि-
न्सति विभूतिः समवसरणादिदक्ष्मीस्तस्याः सम्राट् चक्रवर्ती । यत एवं
ततः कारणात् । त्वमर्हन् असि भवसि मे मम स्तवार्हः स्तुतियोग्यः॥

मराठी अर्थः—सर्व वस्तु सद्रूपच आहेत, सर्व वस्तु अ-
सद्रूपच आहेत किंवा सर्व वस्तु नित्यच आहेत; अशा एकांत
वाचिं खंडन, अनेकान्तसमर्थक आगम, प्रत्यक्ष व अनुमान
इत्यादि प्रमाणरूपी बाणांनीं होतें. आगमामध्ये ' सर्वमनेका-
न्तात्मकं वस्तु एकांतस्वरूपानुपलब्धे; 'वस्तुमध्ये अनेक धर्म
आहेत. कारण, ती एका धर्माला धारण करते असें आढळून
येत नाहीं ह्मणून हें अनुमान अनेकान्तात्मक वस्तूची सिद्धि
करतें. तसेंच एकान्त वादाचा निषेध करणारे हें अनुमान आहे.
' नास्ति सर्वथैकांतः सर्वदानेकांतोपलब्धे; सर्वथा एकांत वाद
नाहीं; हमेशा अनेकांत वादच सर्वत्र दिसून येतो ' येथे अपा
प्रश्न उत्पन्न होतो कीं एकांतवादाची उपलब्धि होतें किंवा
नाहीं ? जर तो आढळून येत असेल तर त्याचें खंडन होणें
शक्यच नाहीं ? आणि एकांतवाद जर जगांत नसेल तर अ-
नेकांतांशीं तो विरोध तरी कसा करील ? कारण, एकांतवादाचें
अस्तित्व असेल तरच तो विरोध करूं शकला असता ? या-
स्तव एकांतवादाचा निषेध आपण करूं शकत नाहीं. असें ह्म-
णणें देखील योग्य नाहीं.

जरी वस्तु अनेकधर्मात्मक आहे तथापि ती एकधर्मात्मकच
आहे असा तिच्यावर मिथ्यादृष्टी आरोप करतात. ह्मणून त्या
एकांत वादाचा आह्मी निषेध करू शकतो. जर असा निषेध
आह्मी करणार नाहीं तर एकान्तात्मकच वस्तूचें स्वरूप आहे

असें सिद्ध होईल व अनेकांत वादाची जो वस्तूचा प्राण आहे त्याची सिद्धि झाली नसती. यास्तव वस्तूवर हा जो एकांतात्मकतेचा मिथ्या आरोप नैयायिक वगैरे वाद्यांनीं केला होता तो दूर करून अनेकांत वादाची सिद्धि करणे सर्वथैव योग्य आहे.

हे जिनेश आपण एकांतवादाचें खंडन करून अनेकांताची सिद्धि केली. व ज्ञानावरणादि चार धातिकर्मांचा नाश करून असहाय केवलज्ञानाची प्राप्ति करून घेतली. आपणांस कैवल्याचा लाभ झाल्यामुळे समवसरणादि लक्ष्मीची प्राप्ति झाली व आपणांस धर्मचक्रवर्तित्व प्राप्त झालें. यामुळे हे जिनेश, मजकडून आपण स्तुतीस पात्र आहांत.

वाप्रमाणे श्रेयान् जिनाचें स्तोत्र संपलें,

या श्रेयांस भगवंताचें शरीरवर्ण सुवर्णासारखे होते यथा

द्वौ कुंदेन्दुतुषारहारधवलौ द्वाविन्द्रनीलप्रभौ,

द्वौ बंधूकसमप्रभौ जिनवृषौ द्वौ च प्रियगुप्रभौ ।

शेषाः षोडश जन्ममृत्युरहिताः संतप्तहेमप्रभा-

स्ते सज्ज्ञानदिवाकराः सुरनुताः सिद्धिं प्रयच्छंतु नः ॥

अर्थात् दोन तीर्थंकर पांढरे, दोन श्यामवर्ण, दोन तांबडे, दोन हिं-
रवे व बाकी १६ सुवर्णासारखे झाले.

श्री वासुपूज्यस्तुतिः ।

शिवासु पूज्योऽभ्युदयक्रियासु

त्वं वासुपूज्यस्त्रिदशेन्द्रपूज्यः ।

मयापि पूज्योऽल्पधिया मुनीन्द्र,

दीपार्चिषा किं तपनो न पूज्यः ॥५६॥

शिवासु पूज्य इत्यादि । शिवासु शोभनासु अभ्युदयक्रियासु स्वर्गावतरणादिकल्याणेषु । पूज्यः । त्वं भगवान् । किंनमित्याह वासुपूज्य इति वासुपूज्यस्यापत्यं वासुपूज्यो नामेदं द्वादशतमतीर्थकरदेवस्य । पुनरपि कथम्भूतस्त्वं ? त्रिदशेन्द्रपूज्यः, उपलक्षणमेतत्तेन नराधिपादिपूज्य इति लभ्यते । य इत्यम्भूतस्त्वं भगवान् स मयापि समन्तभद्रस्वामिनापि पूज्यः स्तुत्यः । कथम्भूतेन ? अल्पधिया मन्दधिया । हे मुनीन्द्र गणधरदेवादिमुनिस्वामिन् । यदि त्वमल्पधीः, किमर्थं भगवन्तं पूजयसीत्याह—दीपेत्यादि । दीपस्य आर्चिः शिखा दीपार्चिः तेन स्वल्पतेजसा । किं वितर्के । किं न तपन आदित्यस्तेजोनिधिः पूज्योऽपि तु पूज्य एव ।

मराठी अर्थः—हे वासुपूज्य जिनैश, आपण कल्याणकारक आपल्या गर्भावतरणादि पंच कल्याणिकामध्ये बंध झाला आहात. तसेच हे जिनैश, आपली देवेंद्र पूजा करतात. व चक्रवर्ति, आणि इतर मनुष्ये आपली पूजा करतात. हे जिनैश, मंदबुद्धि अशा मजकडून देखील [समन्तभद्रस्वामीकडून] आपण पूजनीय आहात.

हे जिनैश ! ' हा अगदी मंदबुद्धीचा आहे, माझी हा पूजा कशी करणार अशी ' कोणांस शंका आली असल्यास ती व्यर्थ आहे. कारण, तुच्छ अशा दिव्याच्या जोतीने प्रकाशाचा साठा असा सूर्य पूजिला जात नाही काय ?

तात्पर्यः—इंद्र आपल्या बुद्धिवैभवाला अनुसरून आपली पूजा करतात. ज्यांचे ज्ञान विशाल आहे त्यांनीच आपली पूजा करावी असे नाही. मी देखील माझ्या अल्पबुद्धीस अनुसरून आपली पूजा करणार. यांत ग्रंथकाराने आपला विनय-न्यक्त केला. व पूजा करण्यास मी पात्र आहे असे दर्शविले आहे.

भवदीयया पूजया भगवतः किं प्रयोजनमित्याह ।

तुझी केलेल्या पूजेपासून भगवन्तास काय कायदा होणार
अशा शंकेचे उत्तर आचार्य देतात.

न पूजयार्थस्त्वयि वीतरागे,
न निन्दया नाथ विवान्तवैरे ।

तथापि ते पुण्यगुणस्मृतिर्नः,

पुनातु चित्तं दुरिताञ्जनेभ्यः ॥५७॥

नेत्यादि । नाथो न प्रयोजनं । कया ? पूजया स्तुतिगंधमालाद्यर्चनलक्षणाया । क ? त्वयि । कथम्भूते ? वीतरागे । वीतरागत्वात्पूजया तत्र न किञ्चित्प्रयोजनमित्यर्थः । निन्दा तत्र कर्तव्येत्यत्राह न निन्दयेत्यादि । निन्दया असद्गतदोषोद्भवक्रोधादिलक्षणाया । त्वयि, नाथ स्वामिन्, न । अर्थ इति सम्बन्धः । कथम्भूते त्वयि ? विवान्तवैरे । विवान्तं विनिर्गतं वैरं यस्मात्सौ, विवान्तवैरः परित्यक्तक्रोप इत्यर्थः, तस्मिन् । यदि भगवतः पूजया न किञ्चित्प्रयोजनं तर्हि किमर्थं भवांस्तत्र पूजां करोतीत्याह तथापीति । यद्यपि भगवतः पूजया न किञ्चित्प्रयोजनं तथापि । ते तव पुण्यगुणस्मृतिः पुण्याः प्रशस्ताः पवित्रा वा ये गुणा अनन्त-ज्ञानादयस्तेषां स्मृतिः निर्मलमनसा स्वरूपानुचिन्तनं स्तवनं च नोऽस्माकं चित्तं चिद्रूपमात्मस्वरूपं पुनातु निर्मलीकरोतु । केभ्यः ? दुरिता-

अनेभ्यः । दुरितान्येव पापान्येवाञ्जनानि जीवस्य दुःखकालुष्यहेतु-
त्वात्तेभ्यः ।

मराठी अर्थः— हे जिनेश, आपण रागद्वेषांचा पूर्ण नाश केला आहे, यास्तव आपली आत्मी स्तुति केली किंवा अष्ट-द्रव्यांनी आपली पूजा केली तरी देखील त्या स्तुतीपासून अथवा त्या पूजेपासून आपलें कोणतें कार्य सिद्ध होणार आहे ? व आपण क्रोधाचा बिलकुल त्याग केला, आपलें कोणाशीं वैर नाही; यामुळे आपली निंदा केल्यानें देखील आपलें कोणतें नुकसान होणार आहे ? तथापि आत्मी आपल्या पवित्र अंतत ज्ञानादि गुणांची स्तुति करतो व आपल्या गुणांचें निर्मल अंतःकरणानें चिंतन करतो याचें कारण हें कीं, आमचा आत्मा दुःख देणाऱ्या रागद्वेषादि विकारापासून दूर राहो व त्यास पवित्रता येवो.

तात्पर्यः—श्री जिनेश वीतराग व पूर्ण समता धारण करणारे असल्यामुळे कोणी त्यांची स्तुति केली किंवा कोणी त्यांची निंदा केली तरी त्यांचा आनंद किंवा क्रोध उत्पन्न होत नाही. रागद्वेषयुक्त मनुष्याची आपण स्तुति केली किंवा त्यांची आपण निंदा केली तर ते खुष होतात किंवा रागावतात, अर्हताची पूजा केल्यानें—स्तुति केल्यानें देखील ते प्रसन्न होत नाहीत व आत्मांस इष्ट फल देत नाहीत तर आम्ही त्यांची पूजा तरी कशाला करावी ? असें ह्मणूं नये त्यांची पूजा केल्यानें—स्तुति केल्यानें आमचे रागादि कर्मजन्य विकार दूर होतात; व आमचा अत्मा पवित्र होत जातो यास्तव श्री जिनाची पूजा केल्यानें इष्टफलप्राप्ति होते, हें सिद्ध होतें. तसेच त्यांची निंदा केल्यानें दुःखही अवश्य भोगावें लागतें ह्मणून निंदा करणें अगदीं अयोग्य आहे हें सिद्ध होतें.

ननु दधिदुग्धगन्धमाल्यादिना भगवतः पूजाभिधाने पापमप्युपाज्यते
लेशतः सावद्यसद्भावात् इत्याशंक्याह ।

श्री जिनाची दही, दूध, गंध, फुले इत्यादि द्रव्यांनी पूजा केली
असनां पातक उत्पन्न होतें कारण तें पूजेचें कार्य कर-
तांना थोडेसें पातक लागतें. या शंकेचें
आचार्य उत्तर देतात.

पूज्यं जिनं त्वार्चयतो जनस्य,

सावद्यलेशो बहुपुण्यराशौ ।

दोषाय नालं कणिका विषस्य,

न दूषिका शीतशिवाम्बुराशौ ॥५८॥

पूज्यमित्यादि । पूज्यमारध्वं । जिनं अर्हन्तं त्वा त्वां वासुपूज्यं
अर्चयतः पूजयतः जनस्य भव्यप्राणिगणस्य । सावद्यलेशः अवद्यं
पाप, सह अवद्येन वर्तते इति सावद्यं कर्म, तस्य लेशो लवः पूजां कुर्वतो
यः संपन्नः स दोषाय पुण्योपाजने पवृत्तस्य दोषः पापोपाजने तस्मै,
न अलं न समर्थो भवति । कस्मिन्? बहुपुण्यराशौ प्रच्युत्पुण्यपुंजे
तेनोपहतशक्तिव्यक्तस्य । केवेत्याह—कणिकेत्यादि । कणिका मात्रा लवो
विषस्य । न दूषिका न भारणात्मकविषधर्मसंपादिका । कः?
शीतशिवाम्बुराशौ शीतं च शिवं स्पर्शनेन्द्रियप्रव्हादकरं तच्च तद-
बु च जलं तस्य राशिः संवातो यत्रासौ शीतशिवाम्बुराशिः समुद्रः
तस्मिन् ।

मराठी अर्थः—हे जिनेश पूज्य अशा आपली पूजा कर-
णाऱ्या भव्यजीवांना फार मोठे पुण्य लागते. यद्यपि पूजा
सामग्री, स्वच्छ करणे, धुणे, इत्यादिकांपासून पाप उत्पन्न होतें
तथापि तें इतकें कमी असतें कीं, श्री जिनेश्वराची पूजा केल्या-
पासून झालेल्या पुण्याने त्याची सर्वशक्ति नष्ट होते, तें आपल्या

फलाचा अनुभव आत्म्यास देण्यास समर्थ होत नाही हेंच दृष्टांतद्वारे आचार्य सिद्ध करतात. स्पर्शनेन्द्रियास वृत्त करणाऱ्या थंड पाण्याने भरलेल्या समुद्रांत पडलेला विषाचा एक कण सर्व समुद्रास दूषित करित नाही; विषाच्या एका कणांत जी मारण शक्ति ती अफाट समुद्रांतील पाण्याने जशी नाहीशी होते, तद्वत् जिनपूजेपाखन प्राप्त झालेल्या पुण्यपूजेपाखन उत्पन्न झालेलें सूक्ष्म पातक बिलकुल टिकू शकत नाही.

ननु मुनीनां पुष्पादिपरिग्रहासम्भवात् कथं भगवति पूजा स्यादि-
स्याशङ्क्याह ।

मुनीन्द्राजवळ फुलें, दूध, दही, गंध वगैरे परिग्रह नसल्या-
मुळे ते जिनेश्वराची पूजा कशी करणार या शंकेचे
उत्तर आचार्य देतात.

यद्वस्तु बाह्यं गुणदोषसूते-

निमित्तमभ्यन्तरमूलहेतोः ।

अध्यात्मवृत्तस्य तदंगभूत-

मभ्यन्तरं केवलमप्यलं ते ॥ ५९ ॥

यदित्यादि । यद्वस्तु पुष्पादिकं । बहिर्भवं बाह्यं । कथम्भूतं ?
निमित्तं कारणं । कस्याः ? गुणदोषसूतेः । गुणः पुण्यं दोषः पापं तयोः
सूतिः प्रसूतिः उत्पत्तिः, तस्याः । तत्किमित्याह-तदंगभूतं तद्वस्तु बाह्यं
पुष्पादिकं अंगभूतं सहकारिकारणभूतं । कस्य ? अभ्यन्तरमूल-
हेतोः । अभ्यन्तरश्चासौ मूलहेतुश्च प्रधानहेतुः पुण्यपापोत्पत्तौ उपा-
दानहेतुरित्यर्थः । कथम्भूतस्य ? अस्य अध्यात्मवृत्तस्य आत्मनि अधि-
वृत्तं वर्तनं शुभाशुभपरिणामलक्षणं यस्य । अनेन भक्तिलक्षणशुभ-
परिणामहीनस्य पूजादिकं न पुण्यकारणं इत्युक्तं भवति । ततः अभ्यन्तरं

केवलमप्यलं ते अभ्यंतरं शुभाशुभजीवपरिणामलक्षणं कारणं केवलं बाह्यवस्तुनिरपेक्षं ।

मराठी अर्थः—पुष्प, गंध इत्यादिक बाह्य पदार्थ पूजेची सामग्री हे पुण्य किंवा पाप उत्पन्न होण्यास निमित्तकारण आहेत व हे पदार्थ आत्म्यामध्ये उत्पन्न होणाऱ्या शुभ किंवा अशुभ परिणामास सहकारी कारण आहेत. आत्मा हा शुभाशुभ परिणाम उत्पन्न होण्याला मुख्य कारण—उपादानकारण आहे त्यास अंतरंगकारण म्हणतात. व पुष्पादिक पदार्थ बहिरंगकारण—सहकारिकारण आहेत. यान्त्रिक निमित्तकारण असें ही म्हणतात. ज्याच्या अंतःकरणामध्ये भक्ति नाही अशा तऱ्हेच्या शुभ परिणामहीन मनुष्यास पूजादिक बाह्य कारणे पुण्योत्पत्तीला कारण होऊ शकत नाहीत. परंतु ज्याच्या अंतःकरणामध्ये स्वभावतःच भक्ति उत्पन्न होतें, त्याला बाह्य गंध, पुष्पे इत्यादि पूजा साहित्याची अपेक्षा लागत नाही. परंतु सर्व मनुष्यांच्या अंतःकरणामध्ये भक्तिरसाचा प्रवाह आपोआपच वाहू लागत नाही, यास्तव त्यांना बाह्य पूजा द्रव्यांची आवश्यकता असते. श्री जिनेश्वराच्या गुणांच्या ठिकाणी ज्यांचा तत्काल लय लागतो, अशा मुनींना या बाह्य वस्तूंची आवश्यकता भासत नाही. यावरून सर्वथा बाह्य पदार्थांची आवश्यकता नकोच असें म्हणणें योग्य ठरत नाही.

भावार्थः—बाह्य इंद्रियांचे विषय असतात ते पूजनाच्या वेळेसही जर जवळ असले तरच गृहस्थाचे मन पूजा अथवा भक्तिमध्ये लागू शकतें. इतरथा मन स्थिर राहत नाही. पूजेचे निरालंब स्वरूपापासून ते लांब कोणते तरी भोग्यविषयाकडे पळत असतें.

एतच्च सर्वं जैनमत एव घटते नान्यत्रेति दर्शयन्नाह ।

या उपरोक्त कथनाची सिद्धि जैनमतामध्येच होते इतर मतामध्ये
हें सिद्ध होत नाही हें आचार्य दाखवितात.

बाह्येतरोपाधिसमग्रतेयं,

कार्येषु ते द्रव्यगतः स्वभावः ।

नैवान्यथा मोक्षविधिश्च पुंसां,

तेनाभिव्यंघस्त्वमृषिर्बुधानाम् ॥६०॥

बाह्येयादि । बाह्यश्च इतरश्चाभ्यन्तरः । तौ च तौ उपाधी च हेतू
उपादानसहकारिकारणे तयोः समग्रता संवृणता । इयं प्रतीयमाना ।
क ? कार्येषु घटादिषु । ते तत्र मने । कथम्भूता सा ? द्रव्यगतः
स्वभावः जीवादिपदार्थगतमर्थक्रियाकारि स्वरूपं । अन्यथा एतस्मा-
त्त्वमग्रतातस्वभावताप्रकारात् अन्येन तदस्वभावताप्रकारेण । नैव
मोक्षविधिश्च । चन्द्रोऽपिशब्दार्थः । न केवलं घटादिविधानं नैवान्येन
प्रकारेण घटते किंतु मोक्षविधिरपि । पुंसां मुख्यर्थिनां । यत एवं तेन
कारणेन अभिव्यंघस्त्वं । बुधानां गणधरदेवादीनां विपश्चितां । कथ-
म्भूतः ? ऋषिः परमर्दिसम्पन्नः ॥

मगठी अर्थः-बाह्य कारणे व अभ्यंतर कारणे यांची पूर्णता
झाली ह्मणजे कार्य उत्पन्न होतें. जसे मातीपासून आपणास
घागर तयार करावयाची आहे तेव्हा माती ही उपादान कारण
आहे कारण घागरीचे स्वरूप प्राप्त करून घेण्याची तिच्यांत
योग्यता आहे; व बहिरंग कारणे कुंभार, चाक, काठी वगैरे
आहेत. यांची पूर्णता झाली ह्मणजे अर्थात् हीं सर्व असलीं
ह्मणजे घागर हें कार्य मातीपासून होण्यास उशीर लागत नाही.
हे जिनेश ! हीं दोन्ही कारणे द्रव्याचाच स्वभाव आहेत असें
आपण सांगितले आहे. या दोन कारणांच्या पूर्णतेनेच कार्य
होतें, जसे आठव्यांत ठेवलेल्या उडीदामध्ये शिजण्याची शक्ति

आहे; परंतु अग्नि, पाणी या बहिरंग कारणाच्या अभावीं शि-
जण्याची शक्ति व्यक्त कशा होणार ? अथवा एका विशिष्ट जा-
तीच्या मुगामध्ये शिजण्याची शक्ति नसते, त्या मुगांत शिज-
ण्याची बाह्य सामग्री मिळाली तरी देखील मूळचा त्यांचा
स्वभाव नसल्यामुळे ते शिजणें अशक्य आहे. यावरून पूर्ण
सामग्री मिळाली ह्मणजे कार्य उत्पन्न होतें. आत्म्याला मोक्षाची
प्राप्ति करून घेण्यामध्ये देखील उपादान व निमित्तकारणांची
अपेक्षा पडतेच. अभ्यंतर कारण मोक्षप्राप्ति करून घेण्याची
योग्यता व बाह्य कारण दीक्षा घेणें, तपश्चरण, ध्यान, रत्नत्रय
पूर्णता वगैरे हीं दोन कारणें मिळालीं ह्मणजे मोक्षाची प्राप्ति
होतें. हीं बाह्य कारणें न मिळाल्यास मोक्ष प्राप्ति होणें शक्य
नाहीं. किंवा अभ्यंतर कारण मोक्ष प्राप्तिची योग्यता हें नस-
ल्यास मोक्ष प्राप्त होत नाही. अन्यथा अभव्यांत देखील मोक्ष-
प्राप्त करून घेणें अशक्य झालें नसतें. तसेंच तीर्थंकर तद्भव
मोक्षगामी असतात, परंतु त्यांना देखील मोक्ष हस्तगत करून
घेण्यास दीक्षा, तपश्चरणादिक साधनें मिळवावीं लागतात.
यावरून उभय कारणांच्या सामग्रीची प्राप्ति झाल्यानें कार्य होतें.
हें सिद्ध झालें. या उभय कारणांनींच लौकिक घटादि कार्यें
व पारमार्थिक मोक्ष वगैरे कार्यें होतात. असा हे जिनेश !
आपण भव्यजीवांना उपदेश केला; यास्तव परमेश्वर्य सम्पन्न
असें आपण गणधरादि मुनीद्राकडून सतत पूजनीय वंद्य आहांत.

याप्रमाणें वसुपूज्य जिनाचें स्तोत्र संपलें.

श्री विमलनाथ स्तुतिः ॥

य एव नित्यक्षणिकादयो नया,

मिथोनपेक्षाः स्वपरप्रणाशिनः ।

त एव तत्त्वं विमलस्य ते मुनेः,

परस्परेक्षाः स्वपरोपकारिणः ॥६१॥

य एवेत्यादि । य एव नया नित्यक्षणिकादयः । नित्यश्च क्षणिकश्च तावादी येषां ते तथोक्ताः । आदिशब्देन सत्ताद्येकांतपरिग्रहः । कथंभूताश्च ते ? स्वपरप्रणाशिनः स्वश्च तथाध्यवसायपरिणत आत्मा परश्च तथाध्यवसाये प्रथत्यमानस्तयोः प्रणाशयितुं संसारदुःखार्णवे पातयितुं शीघ्रं येषां ते स्वपरप्रणाशिनः दुर्णया इत्यर्थः । कथंभूताः सन्तस्ते तथाविधा इत्याह—मिथोऽनपेक्षाः । य एवंविधाः परमतापेक्षया नयाः त एव तत्त्वं परमार्थस्वरूपं भवन्ति । सम्यग्गया भवन्तीत्यर्थः । कस्य ? विमलस्य विगतो मलो ज्ञानावरणादिकर्मलक्षगो यस्य स विमलस्य-योदशतीर्थकरः तस्य । ते तव मुनेः प्रत्यक्षवेदिनः । कथंभूताः सन्तस्ते तत्त्वं भवति ? परस्परेक्षाः परस्परमन्योऽन्यं ईक्षा अपेक्षा येषां । कुतस्ते तथाविधाः सन्तस्तत्त्वं भवन्ति ? स्वपरोपकारिणो यतः ॥

मराठी अर्थः—वस्तु सर्वथा नित्यच आहे, किंवा ती सत्तारूपच आहे असें वर्णन करणाऱ्या नयांना दुर्नय झणतात. कारण ते वस्तूंच्या इतर धर्मांचा निषेध करतात. व ते नय बिलकुल स्वतंत्र असल्यापुढे आपल्या विरुद्ध असलेल्या इतर नयांची अपेक्षा=गरज ठेवीत नाहीत. आणि या एकान्त धर्मांचे स्वरूप दाखऊन देणाऱ्या या नयांचा आश्रय घेणारे लोक—व त्या नयांचे स्वरूप दाखऊन वस्तु एकान्त धर्मात्मकच आहे अशी ज्यांची श्रद्धा केली गेली आहे असे लोक या उभयतांचा हे कुनय नाश करीत असतात. किंवा पदार्थ

नित्यच आहे असे वर्णन करणारा नित्यनय अनित्यनयाचा द्वेष करतो व अनित्यनय पदार्थ अनित्यच आहे असे वर्णन करतो. व तो नित्यनयाचा द्वेष करतो. यामुळे परस्परांच्या अपेक्षेने जी परस्परांची सिद्धि होत असे ती या द्वेषामुळे होत नाही; यास्तव हे नय स्वतः आपला नाश करतात. व दुसऱ्या नयांचा नाश करतात. परंतु ज्ञानावरणादि कर्ममलांचा नाश करणाऱ्या हे विमल जिना ! सर्वज्ञ अशा आपल्याकडून वर्णिलेले नय परस्पर नयावर उपकार करणारे व एकमेकांची अपेक्षा—गरज ठेऊन पदार्थातील अनेक धर्मांची स्वभावांची सिद्धि करणारे आहेत. यास्तव विमल जिनांनी सांगितलेल्या नयांस ' तत्व ' ह्मणतात व इतर कुनयांना अतत्व ह्मणतात,

ननु यदि नित्योऽनित्यमपेक्षते सोऽपि नित्यं तर्हि सर्वस्य सर्वापेक्षा-
प्रसंगात्, प्रतिनिश्चयव्यवस्थाविलोपः स्यादित्याशङ्क्याह ।

जर नित्यनय अनित्यनयाची अपेक्षा करतो व अनित्यनयही नित्यनयाची गरज ठेवतो असे ह्मणाल तर सर्व नय सर्वांची अपेक्षा ठेवतील. व यामुळे अमुक नयाचा विषय—जाणण्यायोग्य पदार्थ अमुकच आहे असे न समजल्यामुळे पदार्थाची व्यवस्था कशी होणार ! या प्रश्नाचे उत्तर आचार्य देतात.

यथैकशः कारकमर्थसिद्धये,

समीक्ष्य शेषं स्वसहायकारकम् ।

तथैव सामान्यविशेषमातृका,

नयास्तवेष्टा गुणमुख्यकल्पतः ॥६२॥

यथैत्यादि । यथा यद्वत् । एकमेकमेकशः । कारकं उपादान-
कारणं सहकारिकारणं वा । अर्थसिद्धयै कर्मनिष्पत्तये प्रभवति । किं

ह्रवा ? समीक्ष्य । किं तदित्याह शेषमित्यादि । शेषमन्यत्स्वसहाय-
कारकं स्वसहायच तत्कारकं च तत् । अयमर्थः—उपादानकारणं सह-
कारिकारणमपेक्षते तच्चोपादानकारणं, न च सर्वेण सर्वमपेक्ष्यते ।
किन्तु यद्येन अपेक्ष्यमाणं दृश्यते तत्तेनापेक्ष्यते । एवं दृष्टन्तं व्याख्याय
दार्ष्टान्तिके योजयन्नाह तथैवेत्यादि । तेनैव सापेक्षत्वप्रकारेण नयाः
प्रतिपत्तुरभिप्रायाः । तव विमलस्येष्टाः अभिप्रेताः । कथम्भूताः ?
सामान्यविशेषमातृकाः सामान्यं च विशेषश्च तौ मातरौ जनकौ येषां
तयोर्वा मातृका मातर एव मातृकाः परिच्छेदकाः । कथं ते तवेष्टाः ?
गुणमुख्यकल्पतः सामान्यस्य मुख्यकल्पे विशेषस्य गुणकल्पना, तस्य
वा मुख्यकल्पे सामान्यस्य गुणकल्पना प्रयोजनवशात् ।

मराठी अर्थः—कोगतेंही कार्य उत्पन्न होण्यास दोन का-
रणांची जरूर असते. उपादान कारण व सहकारी कारण या
दोहोपासून कार्य उत्पन्न होत असते. उपादान कारण सह-
कारी कारणाची अपेक्षा ठेवीत असते. व सहकारी कारण उ-
पादानाची अपेक्षा ठेवते. कार्य उत्पन्न होण्यास जेवढ्या सह-
कारी कारणांची जरूरत असते त्यांचीच उपादान कारण अ-
पेक्षा करीत असते. व सहकारी कारणही जें उपादानकारण
कार्य करावयास समर्थ असेल त्याचीच अपेक्षा ठेवते. याब-
रून कार्य उत्पन्न होण्यास नियमित कारणाशिवाय बाकीच्या
कारणांची जरूरी नसते. कार्य उत्पन्न होण्यामध्ये जसे निय-
मित कारणेच उपयोगी पडतात, तद्वत् पदार्थातील सामान्य
व विशेष धर्म ज्यांचे उत्पादक आहेत, असे नय परस्परनयांची
अपेक्षा ठेवीत असतात. द्रव्यार्थिक नय हा सामान्य धर्माचा
ग्राहक आहे, परंतु तो पर्यायार्थिक नयाची अपेक्षा ठेवीत अ-
सतो. याचप्रमाणें पर्यायार्थिक नय देखील विशेषधर्माचा ग्रा-
हक आहे. परंतु तो सामान्य धर्माचे निराकरण न करता

आपल्या विषयामध्ये प्रवृत्त होतो. यास्तव हे नय आपआपल्या विषयाचे मुख्य रीतीने प्रतिपादन करून इतर विषयास गौण करतात. ज्यावेळेस जो नय ज्या धर्माचे वर्णन करतो त्यावेळेस वस्तूमध्ये तो धर्म मुख्य समजला जातो व इतर धर्म गौण समजले जातात. यास्तव हे विमलनाथ ! आपल्यामतामध्ये नयांना गौणता व मुख्यता मानली गेली आहे. तसेच हे जिनेश ! सामान्य धर्माला मुख्यता दिली ह्मणजे विशेषधर्म हा गौण समजला जातो व सामान्यधर्माचे वर्णन करणाऱ्या नयाला त्या समयी मुख्यता प्राप्त होते. विशेष धर्माला मुख्यता दिल्याने सामान्य धर्माला गौणता प्राप्त होते व विशेष धर्माचे वर्णन करणाऱ्या नयांस प्रमुखत्व मिळते.

ननु सामान्यविशेषयोः कुतश्चिदपि प्रमाणादप्रसिद्धेः

कथं ते तन्मातृकाः इत्याशंक्याह ।

सामान्य व विशेष या धर्माची कोणत्याही प्रमाण ज्ञानाने अद्यापि सिद्धि न झाल्यामुळे नय या धर्माचे स्वरूप कसे जाणतात या शंकेचे उत्तर आचार्य या श्लोकांत सांगतात.

परस्परेक्षान्वयभेदलिङ्गतः,

प्रसिद्धसामान्यविशेषयोस्तव ।

समग्रतास्ति स्वपरावभासकं,

यथा प्रमाणं भुवि बुद्धिलक्षणम् ॥६३॥

परस्परेत्यादि । परस्परमन्योन्यमीक्षा अपेक्षा ययोस्तौ च तौ अन्वयभेदौ च सामान्यविशेषौ तयोर्लिङ्गं ज्ञानं । लिङ्गते ज्ञायते सामान्यविशेषौ येनेति न्युत्पत्तेः । तस्मात्ततः । किमियाह-प्रसिद्धेत्यादि । प्रसिद्धौ तौ च सामान्यविशेषौ च । अन्वयलिङ्गतो ह्यभेदज्ञानापरपर्यायात् सामान्यं च-

सिद्धं । मेदलिङ्गतो मेदज्ञानापरपर्यायाद्विशेषः प्रसिद्धः । एवं प्रसिद्धयोः समग्रता सम्पूर्णता एकत्र वस्तुनि कथञ्चित्तादात्म्येन वर्तमानता अस्ति तत्र त्रिमल्लतीर्थकरदेवस्य मते । नन्वेकस्य वस्तुनः सामान्यविशेषरूपताविरोधान्न युक्तेत्याशंका । तद्विरोधपरिहारार्थं यथेत्याद्याह । यथा येन प्रतिभासप्रकारेण । बुद्धिलक्षणं बुद्धिस्वरूपं प्रमाणं एकं स्वपरावभासकं स्वपरप्रकाशधर्मद्वयोपेतं । भुवि पृथिव्यां । न विरुद्धं तथा वस्त्वप्येकं सामान्यविशेषरूपधर्मद्वयात्मकं न विरुद्धं इति । तथा च एकत्र वस्तुनि विशेषणविशेष्यभावेन प्रवर्तमानौ सामान्यविशेषौ सिद्धौ तन्मातृकाश्च द्रव्यार्थिकादयो नयाः सिद्धाः ॥

मराठी अर्थः—वस्तूमध्ये सामान्य व विशेष असे दोन धर्म आहेत हे तशा तऱ्हेच्या अनुभवाने सिद्ध होते. हे पदार्थ समान आहेत असा जो अनुभव येतो त्या अनुभवाने पदार्थांमध्ये सामान्य नांवाचा धर्म आहे हे सिद्ध होते, व या पदार्थांपासून हा पदार्थ भिन्न आहे अशा अनुभवाने—ज्ञानाने पदार्थांतील विशेष धर्माची ओळख होते, वर हे दोन्ही अनुभव परस्परांची गरज ठेवीत असतात. सामान्य व विशेष हे दोन धर्म पदार्थांमध्ये अवश्य असतात. ज्यामध्ये केवळ सामान्य धर्मच आहे असा पदार्थ किंवा ज्यांत फक्त विशेष धर्मच आहे असा पदार्थ मुळीच आढळून येणार नाही, जरी हे धर्म आपणास सकृद्दर्शनी विरुद्धसे वाटतात तथापि ते विरुद्ध नाहीत, या दोन धर्मांमध्ये अतिशय दृढ मैत्री आहे, यांतील एकाचा अभाव झाला तर अवश्य दुसऱ्याचा अभाव झालाच पाहिजे, एवढेच नाही तर या धर्मांनी युक्त असलेला पदार्थ देखील नाहीसा झालाच पाहिजे. ह्मणून हे धर्म परस्परांची अपेक्षा ठेवीत असतात, पदार्थांमध्ये हे दोन धर्म कसे राहतात हे आपण ज्ञानाचा दृष्टांत घेऊन व्यक्त करूं, ज्ञानामध्ये दोन धर्म आहेत

ह्यणजे दोन शक्ति आहेत. या शक्तिच्या योगें तें स्वतःस व स्वतःहून भिन्न अशा वस्तूंना जाणतें. स्वतःस ज्या शक्तीनें तें जाणतें त्या शक्तीस 'स्वावभासक शक्ति' असें नांव आहे व ज्या शक्तीनें तें इतर पदार्थांना जाणतें, त्या शक्तीस परावभासक शक्ति असें ह्यणतात. दिवा जसा स्वतः प्रकाशमान आहे व पदार्थांसही तो प्रकाशित करतो. तद्वत् ज्ञान हें स्वतःस व इतरांस जाणतें. जसें ज्ञानामध्यें या दोन शक्ति रहात असूनही यांच्यांत विरोध दिसत नाही; तद्वत् सामान्य व विशेष या दोन धर्मांमध्यें आपसांत विरोध नसल्यामुळे ते पदार्थांमध्यें खुशाल राहू शकतात. यास्तव एका वस्तूमध्यें विशेषण विशेष्यभाव धारण करून राहिलेल्यां या दोन धर्मांची सिद्धि झाली व त्या धर्मांना जाणणाऱ्या द्रव्यार्थिकादिक नयांचीही सिद्धि होते.

ननु किं पुनर्विशेष्यं किंवा विशेषणमित्यत्राह ।

विशेष्यं ह्यणजे काय व विशेषणं ह्यणजे काय हें आचार्य सांगतात.

विशेष्यवाच्यस्य विशेषणं वचो,

यतो विशेष्यं विनियम्यते च यत् ।

तयोश्च सामान्यमतिप्रसज्यते,

विवक्षितात्स्यादिति तेऽन्यवर्जनम् ॥६४॥

विशेष्येत्यादि । विशेष्यं च तद्वाच्यं च विशेष्यवाच्यं । यदा सामान्यं वाच्यभूतं विशेष्यं तदा विशेषो विशेषणं यदा तु विशेषो वाच्यभूतो विशेष्यस्तदा सामान्यं विशेषणं तस्य विशेष्यवाच्यस्य विशेषणं भवति । किं तत् ? वचो विशेषणाभिधायि वचनं तद्विशेषणाभिधानद्वारेण तस्य विशेषणं । अनैन तद्द्वयेन वस्तु वाचामगोचरमिति निर-

स्तम् । कथम्भूतं विशेषणमित्यह-यत इत्यादि । यतो विशेषणाद्विनिय-
म्यते विशेषणनियतरूपतयवधार्यते । किं तत् ? विशेष्यं तद्विशे-
षणं यथा कृष्णत्वं सर्पस्य । किं विशेष्यमित्याह—विनियम्यते च यत् ।
यद्विशेष्यं । विनियम्यते । च-शब्द उभयत्र सम्बध्यते । अत्र तयो-
रित्यादिना परो दूषणमाहः तयोश्चोभयो—विशेषणविशेष्ययोः सामान्यं
सामान्यरूपत्वमतिप्रसज्यते अतिप्रसंगवद्भवेत् । सर्वोऽपि हि सर्पः
कृष्णो भवेत् इति विशेष्यसामान्यमतिप्रसंगवद्भवेत् तथा । सर्पः पृष्ठदि-
नेव उदरादिनापि कृष्णो भवेदिति विशेषणसामान्यमतिप्रसंगि भवे-
दिति । अत्रोत्तरमाह विवक्षितादित्यादि । विवक्षिताद्विशेषणाद्विशेष्या-
च्च अन्यस्य अविवक्षितस्य वर्जनं । कुतः ? स्यादिति हेतोः । तथाहि,
स्यात्कृष्णः सर्पः इति वाक्ये स्यात्कृष्णः पृष्ठचङ्गेना कृष्णो नोदरादिना ।
सर्पोऽपि कश्चिदेव कृष्णः न सर्वः शुक्लादेरप्यनिवारणादित्यन्यवर्जनं
सै त्व मते सुप्रतीतम् ।

तात्पर्यः—सामान्य व विशेष ह्यणजे काय हें प्रथम स्पष्ट
केलें आहे. सामान्य धर्माचे दोन भेद आहेत. तिर्यक्सामान्य
व ऊर्ध्वता सामान्य. तिर्यक्सामान्य ह्यणजे प्रत्येक व्यक्तिमध्ये
जें आपणास सादृश्य आढळून येतें तें, जसें काळ्या, पांढऱ्या,
तांबड्या, शिंग मोडक्या इत्यादि गार्डमध्ये जें आकारसाम्य
आढळतें त्यास तिर्यक् सामान्य ह्यणतात. व एकाच वस्तूच्या
अनेक पर्यायामध्ये जें व्यापून राहतें त्यास ऊर्ध्वता सामान्य
ह्यणतात. जसें मातीची घागर बनवीत असतां जितके पर्याय
उत्पन्न होतात त्या सर्व पर्यायामध्ये माती ही असतें. अथवा
बालपणा, तारुण्य, मध्यावस्था व वृद्धपणा या सर्व पर्याया-
मध्ये यनुष्यत्व व्यापून राहतें. याचप्रमाणें सर्व पर्यायामध्ये
व्यापून असलेल्या द्रव्यास ऊर्ध्वता सामान्य ह्यणतात.

विशेष धर्माचेही दोन भेद आहेत. पर्याय व व्यतिरेक ए-

कावस्तूतील क्रमानें होणाऱ्या अवस्थांना पर्याय विशेष ह्मणतात. जसें आत्म्यामध्ये हर्ष, विषाद वगैरे चालपणा, तारुण्य, वार्द्धक्य वगैरे.

एकावस्तूपासून भिन्न असलेल्या सजातीय किंवा विजातीय पदार्थांमध्ये जी विसदृशता आढळते तिला व्यतिरेक असें ह्मणतात. काळ्या व पांढऱ्या गाईंमध्ये रंगाच्या अपेक्षेनें विसदृशता आहे व गाय व ह्येस यांच्यामध्ये आकार विलक्षणता दिसून येते. याप्रमाणें पदार्थांतील सामान्य व विशेष धर्मांचें स्वरूप आहे.

मराठी अर्थः—जेव्हां सामान्य धर्म वाच्य असतो तेव्हां विशेष धर्म विशेषण असतो व सामान्य विशेष्य असतें. व जेव्हां विशेष धर्म वाच्य असतो त्यावेळेस सामान्य विशेषण असतें व विशेष धर्म विशेष्य होतो. विशेष्य ह्मणजे ज्यापासून जें नियमित होतें व ज्यामध्ये नियमित होण्याचा धर्म आहे तें विशेष्य होय. व नियमन करणारें अर्थात् नियमन करण्याचा ज्यामध्ये धर्म आहे तें विशेषण होय. वर सामान्यधर्म विशेष होतो व विशेषणही होतो; तसेंच विशेषधर्म देखील विशेष व विशेषण होतो असें ह्मटलें आहे, त्यापैकी सामान्य धर्म विशेषण कसा होतो ? याचें उदाहरण असें समजावें कीं, आपण सर्प पाहिला परंतु, त्यास आपण सर्प कां ह्मणतो तर तो इतर पदार्थांना भिन्न करतो व स्वतःचें ज्ञान करून देतो. तेव्हां इतर पदार्थांचें पृथक्करण करणारें तें विशेषण होय ह्मणून सर्प विशेषण झाला. सर्पामध्ये सर्पत्व हें सामान्य आहे. व तें येथें विशेषण झालें. तसेंच तें सर्पत्व काळें पांढरे तांबडे इत्यादि सर्पामध्ये देखील आहे परंतु त्या सर्व सर्पांपासून तें सर्पत्व भिन्न नाहीं किंवा त्या सर्व सर्पांना आपणापासून तें

दूर करीत नाहीं यामुळे तें विशेषण नाहीं, तें सर्पत्व सामान्य विशेष्य कसे समजावें याचें उदाहरण असें आहे. आपण काळा सर्प पाहिला तेव्हां काय पाहिलें ? तांबडे, पांढरे, हिरवे इत्यादि सर्पाहून भिन्न असा सर्प पाहिला असें उत्तर आपण द्यालना ? अर्थात् होय असें उत्तर आपणाकडून येईल, तेव्हां सर्पाचा काळेपणा हा इतर रंगाच्या सर्पांना दूर करतो. यावरून येथें काळेपणा हें विशेषण सर्प हें विशेष्य होय. त्याचप्रमाणें विशेषधर्म देखील विशेष व विशेषण होतो. त्याला विशेषणत्व कसें येतें हे वर स्पष्ट केले आहे. परंतु विशेषधर्म विशेष कसा होतो हें आपण पाहूं. 'सर्पाचा काळेपणा' असें वाक्य आपण उच्चारिलें. यांत काळेपणा पुष्कळशा पदार्थांमध्ये असतो. परंतु सर्व पदार्थांमध्ये सर्पत्वयुक्त काळेपणा कोठें आहे ! सर्पत्व विशिष्ट काळेपणा हा काळ्या सर्पांमध्ये आहे. तेव्हां सर्पत्व धर्मानें काळेपणा हा नियत केला यास्तव काळेपणा येथें विशेष आहे असें ह्मणण्यास काय हरकत आहे ? यावरून विशेषधर्म विशेष कसा होतो हें व्यक्त झालें.

या वरच्या विवेचनावरून विशेषधर्म व सामान्य धर्म या दोहोंसही सामान्यता प्राप्त होईल अशी शंका मनामध्ये उत्पन्न होणें साहजिक आहे. सामान्य धर्मास सामान्यत्व येणें साहजिक आहे. कारण तो धर्म व्यापक आहे. परन्तु विशेष धर्मास सामान्यपणा कसा प्राप्त होतो हें आपण पाहूं. जसें काळा साप असें ह्मटल्यावरून जो साप काळा आहे त्याचे सर्व अवयव काळेच आहेत काय ? नाहीं पाठ काळी असते, शेंपूट काळें असतें परन्तु त्याचें पोट पांढरें असतें. दांत पांढरें असतात. रक्त तांबडें असतें. परन्तु असें असूनही आपण त्यास काळा साप असेंच ह्मणतो यावरून आपल्या ह्मणण्यांत काळेपणास सामा-

न्यता आली नाही काय ? याचें उच्चार आचार्यांनीं असें दिलें आहे. ' काळा साप ' ह्यणजे कथंचित् काळा साप, अर्थात् पाठीमध्ये व शेंपटांत काळा, पोट, दांत, व तोंड हीं व्याचें काळीं नाहीत असा, किंवा सर्प देखील एखादाच काळा. सर्वच सर्प काळे आहेत असें विधान या स्यात् शब्दानें होत नाही. स्यात् शब्दानें विशेष धर्मास सामान्यपणा येत नाही. यास्तव आचार्यांनीं विशेष धर्मास सामान्यता येईल अशा शंकेचें उत्तर ' विवक्षितात्स्यादिति तेऽन्यवर्जनम् ' या वाक्यानें दिलें आहे. तेव्हां काळा साप असें जेव्हां आपण ह्यणतो त्यावेळेस आपली विवक्षा पाठीनें व शेंपटानें काळासाप असें ह्यणण्याची असते. परन्तु स्यात् शब्दाचा प्रयोग केला नाही तर एखादा मनुष्य सापाचे सर्व अवयव काळे असतात असें समजून घेईल. तें त्यानें तसें न समजावें व विशेष धर्म व्यापक होऊन त्याला सामान्यता प्राप्त होऊं नये यास्तव स्यात् शब्दाची योजना केली ह्यणजे जें विवक्षित असतें त्याचें ग्रहण होतें व जे अविवक्षित असतें त्याचा त्याग होतो. आतां आपण हमेशा स्यात् शब्दाचा प्रयोग कोठें करित असतो ? कथञ्चित् काळा साप असें आपण कोठें ह्यणत असतो ? स्यात् शब्द न जोडला तरी आपल्याला जें इष्ट असतें तेवढेंच ग्रहण करतो व बाकीच्याचा त्याग करतो. यास्तव स्यात् शब्द जोडण्याची जरूरत नाही अशीही शंका येते. या शंकेचें उत्तर असें आहे कीं, स्यात् शब्द कोठें योजावा हें ज्याला चांगल्या रीतीनें समजलें आहे त्यानें ' स्यात् ' शब्दाचा प्रयोग न केला तरी हरकत नाही. कारण ' सोऽप्रयुक्तोऽपि तत्त्वज्ञैः सर्वत्रार्थात्प्रतीयते ' स्यात् शब्दाच्या प्रयोगाच्या अभावीं देखील विद्वान् लोक अभिप्रायावरून स्यात् शब्द येथें आहे असेंच समजतात.

परंतु स्याच्छब्दाचा प्रयोग करण्याचा अभ्यास ज्यांचा दृढ झाला नाही त्यानें ' स्यात् ' शब्दाचा प्रयोग अवश्य करावा. त्यानें तसें न केल्यास शिष्यांना भ्रान्ति होण्याचा संभव आहे. असो.

स्याच्छब्दस्य फलं दर्शयन्नाह ।

स्याच्छब्दाची सार्थकता आचार्य दाखवितात.

नयास्तव स्यात्पदसत्यलाञ्छिता,

रसोपविद्धा इव लोहधातवः ।

भवन्त्यभिप्रेतगुणा यतस्ततो,

भवन्तमार्याः प्रणता हितैषिणः ॥६५॥

नया इत्यादि । नया विकलादेशः तव विमलस्य भगवतो भवन्त्यभिप्रेतगुणाः । कथम्भूताः ? स्यात्पदसत्यलाञ्छिताः । स्यादितिपदेन सत्येन लाञ्छिता उपलक्षिताः । दृष्टांतमाह रसेत्यादि । इवशब्दो यथार्थे । यथा रसेनोपविद्धा रसोपविद्धा रसानुविद्धाः लोहधातवस्ताम्रादिधातवः भवन्त्यभिप्रेतगुणाः । अभिप्रेतः साधयितुमिष्टः । सुवर्णलक्षणो गुणो धर्मो येषां । अयमर्थो, यथा रसोपविद्धा लोहधातवः सुवर्णरूपं फलं साधयन्ति तथा स्यात्पदोपविद्धा नयाः स्वर्गोपवर्गादिफलमिति । यतस्ते तथाभूतास्व मनो तत्साधयन्ति ततो भवन्तं विमलस्वामिनं आर्या गणधरदेवादयः प्रणता उपनताः । हितैषिणो मोक्षाशक्षिणः ।

मराठी अर्थः—ज्याप्रमाणें सिद्धरसानें माखलेले लोखंड वगैरे धातु सुवर्णरूपानें बनून मनुष्यांच्या इच्छा पूर्ण करतात. त्याचप्रमाणें हे विमलप्रभो ! आपल्या मतामध्ये स्यात् या सत्य उपपदानें अलंकृत होऊन हे नय भव्यजीवांना स्वर्गमोक्षादि इष्ट पदार्थांची प्राप्ति करून देतात. यास्तव हे जिनेश ! गणधरा-

दिक श्रेष्ठ पुरुष स्वहिताची प्राप्ति व्हावी ह्मणून आपणांस नमस्कार करतात.

विमलनाथ हे तेरावे तीर्थंकर आहेत, यांनी नयाचें व स्याद्वादाचें स्वरूप उत्तम रीतीनें निर्दोष वर्णिलें आहे. वस्तूचें स्वरूप एकांत दृष्टीनें अणुं भासतें. परंतु स्याद्वाददृष्टीनें वस्तूच्या सर्व अंगाचें वर्णन करता येतें. विमलनाथ जिनेंद्र दिव्यज्ञानी असल्यामुळे त्यांनी वस्तूचें स्वरूप एकान्तदृष्टीनें वर्णिलें नाहीं. ज्ञानावरणादि चार घातिकर्मांचा यांनी नाश केला व आपले आत्मस्वरूप निर्मल बनविलें ह्मणून यांचें विमल हें नांव सार्थक आहे.

कर्माना 'मल' असें ही ह्मणतात. व कर्मांचें मल हें नांव सार्थक आहे. कारण या मलानें आत्मतत्त्व अनादिकालापासून विलकुल मलिन झालें असल्यामुळें तें स्वस्वरूपास जागण्यास असमर्थ झालें आहे. परंतु विमलनाथ जिनेंद्रांनीं तो कर्ममल स्वस्वरूपापासून धुऊन टाकल्यामुळें त्यांना विमलनाथ हें नांव शोभतें. ह्मणून यांचें विमलनाथ हें नांव सार्थक आहे.

आप्रमाणें विमलनाथ जिनाचें स्तोत्र संपलें.

अथ अनन्तनाथस्तुतिः ।

अनन्तदोषाशयविग्रहो ग्रहो

विषंगवान्मोहमयश्चिरं हृदि ।

यतो जितस्तत्त्वरुचौ प्रसीदता,

त्वया ततोभूर्भगवाननन्तजित् ॥६६॥

अनन्तेत्यादि । जितो निर्मूलितस्त्वया । कोसौ ? ग्रहः पिशाच-
विशेषः । किंविशिष्ट इत्याह-अनन्तेत्यादि । अनन्ताश्च ते दोषाश्च रागा-
दयः तेषामाशयः, आशेते निवसति रागादिदोषो यस्मिन्नित्याशयः तदा-
धारभूतं चित्तं, स एव विग्रहः शरीरं यस्य स तथोक्तः । पुनरपि कथम्भूतः?
विषङ्गवान्ममेदं सर्वं स्त्र्यादिकं इति सम्बन्धो विषङ्गः । सोऽस्यास्तीति
तद्वान् । यदिवा विषङ्गवान्सम्बन्धवान् । क ? हृदि । कथं चिरं बहुत-
रकालं भवति । पुनरपिकथम्भूतः ? मोहमयः मोहेन निर्वृत्तो मोहमयः ।
मोहरूप इत्यर्थः । क जितः ? हृदि चिदात्मन्यात्मस्वरूपे । किं कुर्वता ?
तत्त्वरुचौ प्रसीदता तत्वानि जीवादीनि, तेषु रुचिः श्रद्धानं तस्यां प्रसी-
दता प्रसन्नेन भवता । विपरीताभिनिवेशमलं विशोधयतेत्यर्थः । यतो
यस्मात्कारणादित्थम्भूतो ग्रहस्त्वया जितस्तत्तस्मात्कारणाद्भूत्संजातो
भगवाननन्तजिन्नाम्ना ॥

मराठी अर्थः—संसाराला वाढविणाऱ्या रागद्वेषांचे उ-
त्पत्तिस्थान असें जें चित्त, हेंच ज्यांचें शरीर आहे असें व घर,
द्रव्य, मुलगा स्त्री वगैरे मध्ये ममत्व बुद्धि- भ्रान्ति उत्पन्न कर-
णारें, मोहमय असें पिशाच जीवादि सात तत्त्वावर श्रद्धान
ठेवणाऱ्या आपणाकडून जिंकलें गेलें. ज्ञानस्वरूपांत निमग्न झा-
लेल्या आपल्या आत्म्यांतून आपण त्याला काढून टाकलें-हुस-
कून दिलें. यास्तव हे जिनेश, आपलें 'अन्तजित्' हें नांव
सार्थक आहे.

तात्पर्यः— रागद्वेषांनीं भरलेले आपले चित्त हे पिशाच आहे. व तें जे पदार्थ आपले नव्हेत, आपल्या आत्म्यापासून सर्वथा भिन्न आहेत त्यामध्ये स्वत्वाची कल्पना उत्पन्न करतें; आणि आपणास तें वारंवार भुरळ पाडतें. तेव्हां तें आपल्या आत्म्यांतून काढून टाकण्याचा उपाय ह्मणजे जीवादि पदार्थांचें स्वरूप समजून घेणें व त्यावर श्रद्धान ठेवणें आणि आपला आत्मा स्वस्वरूपामध्ये लीन ठेवणें हा होय. या उपायानें हें पिशाच आपल्या आत्म्याचा मन्वन्ध सोडून देईल. श्री अनंत-जिनांनीं हाच उपाय अमर्शांत आणून या पिशाचाचें दमन केलें ह्मणून अनंतजित् हें त्यांचें नांय सार्थक होय.

तथा तज्जयं कुर्वन्नसौ कथम्भूत संजातः इत्याहः—

त्या पिशाचास जिंकून प्रभूनीं पुढें काय केलें हें आचार्य सांगतात.

कषायनाम्नां द्विषतां प्रमाथिना—

मशेषयन्नाम भवानशेषवित् ।

विशोषणं मन्मथदुर्मदामयं,

समाधिभैषज्यगुणैर्व्यलीनयत् ॥६७॥

कषायेत्यादि— कषायनाम्नां कषायसंज्ञानां द्विषतां । कथम्भू-
तानां ? प्रमाथिनां प्रमथनशीलानां । अशेषयन् निःशेषतः क्षपयन् ।
किं तत् ? नाम हृदि इत्यनुवर्तते । हृदि तेषां नामाप्यशेषयन् भगवाननन्तजि-
दशेषवित् सर्वज्ञः संपन्नः । न केवलं तेषां नाम अशेषयन् । व्यलीनयत्
द्रवतां नीतवान् । विनाशितवानित्यर्थः । कं ? मन्मथदुर्मदामयं ।
मन्मथः कामः तस्य दुष्टो मदो दुरभिमानो दर्पः, स एवामयो व्याधिः,
तम् । कथम्भूतं ? विशोषणं सन्तापकं । इथम्भूतं तदामयं कैर्व्यली-
नयत् ? समाधिभैषज्यगुणैः समाधिर्व्यानं स एव भैषज्यमौषधं तस्य
गुणास्तदामयोपशमकरत्वादयस्तैः ।

मराठी अर्थः— मागील श्लोकांत लिहिलेल्या उपायांनी श्री अनंत जिनांनी त्या भूताचा पराभव केल्यानंतर आत्म्यामध्ये विकार उत्पन्न करून आत्मिक गुणांचा विध्वंस करणाऱ्या कषायांचा नाश केला; व हमेशा आत्म्यामध्ये आकुलता अज्ञानित उत्पन्न करणाऱ्या विषयाभिलाषरूपी रोगाचा ध्यानरूपी औषधाच्या कामरूपी रोग नाश करणाऱ्या, गुणांनी नाश केला.

तात्पर्यः— श्री अनन्त जिनांनी कषायांचा नाश केला, विषयभिलाषरूपी रोग ध्यानरूपी औषधानें दूर केला.

ननु मन्मथ दुर्मदामये सति भोगकांक्षायाः प्रवृत्तेः कथं मिराकुलः

समाधिर्वृतस्तदामयविनाशः स्यादित्याशंक्याह—

मदनरूपी रोगानें घेरल्यावर भोगादिक भोगण्याची इच्छा होणारच. मग निराकुल ध्यान कसे करता येईल, ज्याच्यायोगें मदनरोगाचा नाश होऊं शकेल ? या प्रश्नाचें उत्तर या श्लोकांत देतात.

परिश्रमाम्बुर्भयवीचिमालिनी,
त्वया स्वतृष्णासरिदार्य शोषिता ।
असंगधर्मार्कगभस्तितेजसा,

परं ततो निर्वृतिधाम तावकम् ॥६८॥

परिश्रमेत्यादि—परिश्रमः खेदः स एव अम्बु यस्याः सा परिश्रमाम्बुः कासौ ? स्वतृष्णासरित् स्वस्य तृष्णा विषयाकांक्षा स्वतृष्णा सैव सरिद् नदी । कथम्भूता ? भयवीचिमालिनी भयान्येव वीचयस्तरंगाः तेषां मालाः पंक्तयः ता यस्यां संति तथोक्ता सा शोषिता क्षयमुपनीता । केन ? त्वया अनंतजिता । हे आर्य साधो । केन कृत्वेत्याह असंगेत्यादि असंगो निःसंगता सकलसंगाभावः स एव धर्मार्को ज्येष्ठाषादीयादित्य-

स्तस्य गभस्तयः किरणाः संस्तनिः संगत्वाभ्यासविवेकोपयोगपरमध्या-
नादयः तेषां तेजः प्रतापस्तचोणे समर्थः असगधर्माकंगभस्ति-
तेजसा । यत एवं तत्तस्तस्मात्कारणात् । परं प्रकृष्टं । निर्वृतेर्मोक्षस्य
धाम अनंतज्ञानादि तेजः । तावकं त्वदीयम् ।

मगठी अर्थः—संपूर्ण परिग्रहांचा अभाव हाच कौणी एक
ष्येष्ट व आषाढ मासांतील सूर्य त्याच्या, निःसंगत्व, इन्द्रियें
ताब्यांत ठेवण्याचा अभ्यास, विवेक, शुभोपयोग व परमध्यान,
अशा दीप्त किरणांच्या तेजानें—उष्णतेनें, दुःखरूपी पाण्यानें भर-
लेली, इहलोकभय, परलोकभय, मरणभय वर्गरे भयरूपी ला-
टांच्या समूहानें हमेशा वर उसळणारी अशी ही विषय तृष्णा-
रूपी नदी, हे जिनेश, अनंतनाथ आपण शोषून टाकली. यामुळे-
च अनंत ज्ञानादि चतुष्टय जें मोक्षाची प्राप्ति करून देते हेंच
तुझें तळपणारें तेज आहे.

ननु भगवान्स्तुतिकारिणे लक्ष्मीं दत्तेऽन्यस्मै च दारिद्र्यमतः कथं वा ईश्वरा-

द्विशिष्यते इत्याशंक्याह ।

भगवान् स्तुति करणाऱ्याचे मनोरथ पूर्ण करतात व आपली निंदा
करणाऱ्याचा नाश करतात तर मग वीतराग कसे व महादेव
विष्णु व ब्रह्मा यांच्यापेक्षां भगवंतामध्ये काय विशेषता
आहे ? याचें उत्तर पुढील श्लोकांत आचार्य देतात.

सुहृत् त्वयि श्रीसुभगत्वमश्नुते,

द्विषँस्त्वयि प्रत्ययवत्प्रलीयते ।

भवानुदासीनतमस्तयोरपि,

प्रभो परं चित्रमिदं तवेहितम् ॥६९॥

सुहृदित्यादि—सुहृद्भक्तिकरः । क ? त्वयि । किं करोति ? श्रीसु-
भगत्वमश्नुते । श्रीसुभगत्वं लक्ष्मीकृतभत्वं अश्नुते प्राप्नोति । द्विषन्न-
भक्तः स्वयि मिथ्यादृष्टिः प्रत्ययवत् प्रत्ययः क्विप् ज्ञानं वा तद्वत्प्रली-

यते विनश्यति । नरकादिदुःखमनुभवति इत्यर्थः । भवान् पुनरुदासी-
नतमः अतिशयेनोदासीनो मध्यस्थः, तयोरपि द्वयोरपि सुहृद्द्वेषतोः ।
कथं तर्हि परमोदासीनाद्भवतः प्रागुक्तकठसिद्धिः इत्याह प्रभोइत्यादि । हे
प्रभो स्वामिन्, परं प्रकृष्ट चित्रं आश्चर्यमद्भूतं तव ईहितं चेष्टितं, यदु-
दासीनोऽपि चिन्तामाणरिवानंतफलसंपत्तिहेतुर्भवानिति ।

मराठी अर्थ—हे जिनेश आपल्या चरणकमलीं भक्ति ठेव-
णारा भव्य प्राणी लक्ष्मीकडून आलिंगिला जातो— अर्थात् तो
लक्ष्मीचा पति होतो. व आपला द्वेष करणारा अभक्त (मि-
थ्यादृष्टि) व्याकरण शास्त्रांत प्रसिद्ध असलेल्या क्विप् प्रत्य-
याप्रमाणें नाश पावतो. ह्यणजे हे जिनेश, आपली निंदा कर-
णाऱ्या दुष्टाला नरकादि दुर्गति प्राप्त होतात. तथापि आपण
या दोषाबद्दल अगदीं उदासीन—मध्यस्थ आहात. हे प्रभो, आ-
पलें चरित्र फारच आश्चर्यकारक आहे. कारण, आपण पूर्ण उ-
दासीन असून देखील भक्ताला चिन्तामणि रत्नाप्रमाणें इष्ट वस्तु
देता; व अभक्तांस आपल्यापासून नरकादि दुःखें मिळतात.
आपलें चरित्र जाणणें फार कठिण आहे.

यदि भगवानुदासीनोऽपि स्तुतः स्तोत्रविशिष्टफलसंपत्तिहेतुस्तदा

भगवदीयं माहात्म्यं भवान् किं स्तोत्रं समर्थः ? इत्याह ।

जर भगवाम् उदासीन असूनही स्तुति करणाऱ्याला मनोवांछित
देतान तर अशा भगवंतांचें माहात्म्य आपण वर्णू शकतां
काय अरे, विचारल्यामुळे आचार्य आपला अभिप्राय सांगतात.

त्वमीदृशस्तादृश इत्ययं मम,

प्रलापलेशोऽल्पमतेर्महामुने ।

अशेषमाहात्म्यमनीरयन्नपि,

शिवाय संस्पर्श इवामृताम्बुधेः ॥७०॥

त्वमीदृश इत्यादि—त्वं अनन्तजित्तीर्थकरदेवः । ईदृशोऽनन्तरो-

क्तप्रकारः । तादृशश्चिरोक्तप्रकारः । इति एवं अयं स्तुतिरूपो मम प्रलापलेशः प्रलापस्य यत्किञ्चिद्भाषणस्य लेशो लवः । किञ्चिद्विशिष्टस्य मम ? अल्पमतेर्यथावद्भगवद्गुणपरिज्ञानहीनमतेः । यत एवाल्पमतिरहमत पूवायं मम स्तुत्यंशः प्रलापलेशः । हे महामुने, सकलार्थप्रत्यक्षवेदिन्, तर्हि विफलो भविष्यतीत्याह—अशेषेत्यादि । अशेषं निरवशेषं तच्च तन्माहात्म्यं च गुणोत्कर्षः । तदनीरयन्नपि अब्रुवन्नपि । अयं मम प्रलापलेशः शिवाय मोक्षमुखसंपादननिमित्तं भवति । अत्रैव दृष्टान्तमाह—संस्पर्श इवेत्यादि । इवशब्दो यथार्थे । यथा संस्पर्शः संस्पर्शनं । अमृताम्बुधेः अभृतसमुद्रस्य । किञ्चिदपि अब्रुवाणस्तत्संस्पर्शिनः सुखं सम्पादयति तथा स्तुतिप्रलापलेशोऽपीति ।

मराठी अर्थः—हे सर्वज्ञ ! आपण असे आहात आपण तसे आहात अशा तऱ्हेची जी मी आपली स्तुति केली ती अन्न अशा माझी केवळ थोडकीशी बडबड आहे. कारण, आपल्या अनंत गुणांचे वर्णन मजसारख्या पामराकडून कसे होईल वरं ? तथापि आपल्या दोन चार गुणांचे वर्णन देखील मोक्षसुखाची प्राप्ति करून देण्यास निश्चित होतं. जर अमृताच्या समुद्राचा स्पर्श देखील सुखद होतो तर त्या समुद्रामध्ये स्नान केल्याने सुख होईल ह्याून काय सांगावयाचं.

तात्पर्य—श्री जिनेश्वराचें गुणवर्णन हें मोक्षप्राप्तीचें साधन होय. जरी आपण त्यांच्या सर्व गुणांचें वर्णन करूं शकत नाहीं तथापि यथाशक्ति त्यांच्या गुणांचें वर्णन आपण करावें असें ग्रंथकार सर्वांस सांगतात.

बोधप्रमाणें अवतंमार्थ तीर्थंकराचें स्तवनें संपलें.

अथ धर्मनाथस्तुतिः ।

धर्मतीर्थमनघं प्रवर्तयन्

धर्म इत्यनुमतः सतां भवान् ।

कर्मकक्षमदहत्तपोग्निभिः,

शर्म शाश्वतमवाप शंकरः ॥ ७१ ॥

धर्मतीर्थमित्यादि । धर्मतीर्थ । धर्म उत्तमक्षमादिलक्षणः चारित्र-
लक्षणोवा । स एव तीर्थ; धर्मस्य वा तीर्थं तत्प्रतिपादक आगमः । कथंभूतं?
अनघं अनघं । प्रवर्तयन् कुर्वन् । भवान् धर्म इत्येवमन्वर्थसंज्ञकोनुमतः
सतां गणधरदेवादिविपश्चितां । अपरमपि किं कृतवान्भवानित्या
ह—कर्मत्यादि । कर्माण्येव कक्षं वनमटवी तद्दहत् दग्धवान् । कैः ?
तपोग्निभिः । तपांस्येव अग्नयः तपोग्नयस्तैः । ततः किं ? अवाप
प्राप्तवान् । किं तत् ? शर्म सुखं । कथंभूतं ? शाश्वतमविनश्वरं ।
अतः शंकरोऽनुमतः सतां भवान् । शं सुखमात्मनः कर्मकक्षं दग्ध्वा
सकलप्राणिनां च धर्मतीर्थं प्रवर्तयित्वा करोतीति शंकरः ।

मराठी अर्थः—हे जिनेश, आपण उत्तमक्षमादि दशध-
र्माचा अथवा चारित्ररूपी धर्माचा जगांत प्रसार केला किंवा
धर्माचे स्वरूप दाखवून देणाऱ्या पवित्र आगमाची जगांत प्र-
सिद्धी केली ह्यापून गणधरादिक सत्पुरुष आपणांस ' धर्म '
अशा सार्थक नांवाने हाक मारतात. हे जिनेश, आपण कर्म-
रूपी जंगल तपरूपी अग्नीने जाळून टाकिले व अखण्ड सुखाची
प्राप्ति करून घेतली.

तात्पर्य—धर्मनाथ तीर्थकरांनी धर्माचा प्रसार केला, व क-
र्माचा नाश करून स्वतःस सुखी केले व धर्माचा उपदेश क-
रून सुखाची प्राप्ति करून घेण्याचा उपाय सांगितला. यामुळे
भव्यजीवांना देखील आपण सुख दिले ह्यापून भव्यजीव आ-
पणांस ' शंकर असेही ह्याणतात.

स इत्थंभूतो भगवान् किं कृतवानित्याह—

धर्म व शंकर या दोन मंडळांला धारण करणाऱ्या भगवाम्
धर्मतीर्थकर्तृनीं काय केलें हें आचार्य या श्लोकांत दाखवितात.

देवमानवनिकायसत्तमै—

रेजिषे परिवृतो वृतो बुधैः ।

तारकापरिवृतोऽतिपुष्कलो,

व्योमनीव शशलाञ्छनोऽमलः ॥७२॥

देवमानवेत्यादि—रेजिषे शोभितवान् । किंविशिष्ट इत्याह—परि-
वृतो वेष्टितः । कैः ? देवमानवनिकायसत्तमैः देवाश्च मानवाश्च तेषां
निकायाः समूहाः तेषु सत्तमा अतिशयेन प्रशस्ताः भव्या इत्यर्थः, तैः ।
न केवलं तैः परिवृतः किंतु बुधैः पंडितैः गणधरदेवादिभिः वृतः प-
रिवारितः । क इव किंविशिष्टः केल्याह—तारकेत्यादि । शशलाञ्छन
इव चंद्र इव । किंविशिष्टः ? तारकापरिवृतस्तारकाभिः परि समन्ता-
द्वृतो वेष्टितः । पुनरपि कथंभूतः ? अतिपुष्कलः संपूर्णः । पुनरपि
किंविशिष्टः ? अमलो न विद्यते घनपटलादिमलो यस्य । क ? व्योम्नि
गगने ।

मराठीः—आकाशामध्ये नक्षत्रांनीं सर्व बाजूनें वेढलेला,
मेघपटल अथवा ग्रहण वगैरेनीं रहित, सोळां कळांनीं पूर्ण अस-
लेला, असा चन्द्रमा जसा शोभतो तद्वत् देवमानव यांच्या मध्ये
अतिशय श्रेष्ठ असलेल्या भव्य जीवांनीं व गणधरादिक विद्वान
लोकांनीं वेढलेले हे जिनेश, आश्रय समवसरणामध्ये फारच
शोभता.

ननु सिंहासनादिविभूतिसद्भावात्कथं भगवतो वीतसंगता यतो हरिहरादे-
र्विशिष्टता स्यादित्यत्राहः—

सिंहासन छत्रचामर वगैरे ऐश्वर्य भगवन्ताजवळ असल्यामुळे ते
वीतराग कसे व हें ऐश्वर्य असूनही हरिहरादिकांपेक्षां त्यांच्या
मध्ये काय विशेषता दिसते याचें उत्तर आचार्य या
श्लोकांत सांगतात,

प्रातिहार्यविभवैः परिष्कृतो

देहतोऽपि विरतो भवानभूत् ।

मोक्षमार्गमशिषन्नरामरा—

ज्ञापि शासनफलैषणातुरः ॥ ७३ ॥

प्रातिहार्येत्यादि प्रातिहार्याणिच सिंहासनादीन्म्यद्यौ । विभवाश्च
समवसरणादिविभूतयः तैः, परिष्कृतः षरिवृतः । देहतोऽपि न केवलं
सिंहासनादिभ्यो विरतो विगतममत्वो वीतराग इत्यर्थः भवान् धर्मतीर्थ-
करदेवः अभूत्संजातः । इत्यम्भूतोऽपि भगवान् तीर्थकरत्वपुण्यातिशय-
वशान्मोक्षमार्गं सम्यग्दर्शनलक्षणं अशिषद् व्युत्पादितवान् । कान् ? नरा-
मरान् नराश्चामराश्च तान् । किं तदुपदेशेन फलमित्याह नापीत्यादि ।
नापि नैव । शिष्यन्ते मोक्षमार्गं व्युत्पाद्यन्ते येन तच्छासनं प्रवचनं
तस्य फलं तस्य एषणा इच्छा तस्यामातुर आदरपरः ॥

मराठी अर्थ—श्री धर्मनाथ तीर्थकर सिंहासन, छत्र, चामर
वगैरे आठ प्रातिहार्य व समवसरणादि संपत्ति या दौहोनीं युक्त
होते. तथापि यांच्यावर त्यांचें बिलकुल प्रेम नव्हतें. इतकेंच काय
परन्तु शरीराविषयीं देखील ते पूर्ण विरक्त होते. तीर्थकर प्रकृ-
तीचा उदय असल्यामुळे मोक्षास कारण असलेल्या रत्नत्रयाचा
त्यांनीं उपदेश दिला परन्तु ज्यांना आपण उपदेश देत आहो
त्यांच्यापासून आपणांस काहीं मिळावें अशी अणुमात्रही फले-
च्छा त्यांना नव्हती.

तात्पर्यः—हरिहरादिक ऐश्वर्यशाली असतात परन्तु ते

त्यापासून विरक्त बिलकुल नसतात ह्यापून ते संसारी असतात. वैराग्य त्यांच्या वाच्यासही उभें रहात नाही. यामुळे त्यांना मरणांतर दुर्गतीस जावें लागतें. ज्याला पूर्ण व उत्कृष्ट वैराग्य झालें आहे, वैराग्याच्या शेवटच्या हद्दीला जो पोहोंचला आहे त्याच्याजवळ आपोआप लोकत्रयाची संपत्ति लोटांगण घालीत घेते. आपण संपत्तीच्या मागें लागलों तर ती दूरदूर पळते, ती आपला त्याग करते. व तिच्याविषयी आपण उदासीन झालों ह्यापुजे ती आपला आश्रय करते. यास्तव श्री जिनेश तिच्या-विषयी पूर्ण उदासीन आहेत.

इरिहरादिक आपल्या भक्तांना उपदेश करतात याचें कारण हें कीं त्यांनीं आपली भक्ति करावी. परंतु श्री जिनेशांच्या स्वप्नीं देखील भक्तजनांनीं आपल्यावर प्रेम करावें ही गोष्ट आली नाही. ते निरिच्छ होऊन भव्यांना उपदेश देते झाले. यावरून इरिहर व श्री जिन यांच्यांतील विशेष वाचकांच्या नदरेस येईल.

बदि शासनफलैषणादुरो न भवति भवान् किमर्थे तर्हि विहरणादिक-
मित्यत्राह—

श्री जिनेशास उपदेशाच्या फलाची इच्छा नाही तर ते विहारादि
कां करतात ? या प्रश्नाचें उत्तर.

कायथाकथमनसां प्रवृत्तायो,
नाभवंस्तव मुनेश्चिकीर्षया ।

नासमीक्ष्य भवतः प्रवृत्तायो,

धरि तावकमचिन्त्यमीहितम् ॥७४॥

कायेत्यादि-कायश्च वाक्यं च मनश्च, तेषां प्रवृत्तयश्चेष्टाः
नाभवन् न संजाताः । कया । चिकीर्षया कर्तुमिच्छया । तर्हि अस-

मीक्ष्यकारित्वं भवतः स्यादित्यत्राह नेत्यादि । नासमीक्ष्य न वस्तु-
स्वरूपं यथावदज्ञात्वा । भवतः प्रवृत्तयः कायादिचेष्टाः हे धीर परीष-
हादिभ्यः परप्रश्नादिभ्यश्चाक्षुभितचित्त । तावकं त्वदीयं । अचिन्त्य-
मद्भुतमीहितं चेष्टितं । तीर्थकरनामकर्मोदयाद्भव्यप्राण्यदृष्टविशेष-
वशाच्च सर्वमेतद्भवति इत्यर्थः ।

मराठी अर्थः—हे मुनिश्रेष्ठा जिनदेवा ! आपल्या शरीराचे
व्यापार, वाणीचे व्यापार व मनाचे व्यापार हे इच्छापूर्वक
ज्ञाने नाहीत. वस्तूचे स्वरूप यथायोग्य न जाणतांच हे शारी-
रिक, वाचनिक व मानसिक व्यापार होत असतील असेही
नाहीं. कारण, आपण पूर्ण जाणते आहांत. इच्छापूर्वक शरीरा-
दिकांचे व्यापार होत नाहीत. अज्ञानपूर्वक शरीरादिकांचे व्या-
पार होणे आपल्या ठिकाणी अगदीच असंभवनीय. ही दोन्ही
कारणे नसतांही जर शरीरादिकांचे व्यापार होतात तर हे
जिनेश, आपला प्रभाव अचिन्त्य आहे यांत कांहीं संशय नाही.

विशेष स्पष्टीकरणः श्री जिनाचा देशोदेशी विहार होणे,
त्यांच्या मुखांतून दिव्य ध्वनि चिघणे व त्यांचे मानसिक
विचार चालणे ह्या क्रिया होण्यास विहायोगति व तीर्थकर
कर्म कारण होत. विहायोगतिने त्यांचा सर्वत्र विहार होतो व
तीर्थकर कर्माने त्यांच्या मुखांतून उपदेश निघतो. तसेंच
हे वर सांगितलेले व्यापार होण्यास भव्य जीवांचा बुद्ध्य विशेष
देखील कारण आहे. या दोन कारणांच्या साहाय्याने श्री जिनाचे
हे सर्व शारीरिक, वाचिक व मानसिक व्यापार होतात; हे सिद्ध
होते. केवलींच्या ठिकाणी मानसिक व्यापार कसे असतात. व
ते कौणत्या कर्माच्या उदयाने होतात. केवलींना अतींद्रिय ज्ञान
असते, त्यांना इंद्रियजन्य ज्ञान होत नाही यामुळे त्यांचे
मानसिक व्यापार कसे होतात अशीही संज्ञा येते. या दोन

शंकांचें उत्तर असें आहे—

मणसहिषाणं वयणं दिष्टं तस्पुव्वमिदि सजोगिद्धि ॥

उत्तो मणोवयारेणिदियणाणेण हीणह्मि ॥२२७॥

इंद्रियज्ञान ज्या जीवांना असतें त्यांचें वचन मनःपूर्वक होत असतें. यास्तव इंद्रियज्ञानरहित अशा सयोग केवलींनाही उपचारानें मन आहे असें सांगितलें आहे. यद्यपि त्यांना मू-
ख्यतया मन नाही तथापि त्यांचा दिव्यध्वनि होत असतो. परंतु आह्मांस मन नसेल तर आमच्या ठिकाणी वचनप्रयोग संभवणार नाही; यास्तव केवलींना उपचारानें मन आहे असें झटलें आहे.

आह्मासारख्या निरतिशय पुरुषामध्ये असलेला स्वभाव बाहून सातिशय मगवंतामध्येही त्या स्वभावाची कल्पना करणें अयुक्त आहे. परंतु अशी कल्पना करण्याचा हेतु काय आहे हें या गाथेंत सांगितलें आहे.

अंगोवंगुदयादो दव्वमणट्टं जिणिंदचंदह्मि ।

मणवग्गणखंधाणं आगमणादो दु मणजोगो ॥

अंगोपांग नामकर्माच्या उदयानें हृदयाच्या ठिकाणी विकसित अष्टदल कमलाच्या आकाराचें द्रव्यमन उत्पन्न होते. यास्तव मनोयोग त्यांच्या ठिकाणी उपचारानें आहे तात्पर्य— केवलींना द्रव्यमन आहे. भावमन नाही. तथापि मनोवर्गणा-
येत असल्यातें मनोयोग आहे असें झणण्यास हरकत नाही.

न चान्यमनुष्याणां कायादिप्रवृत्तयश्चिकीर्षीपूर्विकाः दृष्टा अतो

भगवतोऽपि तास्तत्पूर्विका एव युक्ता इत्यभिधातव्यं यतः—

ब्रह्मस्थ मनुष्यांचे सर्व व्यापार इच्छापूर्वक होतात यास्तव श्री
जिनांचेही सर्व व्यापार तसेच झाले पाहिजेत हें झणणें

योग्य नाही. कारण—

मानुषीं प्रकृतिमभ्यतीतवान्,

देवतास्वपिच देवता यतः ।

तेन नाथ परमासि देवता,

श्रेयसे जिनवृष प्रसीद नः ॥ ७५ ॥

मानुषीमित्यादि । मनुष्याणामियं मानुषी तां प्रकृतिं स्वभावं अभ्यतीतवान् अतिक्रान्तवान् । कुतस्तामभ्यतीतवान् भवानिति चेत् ' नित्यं निःस्वेदत्वं निर्मलता क्षीरगौररुधिरत्वं ' इत्यादिस्वभावत्वात् । न केवलमेतस्मात्कारणात् । देवतास्वपि चंद्रेन्द्रादिष्वपि च न केवलं मनुष्येषु देवता पूज्यो यतः । तेन कारणेन तत्प्रकृतिमभ्यतीतत्वेन देवतात्वेन हे नाथ असि भवसि । परमा उत्कृष्टा देवता पूज्यतमो भवसीत्यर्थः । इत्थम्भूतस्त्वं हे जिनवृष देशजिनानां गणधरदेवादीनां वृष उकृष्ट । प्रसीद प्रसन्नो भव । नोऽस्माकं । किमर्थं ? श्रेयसे मोक्षाय मोक्षप्रदोऽस्माकं भवेत्यर्थः ।

मराठी अर्थ—वरच्या शंकेचें उत्तर या श्लोकांत आचार्यांनी दिलें आहे. जिनेश्वराचे सर्व कायिक, मानसिक, वाचनिक व्यापार हे मनुष्याप्रमाणें होत नाहींत. कारण, त्यांनीं मनुष्याचा (सामान्य मनुष्याचा) स्वभाव ओलांडला आहे. ते भक्तामान्य मनुष्य आहेत. जे गुण सामान्य मनुष्यामध्ये आढळून येत नाहींत अशा गुणांचे धारक श्री जिन आहेत ह्मणून त्यांनीं मनुष्यस्वभाव सोडून दिला असं ह्मणावयास कांहीं हरकत दिसत नाहीं. श्री जिनेश्वराचे हे असामान्य गुण आहेत कीं केव्हांही घाम येत नाहीं, शरीर सदा स्वच्छ राहतें, रक्त दुधासारखें पांढरें असतें. इत्यादि गुण मनुष्यामध्ये आढळून येत नाहींत. श्री जिनेश हे इन्द्रचन्द्र वर्गरे देवतांना देखील पूजनीय आहेत. अर्थात् हे देखील श्री जिनेन्द्राची पूजा करतात. यास्तव गणधर देवामध्येही श्रेष्ठ असलेल्या हे धर्मनाथ जिनदेवा, आपण सर्वोत्कृष्ट देवाधिदेव अहात. आपण प्रसन्न व्हा व आह्मांस मोक्षाची प्राप्ति करून द्या.

याप्रमाणें धर्मनाथ तीर्थकराचें स्तवन संपलें.

अथ शांतिनाशस्तुतिः ।

विधाय रक्षां परतः प्रजानां,

राजा चिरं योऽप्रतिमप्रतापः ।

व्यधात्पुरस्तात्स्वत एव शांति-

मुनिर्दयामूर्तिरिवाघशांतिम् ॥ ७६ ॥

विधाय रक्षामित्यादि । विधाय कृत्वा । कां ? रक्षां पाठनं । कासां ? प्रजानां । केभ्यः ? परतः शत्रुभ्यः । चिरं बहुतरकालं राजा सन् यः शांतिर्जिनः अप्रतिमप्रतापः अनल्पविक्रमः । एतत्कृत्वा पुनः किं कृतवान् इत्याह—व्यधादित्यादि । व्यधात् कृतवान् । कां ? अघशान्तिं अघस्य पापस्य शांतिं उपशमं प्रजानामात्मनश्च । कदा? पुरस्तात् पश्चात् । कोसौ ? शांतिः शान्तिर्नाम जिनः । कथम्भूतः ? दयामूर्तिरिव दयायाः कृपायाः मूर्तिरिव शरीरमिव । पुनरपि कथम्भूतः ? मुनिः निखिलार्थसाक्षात्कारी । कथं तां व्यधात् ? स्वत एव स्वयमेव न परतः ।

मराठी अर्थः—अनुपम पराक्रमाला धारण करणाऱ्या शांति तीर्थकरांनीं शत्रूपासून आपल्या प्रजेचे उत्तम प्रकारे पुष्कळ कालपर्यंत संरक्षण केले. व राज्य केल्यानंतर त्यांनी दीक्षा घेतली. दयेची साक्षात् मूर्ति अशा व संपूर्ण पदार्थांना जाणणाऱ्या या ज्ञाति तीर्थकरांनीं स्वतः आपल्या पापाची व प्रजेच्या लोकांच्या पापांची शांति केली.

तात्पर्यः—गृहस्थावस्थेत त्यांनी चांगल्या रीतीने प्रजेचे शत्रूपासून रक्षण केले. व तदनंतर ते मुनि झाले. त्यांनी धर्माचरणाने स्वतःच्या पापांची शांति केली व लोकांसही धर्ममार्गास लाऊन त्यांचीं पापे दूर केलीं.

राज्यावस्थायां एतत्कृत्वा वीतरागावस्थायामेतत्कृतं भगवतेत्यत्राह
श्रीशान्ति जिनांनीं गृहस्थावस्थेत् राज्यपालन केलें व वीतरागा-
वस्थेमध्ये कर्मधय केला हें सांगतात.

चक्रेण यः शत्रुभयंकरेण,

जित्वा नृपः सर्वनरेन्द्रचक्रम् ।

समाधिचक्रेण पुनर्जिगाय,

महोदयो दुर्जयमोहचक्रम् ॥ ७७ ॥

चक्रेणेत्यादि । चक्रेण रथाङ्गेन । कथम्भूतेन ? शत्रुभयंकरेण शत्रू-
णां भयंकरं भयजनकं तेन यः शान्तिर्जिनो गृहस्थावस्थायां जित्वा
मिभूय नृपः चक्रवर्ती संजातः । किं तज्जित्वा ? सर्वनरेन्द्रचक्रं सर्वे च
ते नरेन्द्राश्च राजानः तेषां चक्रं समूहं । वीतरागावस्थायां किं कृतवानि-
त्याह-समाधीत्यादि । समाधिर्ध्यानं तस्य चक्रं समूहो धर्मशुक्लध्यान-
प्रपञ्चरूपः तेन । पुनः पश्चात् । जिगाय ? किं तद्दुर्जयमोहचक्रम्
दुर्जयश्चासौ मोहश्च मोहनीयं कर्म तस्य चक्रं मूलोत्तरप्रकृतिभेदप्रपञ्चं ।
किंविशिष्टो भगवान् ? महोदयो महानुदयो गर्भावतारादिकल्याणपरं-
परा यस्य सः ।

मराठी अर्थः—विरोध्यांना गर्वगलित करून सोडणाऱ्या
भयंकर चक्रानें सर्व राजांच्या समूहांस श्री शान्तिनाथांनीं जि-
कलें व चक्रवर्ति पदवी मिळविली. मुनिपद धारण केल्यानंतर
गर्भावतार वगैरे पञ्च कल्याणांचे अधिनायक अशा या शान्ति-
जिनांनीं धर्मध्यान व शुक्लध्यानांच्या समूहानें दुर्जय असलेल्या
मोहनीय कर्मांच्या मूल व उत्तर प्रकृतींचा नाश केला. तात्पर्य,
शान्तिचक्रवर्तींनीं गृहस्थावस्थेत् विरोध्यांना जिंकलें व मुनि हो-
ऊन मोहकर्मांचा जिंकलें.

सरागावस्थायां वीतरागावस्थायां च भगवानिरर्थभूतया लक्ष्म्या शो-

भितवानित्य ह-

सराग व वीतराग या दोन अवस्थामध्ये श्री शान्ति जिन कोणत्या लक्ष्मीला धारण करित होते हे आचार्य सांगतात.

राजश्रिया राजसु राजसिंहो,

रराज यो राजसुभोगतन्त्रः ।

आर्हन्त्यलक्ष्म्या पुनरात्मतन्त्रो,

देवासुरोदारसभे रराज ॥ ७८ ॥

राजश्रियेत्यादि । राज्ञः श्रीलक्ष्मी राजश्रीस्तया । राजसु नृपतिषु मध्ये यः शांतिनाथो राजा रराज शोभितवान् । किंविशिष्टः ? राजसिंहः राज्ञां सिंहो राजसिंहः प्रधानः । पुनरपि किंविशिष्टः ? राजसुभोगतन्त्रो राज्ञां ये शोभनभोगस्तेषां तंत्र आयत्तः ते च तंत्रा आयत्ता यस्य । पुनः पश्चत् परमवीतरागावस्थायां आर्हन्त्यलक्ष्म्या अष्टमहाप्रातिहार्याद्यनन्तज्ञानादिलक्षणया । रराजेति सम्बन्धः । कथंभूतः ? आत्मतन्त्रः स्वस्वरूपायत्तः । रराजेत्य ह देवेत्यादि । देवाश्च असुराश्च देवसुराः, उदारो महती समवसरणवर्तिनी सभा उदारसभा देवासुराणामुदारसभा देवासुरोदारसभं तस्मिन् । 'सभाराजाऽमनुष्यादिति नपुंसकता ।

मराठी अर्थः—राजश्रेष्ठ हे शान्तिनाथ जिन नानातन्त्रेच्या सुखाच्या उपभोगामध्ये निमग्न झाले. व संपूर्ण राजांमध्ये राजलक्ष्मीने फारच शोभू लागले. व दीक्षा घेतल्यानंतर स्वस्वरूपामध्ये—आत्मस्वरूपापध्ये निमग्न होऊन अर्हन्तावस्थेतील लक्ष्मीने स्वर्गवासी, भवनवासी, व्यन्तर व ज्योतिष्क या देवांनी भरलेल्या मोठ्या सभेत (समवसरणांत) शोभू लागले.

तात्पर्यः—श्री शान्तिनाथ तीर्थकरांनी राजलक्ष्मी पुष्कळ कालपर्यन्त धारण केली. तदनंतर दीक्षा घेऊन त्यांनी चार

घाति कर्मांचा नाश करून आर्हन्त्यलक्ष्मी प्राप्त करून घेतली. आर्हन्त्य लक्ष्मी प्राप्त होण्यास चार घातिकर्मांचा नाश करावा लागतो. यांचा नाश केल्यापासून चार आत्मिक गुण प्रगट होतात. ते असें:—

ज्ञानावरण कर्मांच्या नाशानें अनंतज्ञान-केवलज्ञान होतें.

दर्शनावरण कर्मांच्या नाशानें अनंत दर्शन प्राप्त होतें.

मोहनीय कर्मांच्या अभावानें अनंत सुख मिळतें.

व अंतराय कर्मांच्या अभावे अनन्त शक्तिमान् आत्मा होतो. आर्हन्त्यलक्ष्मी ही तेराव्या गुणस्थानांत (सयोग केवल नांवाच्या गुणस्थानांत) प्राप्त होते. त्यावेळेस तीर्थकर प्रकृतीचा उदय होतो. त्याच्या योगें केवली जीवांना धर्मोपदेश करीत असतात.

अपरमपि सरागवीतरागावस्थायां किं किं संजातमित्याह—

सराग व वीतराग या आवस्थामध्ये अणखी श्री शान्तिनाथांना काय मिळालें हें सांगतात.

यस्मिन्नभूद्राजनि राजचक्रं,

मुनौ दयादीधितिधर्मचक्रम् ।

पूये मुहुः प्राञ्जलि देवचक्रं,

ध्यानोन्मुखे ध्वंसिकृतान्तचक्रम् ॥७९॥

यस्मिन्नित्यादि । यस्मिन् शान्तिनाथे राजनि सति । राजचक्रं नृपतिसंघातः । प्राञ्जलि बद्धाञ्जलि अभूत्संजातम् । मुनौ यतौ सति धर्मचक्रं धर्मधारित्रमुत्तमक्षमादिलक्षणो वा तस्य चक्रं समूहः प्राञ्जलि आत्मायत्तं अभूत् । कथम्भूतं ? दयादीधिति दया एव दीधितयः किरणाः यस्य, दया वा दीधितिः प्रकाशो यत्र । यदि वा मुनौ सकलार्थसाक्षात्कारिणि समुत्पन्नकेवलज्ञाने सति, धर्मचक्रं भगवतोऽप्रेसरं रथांगं प्राञ्जलि आत्माधीनमभूत् । पूज्ये समवसरणस्थिते, धर्मोपदेशकं सति

शुहुः पुनः पुनः प्राञ्जलि बद्धाञ्जलि, देवचक्रं इन्द्रादिदेवसंघातोऽभूत्-
ध्यानोन्मुखे ध्यानस्य व्युपरतक्रियानिवृत्तिलक्षणस्य योगचरमसमय-
वर्तिनः उन्मुखे सन्नि । ध्वंसि विध्वंसनशीलं कृतान्तचक्रं कर्मचक्रमभूत् ।

मराठी अर्थ—श्री शान्तिनाथ तीर्थकर राज्य करीत असतां सर्व राजे हात जोडून नम्र झाले. मुनिपद धारण केलें त्यावेळीं यांनीं दयारूपी किरणांना धारण करणारा उत्तम क्षमादिरूप दत्तधर्म आपल्या स्वाधीन करून घेतला. अथवा संपूर्ण पदा-
र्थांना एकदम जाणणारें केवलज्ञान यांना झाल्यावर यांच्या पुढें धर्मचक्र नम्र होऊन चालू लागलें. पूज्य अशा शान्तिजि-
नांनीं समवसरणांत बसून धर्मोपदेश केला त्यावेळीं इंद्रादि दे-
वांच्या समूहानें नम्र होऊन वारंवार हात जोडले—भक्ति केली.
अयोगिकेवली नांवाच्या चौदाव्या गुणस्थानांत प्रवेश करून श्रेवटच्या समयी व्युपरतक्रियानिवृत्ति नांवाच्या चौथ्या शुक्लध्यानाच्या साहाय्यानें श्री शान्तिनाथ भगवन्तांनीं कर्मा-
चा नाश करून मुक्तिरमा मिळविली.

स्तोता स्तुतेः फलं याचमानः स्वदोषेत्याद्याह—

स्तुतिकार स्तुतीक्या फलाची इच्छा करतात.

स्वदोषशान्त्यावहितात्मशान्तिः,

शान्तेर्विधाता शरणं गतानाम् ।

भूयाद्भवक्लेशभयोपशान्त्यै,

शान्तिर्जिनो मे भगवान् शरण्यः ॥८०॥

स्वदोषेत्यादि । स्वस्य दोषा रागादयस्तेषां शान्त्या प्रक्षयेण विहि-
तात्मशान्तिः विहिता कृता आत्मनः शान्तिः अनंतसुखप्राप्ति-
रूपा येन । एवंविधाया एव शान्तेर्विधाता कर्ता । केषां ? शरणं गता-
नाम् । संसारमहार्णवोत्तरणार्थमुपमत्तानां । इत्थम्भूतः शान्तिर्जिनो

भूयादस्तु । किमर्थं ? भवकलेश्मयोपशान्त्यै भवश्च संसारः क्लेशश्च दुःखानि भयानि च त्रासाः तेषामुपशान्तिरूपशमनं प्रक्षय इत्यर्थः तस्यै । कस्य ? मे मम स्तुतिकर्तुः । किंविशिष्टः शान्तिः ? जिनः कर्मरति-जेता । पुनरपि किंविशिष्टः ? भगवान् विशिष्टज्ञानवान्, इन्द्रादीनां पूज्यो वा । पुनरपि किंविशिष्टः ? शरण्यः शरणेषु साधुः शरण्यः । त्राता इत्यर्थः ॥

मराठी अर्थः—श्री शान्ति जिनांनी आपल्या ठिकाण-च्या रागादि दोषांचा नाश करून अनंत सुखरूप अशी शान्ति मिळविली. व संसारसमुद्रांतून तरून जातां याचें झणून शरण झालेल्या भव्य जीवांना परमशान्ति सुखाचा लाभ करून दिला केवलज्ञानसंपन्न, इंद्रादिपूज्य, सर्वांचें रक्षण करणारे, कर्मांचा नाश करणारे श्री शान्ति जिन संसारांत उत्पन्न झालेल्या माझ्या दुःखांचा, भीतींचा नाश करणारे व माझें संरक्षण करणारे होवोत.

तात्पर्यः—ग्रंथकारानें शान्ति जिनाचें स्तवन करून माझें संसारदुःख दूर करा, मी आपणांस शरण आलों आहे. अशी त्यांची प्रार्थना केली आहे. याशिवाय संसारसंबंधी कोणतेही पदार्थ त्यांनीं मागितले नाहींत. कारण, भगवंतांची स्तुति करण्याचे हें फळ नव्हें कीं पुण्यानुबंधिनी विभूति मिळविण्यांत ते पर्याप्त व्हावे; असें ग्रंथकर्ता जाणून आहे.

याप्रमाणें शान्ति जिनाचें स्तवन संपलें. ।

अथ कुन्थनाथ स्तुतिः ।

कुन्थुप्रभृत्यखिलसत्वदयैकतानः,

कुन्थुर्जिनो ज्वरजरामरणोपशान्त्यै ।

त्वं धमर्चकमिह वर्तयसि स्म भूत्यै,

भूत्वा पुरा क्षितिपतीश्वरचक्रपाणिः ॥८१॥

कुन्थुप्रभृतीत्यादिः । कुन्थुः सूक्ष्मप्राणी स प्रभृतिः आदिर्येषां अखिलसत्वानां ते तथोक्ताः तेषु दया करुणा एकः प्रधानभूतः तानोऽनंतो तस्याः विस्तार आमुक्तैर्यस्य स तथोक्तः । कोसौ ? कुन्थुर्नाम जिनः त्वं । किं कृतवान् वर्तयसिस्म प्रवर्तितवान् । किं सत् ? धर्मचक्रं धर्मसंघातं क ? इह लोके । किमर्थं ? भूत्यै मोक्षलक्ष्म्यै । कथम्भूतायै ? ज्वरजरामरणोपशान्त्यै ज्वर इत्युपलक्षणं सकलव्याधीनां, ज्वरश्च जराच मरणच तेषामुपशान्तिर्विनाशो यस्यां तस्यै । किं कृत्वा भूत्वा क्षितिपतीश्वरचक्रपाणिः चक्रं पाणौ यस्यासौ चक्रपाणिः, क्षितिपतीनां ईश्वरः स चासौ चक्रपाणिश्चक्रवर्ती भूत्वैत्यर्थः । कदा ? पुरा पूर्वं । किमर्थं तथाविधो भूतोऽयं ? मुस्त्यै राज्यविभूतिनिमित्तं । भूत्यै इत्येतत्सदंशकन्यायेन पूर्वत्र इह चाभिसम्ब्रध्यते ।

मराठी अर्थः—कुन्थु वगैरे सर्व प्राण्यावर पूर्ण दया करणारे कुन्थुनाथ तीर्थकर जेव्हां गृहस्थावस्थेत होते, त्यावेळीं राज्यप्राप्तिसाठीं संपूर्ण पृथ्वीचे शासन करणारे चक्रवर्ती झाले. चक्ररत्नाच्या प्रभावाने संपूर्ण भरतक्षेत्र त्यांनीं जिंकलें व चक्रवर्तित्व प्राप्त करून घेतलें. तदनंतर त्यांनीं गृहस्थावस्थेचा त्याग केला व सर्व व्याधि, वृद्धावस्था व मृत्यु यांचा विनाश करणाऱ्या मोक्षलक्ष्मीच्या प्राप्तिस्तव धर्मचक्र आपल्या हातीं घेतलें.

तात्पर्य—कुन्थुनाथ हे चक्रवर्ती होते व तीर्थकरही होते.

यदि राज्यविभूतिसंपन्नो भगवाँस्तिर्हि किमर्थं सा परित्यक्त्यत्राह
कुंथुनाथ जिनांनीं राज्य कां सोडलें हे आचार्य सांगतात.

तृष्णार्चिषः परिदहन्ति न शान्तिरासा-

मिष्टेन्द्रियार्थविभवैः परिवृद्धिरेव ।

स्थित्यैव कायपरितापहरं निमित्त-

मित्यात्मवान्विषयसौख्यपराङ्मुखोभूत् ॥८२॥

तृष्णेत्यादि-अभूद्भवान् । कथंभूतः ? विषयसौख्यपराङ्मुखः ।

विषयाणां स्वर्गनितादीनां कार्यभूतं सौख्यं विषयसौख्यं तस्मिन् पराङ्मुखो
निवृत्तेच्छः । किंविशिष्टः सन् ? आत्मवान्विषयेन्द्रियः । कुतस्तथाभूतः
संस्तपराङ्मुखोभूदित्याह तृष्णेत्यादि । तृष्णा विषयाकांक्षास्ता एवार्चि-
षोऽग्निग्वालाः परि समन्ताद्दहन्ति । ननु मानुषमात्रं ताः परितापयन्ति
तस्य अभिलषितविषयाप्राप्तेः नतु चक्रवर्तिनं विपर्ययादित्यत्राह-नेत्यादि
न-शान्तिरुपशम आसां तृष्णार्चिषां । कैः ? इष्टेन्द्रियार्थविभवैः इष्टा
मनोज्ञास्ते च ते इन्द्रियार्थाः स्वस्वविषयाः तेषां विभवाः संपत्तयस्तैः ।
कुतस्तैः तासां न शान्तिः ? यस्मात्परिवृद्धिरेव परि समन्ताद् वृद्धिरेव
उत्कर्ष एव यतस्तैस्तासां ' लाभाल्लोभः प्रवर्धते ' इत्यभिधानात् ।

त्रिमासा चिन्तितं कार्यं त्रिकोट्या नैव पूर्यते । उक्तञ्च
यथा लाभस्तथा लोभो लाभाल्लोभः प्रवर्धते ॥

कथम्भूताः परितापयन्ति ? स्थित्यैव स्वभावेनैव । यदि वा स्थित्यैव
क्रियान्तरोपरमेणैव सन्ततमित्यर्थः । किं पुनः किञ्चिदपि तद्विभवैर्न क्रि-
यते इत्यत्राह-कायेत्यादि । एते इष्टेन्द्रियार्थविभवाः कायस्य शरीरस्य परि
समन्ताद्यस्तापः सन्तापः तं हरन्तीति कायपरितापहरं निमित्तं
कारणं भवन्ति न पुनस्तृष्णार्चिषां उपशान्तिकरा भवन्ति इत्यर्थः ।
इति एवं ज्ञात्वा आत्मवान्विषयसौख्यपराङ्मुखोभूत् ॥

मराठी अर्थः—श्री कुंथुजिनेश्वरांनीं पुष्कळवेणें चक्रवर्तिसु-

खाचा अनुभव घेतला. तदनंतर त्या सुखापासून त्यांना वैराग्य उत्पन्न झाले, ह्मणून त्यांनी चक्रवर्ति पदाचा देखील त्याग केला. स्त्री, नाना तऱ्हेचे रत्नालंकार व अनेक प्रकारची भोगोपभोगाची सामग्री, जिच्यापासून इन्द्रियसौख्याची प्राप्ति होते; या सर्वापासून ते पराङ्मुख झाले. त्यांनी आपली इन्द्रिये पूर्ण ताब्यांत ठेविली. मनोवांचिछित व इन्द्रियांना तृप्त करणाऱ्या ऐश्वर्याने तृष्णाग्रीच्या ज्वाला जास्तीच पेट घेतात. या ज्वालांचा नाश, आपणांस कितीही असले ऐश्वर्य मिळाले तरी, होत नाही. उलट यांची वाढच होते. या आशासूत्री अग्नीच्या ज्वालांनी आत्मा सदोदित दग्ध होत असतो. या आशाग्रीच्या ज्वाला ज्यांना इन्द्रियांचो तृप्ति करणारे पदार्थ मिळत नाहीत त्यांनाच जाळून मसूम करीत असतील असे नाही, तर चक्रवर्तीला देखील आपला प्रभाव या अवश्य दाखवितात. चक्रवर्तीला जरी उत्तम पदार्थ वरचेवर मिळत असतात तथापि, याही पेशां अधिक पदार्थ आपल्याजवळ असावेत असे त्याला वाटत असते. यास्तव तो देखील या आशाग्रीच्या ज्वालांनी सदा होरपळत असतो. भोगोपभोगाच्या पदार्थांनी केवळ शरीरास कांहीं वेळपर्यंत सुख मिळत असेल, शरीराचा दाह मिटत असेल, परंतु या पदार्थांच्या प्राप्तीमध्ये आशाग्रीच्या ज्वालांनी होरपळणाऱ्या अंतःकरणाला अणुमात्रही शांति मिळत नाही. भोगोपभोगाचे पदार्थ अग्नीच्या ज्वालांना तीव्र दुःखदायक मात्र बनवितात. अशा तऱ्हेच्या विचारांनी कुंथुजिनास वैराग्य उत्पन्न झाले.

किं पुनस्तत्पराङ्मुखेन भूत्वा कृतमित्याह—

विषयसौख्यापासून विरक्त होऊन त्यांनी काय केले हे

ग्रंथकार सांगतात.

बाह्यं तपः परमदुश्चरमाचरँस्त्व—

माध्यात्मिकस्य तपसः परिवृंहणार्थम् ।

ध्यानं निरस्य कलुषद्वयमुत्तरस्मिन्,

ध्यानद्वये ववृतिषेऽतिशयोपपन्ने ॥ ८२ ॥

बाह्यमित्यादि । आचरँस्त्वमाचरितवान् । त्वं कुन्थुर्जिनः । किं तत् ? तपः । कथम्भूतं ? बाह्यमनघनादिलक्षणं । किंकिशिष्टं ? परमदुश्चरं, परमं च तत् दुश्चरं च अतिदुष्करं । किमर्थं आचरँस्त्वमित्याह—
आध्यात्मिकस्येत्यादि । अध्यात्मभवमाध्यात्मिकं तस्य तपसो ध्यानलक्षणस्य परिसमन्ताद्वृंहणार्थं वृद्ध्यर्थं । अतो बाह्यं तप आचरन् ववृतिषे वर्तितवान् । क ? ध्यानद्वये धर्म्यशुक्ललक्षणे । कथंभूते ? अतिशयोपपन्ने परमातिशयं प्राप्ते । यदि वा अतिशयेन भेदेन उपपन्ने युक्ते धर्म्यं हि आज्ञापायविपाकसंस्थानलक्षणैर्भेदैर्युक्तं, शुक्लध्यानं तु पृथक्त्वैकत्ववितर्कसूक्ष्मक्रियप्रतिपातिव्युत्तरतक्रियानिवृत्तिलक्षणैर्युक्तं । पुनरपि कथम्भूते एतस्मिन्ध्यानद्वये ? उत्तरस्मिन्, आतरोद्भवधर्म्यशुक्लानीति विन्यासापेक्षया उत्तरस्मिन् धर्म्यशुक्लरूपे । किं कृत्वा तथाभूते ध्यानद्वये ववृतिषे ? निरस्य । किं तत् ? ध्यानं । किंकिशिष्टं ? कलुषद्वयमार्तगैद्ररूपम् ।

मराठी अर्थः— श्री कुन्थुजिनांनीं वैराग्य झाल्यावर अतिशय कठिण असं अनशन अवमोदर्य वगैरे सहा प्रकारचें बाह्य तपश्चरण करण्यास आरंभ केला. हें बाह्य तप, अभ्यन्तरतप जें प्रायश्चित्त, विनय, स्वाध्याय वगैरे सहा प्रकारचें आहे, त्याच्या वृद्धिसाठीं करावें लागतें. कारण, बाह्य तपानें मन स्वाधीन राहतें. तें आपलें ध्येय सोडून अन्यत्र भटकत नाही. यास्तव तें तप अवश्य केलें पाहिजे. बाह्य तपाचा त्याग करून अंतस्तप करूं झटलें असतां तें होणें शक्य नाही. कारण, बाह्य तप नस-

त्यामुळे इन्द्रिये अनावर होतात. त्यामुळे अंतस्तप होऊं शकत नाही. यास्तव बाह्य तपाची आवश्यकता आहे. बाह्य तप व अंतस्तप यामध्ये साध्यसाधन-भाव आहे. अंतस्तप साध्य होण्यासाठी बाह्य तप हे कारण मानले आहे. ज्या तपांत आत्म्या-कडे जास्ती लक्ष दिले जाते ते अंतस्तप होय. ध्यान चार त-हेचे आहे. आर्तध्यान, रौद्रध्यान, धर्मध्यान व शुक्लध्यान. श्रीकुण्डुजिनांनी आर्तध्यान व रौद्रध्यान या दोन कुंध्यानांचा त्याग केला. कारण, या ध्यानांने बाह्य पदार्थांवर अतिशय आसक्ति उत्पन्न होते. व मनामध्ये वाईट विचार उत्पन्न होतात. या ध्यानापासून क्रमाने तिर्यग्गति व नरकगति प्राप्त होतें. धर्म व शुक्ल ध्याने ही मोक्षाची प्राप्ति करून देण्यास समर्थ असतात. श्री कुण्डुजिनांनी या पुढच्या दोन ध्यानांत आपली अतिशय प्रगति करून घेतली.

तत्र वर्तित्वा किं कृतं ध्यानित्यत्र ह ।

धर्म्य व शुक्ल ध्यान हीं धारण करून प्रभूंनी काय केलें हे सांगतात.

हुत्वा स्वकर्मकटुकप्रकृतीश्चतस्रो,

रत्नत्रयातिशयतेजसि जातवीर्यः ।

विभ्राजिषे सकलवेदविधेर्विनेता,

व्यभ्रै यथा वियति दीप्तसचिर्विवस्वान् ।८४।

हुत्वैत्यादि । विभ्राजिषे भासितवान् । कथम्भूतः सन् ? विनेता प्रणेता । कस्य ? सकलवेदविधेः सकलस्य लोकालोकस्य वेदः परिज्ञानं सकलवेदः तस्य विधिः विधानं यस्मादसौ सकलवेदविधिरागमः तस्य । किं कृत्वा ? हुत्वा दग्त्वा क्षयमुपनीय । काः ? स्वकर्मकटुक-प्रकृतीः, कटुकाः विरूपकफलदायिन्यः । ताश्च ताः प्रकृतयश्च, स्वकर्मणां कटुकप्रकृतयः ताः । कति ? चतस्रो घातिचतुष्टयमित्यर्थः

क ता हुत्वेत्याह-रत्नेत्यादि रत्नानां सम्यग्दर्शनादीनां त्रयं तस्य अति-
शयः प्रकर्षः, स एव तेजः कर्मेन्धनदहनस्वभावत्वात् तस्मिन् । किं
विशिष्टः ? जातवीर्यः जातं प्रादुर्भूतं वीर्यं सामर्थ्यं यस्य सः । इत्थ-
म्भूतो भगवान् क इव क विभ्राजिषे इत्याह व्यभ्रे इत्यादि । विवस्वाना-
दित्यो यथा यद्वत् विभ्राजिषे । कथम्भूतः ? दीप्तरुचिः दीप्ता रुचिर्यस्य ।
क ? वियति गगने । कथम्भूते ? व्यभ्रे विगतान्यभ्राणि यस्मिन् ॥

मराठी अर्थः—श्रीकुण्ठुजिनांनीं शुक्ल ध्यानानें रत्न-
त्रयाची उन्नति करून घेतली, व जेव्हां रत्नत्रयरूपी अग्नि-
चांगला पेटला तेव्हां त्यांत कडू फल देण्यांत प्रवीण असलेल्या
ज्ञानावरणादि चार प्रकृतींना समूळ जाळून टाकून त्यांचा
पुरा बीमोड केला. हीं चार कर्मे जाळलीं गेल्यानें श्रीकुण्ठुनाथ
जिनास आत्मिक सामर्थ्य पूर्ण प्रगट झालें. व त्यायोगें श्री
कुण्ठु जिनेश्वरांनीं संपूर्ण पदार्थांचे ज्ञान करून देणाऱ्या आग-
माची रचना केली. निरभ्र आकाशांत सूर्य जसा आपल्या
तेजस्वी किरणांनीं शोभतो तसें श्री कुण्ठुनाथ भगवान् आपल्या
आत्मिक तेजानें शोभू लागले.

उक्तार्थफलं दर्शयन्नाह ।

सागें सांगितलेल्या अर्थाचा निष्कर्ष या श्लोकांत दाखवितात.

यस्मान्मुनीन्द्र तव लोकपितामहाद्या,

विद्याविभूतिकणिकामपि नाप्नुवन्ति ।

तस्मान्भवन्तमजमप्रतिमेयमार्याः,

स्तुत्यं स्तुवन्ति सुधियः स्वहितैकतानाः । ८५ ।

यस्मादित्यादि । यस्मात्कारणात् । मुनीन्द्र यतिप्रभो लोक-
पितामहाद्याः लोकपितामहो ब्रह्मा आद्यो येषां ईश्वरकपिलसुगतानां
ते तथोक्ताः । ते नाप्नुवन्ति न प्राप्नुवन्ति । कां ? तव विद्याविभूति-

कणिकामपि । विद्या केवलज्ञानं, विभूतिः समवसरणादिलक्ष्मीः । तव या विद्या विभूतिश्च तयोः कणिकामपि लवमपि । तस्मात्कारणान्द्रवंतं कुन्धु-
तीर्थकरदेवं । कथम्भूतं ? अजं न जायते इत्यजः तं जन्मरहितं । पुन-
रपि कथम्भूतं ? अप्रतिमेयं अपरिमेयं, अनन्तं केवलमित्यभिधानात् ।
पुनरपि कथम्भूतं ? स्तुत्यं स्तवार्हं । इत्थंभूतं भवन्तं स्तुवन्ति । के ते ?
आर्याः गणधरदेवादिमुनयः । किंविशिष्टाः ? सुधियः शोभना धीर्बुद्धि-
र्येषां । पुनरपि कथम्भूताः ? स्वहितैकतानाः स्वस्मै हितं निःश्रेयसं
तदेकस्तानो विषयो येषां ते स्वहितैकतानाः । मोक्षकांक्षिण इत्यर्थः ॥

मराठी अर्थः—हे सुनिश्रेष्ठा ! आपल्या ठिकाणी पूर्णज्ञान व अनुपम ऐश्वर्य आहे. आपल्या ज्ञानाचा व ऐश्वर्याचा एक लवही ब्रह्मा, विष्णु महेश सुगत कपिल वगैरे कुदेवामध्ये आढळून येत नाही. यास्तव हे जिनेश कुंधुनाथ, जन्मरहित अनंत केवलज्ञानसंपन्न स्तवनार्ह असे आपण, मोक्षकांक्षी बुद्धिमान गणधरादिकांकडून हमेशा स्तविले जात आहांत.

याप्रमाणे कुंधुनाथ जिनाचे स्तवन संपले.

टीपः—ब्रह्मादिकांच्या अपेक्षेने भगवंतास जें विद्या व विभूतिमग्न्ये अधिक दाखविले त्यामुळे पुढे अजत्व आणि अप्रतिमेयत्व विशेषण जोडणें बरें दिसते.

अथ अरनाथ स्तुतिः ।

गुणस्तोकं सदुल्लंघ्य तद्बहुत्वकथा स्तुतिः ।

आनन्त्यात्ते गुणा वक्तुमशक्यास्त्वयि सा कथम् ॥८६॥

गुणस्तोकेत्यदि । गुणानां स्तोकं लब्धं सद्विद्यमानं । उल्लंघ्य अतिक्रम्य । तद्बहुत्वकथा तेषां गुणानां बहुत्वकथा बहुत्वकीर्तनं स्तुतिर्लोकप्रसिद्धा । सा स्तुतिः त्वयि अरतीर्थकरदेवे कथं कर्तुं शक्या ? कुतो न शक्या ? ते गुणा वक्तुमशक्या यतः । कुतस्ते तव गुणा वक्तुं न शक्यन्ते इतिचेत् आनन्त्यात् ।

अर्थः—थोड्या गुणांला तिखट मीठ लाऊन त्यांचे मोठ्या भक्तीने वर्णन करणे यास जमामध्ये स्तुति ह्मणण्याचा प्रघात पडला आहे. परंतु हे अर जिन, आपल्या ठिकाणी थोडक्या गुण असते तर ते वाढवून त्यांचे वर्णन केले असते. परंतु आपले अनंत गुण आहेत यास्तव आपली स्तुति होऊ शकत नाही. आपले जेवढे गुण आहेत तेवढ्या गुणांचे वर्णन जर आम्ही कांही करू शकणार नाही तर आम्ही आपल्या गुणांचे वाढवून वर्णन कसे करणार ? यास्तव आपल्या एखाद्या दुसऱ्या गुणाच्या वर्णनास स्तुति ह्मणता येत नाही.

तर्हि मौनं कर्तव्यमित्यत्राह ।

जर गुण वर्णन करता येत नाही तर मौन धारण करावे असे भगवंताने हटल्यावर आचार्य उत्तर देतात.

तथापि ते मुनीन्द्रस्य, यतो नामापि कीर्तितम् ।

पुनाति पुण्यकीर्तेर्नस्ततो ब्रूयाम किंचन ॥८७॥

तथापीत्यादि । तथापि त्वद्गुणानां वक्तुमशक्यत्वप्रकारेणाऽपि । ते तव । मुनीन्द्रस्य गणधरदेवादिमुनिस्वामिनः । यतो यस्मात्का

रणात् । नामापि, न केवलं गुणाः । कीर्तितं स्तुतं भक्त्या उच्चारितं ।
 पुनाति पवित्रीकरोति । नोऽस्मान् । कथम्भू स्य ते ? पुण्यकीर्तेः
 पुण्या प्रशस्ता कीर्तिर्वीणी ह्यतिर्वा यस्य । पुण्याय वा पुण्यनिमित्तं कीर्तिः
 स्तुतिर्यस्य स पुण्यकीर्तिस्तस्य । यत एवं ततस्तस्मात्कारणात् । ब्रूयाम
 स्वशक्त्या भक्त्या च स्तुयाम । किञ्चन तव गुणलवमात्रम् ।

अर्थः—पवित्र दिव्यध्वनीला धारण करणाच्या आपल्या
 पवित्र कीर्तिने भूमंडलास भरून टाकणाऱ्या, किंवा आपली
 स्तुति करणाऱ्यास पवित्र करून सोडणाऱ्या हे मुानश्रेष्ठा !
 गणधरादिकांच्या अधिपते ! आपले गुण तर दूरच राहोत
 केवळ नांव देखील जर आम्ही भक्तीने उच्चारिले तर ते आमचे
 षाप नाहीसे करते, आम्हांस पवित्र बनवून सोडते. हणून हे
 जिनेश अरनाथ, आपले गुण अनंत असल्यामुळे आम्ही त्यांचे
 वर्णन करण्यास असमर्थ असलो तरी स्वशक्तीने व भक्तीने
 आपल्या गुणांच्या लवाचेच वेड्यावाकड्या शब्दांनी आम्ही
 वर्णन करू.

तदेवाह—

गुणलव वर्णनास प्रारंभ.

लक्ष्मीविभवसर्वस्वं, मुमुक्षोश्चक्रलांछनम् ।

साम्राज्यं सार्वभौमं ते, जरत्तृणमिवाभवत् ॥८८॥

लक्ष्मीत्यादि । ते तव । जरत्तृणमिवाभवत् जीर्णतृणमिव
 संजातं । किं तत् ? साम्राज्यं, कथम्भूतं ? सार्वभौमं सर्वभूमौ भवं सार्व-
 भौमं । पुनरपि कथंभूतम् ? चक्रलांछनं चक्रं लांछनं चिह्नं यस्य ।
 पुनरपि किंनिशिष्टं ? लक्ष्मीविभवसर्वस्वं लक्ष्म्याः विभवो विभूतिः
 सर्वस्व आत्मीयो यस्य । कथम्भूतस्य ते ? मुमुक्षोः सर्वसंगपरित्यागमिच्छोः ॥

मराठीअर्थः—लक्ष्मीचे सगळे ऐश्वर्य ज्यांत एकत्र झाले

आहे असं चक्रवर्तित्वाचें धोतक सर्व भरतखण्डाचें राज्य, हे वैराग्यपूर्ण जिना ? आपणांस जीर्ण झालेल्या गवताप्रमाणें वाटलें.

तात्पर्यः—सांसारिक मनुष्याच्या ऐश्वर्याची शेवटची हद्द ह्मणजे चक्रवर्तिपद प्राप्त होणें हें होय. परंतु अरतीर्थकरांस हें सर्वोत्कृष्ट ऐश्वर्यही तुच्छ वाटलें व त्यांनीं त्याचा गवताच्या काडीप्रमाणें त्याग केला. अक्षय सुखाची प्राप्ति व्हावी-अखण्ड मुक्तिसाम्राज्य मिळावें ह्मणून दीक्षा घेतली.

एवमात्मगतं परमवीतरामत्वगुणं प्रदर्श्य शरीरगतं गुणं प्रदर्शयन्नाह ।
याप्रमाणें आत्मिक पूर्ण वैराग्यगुणाचें स्वरूप ग्रंथकाराने दाखविलें
आतां श्री अरतीर्थकराच्या शारीरिक गुणाचें वर्णन
ग्रंथकार करतात.

तव रूपस्य सौन्दर्यं दृष्ट्वा तृप्तिमनापिवान् ।

द्व्यक्षः शक्रः सहस्राक्षो बभूव बहुविस्मयः ॥ ८९ ॥

तवेल्यादि । तव रूपस्य त्वदीयशरीरमूर्तेः, सौन्दर्यं रमणीयतां दृष्ट्वा । तृप्तिं दर्शनाकांक्षापरिपूर्तिं, अनापिवाल प्राप्तवान् । कोसौ ? शक्रः । कथम्भूतः ? द्व्यक्षः द्वे अक्षिणी लोचने यस्यासौ द्व्यक्षः । पश्चाद्बभूव संजानः । किंविशिष्टः ? सहस्राक्षः सहस्रमक्षणां यस्यासौ सहस्राक्षः सहस्रलोचनः । न केवलं सहस्राक्षो बभूव, बहुविस्मयः अनेकाश्चर्यश्च बभूव ॥

हे प्रभो ? आपले शरीरसौंदर्य दोन डोळ्यांनीं पाहून तृप्ति न झाल्यामुळें इंद्र हजार डोळे उत्पन्न करून आपलें देहलावण्य पाहू लागला. तथापि त्याच्या हजार डोळ्यांचें पारणें न फिटल्यामुळें तो फारच आश्चर्यचकित झाला.

तात्पर्य— श्री अरजिनाचें सौंदर्य लोकोत्तर होतें.

इदानीं अंतरमोहशत्रुपराजयलक्षणं मुणं भगवतः स्तुवन्नाह—
श्री अरजिनांती अंतरंग मोहशत्रुचा पराजय केला यास्तव
भगवन्ताच्या या गुणाचे वर्णन करवयात.

मोहरूपो रिपुः पापः कषायभटसाधनः ।

दृष्टिसम्पदुपेक्षास्त्रैस्त्वया धीर पराजितः ॥९०॥

मोहरूप इत्यादि । मोह इत्युपलक्षणं ज्ञानावरणादिघातिकर्मणाम् ।
मोहो मोहनीयं कर्म रूपं स्वभावो यस्य स मोहरूपः । कोसौ ? रिपुः
शत्रुः । कथम्भूतः ? पापः पापरूपः । घातिचतुष्टयं हि पापमुच्यते
'सद्वेद्यशुभासुनाममोत्राणि पुण्यम्, अतोऽन्यत्पाप' मिति
उच्यते । पुनरपि कथम्भूतः ? कषायभटसाधनः । कषाया एव
भटास्त एव साधनं सैन्यं तत्रं यस्य । इत्थम्भूतो रिपुस्त्वया मुनीद्रेण
पराजितो निर्मूलितः । हे धीर परिषहादिभ्योऽक्षोभिः चिच । कैः
कृत्वेत्याह दृष्टीत्यादि । दृष्टिः सम्यग्दर्शनं पश्यते गम्यतेऽर्थो यथा सा पत्
प्रतिपत्तिः । समीचीना पत् संपत् सम्यग्ज्ञानमित्यर्थः । उपेक्षा परमौदा-
सीन्यलक्षणं चारित्रं । दृष्टिश्च सम्पन्नोपेक्षा च ता एवास्त्राणि प्रहरणाणि
तैः ॥

मराठी अर्थः—परिषह, उपसर्ग इत्यादिकापाप्तून त्रिक-
मात्रही न भिणाच्या हे धीर अरजिनांती नरकादि कुगतिमर्घ्ये
ढकलून देणाऱ्या व कषायरूपी शूर सैन्य ज्याने स्वतः जवळ
बाळगळे आहे अशा दुष्ट मोहरूपी शत्रूस आपण सम्यग्दर्शन,
सम्यग्ज्ञान व सम्यक्चारित्र या तीन अमोघ अस्त्रांनी पूर्ण
जिकिले.

विशेष स्पष्टीकरणः—या श्लोकांत 'मोहरूप' हा शब्द
आला आहे त्याचा अर्थ केवळ मोहनीय कर्म असाच नव्हे,
'ज्ञानावरणादि चार घातिकर्म' असा मोह या शब्दाचा अर्थ

होतो. जसे मांजर घरांत शिरेल बरे कां ? असे आपण ह्मणतो. येथे मांजराने मात्र घरांत शिरेल नये, इतर प्राणी शिरल्यास काहीं हरकत नाही; असा जर कोणी विपरीत अर्थ केल्यास आपण त्यास ' वेडा आहे ' असे ह्मणूं. तेव्हां या ठिकाणी मांजर या शब्दाने मांजराचा बोध होऊन इतर प्राण्यांचा देखील बोध होतो. तद्वत्च मोह या शब्दाचा देखील अर्थ समजावा. या चार घाति कर्मांमध्ये मोहकर्म हे बलाढ्य आहे. मुनिजन याचाच प्रथम नाश करतात. जोपर्यंत या कर्माचा नाश होणार नाही तोपर्यंत केवलज्ञानाचा उदय होणे अशक्य आहे. प्रथमतः मोहनीय कर्म नष्ट होतें. यांचा नाश झाल्यावर तदनंतर ज्ञानाचरण, दर्शनावरण व अंतराय या तीन कर्मांचा नाश करण्यास फारच सोपे जातें. मोह कर्माच्या आश्रयाने ही कर्मे आपले प्रभुत्व आत्म्यावर दाखवितात. मोह कर्माला सर्व कर्मांचा राजा असें ह्मटले आहे. राजाला जिकल्यावर त्याचे सैन्य जिकण्यास उशीर लागत नाही. ही तीन कर्मे देखील समर्थ असल्यामुळे यांना देखील मोह असें ह्मटले आहे. मोहनीय कर्माचा श्री जिनाने विध्वंस केला याचा अर्थ जिनाने मोहकर्मांसह तीन कर्मांचा नाश केला असतच होतो. ज्यावेळेस या कर्मांचा नाश होतो त्यावेळेस मुनीश्वरांस श्री जिन अशी संज्ञा प्राप्त होते. या चार कर्मांना घातिकर्म किंवा पापकर्म असें ह्मणतात. यास्तव प्रथमतः अरजिनांनी या पापकर्मांस जिकले.

मोहजयाद्यज्जातं तद्दर्शयन्नाह—

मोहकर्माचा पराभव केल्यावर अरतीर्थकरांना काय प्राप्त झाले हे दाखवितात.

कंदर्पस्योद्धुरो दर्प—

स्त्रैलोक्यविजयार्जितः ।

हेपयामास तं धीरे,

त्वयि प्रतिहतोदयः ॥ ९१ ॥

कंदर्पस्यैत्यादि । कंदर्पस्य कामदेवस्य । उद्धुरः उत्कण उत्कटः ।
दयोऽहंकारः । कथम्भूतः ? त्रैलोक्यविजयार्जितः त्रैलोक्यस्य वि-
जयस्तेन अर्जित उपार्जितः । हेपयामास लज्जां नीतवान् । तं कं-
दर्पं । कथम्भूतः सन् ? प्रतिहतोदयः प्रतिहतो विनाशित उदयो ब-
स्यासौ प्रतिहतोदयोऽलम्बास्पदः । क ? त्वयि । कथम्भूते ? धीरे
अक्षुभितचित्ते ।

मराठी अर्थः—संपूर्ण त्रैलोक्याला जिंकल्यामुळे उत्पन्न झालेला मदनाचा उत्कट गर्व, धीर अशा हे अर जिनेश, आपल्यावर बिलकुल प्रभाव चालवू शकला नाही. उलट मी त्रैलो-
क्यास देखील जर्जर करून सोडले असे झणणाऱ्या मदनाच्या गर्वाने मदनासच लाजविले.

तात्पर्यः—श्री अरजिनेश्वराने जसा मोहाचा पराभव केला तसा या मदनाचाही पराभव केला. मदनास, मी त्रैलोक्यास जिंकले आहे; माझ्यासारखा शूर कौण आहे, असे वाटत होते. त्याने सर्व त्रैलोक्य वश केले होते. परंतु श्री जिनेश्वरास तो आपल्या कक्षांत आणू शकला नाही.

एकदा रति व मदन हे विहार कसग्यासाठी निघाले असता त्यांनी वाटेत श्री जिनेश्वरास पाहिले. त्यावेळेस रति व मदन यांच्यामध्ये जो मजेदार संवाद झाला त्याचे येथे वर्णन केल्यास ते विसंगत दिसणार नाही असे वाटते. ते वर्णन असे—

कोऽयं नाथ जिनो भवेत्त्व वशीं हुं हुं प्रतापी प्रिये ।

हुं हुं तर्हि विमुंच कातरमते शौयीवलेपक्रियाम् ।

मोहोऽनेन विनिर्जितः प्रमुस्तौ तत्किंकराः के वयम् ।

इत्येवं रतिकामजल्पविषयः स श्रीजिनः पातु वः ॥१॥

रति-प्राणनाथ, हे कोण आहेत !

मदन-हे जिनेश्वर आहेत.

रति-आपण सर्व विश्वाला स्वतःच्या आर्घान केलें आहे ना ! मग यांनाही वष केलेंच असेल ?

मदन-प्रिये, हे फारच थोर आहेत. हे माझ्या स्वाधीन कसबें होतात. यांच्यापुढें माझी दाळ विलकुल शिजली नाही. यांना पाहिलें कीं माझ्या अंगांत कापरेंच भरतें.

रति-वाहवा, तर मग आपण पुरे भ्याड आहात असेंच ना ! आणि माझ्यापुढें जे आपल्या शौर्याचे पोवाडे आपण गाता ते केवळ आपला भित्तेपणा दिख नये एकदयाच करितां कां !

मदन-प्रिये, तूं माझ्यावर भिन्नेपणाचा जो आरोप केलास तो व्यर्थ आहे. अग राजाधिसाज व पराक्रमी अशा मोह सम्राट्चा देखील यांनीं युद्धांत पराभव केला तर मग आर्षी तर या मोह सम्राटाचे नोकर. आमचा श्रीजिनेश्वरापुढें काय पाड. याप्रमाणें ज्यांना पाहून रति व मदन यांच्यामध्ये असा संवाद झाला ते श्रीजिनेश्वर सतत संरक्षण करोत.

मेहे कन्दपै च विविजिते यज्जातं तद्दर्शयन्नाह ।

भगवंतांनीं मोह व मदन यांना जिंकल्यावर पुढें आपणस्वी

काय केले हे ग्रंथकार सांगतात.

आयत्यां च तदात्वे च,

दुःखयोनिर्दुरुत्तरा ।

तृष्णानदी त्वयोत्तीर्णा,

विद्यानावा विविक्तया ॥ ९२ ॥

आयत्यामित्यादि । तृष्णैव नदी तृष्णानदी । त्वया अराज ।

उत्तीर्णा तृष्णानद्या दूरे भगवान् व्यवस्थित इत्यर्थः ॥ कथा ? विद्या-
नावा विद्यैव नैस्तथा । कथम्भूता ? विविक्तया विशुद्धया निर्दो-
षया । किंविशिष्टासौ ? दुरुत्तरा दुःखेन महत् कष्टेन उत्तीर्यते इति ।
पुनरपि कथम्भूता ? दुःखयोनिः दुःखस्य योनिरुत्पत्तिहेतुः । कदा ?
आयस्यां च परलोके तदात्वे च इहलोके । चकार उभयत्र परस्पर-
समुच्चये ॥

मराठी अर्थः— हे प्रभो, निर्दोष ज्ञानरूपी नौकेने इह पर-
लोकी दुःखोत्पत्ति करणारी व मोठ्या कष्टाने जी तरुं शकू अशी
आशारूपी नदी आपण तरून गेला.

तात्पर्य—जेव्हां मोह व मदन यांचा परामव धीजिनेश्व-
रांनी केला तेव्हां त्यांना निर्मल ज्ञानाची प्राप्ति झाली. व जेव्हां
ज्ञानरूपी नौका त्यांच्या हातांत आली तेव्हां दुर्लभ्य अशी
आशानदी देखील तरून ते पर तीराला जाऊन पोहोचले.

मोहकामनृष्णोन्मूलने च यज्जातं तद्दशयशाः ।

मोह, काम व आशा या त्रयीला जिकल्यावर भगवंतांना
काय प्राप्त झालें हें दाखवितात.

अन्तकः क्रन्दको नृणां,
जन्मज्वरसखा सदा ।

त्वामन्तकान्तकं प्राप्य,

व्यावृत्तः कामकारतः ॥ ९३ ॥

अन्तक इत्यादि । अन्तको यमः । कथम्भूतः ? क्रन्दकः आक्रन्द-
नहेतुः । केषां ? नृणां । पुनः कथम्भूतः ? जन्मज्वरसखा जन्म व
ज्वरश्च तयोः सखा । कदा ? सदा सर्वकालं । स इत्यम्भूतेऽन्तको
व्यावृत्तः उपरतः ? कस्मात् ? कामकारतः कामेव इच्छया करणं
कामकारः तस्मात्कामकारतः यद्व्यावृत्तितः । स्वयि प्रतिहेतेच्छः संपन्न

इत्यर्थः । किं कृत्वासौ ततो व्यावृत्तः ? प्राप्य । कं ? त्वां अरतीर्थकर-
देवं । कथम्भूतं ? अन्तकान्तकं अन्तकस्य यमस्य अंतकं विनाशकं ॥

मराठी अर्थः—यम हा मनुष्यादि प्राण्यांना रडविणारा
आहे. व तो जन्म व ज्वरादि रोगांचा मित्र आहे. परंतु हे
जिनेश, आपण त्या यमाचाही नाश करणारे असल्यामुळे यम हा
आपण होऊनच आपल्याकडे पाठ करून निघून गेला. तात्पर्य
यमाला जिनेशांनी जिंकले घणून ते अविनाशी पदास पोहोचले.
व जन्म ज्वरादिकांचा श्रीजिनांनी नाश केल्यामुळे त्यांच्या
मित्राचा—यमाचा त्यांना नाश करता आला.

स्तु भगवति मोहादिप्रक्षयः कुतोऽवगत इत्याह—

श्री जिनांच्या ठिकाणी मोहादिकांचा अभाव झाला हे आपण
कसे जाणले या शंकेचे उत्तर—

भूषावेषायुधत्यागि,

विद्यादमदयापरम् ॥

रूपमेव तवाचष्टे,

धीर दोषविनिग्रहम् ॥ ९४ ॥

भूषेत्यादि । तव रूपमेवाचष्टे कथयति । कं ? दोषविनिग्रहं
दोषस्य मोहादेर्विनिग्रहं प्रक्षयं । धीर अरस्वामिन् । कथम्भूतं रूपं ?
भूषावेषायुधत्यागि । भूषा अलंकारः । कटककटिसूत्रादिः । वेषः श-
रीरोत्कर्षः उद्धततादिः । आयुधं प्रहरणं । तानि त्यजतीत्येवशीलं । पु-
नरपि कथम्भूतं ? विद्यादमदयापरं परमज्ञानोपशमकारुष्यतंत्रम् ॥

मराठी अर्थः—हे धीर अरजिनेश, कटक कुंडल, कमर-
पट्टा इत्यादि अलंकार व वेष आणि नाना तऱ्हेची आयुधे-सस्त्रे

यांनीं रहित व निर्मल ज्ञान, पूर्ण इंद्रियजय व परम दयेनें भर-
लेले असें हें आपलें स्वरूपच, आपण मोह, मदन व मृत्यु
बांचा नाश केला आहे असें आद्यांस स्पष्टपणें सांगत आहे.

अपरमपि तन्निग्रहे यज्जातं तद्दर्शयन्नाह--

मोहादिकांचा विनाश केल्यानें श्री जिनेशास काय प्राप्त
झालें हें सांगनात.

समंततोंगभासां ते,

परिवेषेण भूयसा ॥

तमो बाह्यमपाकीर्ण-

मध्यात्मं ध्यानतेजसा ॥ १५ ॥

समंतत इत्यादि । समंततः सवतः अंगभासां शरीरतेजसां ।
ते तव परिवेषेण परिमण्डलेन । कथम्भूतेन ? भूयसा महता तमोऽन्ध-
कारः । कथम्भूतं ? बाह्यं । अपाकीर्णं ध्वस्तं । अध्यात्ममभ्यन्तरं
तमो ज्ञानावरणादिलक्षणं ध्यानतेजसा अपाकीर्णम् ।

मराठी अर्थः—हे अरजिनेश ? चोहीकडे पसरलेल्या आ-
पल्या शरीराच्या मोठ्या प्रभेनें आपण बाह्य अंधकाराचा नाश
केला व ध्यानरूपी तेजांनें आत्म्यामध्ये पसरलेला ज्ञानावर-
णादिरूपी अंधकार आपण नाहीसा केला.

एवमपायातिशयं स्तुत्वा भगवतः पूजातिशयं स्तोतुमाह-

श्रीजिनाच्या मोहविनाशादि अतिशयाची स्तुति करून
ग्रंथकार श्री जिनाची सर्वजनपूज्यता दाखवितात.

सर्वज्ञज्योतिषोद्भूत-

स्तावको महिमोदयः ।

कं न कुर्यात्प्रणमं ते,

सत्त्वं नाथ सचेतनम् ॥ ९६ ॥

सर्वज्ञेयादि । (१) सर्वज्ञस्य ज्योतिरनतज्ञानं तेन उत्कर्षेण उद्भूतो जातः । कोतौ ? महिमोदयः महिम्नो माहात्म्यस्य उदयः प्रा-
दुर्भावः । किंविशिष्टः ? तीव्रकस्वरीयः । कं न कुर्यादपि तु कु-
र्यादेव । कं ? सत्त्वं । प्राणिनं । कथम्भूतं ? सचेतनं गुणदोषविवेकचतुरं ।
कथम्भूतं कुर्यात् ? प्रणमं प्रणमनशीलं । ते तव ॥

मराठी अर्थः— हे अर प्रभो ! सर्व पदार्थाना जाणणाच्या
आपल्या ज्ञानरूपी ज्योतीने—प्रकाशाने प्रगट झालेले आपले
महत्व—पूज्यत्व कोणत्या गुणदोषांचा विचार करणाऱ्या प्रा-
ण्याला नम्र बनविणार नाही बरे ? आपले माहात्म्यच असे
आहे की ते सर्व प्राण्यांना आपल्या पायांचे भक्त बनविते.

अथेदानीं भगवतो वागतिशयं स्तुवन्नाह ।

आतां श्रीजिनाच्या वचनांचे—दिव्य ध्वनीचे माहात्म्य सांगतात.

तव वागमृतं श्रीमत्,

सर्वभाषास्वभावकम् ।

प्रीणयत्यमृतं यद्भूत्,

प्राणिनो व्यापि संसदि ॥ ९७ ॥

तवेत्यादि । तव संबन्धे वागेव.मृतं वागमृतं अनंतसुखहेतुतया
प्राणिनामाप्यायकत्वात् । कथम्भूतं ? श्रीमत् यथावन्निखिलार्थप्रतिपाद-
नलक्षणा श्रीर्विद्यते यस्य तच्छ्रीमत् । पुनरपि कथम्भूतं ? सर्वभाषा-
स्वभावकम् सर्वभाषा स्वभावो यस्य तदित्यम्भूतं । तव वागमृतं प्रीण-
यति सन्तर्पयति । कान् ? प्राणिनः । किंवत् ? अमृतं यद्भूदमृतं यथा ।
किंविशिष्टं ? व्यापि । कं ? संसदि समवसरणरूपायाम् ॥

मराठी अर्थ: —हे प्रभो अर जिनेश ! प्राण्यांना अनन्त सुखाची प्राप्ति करून देण्यास कारण असलेले दिव्यध्वनिरूप अमृत, संपूर्ण पदार्थांना प्रतिपादन करण्याच्या शक्तीने युक्त आहे; व ते सर्व भाषांमध्ये परिणत होतं. भिन्न भिन्न भाषा जाणणाऱ्या प्राण्यांना आपला दिव्यध्वनि सर्व भाषेत परिणत होतो असें झटले आहे. अशा तऱ्हेचें हें वचनामृत संपूर्ण सम-वसरणांत व्यापून राहतें व ते अमृताप्रमाणें प्राण्यांना तृप्त करतें सुखी करतें.

नन्वेकान्तेऽपि वाचो वास्तवार्थप्रतिपादकत्वेन प्राणिनां संतर्षकत्वसम्भ-
वान् कश्चिद्भवदोयवचोतिशयः सम्भवतत्याह—

एकान्त मतांत देखील एकान्ताचें स्वरूप दाखविणाऱ्या
वचनांनीं वस्तूंचें खरें स्वरूप समजतें व त्यापासून
मनास आनंद होतो यास्तव आपल्याच वचनाला
महत्त्व कसें देतां येईल ! एकान्तवचन देखील
महत्वाचें आहे या शंकेचें उत्तर
ग्रन्थकार देतात.

अनेकान्तात्मदृष्टिस्ते

सती शून्यो विपर्ययः ॥

ततः सर्वं मृषोक्तं स्या-

त्तदयुक्तं स्वघाततः

अनेकान्तेत्यादि । ते तत्र या अनेकान्तात्मदृष्टिरनेकान्ता-
त्मकं मतं सा सती सत्या । विपर्ययः एकान्तदृष्टिरूपः शून्योऽसत्यः ।
यथा चैकान्तोऽसत्यस्तथा 'अन्वर्थसंज्ञ' इत्यादौ प्ररूपितम् । ततः
एकान्ताश्रयेण निरवशेषं मृषाऽसत्यमवृत्तमुक्तं स्यात् । कथं मृषोक्तं
तस्यादिति चेत् तदयुक्तं यतस्तर्था एकान्तदृष्ट्या अयुक्तं सर्वं वक्तुमनुचितं ।
कुतस्तथा तदयुक्तं ? स्वघाततः स्वशब्देन सदसदाद्येकान्तो गृह्यते । स्वस्य

घातः स्वघातस्त स्मत् । नहि नीलसुखादिपदार्थप्रपंचप्ररूपणया शून्यैकान्तः
सत्तायेकान्तो वा न विरुध्यते यतस्तया स्वघातो न स्यात् ।

मराठी अर्थः—हे अर प्रभो ! आपलें अनेकांतात्मक मत खरें आहे. व इतरांनीं कल्पिलें एकांत मत असत्य. अनेकांत मत खरें कसें व एकांत मत खोटे कां याचें वर्णन 'अन्वर्थसंज्ञः सुमतिर्मुनिस्त्वं' या स्तोत्रामध्ये केलें आहे. यास्तव एकांताच्य मते जें पदार्थस्वरूप वर्णिलें जाईल तें सर्व असत्य आहे—अयोग्य आहे. एकांत दृष्टीनें पदार्थस्वरूप वर्णिलें जाणार नाहीं जर एकांतदृष्टीनें देखील पदार्थाचें वर्णन आह्मांस करतां येईल तर, शून्यैकांत, सत्ताद्वैत, वगैरेचा विरोध आह्मी कसा करूं शकू ? आह्मी या एकांत पदार्थाचा विरोध करतो—त्याचें खंडन करू शकतो. यास्तव तें एकांतमत असत्य आहे. अंतरंग पदार्थ आत्मा, ज्ञान, सुख वगैरे व बाह्य पदार्थ पुद्गलादि जड वस्तु या आपणास अनुभवास येतात. यांची आह्मी सिद्धि करूं शकतो. आमचे सर्व व्यवहार हे पदार्थ मानल्यानें सुरळीत चालतात. यास्तव शून्यैकांत मत असत्य आहे. तसेंच सुखदुःख ज्ञान, शक्ति वगैरे गुण भिन्न भिन्न आत्म्यामध्ये दिसतात. व जडपदार्थांमध्येही तदनुरूप गुण दिसून येतात. ह्यपून ब्रह्मवादही खोटा आहे असें ह्यणण्यास काय हरकत आहे. यावरून एकांतवाद खोटा आहे हें सिद्ध होतें.

नन्वेकांते विरोधादिदोषसम्भवात्कथमसौ युक्त इत्याशंक्याह—

अनेकांत मतांत विरोधादिक आठ दोष उत्पन्न होतात यामुळें
हें मत योग्य कसें मानावें या शंकेचें उत्तर—

ये परस्वलितोच्चिद्राः

स्वदोषेभनिमीलिनः ।

तपस्विनस्ते किं कुर्यु-

रपात्रं त्वन्मतश्रियः ॥ ९९ ॥

ये इत्यादि । ये एकांतवादिनः परस्मिन्ननेकांते स्वखलितं दोषो विरोधादिस्तस्मिन्नुन्निद्राः व्यपगतनिद्राः तद्दर्शने पटवः, स्वदोषे-
भनिमीलिनः स्वस्मिन्सदाद्येकांते सुखनीलादेर्विरोधादिदोषे इभनिमी-
लनं येषां । यथेभः पश्यन्नपि अपश्यन्नपि वर्तते तथैते स्वदोषं पश्यं-
तोऽपि न पश्यंतीति । कथम्भूतास्ते ? तपस्विनो वराकाः । किं स्व-
पक्षसाधनं परपक्षदूषणं वा कुर्युः ? नैव । कुतः ? अपात्रं अभाजनं ते
यतः । कस्याः ? त्वन्मतश्रियः तव मतं त्वन्मतं द्वादशांगादिलक्षणं
तस्य श्रीर्यथावद्वस्तुस्वरूपविवेचकत्वं तस्याः ।

मराठी अर्थः—एकांतवादी अनेकांतमतामध्ये विरोधादि दोष आहेत असें झणून ते दाखविण्यास सदा आपली तयारी दाखवीत असतात. व शून्यैकांत, सत्ताद्वैत वगैरे एकांतांतील दोषाकडे हत्तीप्रमाणे दुर्लक्ष्य करितात. जसे हत्ती पदार्थांना पहात असूनही पहात नसल्याप्रमाणे दाखवितो. तद्वत् हे एकांतवादी देखील आपल्यामतांतील दोषाकडे पहात असूनही पक्षपातवश होऊन एकांतमतच निर्दोष आहे असें मानतात. पक्षपातग्रस्त झालेले हे एकांतवादी स्वपक्षसिद्धि व परपक्षखंडन कसे करू शकतील. असो. हे अरजिनेश ! हे एकांतवादी आपल्या द्वादशांगवर्णित पदार्थांचे निर्दोष वर्णन करण्यास अपात्र आहेत—अयोग्य आहेत.

विशेष स्पष्टीकरण—अनेकांतामध्ये विरोधादिक आठ दोष उत्पन्न होतात; यामुळे ते मत ग्राह्य नाही असें एकांतवादी लोक झणतात. परंतु विचार केला असता त्यांचे झणणे योग्य दिसत नाही. परंतु ते आठ दोष कोणते व त्यांचा अनेकांत

घादामध्ये कसा प्रवेश झाला याचें एकांतवाद्याच्या तर्कें वर्णन करून त्या सर्व दोषांचा परिहार करून अनेकांत वाद सर्वथा निर्दोष आहे हें सिद्ध करूं.

१ विरोध—एका पदार्थामध्ये परस्परविरोधी दोन स्वभावांची कल्पना केली ह्मणजे किंवा हे दोन धर्म त्या पदार्थात मानले ह्मणजे तेथें विरोध दोष उत्पन्न होतो. जसें अग्नि शीतल व उष्ण ही आहे असें मानणें, हें मानणें विरोध दोष सहित आहे. तसेंच अनेकांतमत ही पदार्थामध्ये परस्परविरुद्ध असे अस्तित्व व नास्तित्व हें दोन धर्म मानतें, यामुळें या मतांत हा विरोध दोष उत्पन्न होतो. कारण जेथें अस्तित्व आहे तेथें नास्तित्व राहणें अशक्य आहे. जेथें नास्तित्व आहे तेथें अस्तित्व रहात नाहीं.

२ वैयधिकरण्य—ज्यांचा आधार भिन्नभिन्न आहे अशा दोन स्वभावांची एका पदार्थात कल्पना करणें यास वैयधिकरण्य दोष ह्मणतात. जसें स्त्रीत्वधर्माचा आधार स्त्री आहे व पुरुषत्व धर्माचा आधार पुरुष आहे. परंतु या दोन्ही धर्मांची—स्वभावांची एका आधारामध्ये कल्पना केली ह्मणजे हा दोष उत्पन्न होतो. परंतु अनेकांत मत दोन भिन्न आधारामध्ये राहणाऱ्या अस्तित्व, नास्तित्व धर्मांची एका आधारामध्ये कल्पना करतें. अस्तित्व हें भावात्मक पदार्थामध्ये राहतें व नास्तित्व हे अभावात्मक पदार्थामध्ये राहतें. गाढवाच्या शिंमामध्ये नास्तित्व धर्म आहे व घादामध्ये अस्तित्व धर्म आहे. परंतु यांची एकाच आधारामध्ये कल्पना करणें, जसें घागर आहे व नाहीही, असें ह्मणणें.

३ अनवस्था—ज्या रीतीनें पदार्थामध्ये एक धर्म मानतो व ज्या रीतीनें आपण दुसरा धर्म मानतो त्याच रीतीनें याचप्र-

माणें त्या प्रत्येकधर्मांमध्ये तेच धर्म मानात जाणें. पदार्थांमध्ये अस्तित्व धर्म व नास्तित्व धर्म ज्याप्रकारें मानतात त्याचप्रकारानें त्या प्रत्येक अस्तित्व नास्तित्व धर्मांमध्ये पुनः देखील तेचतेच धर्म अनेकांत मत मानतें. योग्यप्रमाणानें-पद्धतीनें पदार्थांच्या परंपरेची कल्पना करणें सोडून देऊन वाटेल त्या रीतीनें पदार्थांच्या परंपरेची कल्पना करीत बसल्यानें पदार्थांच्या परंपरेचा शेवट लागत नसल्यामुळे अनवस्था दोष उत्पन्न होतो.

४ संकर—ज्या रूपानें अस्तित्व धर्माची आपण कल्पना करितो त्याचरूपानें-रीतीनें नास्तित्व धर्माची देखील कल्पना करणें. यास संकर ह्मणतात.

५ व्यतिकर—वस्तु ज्या रीतीनें भेदात्मक किंवा अस्तित्वात्मक मानली जाते त्याच रीतीनें ती अभेदात्मक किंवा नास्तित्वधर्मात्मकच मानणें यास व्यतिकर ह्मणतात. एकमेकांचा स्वभाव एकमेकामध्ये मानणें, यास व्यतिकर ह्मणतात.

६ संशय—वस्तु अस्तित्वधर्म व नास्तित्व धर्मांनी युक्त आहे असें मानलें तर वस्तु या दोन धर्मांपैकी कोणत्या धर्मानें युक्त आहे याचा निश्चय होत नाही. यास संशय दोष ह्मणतात.

७ अप्रतिपत्ति—वस्तूचें ज्ञान न होणें. जेव्हां वस्तूच्या स्वभावाविषयी मन साशंक होतें त्या वेळेस वस्तूच्या स्वरूपाचें ज्ञान होत नाही. हा अप्रतिपत्ति नांवाचा दोष अनेकांतामध्ये संभवतो. कारण, त्या मतांत वस्तु अनेकधर्मात्मक मानली आहे. परंतु तद्धर्मात्मक वस्तूचें ज्ञान होत नाही.

८ अभावः—त्या वस्तूचें ज्ञान न झाल्यामुळे व तिचे अस्तित्व जाणण्याचा दुसरा मार्ग नसल्यामुळे, अभाव दोष उत्पन्न होतो. अनेकधर्मात्मक वस्तूचें ज्ञान न झाल्यामुळे तिचा

अभाव आहे असें आह्मी ह्मणतो. याप्रमाणें हे आठ दोष अनेकांत वादामध्ये उत्पन्न होतात.

वर जे अनेकांतवादामध्ये दोष दाखविलें ते खरोखरच त्यांत आहेत किंवा व्यर्थच त्याच्यामार्थी ते लादले आहेत. हें पुढल्या विवेचनावरून स्पष्ट होतें.

प्रथमतः विरोध दोष अनेकांतामध्ये आहे किंवा नाहीं हे पाहूं. वस्तूमध्ये अनेक धर्म आहेत. जसें एखादा वादी ज्यावेळेस परमताचें खंडन करतो त्यावेळेस त्याचें भाषण केवळ खंडनपरच असतें असें नाहीं. जर त्याचें भाषण खंडनपरच मानलें तर तें त्याच्या पक्षाचें देखील खण्डनच करील. परंतु असें नाहीं. त्याचें भाषण स्वपक्षाचें मण्डन करीत असतें व इतरपक्षाचें खण्डन करीत असतें. अर्थात या दोन स्वभावांनीं भरलेलें असतें. एका मनुष्याचें अनेक व्यक्तींशीं भिन्न भिन्न नातें असतें. व हें निरनिराळ्या अपेक्षांनीं सिद्ध होतें. यामुळें तें युक्तियुक्त मानलें जातें. व तसले आपेक्षिक स्वभाव त्यामध्ये आहेत हें सिद्ध होतें. याचप्रमाणें वस्तूमध्ये अस्तित्व नास्तित्व वर्गरे अनेक गुण आहेत. हे जरी विरुद्ध आहेतसें वाटतें, परंतु अपेक्षांच्या सहाय्यानें यांतील विरोध दूर करतां येतो. विरोध त्या ठिकाणींच आढळून येतो, जेथें जें नसतें तेथें मानलें ह्मणजे. जसें गाढवाला शिंग नसतानाही तें आहे असें मानल्यानें, परंतु अस्तित्व नास्तित्व हे धर्म वस्तूमध्ये आह्माला अविरुद्ध असलेले आढळून येतात. यामुळें यामध्ये विरोध नाहीं. जसें घागर ही स्वरूपानें आहे व ती पटरूपानें नाही ह्मणजे कापडासारखी नाही. तेव्हां ती अमुक रीतीनें आहे व अमुक रीतीनें नाही हें आपण प्रत्यक्ष तिचें स्वरूप पाहून देखील जाणू शकतो. ज्या रीतीनें ती घागर अस्तित्व स्वभावाला घा-

रण करते त्याच रीतीने ती नास्तित्व स्वभावास धारण करते असें जर स्याद्वाद ह्मणत असला तर तो अवश्य सदीष झटला गेला असता. स्याद्वादानें वस्तूमध्ये अनेक धर्मांची सिद्धि करता येते. जीवाचा ज्ञान दर्शन मूळ स्वभाव आहे ह्मणून त्यास जीव ह्मणतां येते. व प्रमेयत्वादि धर्मांचेही त्याच्या ठिकाणीं अस्तित्व असल्यामुळे त्यास अर्जीव असेंही ह्मणता येते. यास्तव सकृद्दर्शनीं विरुद्ध वाटणारे गुण देखील स्याद्वाद दृष्टि प्राप्त झाली ह्मणजे अविरुद्ध वाटू लागतात. पदार्थांमध्ये विरुद्ध धर्म असतातच. तथापि त्यायोगें कोणतीही हानि होत नाहीं. जसें गजाननाचें अर्धें शरीर मनुष्याकृति धारण करते व अर्धें शरीर हत्तीच्या तोंडाचें स्वरूप धारण करते. अपण नृसिंहाकडे पहा तेथेही हाच प्रकार; तोंड सिंहाचें व सर्व शरीर मनुष्याचें. झाडाचा बुंधा स्थिर असला तरी त्याच्या फांद्या वाऱ्यानें हलत असतात. तेव्हां चलाचलत्व हे विरुद्ध धर्मही त्यामध्ये राहू शकतात. यास्तव शीत व उष्ण हे धर्म जसें एकत्र राहत नाहीत तद्वत् अस्तित्व नास्तित्व हे विरुद्ध धर्म एकत्र राहू शकत नाहीत असें ह्मणणें चुकीचें आहे, हें सिद्ध होतें. धूपारतीचा वगचा भाग गरम असतो व खालचा भाग थंड असतो. यावरून शीतोष्णधर्म देखील एका वस्तूमध्ये अविरुद्धपणें राहू शकतात, हें सिद्ध होते.

याचप्रमाणें वैयधिकरण्य नांवाचा दोषही अनेकांत वादांत प्रवेश करित नाही. अस्तित्व नास्तित्व हे दोन धर्म जर भिन्न भिन्न वस्तूमध्ये आढळून आले असते—यांचे आधार जर भिन्न असते तरच हा दोष या स्याद्वादामध्ये आढळून आला असता. परंतु हे दोन धर्म एकाच आधारामध्ये राहू शकतात. याचप्रमाणें वर सांगितलेली उदाहरणें येथेही उपयोगी पडतील.

अनवस्था—हाही दोष या मताचा आश्रय करित नाही.

जैनमतामध्ये पदार्थांचें वर्णन दोन रीतीनें करितात. त्या दोन रीती द्रव्यार्थिक व पर्यायार्थिक या दोन नयाचा आश्रय घेतला ह्याणजे सिद्ध होतात. वस्तूमध्ये सामान्य व विशेष असे धर्म आहेत. हें पर्यायार्थिक दृष्टीनें वर्णन केले आहे. द्रव्यार्थिक दृष्टीनें वस्तु अभेदस्वरूप आहे. यावरून वस्तु एकानेकात्मक आहे. अभेद दृष्टीनें ती एक आहे; त्यावेळेस गुण पर्याय यांची कल्पना गौण होते. भेद दृष्टीनें ज्यावेळेस आपण पदार्थाकडे पाहतो त्यावेळेस आपली अभेददृष्टी गौण होते; व आपल्या नजरेसमोर गुण व पर्याय हे येत असतात. भेददृष्टीनें वस्तुधर्म अनंत असल्यामुळे तेथे अनवस्था कशी ? द्रव्यामध्ये सामान्य व विशेष हे दोन धर्म आहेत. यांच्यामध्ये अनुवृत्ति व व्यावृत्ति यांच्या योगे भेद उत्पन्न होतो. व तो भेद त्यांची भिन्न भिन्न कार्ये होतात ह्याणून आहे. व त्यांची भिन्न भिन्न कार्ये देखील तशा तऱ्हेच्या दोन पदार्थातील अनेक शक्तीमुळे होतात. व त्या शक्तिमध्येही सहकारी कारणांच्या सहायाने अनेकपणा येतो. तेव्हां यादृष्टीनें विचार केल्यास अनवस्था उत्पन्न होते; परंतु ही दोषावह नाही. जेथे पदार्थांमध्ये वास्तविक अनंत धर्म दिसून येतात तेथे अनवस्था केली ? परंतु मूळ पदार्थाची जेथे सिद्धि होत नाही व युक्तीचा आश्रय न घेतां पदार्थपरंपरा कल्पना केली जाते तेथेच अनवस्था दोष मानला आहे.

संकर व व्यतिकर हेही दोष स्यादादामध्ये नाहीत. ज्या रीतीनें पदार्थांमध्ये आह्मी अस्तित्व स्वभाव मानतो त्याच रीतीनें नास्तित्व स्वभावाची कल्पना आह्मी मानीत नाही. पदार्थांमध्ये एकत्व ज्या रीतीनें मानतो त्याच रीतीनें अनेकत्व आह्मी मानीत नाही. यामुळे संकर दोष आमच्या मतामध्ये शिरत नाही. एकत्व जसे द्रव्यार्थिक नयाने आह्मी मानतो.

याचप्रमाणे पदार्थांत अनेकत्व देखील द्रव्यार्थिक नयानें मानू
तर अक्षय संकर दोष या मतामध्ये शिरला असता पदार्थाचे
अस्तित्व स्वरूप चतुष्टयानें आहे, व नास्तित्व पररूप चतुष्टयानें
आहे यास्तव संकर दोष स्याद्वादांत विलकूल येत नाही.

व्यक्तिकर दोषही यामध्ये नाही. तसेच वस्तु सामान्य-
विशेषधर्मात्मक नित्यानित्यात्मक व एकानेकात्मक आहे हें
सुक्तीने सिद्ध झालें आहे. यास्तव ती एकस्वभावात्मक आहे
किंवा अनेकस्वभावात्मक आहे असा संशयच रहात नाही.
संशय नसल्याने त्या वस्तुविषयी अज्ञानही रहात नाही. या-
मुळे अप्रतिपत्ति हा दोष स्याद्वादांत उद्भवत नाही. तसेच व-
स्तूचे अस्तित्व सिद्ध होत असल्यामुळे अभाव दोषालाही या
मतामध्ये आश्रय मिळत नाही. याप्रमाणे एकांतवाद्यांनी
स्याद्वादामध्ये आरोपिलेल्या या आठ दोषांचे निराकरण झालें.
व स्याद्वाद हा निर्दोष आहे. एकांतवाद्यांनी केवळ स्वयं-
वश होऊन द्वेषवद्दीने या आठ दोषांचे खापर स्याद्वादाचे मारणे
मारले होते परंतु स्याद्वाद निर्दोष आहे हें या विवेचनावरून
ठरतें, असो.

ननु सवेमेतदयुक्तं वस्तुनां याश्चासंगोस्तिश्चादित्याह—

एकांतवाद टोकांज आहे व अनेकांतवाद ग्राह्य आहे असे दा-
रणें अयोच्य आहे. कारण, वस्तूचे कर्ण शब्दांती करता
सेत नाही. ती अवाच्य आहे. अशा शक्ये निरसन
आचार्य या श्लोकांत कारितात.

ते तां स्थघातिनं दोषं,

शमीकर्तुमनीश्वराः ।

त्वदद्विषः स्वहनो बाला—

स्तत्वावक्तव्यतां श्रिताः ॥ २८ ॥

ते इत्यादि । ते एकांतवादिनः । तं स्वघातिनं दोषं स्वं हन्तीत्ये-
वंशीलं । शमीकर्तुं परिहर्तुं । अनीश्वराः असमर्थाः । त्वां अनेकांत-
वादिनं द्विषन्तीति त्वद्द्विषः । स्वहनः स्वमात्मानं घ्नन्तीति । बाला यथाव-
द्वस्तुस्वरूपानभिज्ञाः । तत्त्वावक्तव्यतां श्रिताः आश्रिताः । अवक्तव्यं
हि तत्त्वमभ्युपगच्छद्विस्तैरात्मनो न किञ्चिद्रूपं प्ररूप्यते इत्यात्मघातिनस्ते
अनेकधर्मात्मनो वस्तुनः क्रमेण वक्तव्यत्वसम्भवेऽपि अवक्तव्यत्वाभ्युपग-
माद्बाला इति ।

अर्थ—हे अर जिनेश, स्वतःचे रागादिक दोष दूर करण्यास
असमर्थ असलेले व तुझा द्वेष करणारे ते एकांतवादी लोक
वस्तूच्या खऱ्या स्वरूपाचे ज्ञान नसल्यामुळे लहान अज्ञान बा-
लकाप्रमाणे स्वतःचा नाश करून घेत आहेत. व वस्तु सर्वथा
अवक्तव्य आहे असें झणतात.

विशेष स्पष्टीकरण—सर्वथा पदार्थांचे स्वरूप अवक्तव्य
आहे असें मानल्यावर पदार्थांचे वर्णन कसे करता येईल. आ-
त्म्याचे स्वरूप समजून घेऊन आपले कल्याण करण्याचा मार्गच
कुंठित होईल. व या मताचा आश्रय करणाऱ्या लोकांस आत्मिक
स्वभावांचा परिचय न झाल्यामुळे त्यांनी स्वतःचा नाश करून
घेतला असें झणण्यास कोणती हरकत आहे? अथवा या श्लो-
कांत ' त्वद्द्विषः ' असें एक पद आहे. त्याचा अर्थ प्रकृत प्रक-
रणांत जिनेश्वराचा द्वेष करणारे असा होतो. आणि जे जिने-
श्वराचा द्वेष करतात ते ' स्वहनः ' म्हणजे आपला नाश करतात
असे समजावे. याचे कारण असे आहे की जिनेश्वराने सत्य मो-
क्षमार्गाचा उपदेश मनांना केला आहे. व त्या उपदेशानेच
जीवांना मोक्षप्राप्ति होते. अशा सत्य उपदेशाचा अन्वेष करून
जिनेश्वराचा द्वेष केल्याने अनंत मायाच्या भाराने आत्मा अधो-
पतीस प्राप्त होतो. आत्म्याला जवळत दृशेला पोहोचविणे

ह्मणजे आत्मघात करणें नव्हे कां? यास्तव जे जिनेश्वराचा द्वेष करतात ते आत्मघातकी होत हें सिद्ध होतें.

सर्व पदार्थांचें स्वरूप शब्दांनीं अवर्णनीय मानल्यावर वस्तूचें स्वरूप शिष्यांना समजावण्याचा उपाय कोणता? अथवा पदार्थांचें स्वरूप अवक्तव्य आहे असें जर ह्मटलें तर अवक्तव्य शब्दानें त्या पदार्थांचें स्वरूप सांगितलें असें होत नाहीं कां? पदार्थ सगळे अवक्तव्य आहेत असें ह्मणणारा मनुष्य मी मौनव्रत धारण केलें आहे असें सगळ्यांना सांगणाऱ्या मनुष्याप्रमाणेंच समजावा. कारण, ज्या मनुष्यानें मौनव्रत-न बोलण्याचें व्रत घेतलें तो बोलणार कसा? व बोलूं लागेल तर मौनव्रती कसा? याचप्रमाणें सर्व पदार्थ अवक्तव्य आहेत असें ह्मणणारा मनुष्य समजावा.

कीदृशास्तर्हि प्रतिपत्तरभिप्रायाः सत्याः कीदृशाश्चासहत्याह—

जाणणाऱ्याचे कोणते अभिप्राय खरे समजावेत व खोटे कोणते समजावेत या प्रश्नाचें उत्तर आचार्य या श्लोकांत सांगतात.

सदेकानित्यवक्तव्या—

स्ताद्विपक्षाश्च ये नयाः ।

सर्वथेति प्रदुष्यन्ति

पुष्यन्ति स्यादितीह ते ॥ १९ ॥

सदित्यादि । संश्व एकश्च नित्यश्च वक्तव्यश्च इत्यंबुविधा ये नयाः । तद्विपक्षाश्च असदनेकानित्यावक्तव्याश्च ये नयास्ते । प्रदुष्यन्ति प्रकर्षेण दुष्टा भवन्ति । कथं? सर्वथेति सर्वप्रकारेणेति । कथं तर्हि ते सत्या भवन्तीत्याह—पुष्यन्तीत्यादि । पुष्यन्ति स्वार्थप्रतिपादने निर्बाधत्वेन पुष्टा भवन्ति स्यादित्यनेनोपलक्षिताः सन्तः । इह जगति ते तत्र मते ।

अर्थः—सर्वथा वस्तु सदात्मिकच आहे, एक स्वभावात्म-
कच आहे, मिथ्यच आहे, वर्णने करणवाजोमिच आहे, असं न-
णन करणारं नय, सर्वथा वस्तु असत, अनेक, आनेत्य न,
अवस्तव्यस्वभावात्मिक आहे। असं वर्णन करणारं नय हे अ-
सत्य आहेत. यांच्या योगे वस्तूंच्या त्यांच्या स्वभावांचे ज्ञान
होत नाही. परंतु हे जिनेश, हेच नय ज्यावेळेस स्वात या सौ-
वर्दाने असं कृत होतात त्यावेळेस पदार्थांच्या स्वभावांचे वर्णन
मिथ्येपणे करावयास समर्थ होतात.

तत्पर्य—पदार्थांच्या स्वभावांचे वर्णन सर्वथा असंच आहे
हे नय, सतेने होऊ शकत नाही, असं जेव्हां नय, लपतात
तेव्हां ते मिथ्या आहेत, असं मानावे. व वस्तु कथांचे स-
स्वभावाला धारण करत व कथांचे त्याही स्वभावाला धा-
रण करते असं वर्णन करणारं नय सत्य होत. कारण, वस्तु
एक स्वभावाचीच व्हावी, तिच्यामध्ये नानास्वभान आहेत, तेव्हा
अर्जक स्वभावच वस्तूमध्ये आहे, दुसरा स्वभाव तिच्यांत ना-
हीच असा नियम करणारं नय असत्य कां नसावेत. यास्तव
जेनांनीं जे वस्तूंचे वर्णन केले आहे त खरे होय, व इतरांनीं
केलेले वर्णन मिथ्या होय, स्याद्वादाच्या आश्रयाने विरोध
कोठेच दिसत नाही व त्याचा आश्रय सोडला ह्मणजे सर्वत्र
विरोधच विरोध आहे असं समजावें.

स्याच्छब्दगुणमाह—

स्यात् या पदाचे स्वरूप काय आहे हें आचार्य सांगतात.

सर्वथानियमस्यागी यथादृष्टमपेक्षकः ।

स्याच्छब्दस्तावके न्याये नान्येषामास्माविद्विवाग्भ्यः ।

सर्वथेत्यादि । सदेवासदेवत्यादिकां नियमः सर्वथानियमः । त-
स्य ज्ञातीयेवशास्तस्यागी । कोसी ? स्याच्छब्दः । पुनरपि कथम्भूतः ?

यथादृष्टमपक्षकः यत्र प्रकारणं इत्युक्त्यादिरूपेण दृष्टं प्रमाणप्रति-
 पन्नं यथादृष्टं, बाहरमन्श्च तत्वमपक्षतः सन्वपत् । क इत्यम्भूनः स्याच्छब्दः ?
 तद्विक्रमिष्ये इत्युक्त्या अनेकमपक्षकं स्यात् । अनेकमपक्षकं स्यात् । अनेकमपक्षकं स्यात् ।
 तद्विक्रमिष्ये इत्युक्त्या अनेकमपक्षकं स्यात् । अनेकमपक्षकं स्यात् । अनेकमपक्षकं स्यात् ।
 तद्विक्रमिष्ये इत्युक्त्या अनेकमपक्षकं स्यात् । अनेकमपक्षकं स्यात् । अनेकमपक्षकं स्यात् ।
 तद्विक्रमिष्ये इत्युक्त्या अनेकमपक्षकं स्यात् । अनेकमपक्षकं स्यात् । अनेकमपक्षकं स्यात् ।
 तद्विक्रमिष्ये इत्युक्त्या अनेकमपक्षकं स्यात् । अनेकमपक्षकं स्यात् । अनेकमपक्षकं स्यात् ।
सर्वथा अर्थ—पदार्थं सर्वपक्ष आहै न क्त्वा तो असद्रूपं
 आहै असा जा नियम स्याचो त्याग ' स्यात् ' शब्द संगित छि
 सता. अर्थात् एकांत वादाचा निरास स्यात् शब्दाने करती
 येता. वेस्तुचे जे स्वभाव अहित त्यांचो प्रत्यक्षादि प्रमाणांमा
 विरोध न आणतो शोध करणास अस हा स्यात् शब्द आहे.
 हे जिनश, या ' स्यात् ' शब्दाचा प्रयाग आपण प्रतियाहिलेल्या
 अनेकान्त मतांशिवाय इतर मतांमध्ये फेरफार अशक्य नाहा.
 हे जिनश, एकांतवादांसोबत आपण जाश करुन घेतला
 आहे. कारण, जीवादि पदार्थांचो अथवा त्यांच्या स्वभावांचो
 सिद्धि स्यादादाशेवाय होत नाहा. एकांतवादा पदार्थ सर्वपक्ष
 आहे किंवा असद्रूपच आहे अस जे हणतात ते त्यांचे हणणं
 देखील स्यादादाचा आश्रय न केल्याने सिद्ध होत नाहीं. या
 मुळे त्यांना स्वतः आपल्या पायावर कुन्हाड मारुन घेतली
 अस हात नाहीं काय ? हणूम त एकांतवादी स्वतःचच शब्द
 अहित हे सिद्ध होते.

सुखं भोगवन्नेवेन्द्ररूपेण जीवादि कस्तु मित्याविस्वभावं तेषां

किं कथञ्चित्त्था सर्वथा का ? यदि सर्वथा सदेकांतप्रसेशान्ना

दनेकांतक्षतिः । अथ कथञ्चित्तदानत्रस्थेत्सा शक्यम् ।

श्री जिनश्याच्या मतामध्ये ज्या रीतीने जीवादि वस्तु
 निस्यादि स्वभावांला धारण करणाऱ्या आहेत असे सांगितले,
 त्याच रीतीने त्या वस्तु कथञ्चित् नित्यादि स्वभावयुक्त मानला

आहेत किंवा सर्वथा मानल्या आहेत ? जर सर्वथा नित्यादि स्वभावयुक्त वस्तु आहेत असें मानलें तर एकांतवादाचाच स्वीकार केला असें होईल. व या योगें तुमचा अनेकांतवाद नाश पावेल. कदाचित् कथंचित् नित्यादिस्वभावयुक्त वस्तु आहेत असें मानित असाल तर अनवस्था नांवाचा दोष येतो. तो असा—कों आपण अनेकांतही कथंचित् अनेकांतस्वरूपाचा मानला व त्यांत पुनः पुनः अनेकांताची कल्पना करीत गेल्यास त्या परंपरेचा अंतच लागणार नाही. या शंकेचें उत्तर आचार्य देतात.

अनेकांतोऽप्यनेकांतः,

प्रमाणनयसाधनः ।

अनेकांतः प्रमाणात्ते,

तदेकांतोऽर्पितान्नयात् ॥१०१॥

अनेकांतोऽपीत्यादि । अनेकांतोऽपि न केवलं सम्यगेकांत इत्यपि-
शब्दार्थः । कथम्भूतःअनेकान्तः कथंचित्स्यादित्यर्थः । पुनरपि कथम्भूतः
प्रमाणनयसाधनः । प्रमाणे च नयाश्च साधन यस्य । एतदेव दर्शयन्-
नेकांत इत्याद्याह । प्रमाणात्साधनात् अनेकांतः सिध्यति । ते तव मते ।
सकलादेशः प्रमाणाधीनः इत्यभिधानात् । तदेकांतः तस्मिन्ननेकांते
एकांतः तदेकांतः प्रतिनियतधर्मः । स कस्मात्सिध्यति ? नयात् कथम्भू-
तात् अर्पितात् विवक्षितात् । विकलादेशो नयाधीनः ।

अर्थ हे अरजिनेश, आपल्या मतामध्ये अनेकांत देखील कथंचित् अनेकांत आहे. सम्यगेकांत कथंचित् अनेकांत असणार. त्याच्याबद्दल काय सांगावयाचें आहे? अनेकांताची सिद्धि प्रमाणापाखून होते. व सम्यगेकांताची सिद्धि सत्य नयापाखून होते.

विशेष स्पष्टीकरण—एकांताचे दोन भेद आहेत सम्यगेकांत व मिथ्या एकांत. वस्तूच्या अनेक स्वभावांना विषय न करतां एकाच स्वभावाला मुख्यतेनें जाणणार व इतर स्वभावांना त्यावेळेस गौण समजणारे जें ज्ञान त्यास सम्यगेकांत ह्मणतात. या सम्यगेकांताला अनेकांत ह्मणण्याचें कारण हें आहे कीं हा एकांत, वस्तु एक स्वभावात्मकच आहे, असें समजत नाहीं. एवढेंच कीं, वस्तूतील एका धर्माला मुख्य समजतो व तिच्या इतर धर्मांला गौण समजतो. वस्तूच्या जेवढ्या अंशाला मुख्यता अनेकांत देतो तेवढाच अंश त्यावेळेस मुख्यतेनें या अनेकांताचा विषय असल्यामुळे मुख्यत्वाच्या दृष्टीनें या अनेकांताला 'सम्यगेकांत' असें आह्मी ह्मणूं शकतो. व वस्तूच्या इतर स्वभावांवा निषेध न करतां त्यांना गौण मानीत असल्यामुळे या एकांतास अनेकांत असेंही ह्मणतां येते. व पदार्थांत विवक्षित स्वभावाशिवाय दुसरे स्वभाव नाहीत असें समजणारे जें ज्ञान त्यास मिथ्यैकांत ह्मणतात. याप्रमाणें एकांताचें जसें दोन भेद आहेत तसेंच अनेकांताचे देखील दोन आहेत. सम्यगनेकांत व मिथ्या अनेकांत, वस्तूच्या सर्व स्वभावांना सांगणारा युक्ति व आगम यांच्या योगें ज्याला बाधा येत नाही किंवा जो युक्ति व आगम यांचें उल्लंघन न करतां त्यांना अनुकूल असतो तो सम्यगनेकांत होय. वस्तु एकानेक स्वभावात्मकच आहे असें मानणारा तो मिथ्या अनेकांत होय. या अनेकांताचें युक्ति व आगम या उभयतांजरोवर विळा भौपळ्या एवढें सख्य असतें. ह्मणून यास मिथ्या अनेकांत ह्मणतात. तसेंच सम्यगनेकांतास प्रमाण ह्मणतात व मिथ्या अनेकांतास प्रमाणाभास असें ह्मणतात. जर अनेकांत हा सर्वथा अनेकांतच असतां तो कथंचित् एकांत न होता तर एकांताचा अ-

भाषि क्षालवायुके एकांताच्या समूहापासून वनलेखा अनिकां-
तांच्या देखील अभाषि क्षाला अमता. असे वृक्ष हणजे काय
यथा विचार करू लागलो तर अंपणांस असे वटिल का शाखा
पाने फुले बुंधा इत्यादिकांच्या समूहालाच वृक्ष हणता. यांना
सोडून वृक्ष अथं शकल काय ? तद्वत् एकांताच्या समूहाला-
सोडून अनेकांत निसाळा अथं शकत नाही. जसे वस्तूमध्ये
सामान्य व विशेष असे धर्म असतात. या धर्माचा पिडच
वस्तू होय. वस्तूने जर विशेष धर्म सोडून दिले तर सामान्य
धर्मही राहणार नाही. वाचप्रमाणे विशेष धर्माचे ज्ञान करून
देणाऱ्या एकांताचा त्याण अनेकांतांने केला तर अनेकांताचा
ही लोप होऊन सर्वस्वी ज्ञानाचा लोप होईल. यास्तव अनेकांत
देखील कथंचित् एकांत व कथंचित् अनेकांत आहे, असे
समजवें.

प्रकृतार्थप्रसंगहरनाह-

अतां प्रकृत विषयाचा उपसंहार करितां—

इति निरूपसयुक्तशासनः;

प्रियहितयोगगुणानुशासनः ।

अरजिन दमतीर्थनायक—

स्त्वनिव सतां प्रतिबोधनाय कः ॥१०२॥

इति यादि । इति एवं निरूपस उपमायाः निष्कांत युक्तशासन
युक्त प्रमाणोपपन्न शासन मत यस्य । युक्तशासन इतिच क्वचिपाठः ।
निरूपसा निबोधना युक्तिः प्रत्यक्षादिदृक्षणा यस्य शासने मते इतिच ।
प्रियहितयोगगुणानुशासनः । प्रियाः सुखदाः हिताः परिणाम-
पथकाः तेच ते योगगुणाश्च । योगाः प्रशस्तमनोवाक्यायव्यवहाराः
गुणाः । सम्यग्दर्शमोदयाः तेषामनुशासनः अनुशासकः । इत्यभूत् । अरजिन
अरसंज्ञक जिन ! दमतीर्थनायकः दमस्येन्द्रियजयस्य सूचकं तीर्थ

प्रवचने तस्य नायकः प्रवर्तकस्वमिव सतां पंडितानां प्रतिबोधनाय प्रतिबोधनार्थं क्रोन्यो नैव कश्चित् ।

अर्थ-पूर्वी सांगितल्याप्रमाणे निर्दोष युक्तींनी भरलेले ज्याचे मत आहे, सुखदायक व परिणामी हितकर असे ज्याचे मानसिक, शारीरिक व वाचनिक व्यापार आहेत व जो सम्यग्दर्शनादिक गुणांचा भव्यांना उपदेश करतो. इन्द्रिय विजयाचे सूचक अशा शास्त्रांचा भव्यांना ज्याने उपदेश केला, अशा हे अरजिना ! तुझ्याशिवाय कोणता मनुष्य पंडित जनांना उपदेश देण्यास समर्थ आहे ?

इदानीं स्तुतेः फलं याचमानः प्राह-

आतां ग्रंथकार स्तुतीच्या फळाची याचना करतात-

मतिगुणाविभवानुरूपत-

स्त्वयि वरदागमदृष्टिरूपतः ॥

गुणकृशमपि किंचनोदितं,

मम भवतादुरितासनोदितम् ॥१०५॥

मतीत्यादि । मतेर्बुद्धेर्गुणो यथावदर्थपरिच्छेदकत्वं तस्य विभवः सम्पत्तिः तस्यानुरूपतो यावान्मतिगुणाविभव इत्यर्थः । त्वयि विषये वरदा आगमदृष्टिरूपतः अगमेन दृष्टिर्दर्शनं परिज्ञानं भवद्गुणानां तस्या रूपं तस्मादागमदृष्टिरूपतः आगमप्रतिपादितभवद्गुणानतिक्रमेणेत्यर्थः । गुणकृशमपि गुणानां भवद्गुणानां कृशमपि स्तोत्रमपि लेशोऽपि किञ्चन किं उदितं व्यावर्णितं । मम स्तोतुः । भवताद् भूयात् । दुरितासनोदितं दुरितं पापं तस्य असनं क्षेपणं विनाशनं तस्मिन्नुदितं उदयि समर्थम् ।

अर्थ-शास्त्रामध्ये जे आपल्या गुणांचे वर्णन केले आहे,

त्यास अनुसरून व माझ्या बुद्धिमध्यें जी विचारशक्ति आहे, तिचा आश्रय घेऊन यथाशक्ति जें आपल्या गुणांचें अल्प वर्णन मी केले, हे अर जिनेश, तें आपलें थोडेसें गुणवर्णन माझ्या पातकांचा नाश करो.

इति अरनाथस्तुतिः ।

याप्रमाणें श्रीअरनाथ जिनाचें स्तोत्र संपलें ।

अथ महिनाथ जिनस्तुतिः ।

यस्य महर्षेः सकलपदार्थ-

प्रत्यवबोधः समजनि साक्षात् ।

सामरमर्त्यं जगदपि सर्वं

प्राञ्जलि भूत्वा प्रणिपतति स्म ॥१०६॥

यस्येत्यादि । यस्य महिनाथस्तीर्थकरदेवस्य । कथम्भूतस्य ? महर्षेः महानिन्द्रादीनां पूज्यः स चासौ ऋषिश्च तस्य । किं ? समजनि संजालः । कोसौ ? सकलपदार्थप्रत्यवबोधः सकलाश्च ते पदार्थाश्च तेषां प्रति समंतात् अव अशेषविशेषतो बोधः परिज्ञानं । कथं समजनि ? साक्षात् परिस्फुटतया । अतएव प्रणिपततिस्म प्रणतं संजातं । किं तत् ? जगत् । कथम्भूतं ? सर्वमपि । पुनरपि कथम्भूतं ? सामरमर्त्यं भमराश्च मर्त्याश्च तैः सह वर्तते इति सामरमर्त्यं । किं कृत्वा ? प्राञ्जलि भूत्वा प्रबद्धाञ्जलि भूत्वा ।

अर्थः—ज्या इंद्रादिपूज्य श्री महि जिनेश्वरास संपूर्ण पदा-

थांचं पूर्णं व स्पष्टं असं ज्ञानं ज्ञालं आहे; व ज्यास चतुर्णिकाय
देव व सर्वं मनुष्यं आणि सगळं जग मोठ्या भक्तीने हात जोडून
नम्र होऊन नमस्कार करतात, त्या श्रीमल्लिजिनेश्वरास मा
शरण जातो,

भगवदीयं शरीरं वचनं चैवंविधमित्याह ।

श्री मल्लिजिनांचं शरीरं च दिव्यं ध्वनिं यांचं वर्णनं.

यस्य च मूर्तिः कनकमयोव,

स्वस्फुरदाभाकृतपारिवेषा ।

वागपि तत्त्वं कथयितुकामा,

स्यात्पदपूर्वा रमयति साधून् ॥१०७॥

यस्य चेत्यादि । यस्य मल्लितीर्थकरदेवस्य मूर्तिश्च शरीरं च ।
कथम्भूतः? कनकमयोव सुवर्णेन निवृत्ता इव ! पुनरपि कथम्भूतेत्याह
स्वेत्यादि स्फुरन्ती चासौ आभाच दीप्तिः स्फुरदाभा, स्वस्य स्फुरदाभा,
तया कृतः परिवेषः सकलशरीरव्याप्तिः, भामण्डलं वा यस्यां स तथो-
क्ता । न केवलं मूर्तिरेवंविधा किंतु वागपि वचनमपि । यस्येति सम्बन्धः ।
किंविशिष्टा ? कथयितुकामा । किं तत् ? तत्त्वं यथावद्वस्तुस्वरूपं अचे-
तनापीयमुपचारादेशमुच्यते, यथा भिक्षा भिक्षुकान् वासयति । सा इत्थं-
भूता वा किं करोति इत्याह रमयति आत्मन्यनुरक्तान्करोति । कान् ?
साधून् भव्यान् । कथम्भूता ? स्यात्पदपूर्वा स्यात्पदोपलक्षिता इत्यर्थः

अर्थः—श्री मल्लि जिनेश्वरांचं शरीरं सौन्याने वनविल्या-
प्रमाणे दिसत होते. व कांतांचे मंडळ त्यांच्या शरीराभोवती
पसरले होते व स्याद्वादाने भरलेला त्यांचा दिव्य ध्वनि,
वस्तूच खरे स्वरूप दाखविणारा असल्यामुळे तो भव्य जनांची
मने आपल्याकडेच आकर्षण करून घेत असे.

ननु प्रमाणबाधितासौ भाषित्यतः कथं तान्प्रमाणित्वात् ।

श्री मल्लिजिनांचा दिव्य ध्वनि जर प्रमाणांनीं बाधित असेल तर
भयजीवांना आपल्याकडे आकर्षित कसा करूं शकेल
या शंकेचें उत्तर.

यस्य पुरस्ताद्भिगलितमाना,
न प्रतितीर्थ्या भुवि विवदन्ते ।

भूरपि रम्या प्रतिपदमासी—

ज्जातविकोशाम्बुजमृदुहासा ॥ १०८ ॥

यस्येत्यादि । यस्य भगवतः । पुरस्तादप्रतः । प्रतितीर्थ्या
एकांतवादिनो न विवदन्ते न विप्रतिपत्तिं कुर्वन्ति । क्व ? भुवि पृथिव्यां
कथम्भूतः ? विगलितमाना विगलितो विनष्टो मानो दर्पो येषां ते
तथोक्ताः । अतः कथं प्रमाणबाधिता तद्वाक् । भगवत्समागमने भूमि-
रपि इत्थंभूता संजातेत्याह भूरपीत्यादि । भूरपि पृथिव्यपि । रम्या
मनोज्ञा । पदं पदं प्रति प्रतिपदं । आसीत्संजाता । कथंभूता इत्याह-
जातेत्यादि । विकोशानि विकसितानि च तानि अंबुजानि पद्मानि
तैर्जातो मृदुः कोमलो हासो यस्याः ।

अर्थः—या पृथ्वीतलावर श्री मल्लिजिनेश्वरापुढें एकांतवादी
बिलकुल वाद करूं शकत नाहीं. एकांत वाद्यांचा गर्व श्री
मल्लि जिनेश्वरास पाहिल्याबरोबर कोठें पळून जातो हें समजत-
च नाहीं. यावरून त्यांचें वचन युक्तियुक्त होतें. श्री मल्लि
जिनांचा दिव्यध्वनि इतका आकर्षक होता कीं त्यायोगें भ-
व्यजीवच मोहित होत होतें असें नाहीं, परंतु अचेतन पृथ्वी
देखील आनंदानें मनोहर दिखूं लागली व विकसित कमलांच्या
मिषानें ती गालांतल्या गालांतच मंद मंद हसूं लागली.

इदानीं भगवतो वचनप्रतिग्राहीशिष्यसंपदं दर्शयन्नाह.

आतां भगवताच्या वचनाचे ग्रहण करणाऱ्या शिष्यांचे वर्णन
करितान.

यस्य समंताज्जिनशिशिरांशोः,

शिष्यकसाधुग्रहाविभवोऽभूत् ।

तार्थमापि स्वं जननसमुद्र--

त्रासितसत्वोत्तरणपथाग्रम् ॥१०९॥

वस्येत्यादि । यस्य मल्लिनाथस्य समंतात्सवेतः । अंशव इव कि-
रणा इव अंशवो वचनविशेषाः अस्त्स्वरूपप्रकाशकत्वात् । शिशिराः
सकललोकांप्यायकत्वेन शीतला अंशवो वचनानि यस्य स तथोक्तः । जि-
नश्चासौ शिशिरांशुश्च तस्य । शिष्यकसाधुग्रहाविभवोऽभूत् । शिष्य-
काश्च ते साधवश्च यतयो भव्या वा त एव ग्रहास्तरकास्तेषां विभवः स-
म्पत् अभूत् सजातः । न केवलं तद्विभव एवाभूत् किंतु तार्थमाम श्रु-
तमपि । अभूत् । कथम्भूतं ? स्वं आत्मीयं । पुनरपि कथम्भूतमि-
त्याह-जननेत्यादि । जननं जन्म संसारः तदेव समुद्रो दुष्पारत्वात् तेन
त्रासिता भयं नीतास्तेच ते सत्वास्तेषामुत्तरणपथः । अत एव सकलतीर्थे-
भ्योऽग्र प्रधानं तत् ।

अर्थः--संपूर्ण लोकांचा संसारताप दूर करणारे वचनरूपो
थंड किरणांना धारण करणाऱ्या मल्लिनाथ जिनचंद्रांचे शिष्य
असें यतीश्वर व भव्यजीव हेच नक्षत्रं होत. व हेच श्री जिन-
श्वरचंद्रांचे ऐश्वर्य आहे. व मल्लिनाथ तीर्थकरांना आपल्या
दिव्यध्वनीतून सांगितलेले द्वादशांगश्रुत, संसारसमुद्र तरून
जाणे अशक्य आहे अशा विचाराने घाबरलेल्या भव्यजांवांना
तो तरून जाण्याचा मार्ग दाखविण्यामध्ये अग्रस्थान पटकाविते.

ननु प्रागुक्तोपशेषणोवांशष्टोऽपि भगवान्कथं कर्मणां प्रक्षयं कुर्याद्यतः

सकलपदार्थप्रत्यवबोधभाक्, सकलकर्मावप्रमोक्षलक्षण-

मोक्षभावा भवदित्याह-

पूर्ववर्णन विशिष्ट श्री जिनेश्वर कर्माचा कसा नाश करतात ज्यायोगे

सर्वे पदार्थांचे त्यांना ज्ञान होते किंवा संपूर्ण कर्माचा नाश-

रूपी मोक्षप्राप्ति होईल ? या शंकेचे उत्तर आचार्य देतात.

यस्य च शुक्ल परमतपोऽग्नि-

ध्यानमनन्तं दुरितमधाक्षात् ।

तं जिनासिंहं कृतकरणायं,

माल्लिमशल्यं शरणमितोऽस्मि ॥११०॥

यस्य चेत्यादि । यस्य भगवतः शुक्लच ध्यान । परमतपोऽग्निः परमं च तत्तपश्च तदेवाग्निरशेषकमनिदाहकत्वात् । तद्रूपं यत् शुक्ल-ध्यानं च । यद्दुरितं अष्टकर्मरूपं अधाक्षात् । कथम्भूतं दुरितं ? अनन्तं न केनचिदंतः कर्तुं शक्यते यस्य । एकत्ववितकवीचारलक्षणं हि शुक्लध्यानेन घातिकर्माणि दग्धानि अतः सकलार्थावबोधसम्भवः । व्युपरतक्रियानिवृत्तिलक्षणेन तु शेषकर्माणि ततः सकलकर्मविप्रमोक्षलक्षणमोक्षसंभवः । तं जिनासिंहं तं प्रागुक्तविशेषणविशिष्टं । जिनश्चासौ सिंहश्च, जिनानां वा सिंहः प्रधानस्तं । माल्लिं मल्लिनामानं तीर्थकरदेवं । कथम्भूतं ? कृतकरणायं कृतं करणीयं संसारोच्छेदलक्षणं येन । पुनरपि कथंभूतं ? अशल्यं न सति मायादीनि शल्यान्यस्य । शरणं इतो गतोऽस्मि भवामि ।

अर्थ—संपूर्ण कर्माचा नाश करण्यास अश्लेषांणं असलेल्या ज्याच्या उत्कृष्ट तपोरूपी शुक्लध्यानाने, ज्याचा नाश करण्यास अशक्य अशा आठ कर्माचा नाश होऊन व ज्याने सं-

साराचा उच्छेद-नाश केला; माया, मिथ्यात्व, निदान हीं शूल्ये ज्याने आपल्या आत्म्यापासून दूर केली; आणि जो गणधरा-दिकामध्ये श्रेष्ठ आहे, त्या श्री मल्लिजिनेश्वरास भी अनन्यभावाने शरण गेलो आहे.

तात्पर्य—तपश्चरण हे कर्मनिर्जरा व मोक्षाची प्राप्ति करून देणारे आहे. ध्यान हा तपाचाच भेद आहे. एकत्ववितर्क-वीचार नांवाच्या ध्यानाने मल्लिजिनांना घातिकर्मांचा नाश केला. त्यामुळे त्यांना सर्व वस्तूंचे ज्ञान झाले. व्युपरत-क्रियानिवृत्ति नांवाच्या ध्यानाने त्यांना अघाति कर्मांचा नाश केला. त्यामुळे त्यांना मोक्षलक्ष्मीची प्राप्ति करून घेतां आली. त्यांना कर्मांचा नाश कसा केला व ज्ञान प्राप्ति त्यांना कशी झाली या शंकेचे उत्तर आचार्यांनी या श्लोकांत दिले आहे. असो.

मोहरूपी मल्लाचा—पहिलवानाचा यांना पाडाव केला यामुळे यांचे मल्लि हे नांव सार्थक आहे. जगामध्ये मोहमल्ल हा अद्वितीय पहिलवान त्याच्यावर विजय मिळविणे सामान्य स्मरणसाला अगदी अशक्य आहे. त्याला जिंकण्याचे काम या जिनेश्वरांनी केले यास्तव इंद्रादिकांनी यांचे 'मल्लि' असे नांव ठेविले.

इति मल्लिनाथस्तुतिः ।

याप्रमाणे मल्लिनाथ जिनांचे स्तोत्र संपले.

अथ श्री-मुनिसुव्रत स्तुतिः ।

अधिगतमुनिसुव्रतस्थिति-

मुनिवृषभो मुनिसुव्रतोऽनघः ।

मुनिपरिषदि निर्बभौ भवा-

नुडुपरिषत्परिवीतसोमवत् ॥ १११ ॥

अधिगतेत्यादि । शोभनानि च तानि व्रतानि च सुव्रतानि । मुनीनां सुव्रतानि मुनिसुव्रतानि तेषां स्थितिः सा अधिगता निश्चिता येन स तथोक्तः । कोसौ ? मुनिसुव्रतः अनेनान्वर्थसंज्ञा भगवतः प्रतिपादिता । पुनरपि कथम्भूतः ? मुनिवृषभो मुनिनायकः । पुनरपि किंविशिष्टः ? अनघो न विद्यतेघं घातिकमेचतुष्टयरूपं पापं यस्तु स इत्थम्भूतो भगवान् निर्बभौ विराजितवान् । क ? मुनिपरिषदि समवसरणे । क इव केत्याह उड्डित्यादि । उड्डनां नक्षत्राणां परिषत्संघातः तथा परिवीतः स चासौ सोमश्चंद्रः स इव तद्वत् ।

अर्थ—पापरूप चार घातिकर्मांनीं रहित, मुनिनायक, मुनी-श्ररांच्या व्रतांचा निर्णय ज्यांनीं केला आहे ह्यापूनच मुनिसुव्रत हें सार्थक नांव धारण करणारे श्री जिनेश—[२० विसावें तीर्थकर] तारागणानें वेष्टिलेल्या चंद्राप्रमाणें मुनिजनांच्या स-भेमध्ये शोभले.

भगवतः शरीरातिशयं दर्शयन्नाह ।

भगवंताच्या शरीराचें माहात्म्य सांगतात.

परिगतशिखिकण्ठरागया

कृतमदनिग्रहविग्रहाभया ।

तव जिन तपसः प्रसूतया,

ग्रहपरिवेष्टेव शोभितम् ॥ ११२ ॥

परिणतेत्यादि । अनंतरश्लोके वपुरित्यास्ते तदिहाभिसम्बन्धते । तेनेत्यं व्याख्यायते । शोभितं । किं ? तद्वपुः कस्य ? तव हे जिन । कया ? कृत-मदनिग्रहविग्रहाभया मदो मदनो दर्पो वा कृतो मदनस्य निग्रहो येन स चासौ विग्रहश्च तस्य मा दीतिस्तया अथवा कृतमदनिग्रहेति संबोधनात्तज्जिनस्य विशेषणं । कथम्भूतयेत्याह परिणतेत्यादि । परिणतो युववस्थः स चासौ शिखी च मयूरः तस्य कंठः तस्य राग इव रागो यस्याः सा तथोक्ता तया । रागः छायासादृश्यमित्यर्थः । पुनरपि कथम्भूतया ? तपसः प्रसूतया अनशनादिलक्षणं तपः तस्मात्प्रसूतया जातया । कथेष शोभितमित्याह ग्रहेत्यादि । ग्रहस्य चन्द्रमसः परिवेष्टो मंडलं तस्य रुक् दीतिस्तयेव ॥

अर्थः—हे जिनेश ! अनशनादि वारा प्रकारच्या तपांचे उत्पत्तिस्थान व भर तारुण्यांत आलेल्या मयूराच्या कंठासारखा नीलवर्ण धारण करणाऱ्या आणि मदनाचा अथवा गवांचा विष्वंस, करणाऱ्या अशा शरीराच्या कांतीने आवळले शरीर प्रभामंडलाने वेष्टिलेल्या चंद्राप्रमाणे शोभू लागले.

पुनरपि कथम्भूतं वपुरित्याह ।

पुनः भगवंताच्या शरीराचे वर्णन.

शशिरुचि शुचि शुक्ललोहितं,

सुरभितरं विरजो निजं वपुः ।

तत्र शिवमतिविस्मयं यते,

यदपिच ब्राह्मणसीयमीहितम् ॥ ११३ ॥

शशीत्यादि । शशी चन्द्रः तस्य रुचिर्दीतिस्तद्वच्छुचिर्निर्मलं

शुक्ललोहितं रुधिरं यस्य । सुरभितरं सुगन्धितरं । विरजो विगतं रजो यस्य । निजं आत्मीयं, वपुः शरीरं । तत्र हे यते महामुने शिवं प्रशस्तं शुभं । अतिविस्मयं सौन्दर्येण साश्चर्यं । यदपि च वा-
अमसीयं वाङ्मनसोद्भवं ईहितं तदपि अतिविस्मयम् ।

अर्थ—हे जिनेश, हे महामुने, चंद्रकिरणाप्रमाणें निर्मल व पांढऱ्या रक्तानें युक्त, सुगंधित, निष्पाप, धूळ वगैरेनीं रहित, शुभ असें आपलें शरीर सर्व जनांना आश्चर्यात गुंग करून सोडलें. व आपल्या शरीराप्रमाणेंच आपल्या मनानें वचनाचे व्यापार देखील, अत्यंत निर्मल व शुभ आहेत.

तात्पर्यः—श्री मुनिसुव्रत तीर्थकरांचें शरीर, मन व भाषण हीं सारखीं होतीं. शरीर सौंदर्यात ज्याची बरोबरी कोणी करणारें नाहीं असें होतें, मन सर्व सद्गुणांच्या विकासानें सुंदर दिसत होतें. आणि भाषण चित्ताकर्षक व जगाच्या कल्याणाला बाहिलेलें असें होतें. यास्तव या तिहींची समानता होती.

सर्वज्ञतालिंगं वेदमित्याह ।

श्रीजिनेश्वराच्या दिव्य ध्वनीनें ते सर्वज्ञ आहेत हें सिद्ध होतें. हें आचार्य सांगतात.

स्थितिजननानिरोधलक्षणं,

चरमचरं च जगत्प्रतिक्षणम् ।

इति जिन सकलज्ञलाञ्छनं,

वचनभिदं वदतां वरस्य ते ॥ ११४ ॥

स्थितीत्यादि । स्थितिः ध्रौढ्यं जननमुत्पादो निरोधो विनाश-
स्तल्लक्षणं स्वरूपं यस्य तत्तथोक्तं । किं तत् ? जगत् । कथम्भूतं ?
चरमचरं च चेतनानेवतत्कामित्यर्थः । किं कदाचित्तत्तथाभूतमित्यत्राह

प्रतिक्षणं क्षणं प्रति । इति एवं यद्वचनं तसे तत्र जिन सकलज्ञलाञ्छनं सर्वज्ञताचिह्नं । किंविशिष्टस्य ते ? वदतां वरस्य । वदतां तत्रमुपदिशतां मध्ये वरस्य श्रेष्ठस्य ।

अर्थ—हे मुनिसुव्रतनाथ जिनेश, आपण तत्वांचा उपदेश करणाऱ्या गणधरादिकांमध्ये श्रेष्ठ आहांत. व प्रतिक्षणीं जगांतील चेतन पदार्थांच्या स्थिति, उत्पत्ति व विनाश ह्या तीन अवस्था होतात असा आपण उपदेश केला. या उपदेशावरूनच आपण सर्वज्ञ आहांत हे ठरते. हा आपला उपदेश सर्वज्ञपणाचें चिह्न आहे.

तात्पर्य—कित्येक लोक पदार्थ क्षणिकच मानतात, कित्येक पदार्थ नित्य आहेत असे समजतात. व कित्येक पदार्थांची उत्पत्ति हमेशा होते असे समजतात. परंतु प्रतिक्षणीं उपरोक्त तीन अवस्था पदार्थांमध्ये होतच असतात. प्रत्येक पदार्थांच्या पूर्व अवस्थेचा नाश होतो, नवीन अवस्था उत्पन्न होते व या दोन अवस्थेमध्ये पदार्थ आपली स्थिरता राखीत असतो. ह्मणून पदार्थ या तीन अवस्थांना धारण करीत असतो. जसे समुद्रामध्ये एक लाट उत्पन्न होते, तिचा विनाश होऊन तिचे दुसऱ्या लाटेमध्ये परिणमन होते. परंतु लाटेच्या उत्पत्ति व विनाश या दोन अवस्थामध्ये जल कायम असते. जसे जलामध्ये ह्या तीन अवस्था दृष्टिगोचर होतात तशाच या तीन अवस्था सर्व पदार्थांमध्ये प्रतिक्षणीं होत असतात. असा उपदेश श्री मुनिसुव्रतनाथ जिनांनीं भव्यांना केला ह्मणून त्यांच्या या उपदेशावरून ते सर्वज्ञ होते हे ठरते.

भगवतोऽपायप्राप्तिप्रतिपादनपूर्वकं स्तोता स्तुतेः फलं याचमानः प्राह ।

श्रीमुनिसुव्रतनाथ देखील प्रथम अष्ट कर्मसहित होते; तदनंतर कर्मांचा नाश करून त्यांनीं मोक्ष मिळविला. मला देखील

ते मोक्षपदाची प्राप्ति करून देवोत. अशी प्रथकार
प्रार्थना करतात.

दुरितमलकलंकमष्टकं,
निरुपमयोगबलेन निर्दहन् ।
अभवदभवसौख्यवान् भवान्,
भवतु ममापि भवोपशान्तये ॥११५॥

दुरितेत्याद्यः—अभवत्संजातः । कोसौ ? भवान् मुनिसुव्र-
त्तीर्थकरदेवः । कथम्भूतः ? अभवसौख्यवान् । भवे संसारे सौख्य-
मिन्द्रियप्रभवं भवसौख्यं न भवसौख्यमभवसौख्यमतीन्द्रियं मोक्षसौख्य-
मित्यर्थः । तदस्यारतीति तद्वान् । किं कुर्वन्नभवसौख्यवानभवत् ? निर्द-
हन् भस्मसात्कुर्वन् । किं तत् ? दुरितमलकलङ्कं दुरितं कर्म तदेव
मलो जीवस्वरूपप्रच्छादकत्वात् तेन कलंक आत्मन उपलपस्तं । कथम्भूतं ?
अष्टकं ज्ञानावरणाद्यष्टप्रकारं । केन निर्दहन् ? निरुपमयोगबलेन योगः
समाधिः शुक्लध्यानलक्षणो, निरुपमश्वासौ योगश्च तस्य बलं सामर्थ्यं तेन ।
स इत्यम्भूतो भगवान् भवतु अस्तु । किमर्थं ? भवोपशान्तये संसार-
विनाशाय । कस्य ? ममापि स्तोतुरपि । न केवलं स्वात्मन एव ॥

अर्थः—आपल्या उत्कृष्ट शुक्लध्यानाच्या सामर्थ्याने जीवाचे
वास्तविक स्वरूप झाकून टाकणाऱ्या आठ कर्ममलांचा नाश
करून हे मुनिसुव्रतनाथ जिनेश ! आपण अतीन्द्रिय मोक्षसुखाची
प्राप्ति करून घेतली आहे. यास्तव हे जिनेश, माझे देखील आपण
संसारदुःख दूर करा.

इति मुनिसुव्रतनाथस्तुतिः ।

याप्रमाणे श्री मुनिसुव्रतनाथ जिनाचे स्तवन संपले.

अथ भी नमिनामस्तुतिः ।

स्तुतिः स्तोत्रुः साधोः कुशलपरिणामाय स तदा,
भवेन्मा वा स्तुत्यः फलमपि ततस्तस्य च सतः ।
किमेवं स्वार्थान्याज्जगति सुलभे श्रायसपथे,

स्तुयान्न त्वा विद्वान्सततमभिपूज्यं नमिजिनम् ॥११६

स्तुतिरित्यादि । स्तुतिः स्तोत्रं । कुशलपरिणामाय कुशलं पुण्यं तस्य साधकः परिणामः कुशलपरिणामः तस्मै । भवतीत्यध्याहार्यं । कस्य ? स्तोत्रुः स्तुतिकर्तुः । कथम्भूतस्य ? साधोः भव्यस्य । स स्तुत्यः तदा स्तोत्रुः काले । उपलक्षणमेतत्संदेशस्य । तत्र भवेन्मा वा भवेत् । नायमाह ' लुडिति ' लुग् भवति । ततः स्तुत्यात्फलमपि स्वर्गादिकं भवेन्मा वेति योज्यं । तस्यः च सतः । चो यस्मादर्थे । तस्य स्तोत्रुः नतो विद्यमानस्य । यस्मात्कुशलपरिणामप्रसाध्यपुण्यविशेषादेव तत्फलं संभवति अतश्च कथं स प्रक्षापूर्वकारी भवन्तं न स्तुयत् इत्याह—किमेवमित्यादि । किं न त्वा त्वां स्तुयात् अपितु स्तुयादव । कोसौ ? विद्वान् दिवेकी । कस्मिन्सति ? श्रायसपथे श्रयो निःश्रेयसं तदधिकृत्य कृतः श्रायसः । देविकाशिशपादीर्घसत्रश्रेयसामा इत्येकारस्याकारः । स चासौ पंथाश्च सम्यग्दर्शनादिलक्षणो मोक्षमार्गस्तस्मिन् । कथम्भूते ? सुलभे सुखप्राप्ये । क ? जगति । कस्मात् ? स्वार्थान्यात् आत्मायत्तत्वात् । इत्थं एवमुक्तप्रकारेण । कथम्भूतं त्वां ? नमिजिनं नमिनामानं जिनं तीर्थंकरदेवं । पुनरपि कथम्भूतम् ? सततमभिपूज्यं सततं सर्वदा अभि समन्तादिन्द्रादीनां पूज्यमाराध्यम् ।

अर्थः—स्तुति ही पुण्य उत्पन्न करते, स्तुतीच्या योगाने पुण्य उत्पन्न होईल असे आत्म्याचे परिणाम शुभ होतात. परंतु ज्या आराध्य देवाची आपण स्तुति करतो तो आराध्य देव स्तुति करतेवेळीं त्या ठिकाणी असो किंवा नसो. अथवा त्या स्तुतीपादन आक्षांस स्वर्गादिकांची प्राप्ति होवो अथवा न होवो

परंतु स्तुति केल्यापासून पुण्य उत्पन्न होते हे खरें. व पुण्यापासून स्वर्गादिकांची प्राप्ति आपोआपच होईल. यास्तव सम्यग्दर्शनादि लक्षणाचा मोक्ष मार्ग शुलभ रीतीने या स्तुतीपासून आपणांस प्राप्त होतो, व स्तुती करणे हे आपल्या स्वाधीन आहे. यास्तव इन्द्रादिकांकडून पूजनीय अशा हे नमि जिना ! कोणता विद्वान मनुष्य तुला नमस्कार करून तुझी स्तुति करणार नाहीं बरें.

किं तेन कृतं येनेत्यं पूज्योसौ संपन्न इत्याह ।

श्रीनमि जिनांनीं असें कोणतें कृत्य केले ज्याच्यायोगें ते सर्वलोकबंध झाले ? याचें उत्तर.

त्वया धीमन् ब्रह्मप्रणिधिमनसा जन्मनिगलं,
समूलं निर्भिन्नं त्वमसि विदुषां मोक्षपदवी ।
त्वयि ज्ञानज्योतिर्विभवकिरणैर्भाति भगव— ॥

न्नभूवन्खद्योता इव शुचिरवावन्यमतयः ॥११७॥

त्वयेत्यादि । त्वया नमितीर्थकरदेवेन । धीमन्विशिष्टबुद्धियुक्त ! निर्भिन्नं विनाशितं । किं तत् ? जन्मनिगलं जन्मैव निगलं बन्धनं । कथं निर्भिन्नं ? समूलं तत्कारणभूतकर्मणा सहैत्यर्थः । कथम्भूतेन त्वया ? ब्रह्मप्रणिधिमनसा ब्रह्मणि परमात्मस्वरूपे प्रणिधिः प्रणिधानमेकाग्रता यस्य तत्तथाविधं मनो यस्य तेन । यतस्त्वया तन्निर्भिन्नं ततस्त्वं असि भवसि । मोक्षपदवी मोक्षमार्गः । केषां ? विदुषां विपश्चितां । ननु सुगतादिभिरपि निर्भिन्नं भविष्यति अतस्तेपि तत्पदवीरूपाः स्युरित्यत्राह त्वयीत्यादि । त्वयि नमिजिने । कथम्भूते ? शुचिरवौ शुचिर्निर्मलो रविः शुचिकाले वा आषाढकाले रविः तस्मिन् । तद्रवाविव तद्रवौ । किं कुर्वति ? भाति । कैरित्याह ज्ञानेत्यादि । ज्ञानमेव केवलस्वरूपं ज्योतिस्तस्य विभवः सम्पत्तिः स एव किरणारस्तैः ।

इत्थं त्वयि विभाति सति हे भगवन्, अभूवन् संजाताः । के ? अन्य-
मतयः भवत्प्रणीततत्त्वादन्यस्मिस्तत्त्वे मतिर्बुद्धिर्द्वेषामीश्वरकपिलसुगता-
दीनां । कथम्भूता अभूवन् ? खद्योता इव खे आकाशे द्योतन्ते इति खद्योताः
कीटविशेषाः त इव । हतप्रतापाः संजाताः इत्यर्थः ।

मराठी अर्थः—हे केवलज्ञानसंपन्न नमि जिनेन्द्रा ! तूं
परमात्मस्वरूपामध्ये लीन होऊन कर्मांचा त्यांच्या कारणासह
नाश केलास, यामुळे विद्वान लोकांना तूं मोक्षमार्ग झाला आहेस.
विद्वानांना हे जिनेश तूं मोक्षमार्ग दाखऊन दिला आहेस.
आषाढ महिन्यांतील सूर्याप्रमाणे केवलज्ञानरूपा तेजस्वी किर-
णांनी अद्वितीय सूर्य असा तूं प्रकाशित झाला असतां तुझ्यापुढे
असे महादेव, कपिल, बुद्ध वगैरे कुदेव काजव्याप्रमाणे कांतिः
हीन दिसें लागलें.

तात्पर्य—मोक्षमार्गस्य नेतारं, भेत्तारं कर्मभूताम् ।

ज्ञातारं विश्वतत्त्वानां, वन्दे तद्गुणलब्धये ॥

या श्लोकांत वर्णिलेल्या तीन गुणांचें धारक नमि जिनेश
होते. त्यांनीं कर्मांचा नाश केला होता ह्मणून त्यांच्या ठिकाणीं
कर्मभेदनत्व गुण होता. विद्वानांना मोक्षमार्गाचा उपदेश केला
होता ह्मणून त्यांच्या ठिकाणीं नेतृत्व गुण होता. व ते सर्वज्ञ
असल्यामुळे त्यांनीं ज्ञातृत्व गुणांला धारण केलें होतें.

सदानां सप्तभंगसमाश्रयणेन भगवता यथा तत्त्वमुपदिद्धं तथा प्रदर्शयन्नाह ।

सर्वज्ञ अशा नमि जिनांनीं त्यावेळेस सप्तभंगाच्या आश्रयानें
जो तत्त्वांचा उपदेश केला त्याचें आचार्य वर्णन करतात.

विधेयं वायं चानुभयमुभयं मिश्रमपि तत्,

विशेषैः प्रत्येकं नियमविशयैश्चापरिमितैः ।

सद्गान्धोन्वापेक्षैः सकलभुवनव्येष्टगुणैः

त्वया गीतं तत्त्वं बहुनयाविवक्षेतरवशात् ॥ ११८ ॥

विधेयमित्यादि—त्वया नमितीर्थकरदेवेन । गीतं कथितं । किं तत् ? तत्त्वं जीवादि । कुतो ? बहुनयविवक्षेतरवशात् बहवश्च ते नयाश्च नैगमादयः तेषां विवक्षाच इतरा चात्रिविक्षा तयोर्वशादायत्तत्वात् । कथं तद्वशात्प्रतिपादितमित्याह—विधेयमित्यादि । विधेयं स्वरूपादि-चतुष्टयापेक्षयास्तित्वं, वार्थं चापि पररूपादिचतुष्टयान्नास्तित्वं ! चः समुच्चये । अपिः सम्भावेने । अनुभयमवाच्यं युगपत्तयोर्वक्तुमशक्य-त्वात् । उभयं चास्तिनास्तिरूपं क्रमविवक्षितस्वरूपचतुष्टयापेक्षया । मिश्रमपि, स्यादत्यवक्तव्यं, स्यान्नात्यवक्तव्यं, स्यादस्तिनास्ति चावक्त-व्यञ्च तत्त्वं । एते सप्तभंगाः कैर्भवन्तात्याह-विशेषैः त्रिकालधर्मैः । कथं प्रत्येकं एकं एकं प्रति प्रत्येकं । कथम्भूतैः ? नियमविषयैः सप्तधैव नाविका भंगाः इति योयं नियमः तद्विषयैः । पुनरपि कथम्भूतैः ? विशेषैः अपरिमितैः एकस्यापि वस्तुनोऽनन्तधर्मसम्भवात् । पुनरपि कथम्भूतैः ? सदान्योन्यापेक्षैः सदा सर्वकालं, अन्योन्यापेक्षैः परस्पा-रापेक्षैः । स्वरूपादिचतुष्टयेन सत्त्वं हि पररूपादिचतुष्टयेनासत्त्वमपेक्षते । मूर्त्त्वममूर्त्त्वं धूलत्वं सूक्ष्मत्वं इत्यादि । कथम्भूतेन त्वयेत्याह सक-लेत्यादि । सकलं च तद्भवनं च तस्य ज्येष्ठो महान् स चात्तौ गुह्यश्च आराध्यः तेन ॥

अर्थः—हे नमि जिनेश, आपण सर्व जगाचे गुह्य आहात. पदार्थांचे वर्णन सप्तभंगीच्या आश्रयाने केले आहे. व ते वर्णन निरपेक्ष नसून पदार्थांतील प्रत्येक धर्मास अनुसरून आहे. पदा-र्थांतील धर्म एकमेकांची अपेक्षा ठेवतात. जसें भिन्न आपल्या मित्रांची मदत घेऊन आपलीं कार्ये तडीस नेतो, त्याचप्रमाणें पदार्थांतील धर्म देखील परस्परांची अपेक्षा ठेवतात. आणि अशा योगाने ते धर्म पदार्थांचे व स्वतःचे देखील अस्तित्व राखीत असतात. यास्तव त्या धर्मांचे निरपेक्ष वर्णन वस्तुची इ

तद्गतधर्माची भिद्धि करू शकत नाहीं. श्री नमि जिनांनी पदार्थांचें वर्णन सात प्रकारांनीं केलें आहे तें असें—

१ पदार्थांचा सद्भाव स्वरूपचतुष्टयाचे योगानें आहे. जसें घागर ही आपल्या स्वरूपांतच राहते. ती परस्वरूपांत राहत नसतें. अर्थात् ती कपड्याच्या आकाराची नाही यास्तव घागरीचें अस्तित्व स्वरूपचतुष्टयाच्या अपेक्षेनें आहे. [या स्वरूपचतुष्टयाचें वर्णन मागे केलें आहे.] ह्मणून घागर ही कथंचित् स्वस्वरूपानें आहे.

२ पदार्थांचा अभाव परचतुष्टयाच्या अपेक्षेनें आहे. घागरीचा कापडाच्या दृष्टीनें अभाव आहे. कपड्याचे गुणधर्म घागरीमध्ये नसतात. यास्तव त्या दृष्टीनें तिचा अभाव आहे; असें ह्मणतां येते. घागरीचा सवैया अभाव मानता येत नाही. तसें मानलें तर तिचें जें कापडाच्या स्वरूपाहून भिन्न स्वरूप दिसतें तेंही दिसलें नसतें. यास्तव घागर ही कथंचित् परचतुष्टयाच्या दृष्टीनें अभावात्मक आहे असें ह्मणतां येतें.

३ स्वरूपचतुष्टय व पररूपचतुष्टयाच्या अपेक्षेनें वस्तु अवक्तव्य आहे. जसें एक मनुष्य एकाचा मामा आहे व एकाचा काका आहे. येथे एकेका नात्याच्या आश्रयानें त्याला मामा किंवा, काका असें ह्मणतां येईल. परंतु एकदम दोन्ही नातीं आपल्या दृष्टीपुढें ठेऊन त्याचें एकदम शब्दद्वारें वर्णन करूं झटल्यास तें साधणार नाहीं. कारण, आपण शब्दांची रचना क्रमानेंच करूं शकतो. यास्तव एकदम त्या दोन नात्यांचें वर्णन करतां येत नाहीं. याचप्रमाणें स्वपरचतुष्टयाची अपेक्षा एकदम जेव्हां मनांत उद्भवते तेव्हां वस्तूही अवक्तव्य ठरते.

४ स्वरूपचतुष्टय व पररूपचतुष्टयाची क्रमानें ओक्षा के-
ल्यास वस्तु कथंचित् भावामात्रात्मक आहे. ह्मणार्थीक वयाचें

वस्तु सदात्मक आहे व पर्यायार्थिक नयानें ती असदात्मक आहे. या नयांची क्रमानें विवक्षा केली ह्मणजे वस्तु कथंचित् सदसदात्मक आहे हें ठरतें.

५ स्वरूपचतुष्टयाच्या अपेक्षेसह एकदम स्वपररूपचतुष्टयाची विवक्षा असली ह्मणजे हा भंग तयार होतो. यास कथंचित्सद-वक्तव्य असें ह्मणतात. स्वपरचतुष्टयाची एकदम विवक्षा असल्यामुळे पदार्थाचें वर्णन करतां येत नाहीं ह्मणून त्यास अव-क्तव्य ह्मणतात. त्या अवक्तव्य भंगासहित पुनः स्वरूपचतुष्ट-याची अपेक्षा ठेविली ह्मणजे हा पांचवा भंग होतो.

६ अवक्तव्य भंगाबरोबर पररूपचतुष्टयाची अपेक्षा ठेवल्या-नें हा भंग होतो याचे स्यान्नास्त्ववक्तव्य असें नांव आहे.

७ अवक्तव्य भंगाबरोबर स्वपरचतुष्टयाची अपेक्षा ठेव-ल्यानें हा भंग होतो. याचें नांव स्यादस्तिनास्ति अवक्तव्य असें आहे.

याप्रमाणें या सात भंगांच्या आश्रयानें श्री नमि जिनांनीं भव्यांना उपदेश केला.

परमपि भगवतो गुणमाह ।

पुनः नमिजिनाच्या गुणाचें वर्णन आचार्य करतात.

अहिंसा भूतानां जगति विदितं ब्रह्म परमम्
न सा तत्रारंभोऽस्त्यणुरपि च यत्राश्रमविधौ ।

ततस्तत्सिद्धयर्थं परमकरुणो ग्रन्थमुभयम् ।

भवानेवात्याक्षीन्न च विकृतवेषोपधिरतः ॥ ११९ ॥

अहिंसेत्यादि—अहिंसा दया । भगवता जगति लोके । विदिता यथावत् हाता विदितमित्येतद्दिगपरिणामेनाभिसम्बध्यते । सा केषां

भूतानां प्राणिनां । तथा ब्रह्म परमात्मस्वरूपं, ब्रह्मचर्यं वा, परममुत्कृष्टं जगति विदितं यथावज्ज्ञातं । न सा अहिंसा तत्र तस्मिन्नाश्रमविधौ पाखंडिप्रकारे । यत्र यस्मिन् तद्विधौ । आरम्भो व्यापारोऽस्ति । कथम्भूतः ? अणुरपिच स्वल्पोऽपि न केवलं महान् । यत एवं ततस्तस्मात्कारणात् तत्सिद्धयर्थं तस्या अहिंसायाः सिद्धयर्थं निरतिचराहिंसाव्रतसिद्धयर्थं ग्रन्थं परिग्रहं । उभयं बाह्याभ्यन्तरं च भवानेव न सुगतादिः । अत्याक्षीत् परित्यक्तवान् । किंविष्टः ? परमकरुणः परमा करुणा दया यस्य तथाभूतस्यापि भगवतो यथाजातलिंगविरोधी कश्चिद्विकारादिर्भविष्यति इत्यत्राह नचेत्यादि । वेषश्च जटामुकुटभस्मोद्भूतनादिः उपधिश्च वस्त्राभरणाक्षसूत्राजिनादिपरिग्रहः दिङ्मतौ यथाजातलिंगविरोधिनौ तौच तौ वेषोपधीच तयो रत आसक्तो नच नैव ।

मराठी अर्थः—संपूर्ण प्राणिमात्मावर दया करणं हेच परमात्म स्वरूपाची प्राप्ति होण्याचें साधन होय. संपूर्ण प्राण्यांवर दया करणं क्षणजे संपूर्ण प्राण्याविषयीं परमसमता धारण करणं होय. शत्रु व मित्र याविषयीं रागद्वेषाचा त्याग करणं अर्थात् शत्रु व मित्र ही भेदकल्पना सोडून देणे. यासच पूर्ण अहिंसा क्षणतात. जेव्हां अशी अहिंसा-अशी शांति आपणांस लाभते तेव्हां आपल्या आत्म्यास परमात्मपद मिळतें. परंतु हे नमि प्रभो, पाखंडी ऋषींच्या आश्रमामध्ये या अहिंसेचा ले शसुद्धां दिसून येत नाही. कारण, तेथें पंचासि साधन जलस्नान इत्यादि कृत्यें पाखंडी ऋषींकडून केली जातात. पंचाग्निसाधन केल्यान जावाहिंसा होते, जलस्नान केल्याने जलकायिक जीवांची हिंसा होते. तसेंच स्नान करतांना बरेच सूक्ष्म जंतु जटेमध्ये अडकतात व पंचाग्नितपाच्यावेळीं ते जंतु अग्नीमध्ये पडून मृत्यु पावतात. यामुळे पाखंडीऋषींच्या आश्रमामध्ये आरंभ पूर्ण भरलेला आहे. जेथें असा आरंभ आहे अशा ठिकाणीं

अहिंसेचें पालन होत नाही. जेथें अत्यल्प देखील आरंभ असतो तंथेही जर अहिंसाव्रत पाळले जात नाही तर अशा पाखंडी ऋषींच्या आश्रमामध्ये अहिंसेचें पालन होणें नितांत असम्भ-
 दनीय समजावें. यास्तव हे जिनेश, या अहिंसेचें पूर्ण पालन
 व्हावें ह्मणून अतिशय दयाळू अशा हे नमिजिनेश, आपणच
 बाह्याभ्यन्तर परिग्रहांना त्याग केला व यथाजात स्वरूपामध्ये
 विरोध उत्पन्न होईल अशा वेषाचाही आपण बिलकुल त्याग केला.
 आपण डोक्यावर जटा बाढविली नाही, अंगाला भस्म लाविलें
 नाही. तसंच वस्त्र, अलंकार जपमाला, हरणाचें कातडें वगैरे
 परिग्रह देखील जवळ घाळगला नाही. यामुळे आपल्या ठि-
 कार्णीच अहिंसा पूर्णपणें दिसून येत आहे.

यत् एवंबिषस्त्वं ततस्त्वदीयं वपुस्ते परमवीतरागतां कथयतीत्याह—

ज्या अर्थी हे जिनेश, आपण पूर्ण अहिंसाव्रतप्रतिपालक आहां
 त्या अर्थी आपलें शरीर परमवीतरागतेचें स्पष्ट निदर्शक
 आहे. श्री जिनेश्वराच्या शरीराचें आचार्य वर्णन
 करतात.

वपुर्भूषाद्वेषव्यवधिरहितं शांतिकरणं ।

यतस्ते संचष्टे स्मरशरविषातंकविजयम् ॥

विना भीमैः शस्त्रैरदयहृदयामर्षविलयं ।

ततस्त्वं निर्मोहः शरणमसि नः शांतिनिलयः॥१२०॥

वपुरित्यादि । ते तव वपुः शरीरं । संचष्टे कथयति । कं ? स्मर-
 शरविषातंकविजयं स्मरः कामस्तस्य शरं बाणास्त एव विष संतापमोह-
 हेतुत्वात् तेनातकश्चित्पीडा म एव वातकोऽप्रतीकारो व्याधिः तस्य विजयं
 विनाशं । कथम्भूतं वपुरित्याह भूषेत्कादि । भूषा कटककटिसूत्राद्यलं-
 कारः तस्या आ समन्ताद्वेषो व्याप्तियुक्तस्थानं विनिवेशः तेन व्यवधि-

वैपुषः प्रच्छादनं तेन रहितं । पुनरपि कथम्भूतं ? शान्तकरणे
 शान्तानि उपशान्तानि स्वस्वविषयस्पृहाव्यावृत्तानि करणानीन्द्रियाणि
 यस्य । पुनरपि कथम्भूतमित्याह अदयेत्यादि । न विद्यते दया अस्ये-
 त्यदयं हिस्रं तच्च तद्दृदयं च तस्यामर्षः क्रोधः तस्य विलयो विनाशो
 यत्र । ननु भगवान्नायुधरहितस्तत्कथं लज्जयः स्यादित्याह विनेत्यादि ।
 विना अन्तरेण भीमेभयानकः शस्त्रैः प्रहरणैः । इत्थंभूतं तव वपुः
 यतस्ते तज्जयं संचष्टे तत्तस्तस्मात्कारणात् । त्वं नमितीर्थकरदेवः ।
 शरणं असि भवसि । नोऽस्माकं । किंविशिष्टो ? निर्मोहः मोहान्निः-
 क्रान्तो मोहो वा निःक्रान्तो यस्मात् । पुनरपि कथम्भूतः ? शान्ति-
 निलयः शान्तेः सकलकर्मप्रक्षयस्य निलयः आश्रयः, शांतिर्वा मुक्ति-
 निलयः आश्रयो यस्य ॥

मराठी अर्थः—हे नमिनाथ जिनेश ! आपलें शरीर कुंडल,
 करगोढा, कडे इत्यादि अलंकारांनीं रहित आहे व आपलीं इंद्रियें
 आपआपल्या विषयांचा त्याग केल्यामुळे शांत झालीं आहेत.
 यामुळे सन्ताप व मोह उत्पन्न करणाऱ्या मदनाच्या बाणरूपी
 विषाचा नाश आपण केला आहे, हें आपलें शरीर आह्लांस
 स्पष्ट रीतीनें सांगत आहे. भयानक शस्त्रें हातांत धारण न कर-
 तांही हिस्र हृदयांत उत्पन्न होणाऱ्या क्रोधावर आपण विजय
 मिळविला आहे, असें आपलें शरीर आह्लांस दर्शवीत आहे; व
 आपण निर्मोह आहांत हें सांगत आहे. हे जिनेश ! आपण सर्व
 कर्मांचा नाश करून शांतीचे माहेरघर बनला आहां. यास्तव
 आपणच आमचे संरक्षक आहां.

याप्रमाणें श्री नमिस्तोत्र संवलें.

श्री नेमिनाथस्तुतिः ।

भगवानृषिः परमयोग-

दहनहुतकल्मषेन्धनः ।

ज्ञानविपुलकिरणैः सकलं

प्रतिबुध्य बुद्धकमलायतेक्षणः ॥१२१॥

भगवानित्यादि । भगवान्विशिष्टज्ञानवानिन्द्रादीनां पूज्यो वा । अरिष्ट-
नेमिरिति द्वितीयवृत्तगतेनाभिसम्बन्धः । कथंभूतः ? ऋषिः परमर्षिसं-
पन्नः । पुनरपि कथंभूत इत्याह परमेत्यादि । परमश्चासौ योगश्च शु-
द्धध्यानं स एव दहनः कल्मषं ज्ञानावरणादि कर्म तदेवेन्धनं तद्दहने हुतं
कषायेन्धनं येनासौ परमयोगदहनहुतकल्मषेन्धनः । किं कृत्वा? प्रति-
बुध्य प्रकाश्य ज्ञात्वा । किं तत्सकलं लोकालोकजातं । कैः ? ज्ञा-
नविपुलकिरणैः ज्ञानमेव विपुला विस्तीर्णा निरवशेषद्योतनसमर्थाः
किरणा रश्मयः तैः । पुनरपि कथंभूतो बुद्धकमलायतेक्षणः बुद्धं
विकसितं तच्च तत्कमलं च (कमलशब्देनात्र तत्पत्रमुच्यते) तद्दायते दीर्घं
ईक्षणे लोचने यस्य सः ।

एतद्विशेषणविशिष्टो भगवान् पुनः कथंभूतः संजात इत्याह-

हरिवंशकेतुरनवद्यविनय-

दमतीर्थनायकः ।

शीलजलधिरभवो विभव-

स्त्वमरिष्टनेमिजिनकुंजरोऽजरः ॥१२२॥

हरीत्यादि । अभव आसीर्भूतवान् । कथंभूतो विभवो विगत-
संसारो मुक्त इत्यर्थः । किंनामा त्वमित्याह अरिष्टनेमीत्यादि । अरिष्ट-
नेमिः अरिष्टनेमिनामा, अरिष्टानां कर्मणां नेमिश्चक्रधारा स चासौ जिन-

कुंजरश्च, जिनानां देशजिनानां, कुंजरो नायकः प्रधानः । पुनरपि कथम्भूतः ? अजरो न विद्यते जरा वाद्वैक्यमस्थेति । पुनरपि किंविशिष्टः ? हरिवंशकेतुः हरिवंशे विष्णुवंशे केतुर्ध्वजः । पुनरपि कथम्भूतः ? अनवद्यविनयदमतीर्थनायकः । न विद्यतेऽवद्यं दोषोऽनयोरित्यनवद्यौ तौ च तौ विनयदमौ च । ज्ञानदर्शनतपश्चारित्रोपचारभेदाद्विनयः पंचविधः, पंचेन्द्रियजयनाहमोऽपि । अनवद्यता चानयोर्मायादिरहितत्वात्, तयोस्तीर्थ प्रतिपादकं प्रवचनं तस्य नायकः प्रवर्तकः । पुनरपि किंविशिष्टः ? शीलजलधिः शीलानां जलधिः समुद्रः ।

मराठी अर्थः—हरिवंशालाभूषणभूत, शीलांचा समुद्र १८००० शीलांना धारण करणारा, कपटाचा ज्यांत लेशही नाही असा निर्दोष पांच प्रकारचा विनय, व पांच प्रकारचा इंद्रिय विजय यांचे प्रतिपादन करणाऱ्या परमागमाचा कर्ता, जन्म, जरा, मृत्यु यापासून दूर असलेला, शंभर इंद्राकडून पूजिला जाणारा, परम शुक्लध्यानरूपी अग्नीने ज्ञानावरणादि आठ कर्मरूपी लाकडे ज्याने जाळून टाकली आहेत असा व विकसित झालेल्या कमलाच्या या कळीप्रमाणे सुंदर व लांब नेत्राचा असा श्री अरिष्टनेमि तीर्थकर होता. त्याचे अरिष्टनेमि हे सार्थक नाव होते. कारण, अरिष्ट=आठ कर्मे व नेमि चाकाची धार. जसे चाक चालत असतांना त्याचे खाली आलेल्या पदार्थाचा चुशडा होतो त्याप्रमाणे या तीर्थकराने कर्माचा नाश केला होता म्हणून याचे अरिष्टनेमि असे सार्थक नाव होते. या तीर्थकराने लोक व अलोकास प्रकाशित करणाऱ्या आपल्या ज्ञानरूपी किरणानीं सर्व पदार्थांचे स्वरूप जाणले व गणधरादिकामध्ये श्रेष्ठ असलेल्या या तीर्थकराने मुक्ति संपादन केली.

इत्थम्भूतस्य भगवतः पादयुगले कीदृशमित्याह—

एव सांगितलेल्या गुणोना धारण करणाऱ्या श्री नेमिनाथ तीर्थ

कराचे पाय कसें होते याचें वर्णन.

त्रिदशेंद्रमौलिमणिरत्न-

किरणाविसरोपचुम्बितम् ।

पादयुगलममलं भवतो

विकसत्कुशेशयदलारुणोदरम् ॥१२३॥

नखचंद्ररश्मिकवचाति-

रुचिरशिखरांगुलिस्थलम् ।

स्वार्थनियतमनसः सुधियः

प्रणमंति मंत्रमुखरा महर्षयः ॥ १२४ ॥

त्रिदशैव दि । त्रिदशा देवास्तेषां मिन्द्राः स्वामिनः तेषां मौलयः मुकुटानि तेषु मणिरत्नानि मणयः पद्मरागादयस्त एव रत्नानि वज्रादीनि वा तेषां किरणाः तेषां विसरः प्रसरः तैरुपचुम्बितं । किं तत् ? पादयुगलं । कथम्भूतं ? अमलं न विद्यते मलं पापं यस्य, यदर्शनेन भव्यानां वा कस्य संबन्धि तत् ? भवतः अरिष्टनेमितीर्थकरदेवस्य । पुनरपि कथम्भूतमित्याह विकसदित्यादि । विकसच्च - तत्कुशेशयच्च पद्मं तस्य दलं पत्रं तद्दरुणं रक्तं उदरं पादतलं यस्य तद्विकसत्कुशेशयदलारुणोदरम् । पुनरपि किंविशिष्टं पादयुगलमित्यहं नखेत्यादि । नखा एव चन्द्रास्तेषां रश्मयस्तेषां कवचः परिवेषः तेनातिरुचिरं शिखर-भ्रम्रभागो यस्य तत्तथाविधं अंगुलीनां स्थलं उन्नतप्रदेशो यस्य पादयुगलस्य तत् नखचन्द्ररश्मिकवचातिरुचिरशिखरांगुलिस्थलं तत्किं कुर्याति ? प्रणमन्ति । के ते ? महर्षयः । कथम्भूताः मन्त्रमुखराः मन्त्रेण सप्ताक्षरेण, सामान्यस्तुतिरूपेण वा मुखरा वाचालाः । पुनरपि कथम्भूताः ? सुधियः शोभना धीर्षेषां अत एव स्वार्थनियतमनसः स्वार्थे सौक्ष्म्यज्ञेन नियतं नियन्त्रितं मनो यैः ॥

अर्थ—देवेंद्रांच्या मुकुटामध्ये असलेल्या पद्मराग व हिरे यांच्या किरणांच्या समूहाने स्पर्शित झालेले [देवेंद्र नमस्कार करीत असतां त्यांच्या मुकुटांतील रत्नांची कांति श्री नेमिनाथस्वामीच्या चरणावर पडली] व प्रफुल्लित झालेल्या तांबड्या कमळांच्या पाकळीप्रमाणे तांबडा रंग धारण करणारे, नखरूपी चंद्राच्या किरणांनी व्याप्त झाल्याने अतिशय शोभत आहे पुढचा भाग ज्यांचा अशा बोटांनी शोभणारे, असे आपले पाय हे श्री जिनेश मोक्ष प्राप्तिकडे ज्यांचे लक्ष्य लागले आहे ' नेमिनाथायनमः ' या सात अक्षरी मंत्राचा हमेशा उच्चार करणारे, किंवा आपले गुणवर्णन करणारे असे विद्वान् गणधरादिक महर्षि मोठ्या भक्तिने वंदितात. (नमस्कार करितात),

न केवलं त एव भगवतः पादयुगलं प्रणमंति किन्वन्व्येपीत्याह ।

केवळ महर्षीच श्री जिनाच्या चरणांना नमस्कार करितात असे नाही, दुसरे भव्यजीव देखील नमस्कार करितात हे सांगतात.

द्युतिमद्रथांगरवित्रिंबकिरणजटिलांशुमंडलः ।

नीलजलदजलराशिवपुः सहबन्धुभिर्गरुडकेतुरीश्वरः

हलभृच्च ते स्वजनभक्तिमुदितहृदयौ जनेश्वरौ

धर्मविनयरसिकौ सुतरां चरणारविंदयुगलं प्रणेमतुः

द्युतीत्यादि । द्युतिरस्यास्तीति द्युतिमत् तच्चतद्रथांगं च चक्रं तदेव रवित्रिंबं । रवेर्विम्बमिव विम्बमाकारो यस्य तस्य किरणास्तैर्जटिलं संवलितमशुमण्डलं देहदीप्तिसंघातो यस्य । अंसमण्डल इति च पाठः । अंसः स्कन्धः तस्य मण्डलं विस्तारस्तैर्जटिलं यस्य गरुडकेतोः स तथोक्तः । पुनरपि कथम्भूतः इत्याह नीलेत्यादि । नीलभासे, जलदश्च सजलमेघः स च जलराशिश्च समुद्रः ताविव वपुः शरीर

यस्य । नीलजलत्रमित्यादिश्चक्रचित्पाठः । नीलजलजानि नीलोत्पलानि; तेषां दलराशिः पत्रसंवातः तत्तुल्यं वपुर्यस्य । कोसावित्थम्भूतो ? गरुडकेतुर्गरुडध्वजो वासुदेवः । किं विशिष्ट ईश्वरः पृथ्वीपतिः । किमेकाकीत्याह सहबंधुभिरिति । न केवलं गरुडकेतुर्हलभृच्च बलभद्रोऽपि तौ द्वौ प्रणेमतुः स्तुतवंतौ । किंतत् चरणारविन्दयुगलं चरणावेव अरविंदे पद्मे तयोयुगलं । कस्य ते तव । कथम्भूतौ ? जनेश्वरौ जनस्य लोकस्य ईश्वरौ स्वामिनौ । पुनरपि कथम्भूतौ ? स्वजनभक्तिमुदितहृदयौ स्वजने बंधौ भक्तिरनुरागः तथा मुदितं हृष्टं हृदयं ययोः पुनरपि किं विशिष्टौ ? धर्मविनयरसिकौ धर्मार्थो विनयो धर्मविनयः तत्र रसिकौ अनुरक्तौ । कथं प्रणेमतुः सुतरां अत्यर्थम् ।

अर्थ—प्रकाशमानचक्ररूपी सूर्याच्या किरणांनी ज्याचा सारा देह व्यापून गेला आहे. व ज्याच्या शरीराची कांति निळ्या कमलांच्या पाकळ्यांच्या समूहाप्रमाणे निळी आहे. व ज्याच्या जयपताकेवर गरुडाचें चिह्न आहे असा कृष्ण व बलभद्र या उभयतांनी हे नेमिजिनेश ? आपण त्यांचे बंधु असल्यामुळे भ्रातृप्रेमाने आनंदित चित्त होऊन आपल्या सर्व बंधूसह मोठ्या विनयाने वारंवार आपल्या चरणकमलांस नमस्कार केला. श्री कृष्ण व बलभद्र हे पृथ्वीपति होते, धर्माचा व धार्मिक जनांचा विनय, आदर सत्कार करण्याचें त्यांना व्यसनच लागलें होतें.

यत्न पर्वते गत्वा भगवतश्चरणारविन्दयुगलं तौ प्रणेमतुः स कीदृश

इत्याह—

श्री कृष्ण व बलभद्र यांनी ज्या पर्वतावर जाऊन श्री नेमिनाथ जिनाच्या चरणकमलांस नमस्कार केला तो पर्वत कसा होता याचें वर्णन आचार्य करतात—

ककुदं भुवः खचरयोषिदुषित—

शिरस्यैरलंकृतः ।

मेघपटलपरिवीततटस्तव

लक्षणानि लिखितानि वज्रिणा ॥१२६॥

बहतीति तीर्थमृषिभिश्च

सततमभिगम्यतेद्य च ।

प्रीतिविततहृदयैः परितो

भृशमूर्जयंत इति विश्रुतोचलः ॥१२७॥

ककुदमित्यादि । ककुदमिव ककुदं । कस्या ? भुवः पृथिव्याः । यथा ककुदं वृषभोपरिस्कंधप्रदेशस्थं सर्वतद्वयवानामुपरिवर्ति शोभाकारि च तथा ऊर्जयंताचलः सकलभूम्यवयवानामित्यर्थः । पुनरपि किंविशिष्टः इत्याह खचरेत्यादि खचरा विद्याधर्यस्तेषां योषितो विद्याधर्यस्ताभिरुषितानि सेवितानि तानि च तानि शिखराणि च तैरलंकृतः शोभितः । पुनरपि कथम्भूतः ? मेघपटलपरिवीततटः । मेघानां पटलानि तैः परि समंताद्वीतानि व्याप्तानि तटानि सानूनि यस्य । पुनरपि कथम्भूत इत्याह तवेत्यादि । तव अरिष्टनेमेः । लक्षणानि चिह्नानि । लिखितानि उत्कीर्णानि । केन ? वज्रिणा इं-द्रेण । तानि बहति धरति इति हेतोः । तीर्थं पुण्यस्थानं । अतएव ऋषिभिश्च ऋषिभिरपि । सततं सर्वकालं । अभिगम्यते समाश्रीयते सेव्यते । कदा ? अद्य इदानीमपि । कथम्भूतैः ? प्रीतिविततहृदयैः प्रीत्या तुष्ट्या विततानि विरतीर्णानि उल्हसितानि हृदयानि येषां तैः कथं ? परितः समंतात् । अयं एतद्विशेषण विरिष्टोऽचलः पर्वतः । कथम्भूतो ? लोकविश्रुतः प्रख्यातः । कथं ऊर्जयंत इत्येवं भृशमत्यर्थम् ।

अर्थः—जसे बैलाच्या खांद्यावर असलेले वशिष्ठ सर्व अवयवामध्ये उंच व शोभादायक असते तद्वत् तो पर्वत पृथ्वीवर

उच्च असल्यामुळे तो पृथ्वीचे वाशिष्ठच आहे असें वाटते वि-
द्याधरांच्या स्त्रिया ज्यावर क्रीडा करित असतात अशा शिख-
रांनीं तो अलंकृत झाला आहे. व मेघांनीं त्याचे कडे आच्छा-
दित झाले आहेत. त्याच्यावर इंद्रानें हे जिनेश ! आपलीं शुभचिन्हें
लिहिलीं आहेत त्यामुळे हें पुण्यस्थान आहे असें समजून उ-
ल्हसित अंतःकरणाच्या ऋषींनीं हा नेहमीं सर्व वाजूनें अतिशय
सेविला जातो. व जगांत ऊर्जयंत यानांवांनं हा पर्वत प्रसिद्ध
झाला आहे.

अत्राह मीमांसको यदुक्तं ज्ञानविपुलकिरणैरिति । तत्र भगवतो
ज्ञानमिन्द्रियजं ज्ञानत्वाद्दस्मदादिज्ञानवत्, अंतः कथं स-
र्वज्ञता स्यादित्याशंक्याह—

मागे ' ज्ञान विपुलकिरणैः ' केवलज्ञानरूपी चोहीकडे पसरणाऱ्या
किरणांनीं सर्व जगत् श्रीनेमिजिनांनीं प्रकाशित केले असें
एका श्लोकांत आचार्यांनीं सांगितले आहे. परंतु भग-
वतांचें ज्ञान देखील आमच्या ज्ञानासारखें
इंद्रियापासूनच उत्पन्न होतें. यास्तव ते
देखील आमचासारखेच असर्वज्ञ आहेत,
अश मीमांसकाच्या शंकेस आ-
चार्य उत्तर देतात.

बहिरंतरप्युभयथा च

करणमविधाति नार्थकृत् ।

नाथ युगपदखिलं च सदा

त्वमिदं तलामलकवद्विवेदिथ ॥ १२८ ॥

बहिरंतरपीत्यादि । बहिःकरणं चक्षुरादि । अंतरपि करणं मनो-
लक्षणं । तत्प्रत्येकमुभयथा वा अविधाति सर्वज्ञतास्वरूपस्य विधातकं
न भवति । उपकारकं तर्हि स्यादित्यत्राह नेत्यादि नार्थकृत् न स्वकार्य

कारि यत् एवं अतः हे नाथ विवेदिथ ज्ञातवान् किं तत् ? इदं जगत् । किं क्रमेण ? । युगपत् एक हेलया । किं नियतम् ? अखिलं च निरवशेषमेव । किं नियतकालं ? सदा सर्वकालं । किमिव ? तलामलकयत् तले करतले भामलकः स्फाटिकमणिः स इव तद्वत् ।

अर्थः— हे प्रभो नेमि जिनेश ! आपलीं नेत्र, कान, नाक, घणैरे इन्द्रिये व अन्तःकरण हीं सर्वज्ञपणाला बाधा आणीत नाहीत व हीं सर्वज्ञपणाला साहायक ही नाहीत. हे जिनेश ! आपण हे सगळें जग तळ हातांत असलेल्या स्फटिक मण्याप्रमाणें एकदम, पूर्णपणें व हमेशा जाणलें आहे.

विशेष स्पष्टीकरणः— श्री नेमि जिनेश्वराचें ज्ञान अतीन्द्रिय होतें यामुळें इन्द्रियांचा व मनाचा पदार्थाचें स्वरूप जाणण्यामध्ये त्यांना कांहीं उपयोग होत नसे. तसेंच त्यांच्या अतीन्द्रिय ज्ञानामध्ये हीं इन्द्रिये व्यत्यय देखील आणीत नव्हतीं. यामुळें हीं इन्द्रिये असून नमल्यासारखींच होतीं. श्री नेमि जिनेशांनीं पदार्थांना क्रमानें जाणलें नाहीं. क्रमानें जाणू लागल्यास त्यांना सर्वज्ञ ह्मणतां येणार नाहीं कारण पदार्थ अनंत आहेत. त्यांचा एक एक स्वभाव जाणीत बसल्यास अनंत काल निघून जाईल. एका समन्तांत एकच पदार्थ जाणला गेल्यानें सर्वज्ञपणा नष्ट होईल. यास्तव श्री जिनांचें ज्ञान इन्द्रियजन्य नव्हे हें सिद्ध होतें. इन्द्रिये मात्र क्रमाक्रमानें पदार्थांना जाणतात. अतीन्द्रिय ज्ञान एकदम सर्व पदार्थांना जाणतें. इन्द्रियजन्य ज्ञान सर्व पदार्थांना जाणीत नाहीं. ते पदार्थांच्या कांहीं अंशांना जाणतें. इन्द्रियजन्य ज्ञान ज्ञानावरणीय कर्माचा जसा क्षयोपशम असेल त्याप्रमाणें त्याला अनुसरून ते पदार्थांना जाणतें. अतीन्द्रिय ज्ञान आत्म्यापासून उत्पन्न होतें. तें ज्ञानावरणीय कर्माचा अभाव झाल्यामुळें अत्यंत स्पष्ट असतें. यामुळें त्या ज्ञानामध्ये सर्व

वस्तु व त्यांचे त्रिकाल वर्ती पर्याय एकदम प्रतिभामित होतात. अतीन्द्रिय ज्ञानामध्ये कमी जास्तीपणा दिसत नाही इंद्रियजन्य-ज्ञानामध्येच हा फरक दृष्टीस पडतो. इंद्रियजन्य ज्ञान सर्वदा एकसारखेच नसते अतीन्द्रियज्ञानमात्र सर्वदा एकरूप असते ते एकदा सर्वपदार्थांना जाणते व एकदां थोड्या पदार्थांना जाणते असे स्थित्यंतर या ज्ञानामध्ये होत नाही. यावरून जिनेश्वरांचे ज्ञान आमच्या ज्ञानाहून निराळे आहे हे सिद्ध झाले.

अतएव ते बुधनुतस्य

चरितगुणमद्भुतोदयम् ।

न्यायविहितमवधार्य जिने त्वयि-

सुप्रसन्नमनसः स्थिता वयम् ॥ १२९ ॥

यतएवं विवेदिथ त्वमतएव अस्मादेव कारणात् । ते तव कथम्भू-
तस्य ? बुधनुतस्य बुधैर्गणधरदेवादिभिर्नुतस्तुतरतस्य । चरितमनु-
ष्ठानं तस्य गुणे निर्विघ्नतः स्वसाध्यप्रसाधकत्वं । किं विशिष्टं ? अद्भुतो-
दयं अद्भुतः साश्चर्य उदयः समप्रसरणकेवलज्ञानादिलक्षणादक्ष्मीर्य-
स्मात् । पुन पि किं विशिष्टं ? न्यायविहितं न्यायेन नीत्या आगम-
प्रतिपादितोपपत्त्या विहितं कृतमनुष्ठितं । इत्थम्भूतं तद्गुणभवधार्य संचित्या
त्वयि अरिष्टनेमितीर्थकरदेवे । कथम्भूते ? जिने अशेषकर्मोन्मूलके
स्थिताः प्रांजलीभूय व्यवास्थिताः । तेके ? वयंस्तोतारः कथम्भूताः ?
सुप्रसन्नमनसः सुष्टु प्रसन्नं विशुद्धं भक्त्या अनुगृहीतं मनो येषाम् ।

अर्थः— आपण सर्व पदार्थांचे स्वरूप स्पष्टपणे जाणता झ-
णून हे जिनेश आपणांस सर्व गणधरादि यतीश्वर नमस्कार
करितात. आपणांस तपश्चरणकरण्याने आश्चर्यात पाडणाऱ्या
स्वरूपाचे समवसराणाची रचना, अनंतज्ञान, दर्शन, सुख व

गैरे अनंतचतुष्टय गुण प्राप्त झाले. ते सर्व गुण आगमामध्ये सांगितलेल्या पद्धतीप्रमाणे आपण प्राप्त करून घेतले आहेत. या आपल्या गुणांचा विचार करून; हे कर्मोन्मूलका जिनदेवा आह्मी आपल्याच ठिकाणी भक्तीने प्रसन्न चित्त झालो आहोत.

तात्पर्य—श्री नेमि जिनाच्या उत्कृष्टगुणांचा विचार केल्याने आमच्या मनांतील श्रद्धा बळकट झाली. व त्यामुळे आह्मी हरिहरादिकांची आराधना करणे सोडून दिले. व नेमि-जिनाच्या चरणाचाच आश्रय घेतला त्याच्या चरणाच्या आश्रयाने आमचे अंतःकरण अतिशय प्रसन्न झाले. असा या श्लोकाचा अभिप्राय आहे.

कथांश—नेमिनाथ तीर्थकराच्या पित्याचे नांव समुद्रविजय असे होते व मातेचे शिवादेवी असे होते. कृष्ण व बलभद्र नेमिनाथ जिनाचे चुलत भाऊ होते. नेमिनाथ तीर्थकर अतिशय सामर्थ्यशाली होते. यांचे राजयति नांवाच्या राजकुमारीशी विवाह होणार होता. परंतु विवाह झाल्यावर हे माझे राज्य हिसकावून घेतील अशी कृष्णाच्या मनामध्ये भीति उत्पन्न झाली. त्याने पारध्याकडून नानातऱ्हेचे प्राणी आणवून त्यांना एके ठिकाणी कोंडून ठेविले. नेमिनाथ स्वामी आपल्या मित्रांसह फिरावयास चालले असता त्यांच्या कांनी पशूंचे दीन शब्द पडले. पारध्यांनी तुमच्या लग्नामध्ये हे पशु मारण्यासाठी श्री कृष्णांनी येथे कोंडून ठेविले आहेत. असे सांगितले. हे ऐकून त्यांना वैराग्य झाले. त्यांनी दीक्षा घेतली. व त्यांनी केवलज्ञान प्राप्त करून घेऊन शेवटी मुक्ति मिळविली.

वाप्रमाणे नेमिनाथ जिनाचे स्तोत्र संपले.

अथ पार्श्वनाथस्तुतिः

तमालनीलैः सधनुस्तडिद्रुणैः
 प्रकीर्णभीमाशनिवायुवृष्टिभिः ॥
 बलाहकैर्वैरिवशैरुपद्रुतो
 महामना यो न चचाल योगतः ॥

तमालनीलैरित्यादि । न चचाल न चलितवान् । कस्मात् ?
 योगतः परमशुक्लध्यानात् । किंविशिष्ट ? उपद्रुतः पीडितः । कैः ?
 बलाहकैः मेघैः । कथम्भूतैः ? तमालनीलैः तमाञ्जः वृक्षविशेषः
 तद्वनीलैः नीलवर्णैः । पुनरपि कथम्भूतैः ? सधनुस्तडिद्रुणैः तडित
 एव गुणाः धनुषा इन्द्रचापानां तडिद्रुणा धनुस्तडिद्रुणा तैः सह वर्तते
 इति सधनुस्तडिद्रुणाः तैः । पुनरपि किंविशिष्टैः इत्याह । प्रकीर्णेत्यादि ।
 अशनिश्च वायुश्च वृष्टिश्च अशनिवायुवृष्टयः भीमाश्च ता अशनि
 वायुवृष्टयश्च ताः प्रकीर्णा समन्ततः क्षिप्ताः यै स्ते तथोक्ताः तैः पुनरपि
 किंविशिष्टैः ? वैरिवशैः कमठवशवर्तिभिः । कथम्भूतो यः पार्श्वनाथो
 भगवान् ? महामनाः महत्परीषदेष्वोऽक्षुभितं मनो यस्य

अर्थः—विद्युल्लतारूपी दरीनें शोभणाच्या इन्द्र धनुष्यांना
 धारण करणाऱ्या, वज्रपात, मोठा वारा व भयंकर वृष्टि करणा-
 ऱ्या, दुष्ट कमठानें उत्पन्न केलेल्या, तमाल वृक्षाप्रमाणें काळ
 असलेल्या मेघांनीं पीडिलेले, परीषहांनीं ज्याचें चित्त डळमळले
 नाहीं असें पार्श्वनाथ जिनेश्वर ध्यानापासन बिलकुल ढळले
 नाहींत.

कथांश—पार्श्वनाथस्वामी ध्यानस्थ असता एका शंवर ना-
 षाच्या ज्योतिष्क देवांनं त्यांना भयंकर उपसर्ग केला. हा देव

पार्श्वनाथांचा पूर्वभवांतील कमठ नांवाचा वडील भाऊ होता. यानें त्या भवापासून यांच्याशी वैरधारण केलें होतें व प्रत्येक भवामध्ये यानें त्यांना अतिशय दुःख दिलें. कांहीं पूर्वपुण्यांच्या योगे हा शंबर नांवाचा ज्योतिष्क देव झाला. एके दिवशीं विमानांत बसून जात असतां जेथें पार्श्वनाथस्वामी ध्यान धारण करून बसले होते तेथें तें विमान आल्याबरोबर तें स्वामींच्या माहात्म्याने पुढे जाऊं शकले नाहीं. हें पाहून माझे विमान थांबविणारा कोण आहे याचा तपास काढण्यासाठीं तो खाली उतरला. पार्श्वनाथ स्वामींस पाहतांच त्याच्या मनानें पूर्वभवांचें वैर जागें झालें आणि त्यानें पार्श्वनाथ स्वामींस भयंकर उपद्रव केला. तो उपद्रव पातालवासी धरणेंद्रानें तेथें येऊन दूर केला. [पार्श्वनाथ स्वामींचें चरित्र पाहिल्यानें यांच्याविषयींची विशेष हकीगत समजेल.]

भगवत उपसर्गनिश्चते ज्ञात्वा धरणेंद्रः किं कृतवानित्याह—

श्रीपार्श्वनाथ स्वामीना भयंकर उपसर्ग होत आहे असें अवधिज्ञानानें जाणून धरणेंद्रानें काय केलें याचें उत्तर आचार्य देतात.

बृहत्फणामंडलमंडपेन वं,

स्फुरत्तडित्पिगरुचोपसर्गिणाम् ।

जुगूह नागो धरणो धराधरं,

विरागसंध्यातडिदम्बुदो यथा ॥ १३२ ॥

बृहदित्यादि । जुगूह वेष्टितान् । कोसौ ? नागः । किं नाम ? धरणेन्द्रनामा । केनेत्याह बृहदित्यादि बृहत्त्यश्च ताः फणाश्च तासां मण्डलं चक्रं संवातः तस्य मण्डपः तेन । कथम्भूतेन ? स्फुरत्तडित्पिगरुचा स्फुरन्ती चासौ तडिच्च स्फुरत्तडित् तस्या इव पिगा पीतं रक् दीप्तिः यस्य तेन । कथम्भूतं ? वं पार्श्वनाथं । उपसर्गिणं उपस

मैत्रन्तम् । क इव जुगुहेत्याह धर धरभित्यादि । धराधरं पर्वतं । यथा जुगुह । कोसौ ? विरागसंख्यातद्विदम्बुदः तद्विता उपलक्षितोऽम्बुदः तद्विदम्बुदः । विगतो रागो यस्याः सा चालौ सन्ध्या च कृष्णसंख्या तस्यां तद्विदम्बुदः त्रिविधो वा रागो नीलपीतादिकर्णो यस्याः सा कोसौ संध्या च तथा तुल्या या तद्वित् तयोपलक्षितोऽम्बुदः । विराग-सन्ध्यायां वा तद्वितोपलक्षितोऽम्बुदः विंगः ॥

अर्थः—नानाविध रंगानें रंगलेल्या संध्येची छटा ज्यांत पसरली आहे असा विजेनें सहित असलेला मेघ जसा पर्वताला आच्छादितो त्याचप्रमाणें चमकणाऱ्या विजेप्रमाणें विंगट कान्तीला धारण करणाऱ्या मोठ्या फणाच्या समूहाच्या मंड-पानें धरणेंद्रानें कमठाकडून उपसर्ग ज्यांना होत आहे असें पार्श्वनाथ तीर्थंकर वेष्टित झाले.

कथांश—धरणेंद्रानें येऊन पार्श्वनाथ स्वामींचा उपसर्ग दूर केला. मेघांच्या द्वारें कमठानें भयंकर जलवृष्टि केली होती तिच्यापासून त्यांना सुरक्षित ठेवण्याकरितां धरणेंद्रानें पार्श्वनाथ स्वामींवर मोठा फणांचा मंडप उभा केला. तो भयंकर फणांचा मंडप पाहून तो दुष्ट कमठ अतिशय झाला व तेथून तो पळून गेला.

तदुपसर्गनिवारणानन्तरं भगवान्किं कृतवानित्याह ।

उपसर्ग दूर झाल्यानंतर श्रीपार्श्वनाथ स्वामींनीं काय केलें हें सांगतात

स्वय्योगनिश्चिंशनिशातधारया,

निशाल्य यो दुर्जयमोहविद्विषम् ।

अवापदाहन्त्यमचिन्त्यमदभुर्तं,

त्रिलोकपूजातिशयास्पदं पदम् ॥ १३३ ॥

स्वयोगेत्यादि । अवापत्प्रातकान् । किं तत् ? आहन्त्यं । किं

कृतग ? निशात्य किनिपात्य दिनाश्य । कं ? दुर्जयमोहविद्विषं मोह
एव विद्विट् शत्रुर्मेहविद्विट् । दुर्जयश्चासौ मोहविद्विट् तं । कयेत्याह
स्वयोगेत्यादि स्वस्य योगः परमशुक्लध्यानं स एव निखिंशः खड्गस्तस्य
निशाता तीक्ष्णीकृत्य या धारा योगभ्यासपर्यतरूपा तथा । कथ-
म्भूतमार्हन्यं ? अचिन्त्यं चिन्ताया अप्यगोचरं । अद्भुतं साश्चर्य-
गुणोपेतं । पुनरपि किंविशिष्टं ? पदं स्थानं । कथम्भूतं पदं ? त्रिलोक-
पूजातिशयास्पदं त्रिलोकानां पूजा तस्या अतिशयः परमप्रकषः तस्य
आस्पदं आश्रयः ॥

अर्थः—उत्कृष्ट शुक्लध्यानरूपी खड्गाच्या तीक्ष्ण धारनें
जिकण्यास कठिण अशा मोह शत्रूचा ज्यानें नाश केला व
ज्याचें वर्णन करणें अशक्य आहे, जें आश्चर्यकारण गुणांला धा-
रण करितें व जें लोकत्रयांतील सर्व प्राण्यांला बंद्य आहे असें
आर्हत्यपद—तीर्थकरपद ज्यानें-पार्श्वनाथजिनानें मिलविलें.
इत्यम्भूतं पार्श्वनाथतीर्थकरदेवं दृष्ट्वा वनवासिनस्तापसाः स्वप्रयासे विफलम-

तयो भगवन्मार्गेण भवितुमिच्छंतीति दर्शयन्नाह—

श्री पार्श्वनाथ तीर्थकरांनीं अर्हताची पदवी प्राप्त करून घेतली
हें पाहून व आपला सर्व प्रयास व्यर्थ गेला हें बघून
श्री पार्श्वनाथ स्वर्मांनीं दाखऊन दिलेल्या मार्गाचा
आश्रय करून आपणही त्यांच्याप्रमाणेच व्हावें
अशी वनवासी कुतपख्यांना इच्छा झाली
हें आचार्य या श्लोकांत दाखवितात.

यमीश्वरं वीक्ष्य विधूतकल्मषं

तपोधनास्तेऽपि तथा बुभूषवः ।

वनौकसः स्वश्रमवन्ध्यबुद्ध्यः

शमोपदेशं शरणं प्रपेदिरे ॥ १३४ ॥

यमित्यादि । यं पार्श्वनाथं वीक्ष्य त्रिलोक्य । कथम्भूतं ? ईश्वरं

सकललौकप्रभुं ॥ पुनरपि कथम्भूतं ? विधृतकल्मषं विधृतं कल्मषं
घातिकर्मचतुष्टयरूपं पापं येनासौ तथोक्तस्त । के ते ? तपोधनाः ता-
पसाः । किंविशिष्टाः ? वनौकसः वने अटव्यांओको गृहं येषां ते
वनौकसो वनवासिनः । तेऽपि परदर्शननुधासिनः, न केवलं भवदर्शन-
नानुयायिनः शरणं प्रेदिरे । किं कलुमिच्छकः ? तथा बुभूषवः तथा
भगवत्प्रकारेण बुभूषवो भवितुमिच्छकः । कथम्भूताः संतः ? स्वश्रमव-
ध्यबुद्धयः स्वस्थ श्रमः पञ्चाग्निनाकनादिप्रयासः तस्मिन्व्या विफला बु-
द्धियेषां ते । इत्यम्भूताः सन्तः किं कृतवन्तः ? शमोपदेशं शरणं प्र-
पेदिरे शमस्य सकलसंसारोपमस्य निखिलरामद्युपरमस्य वा उपदेशो
मोक्षमार्गस्तं, यदि वा शमस्य उपदेशो वरमादसौ शमोपदेशो भगवान् तं
शरणं प्रपेदिरे प्रतिपन्नाः ।

अर्थः— पापरूपी चार घातिकर्माचा नाश ज्याने केला
आहे. सर्व लोकांचा प्रभु अशा ज्याला (पार्श्वनाथ ला) पा-
हून वनवासी पंचाग्निसाधनादि तपश्चरण कर्णारे परंतु अशा त-
पश्चरणाने ज्यांचे सर्व श्रम व्यर्थ जातात असं अन्य कुतपस्वी
श्री जिनासाखे आपणही अर्हतावरक्षेने संपन्न व्हावे अशी म-
नामर्थे इच्छा धरून रागादि दुष्ट कारणासून सोडविणाऱ्या किंवा
सर्व संसारापासून विरक्त वनविणाऱ्या मोक्षमार्गीला ते शरण गेले.
किंवा मोक्षमार्गीचा उपदेश ज्याने केला त्या पार्श्वनाथ जि-
नाला ते शरण गेले

तात्पर्य - श्री पार्श्वनाथ जिनेश्वराचेवेळीं मिथ्यात्वाचा चो-
होंकडे बराच प्रसार झाला होता. परंतु जेव्हां मोक्षाचा रस्ता
स्वामींनी खुला केला तेव्हां पुष्कळ मिथ्यातपस्वी श्रीजिनाचा
उपदेश ऐकून आपला पूर्वीचा मिथ्या मार्ग सोडून देते झाले. व
मोक्षमार्गीचा स्वीकार करून श्री पार्श्वनाथस्वाभीस शरण गेले.

य एवंविधो भगवान् स किं क्रियते इत्याह—

ज्या भगवंताला अर्हंतपद मिळाले त्या भगवंताला मजकडून काय केले जाते हे सांगतात. [ह्यणजे मजकडून नमस्कार केला जातो असे ग्रंथकार या श्लोकामध्ये सांगतात.]

स सत्यविद्यातपसां प्रणयकः

समग्रधीरुग्रकुलाम्बरांशुमान् ।

मया सदा पार्श्वजिनाः प्रणम्यते

विलीनमिथ्यादृशदृष्टिविभ्रमः ॥ १३५ ॥

स इत्यादि । स प्रागुक्तविशेषणविशिष्टः पार्श्वजिनः प्रणम्यते । केन ? मया समंतभद्रस्वामिना । किं कदाचित् ? सदा सर्वकाले कथम्भूतः स इत्यहं सत्येत्यादि । विद्याश्च तपांसि च विद्यातपांसि सत्यानि च तानि विद्यातपांसि च तेषां प्रणायकः प्रणेता । पुनरपि कथम्भूतः समग्रधीः समग्रा संपूर्णा केवलज्ञानलक्षणा धीर्यस्य । पुनरपि विशिष्टः ? उग्रकुलाम्बरांशुमान् उग्रं च तत्कुलं च तदेव अंबरं आकाशं तस्य अंशुमान् चंद्रः तदुद्योतकत्वात् । पुनरपि किंविशिष्ट इत्याह विलीनेत्यादि । मिथ्या चासौ पंथाश्च मिथ्यादर्शनादिकुमार्गः तन्निबंधनादृष्टयो मतानि तैर्जनिता विभ्रमाः सर्वथानित्यक्षणिकाद्वैतवादि-समारोपाः विलीना विनष्टास्ते यस्माद्भव्यनां स तथोक्तः ।

अर्थः—उग्रवंशरूपी आकाशाची शोभा वाढविण्यास चंद्रासारखा असलेला, केवलज्ञान संपन्न, सम्यग्ज्ञान व तपश्चरण यांचे स्वरूप भव्यलोकांना सांगणारा, सर्वथा वस्तु नित्यच आहेत, त्या क्षणिकच आहेत किंवा सर्व ब्रह्ममयच आहे अशा तऱ्हेचे मिथ्यादर्शनाच्या उदयाने भव्य जनांच्या हृदयांमध्ये उत्पन्न झालेले विचार ज्याने दूर केले आहेत असा तो पार्श्वजिनेंद्र मजकडून [समंतभद्राचार्याकडून] हमेशा भक्तीने वंदिला जात आहे.

याप्रमाणे पार्श्वजिनाचे स्तोत्र संपले.

श्रीमहावीरस्तुतिः।

(छन्दः स्कन्धकः)

कीर्त्या भुवि भासितया

वीर त्वं गुणसमुत्थया भासितया ।

भासोद्भुसभासितया

सोम इव व्योम्नि कुन्दशोभासितया ॥१३६॥

कीर्त्येत्यादि । हे वीर त्वं भासि शोभसे । कः ? भुवि पृथिव्यां कया ? कीर्त्या ख्यात्या । कथम्भूतया तया कीर्त्या ? गुणसमुत्थया गुणेभ्य आत्मशरीरगतेभ्यः समुत्था प्रादुर्भावे यस्याः सा तथोक्त' तया । अत एव भासितया उज्ज्वलया निर्मलया । अत्र दृष्टान्तमह भासेत्यादि । सोम इव यथा सोमश्चन्द्रो व्योम्नि गगने भाति तथा त्वं कीर्त्या भासीति सम्बन्धः । कया सोमो भाति ? भासा दीप्या । किंविशिष्टया ? उद्भुसभासितया उद्भूनां नक्षत्राणां सभा उद्भुसभं तत्र असितया स्थितया । पुनरपि किंविशिष्टया ? कुन्दशोभासितया कुदानां शोभा कुन्दशोभा तद्वत् आ समन्तास्तितया धवलया ॥

अर्थ -जसा चंद्र आकाशांत नक्षत्रांच्या समूहानें वेढलेल्या व कुन्द पुष्पाच्या कांतीप्रमाणें पांढऱ्या अशा स्वतःच्या निर्मल कांतीनें शोभतो. त्याप्रमाणें आत्मा व शरीर यापासून उत्पन्न झालेल्या गुणामुळें शोभणाऱ्या अशा सुन्दर कीर्तीनें हे जिनेश वीरनाथ! आपण या जगामध्यें फारच शोभत आहांत.

तात्पर्य—महावीर तीर्थकरांची लोकामध्यें जी प्रसिद्धी झाली ती त्यांच्या आत्मिक गुणामुळें झाली. अनंतज्ञान, शक्ति, सुख वगैरे आत्मिक गुण त्यांच्या अंगीं होतें. तसेंच ते अतिशय सुन्दर व फारच पराक्रमी होते म्हणून 'महावीर' हें त्यांचें नांव सार्थक होतें.

के ते भवदीया गुणा येभ्यः सा समुत्था इत्याह ।

महावीर तीर्थकरांचे असे कोणते गुण आहेत ज्यापासून त्यांची कीर्ती उत्पन्न झाली ? य.चें उत्तर आचार्य देतात.

तव जिन ! शासनविभवो,

जयति कलावपि गुणानुशासनविभवः ।

दोषकशासनविभवः,

स्तुवन्ति चैनं प्रभाकृशासनविभवः॥१३७॥

तवेत्यादि । हे जिन ! जयति सर्वोत्कर्षेण वर्द्धते । कोसौ ? शासनविभवः । शास्यन्ते व्युत्पाद्यन्ते हेयोपादेयत्वं शिष्या येन तच्छासनं प्रवचनं तस्य विभवो माहात्म्यं यथावस्थिताशेषार्थप्रतिपादनलक्षणः । कदा ? कलावपि कलिकालेऽपि इदानीमपि इत्यर्थः । कथम्भूतः ? गुणानुशासनविभवः गुणेषु अनुशासनं येषां भव्यानां ते गुणानुशासनाः शिष्या तेषां विगतो विनष्टो भवः संसारो यस्मात्स गुणानुशासनविभवः । न केवलं जयति किंतु स्तुवन्ति च एनं शासनविभवं । के ते ? दोषकशासनविभवः दोषा एव कशाः चर्मयष्टिकाः पीडाकरत्वात्तृपां, असनं क्षेपणं निराकरणं तस्य विभवः प्रभवः समर्थाः गणधरदेवादयः । पुनरपि कथम्भूताः ? प्रभाकृशासनविभवः । आसते लोका यत्र तदासनं त्रिभुवनं तस्य लोकप्रसिद्धाः विभवो हरिहरादयः प्रभया ज्ञानादितेजसा कृशास्तनूकृता आसनविभवो यैः । यदिव प्रभयाऽकृशान्यासनानि येषां ते प्रभाकृशासनाः वर्द्धमानस्वामिनोऽन्ये केवलिनः इन्द्रादयो वा ते च ते विभवश्च स्वामिनः ॥

मराठी अर्थः—हे वीर जिनेश ! आपल्या शासनाचें माहात्म्य कलिकालामध्ये देखील विजय पावतें. हे जिनेश ! आपलें शासन शिष्यांना हेयोपादेय तत्वांचा उपदेश करितें. पुद्गलत्व, कर्म हीं टाकाऊ आहेत व जीवतत्व हेंच ग्राह्य आहे.

कारण जीवतत्वासच मोक्षाची प्राप्ति होतें, असें तें सांगतें. व जीवादि पदार्थांचें निर्दोष स्वरूप तें भव्यांना दाखवितें. आपल्या शसनापासून—आगमापासून सद्गुणांचा अभ्यास करणाऱ्या भव्य जीवांना मोक्षाची प्राप्ति होते—ते संसारापासून मुक्त होतात. हे वीर जिनेश ! चाबकाप्रमाणें दुःखदायक अशा रागद्वेषादि दोषांना दूर झुगारून देण्यास समर्थ असलेले, आपल्या ज्ञानतेजां जगाचे स्वामी मानले गेलेल्या हरिहर ब्रह्म इत्यादिकांना खालीं पहावयास लावणारे, व महावीरस्वामीच्या सिंहामनापेक्षां ज्यांची कांति कमी आहे अशा आसनावर वसणारे गणधरादिदेव आपल्या आगमाची स्तुति करतात.

ते कथं शासनविभवं स्तुवंतीत्याह—

गणधरादिऋषि श्रापल्या आगमाचा महिमा कसा गातात ? हें आचार्य सांगतात.

अनवद्यः स्याद्वाद—

स्तव दृष्टेष्टाविरोधतः स्याद्वादः ।

इतरो न स्याद्वादो

सद्वितयविरोधान्मुनीश्वरास्याद्वादः॥१३८॥

अनवद्येत्यादि । न विद्यतेऽवद्यं दोषोऽस्येत्यनवद्यो निर्दोषः । कोसौ ? स्याद्वादोऽनेकांतवादः । कुतः ? दृष्टेष्टाविरोधतः दृष्टं प्रत्यक्षादि इष्टं आगमः ताभ्यामविरोधतः संबन्धगोष्ठीतः । कथम्भूतःसोऽनेकांतरूपः ? स्याद्वादः उत्पाद्येत प्रतिपाद्यते येनासौ वादः स्यादिति वादो वाचकः शब्दो यस्यानेकांतवादस्यासौ स्याद्वादः । स्यादस्तीति रूपः एकांतवादः कुतोऽनवद्यो न भवतीत्याह इतर इत्यादि । इतर एकांतः स्याद्भवेन्न वादो न प्रमाणभूतागमः । हे मुनीश्वर ! गणधरदेवादिस्वामिन् । कुतः स तथाभूतो न भवति, द्वितयविरोधान् दृष्टोष्टविरोधात्

तद्विरोधोप्यस्य कुतः ? अस्याद्वादो यतः । स्यादस्तीत्यदिरूपो वादः
स्याद्वादः, स न विद्यते यत्र ।

अर्थः—हे वीर जिनेश, आपण प्रतिपादिलेला अनेकांत
वाद विरोधादि दोष रहित आहे. (विरोधादि दोषांचें वर्णन
केलें आहे.) कारण अनेकांत वाद हा प्रत्यक्ष, अनुमान, स्मृति,
तर्क प्रत्यभिज्ञान व आगम या प्रमाणांनी बाधित होत नाहीं.
अनेकांतवादाचा द्योतक स्यात् हा शब्द आहे. स्यात् या श-
ब्दानें वस्तूतील अनेक घर्मांचें वर्णन करतां येतें. ह्मणून तो
अनेकांताचा द्योतक आहे. एकांत वादाला स्याद्वाद ह्मणतां
येत नाहीं. तो प्रत्यक्षादि प्रमाण व आगम यांहीं बाधित
होतो. ह्मणजे प्रमाणांनीं स्याद्वादाची सिद्धि होत असल्यामुळे
एकांतवादाचें साधक प्रमाण कोणतें दिसून येत नाहीं. या-
स्तव हे मुनीश्वरा वीरनाथा ! एकांत हा स्याद्वाद होऊं शकत
नाहीं. त्यास अस्याद्वाद ह्मणतात.

अपरमपि भगवतो गुणं दर्शयन्नाह ।

भीषीरजिनाच्या पुनः दुसऱ्या कांहीं गुणांचें वर्णन करितात.

त्वमसि सुरासुरमहितो

अन्धिकसत्त्वाशयप्रणामामहितः ।

लोकत्रयपरमहितो—

नावरणज्योतिरुज्ज्वलद्दामहितः ॥१३९॥

त्वमसीत्यादि । त्वं असि वर्द्धमानस्वामी भवसि । किंविशिष्टः ?
सुरासुरमहितः सुरैरसुरैश्च महितः पूजितः । पुनरपि किंविशिष्टः ?
अधिकसत्त्वाशयप्रणामामहितः, अंधो मिथ्यात्वादिर्विच्यते येषां ते अं-
धिका मिथ्यादृष्टयः तेच ते सत्त्वाश्च प्राणिनः तेषामाशयोऽभक्तं चित्तं
तेन प्रणामस्तेनामहितोऽपूजितः । यदिवा अधिकसत्त्वानामिवाशयो रा-
गादिकलुपितं चित्तं येषां हरिहरादीनां ते अधिकसत्त्वाशयाः तेषु प्र०

णामः ' कंकालमालाकुलितोरुदेहः ' इत्यादिकः तस्य अमहिरभूमिस्त-
स्यास्ततः त्वमसि सुरासुरमहितः । पुनरपि कथम्भूतः ? लोकत्रयपरम-
हितः परमश्चासौ हितश्च परमहितो लोकत्रयस्य परमहितो लोकत्रयपरम-
हितः । पुनरपि किंविशिष्टः ? अनावरणज्योतिरुज्ज्वलद्दामहितः
अनावरणं च तत् ज्योतिश्च केवलज्ञानं तेन उज्ज्वलप्रकाशमानं तच्च
तद्दामच मुक्तिस्थानं तत्र हितो गतः ॥

अर्थः — हे वीर जिनेन्द्र ! आपण सुर व असुर यांच्याकडून
पूजिले जाता. मिथ्यात्व, अनंतानुबंधी क्रोध, मान, माया
लोभ यांनी भरलेल्या मिथ्यात्वी लोकाकडून आपण वंदिले
जात नाही. अथवा मिथ्यात्वी लोक हरिहरादिकांना कंकाल-
मालाकुलितोरुदेहः, इत्यादि स्तुति ह्मणून नमस्कार करतात.
तशा स्तुतीस हे वीर जिनेश, आपण अयोग्य आहांत. ह्मणजे
खरे योग्य आहांत. आपण त्रैलोक्याचें हित करणारे आहात. व
निरावरण केवलज्ञानरूपी प्रकाशाचें स्थान जो मोक्ष तो आपण
प्राप्त करून घेतला आहे.

पुनरपि किंविशिष्टस्त्वमित्याह—

पुनः आपण कसे आहात हे सांगतात.

सभ्यानामभिरुचितं

दधसि गुणभूषणं श्रिया चारुचितम् ॥

ममं स्वस्यां रुचिरं

जयसि च मृगलांछनं स्वकांत्या रुचितम् ॥१४०॥

सभ्यानामित्यादि । दधसि धारयसि । किं तत् ? भूषणं भूषणं
अलंकारस्तत् । कथम्भूतं ? अभिरुचितं अभीष्टं । केषां ? सभ्यानां
समवसरणस्थितभव्यानां । पुनरपि कथम्भूतं ? श्रिया चारुचितं श्रिया
विभूत्या चारु शोभनं यथा भवत्येवं चित्तमुपचितं पुष्टं । न केवलं दधसि,
जयसि च मृगलांछनं चंद्रं । कया ? स्वकांत्या स्वशरीरदीप्त्या । किं-

विशिष्टं ? ममं निममं । क्व ? रुचि दीप्तौ । किंविशिष्टायां ? स्वस्यामात्मी-
यायां । तं सुगलांछनं कथम्भूतं ? रुचितं रुचिरं दीप्तं सकलप्राणिनामभीष्टं
वा ।

अर्थः—हे वीर जिनेंद्र ! समवसरणांतील भव्यांना आव-
डणारा व अष्टप्राप्तिहार्यांच्या ऐश्वर्याने ज्याची शोभा द्विगुणित
झाली आहे असा गुणरूपी अलंकार आपण धारण केला आहे.
आणि आपल्याच कांतीमध्ये मग्न झालेला सुंदर चंद्र हे जिनेश
आपण आपल्या शरीराच्या कांतीने जिंकला आहे.

के पुर्नगुणा यद्भूषणं भगवान्दधाति इत्याह—

अलंकाराप्रमाणे दिसणाऱ्या कोणत्या गुणांला भगवंतानीं
धारण केले हें सांगतात.

त्वं जिन गतमदमाय—

स्तव भावानां मुमुक्षुकामद मायः ।

श्रेयान् श्रीमदमाय—

स्त्वया समादेशि सप्रयामदमायः॥१४१॥

त्वमित्यादि । हे जिन, कथम्भूतस्त्वं ? गतमदमायः मदीं दर्पो माया
वंचना गते नष्टे मदमाये यस्य यस्माद्वा भव्यानां स गतमदमायः यत
एवमतो हे जिन ! तव अस्ति । कोसौ ? मायः प्रमाणं केवलज्ञानलक्षणं
आगमस्वरूपं वा । स केषां संबन्धी ? भावानां जीवादिपदार्थानां । कथ-
म्भूतः ? मुमुक्षुकामदः मुमुक्षूणां मोक्षप्रकांक्षिणां कामदः मोक्षलक्षण-
वाञ्छितफलप्रदः । किंविशिष्टो मायः ? श्रेयान् अतिशयेन प्रशस्यः स-
कलबाधारहितत्वेन हि त्वात् । इत्थम्भूतेन त्वया किं कृतं ? समादेशि
कथितः । कोसौ ? श्रीमदमायः श्रिया मदः श्रीमदः तस्य मायो नाशः
मी हिंसायामित्यस्य कृतात्वस्यायं प्रयोगः । अथवा श्रीर्हेयोपादेयत्व
परिज्ञानादिलक्षणा, स्वर्गापवर्गादिप्रापकत्वलक्षणा वा अस्यास्तीति श्रीमन्
स चासौ अमायश्च न विद्यते मायास्येत्यमायो अनुष्ठानविशेषः । तथा

सप्रयामदमायः स्वया सयादेवि । यमो व्रतं यम एव यामः, स्वार्थि-
कोऽण् । प्रकृष्टो यामः प्रयामः सह प्रयामेन वर्तते इति सप्रयामः स चासौ
दमश्चेन्द्रियजयः तस्य अयः आगमनम् ।

अर्थः—हे वीर जिनेश ! आपण स्वतः गर्व व कपट यांचा
अभाव केला आहे. व भव्यांच्याही या दोन दोषांचा आ-
ख्यास शरण आल्याने नाश झाला आहे. आपणांस संपूर्ण जी-
वादि पदार्थांचें ज्ञान झालें आहे व आपण आगमाचे प्रतिपा-
दक आहांत. हे वीर जिनेश, आपण मुक्तिसौख्य इच्छणाच्या
भव्यांना मोक्षफलाची प्राप्ति करून देता. हे प्रभो ! आपण
अतिशय उत्कृष्ट, व संपत्तीविषयीचा गर्व नाहीसा करणाऱ्या
व्रतसहित इंद्रियविजयाचा उपदेश भव्यांना केला. अथवा हे-
योपादेय तत्वांचें ज्ञान करून देणारा, किंवा स्वर्ग व मोक्ष यांची
प्राप्ति करून देण्यास समर्थ असलेला, कपटरहित व व्रतस-
हित असलेल्या इंद्रियविजयाचा उपदेश आपण भव्यांना केला
आहे.

अपरमपि भगवतो गुणं स्तोतुमाह गिरीत्यादि—

पुनः भगवंताच्या गुणांचें वर्णन करताना—

गिरिभित्त्यवदानवतः

श्रीमत इव दंतिनः स्रवदानवतः ॥

तव शमवादानवतो

गतमूर्जितमपगतप्रमादानवतः ॥१४२॥

गिरीत्याद्याह । हे जिन तव गतं गमनं ऊर्जितमुदारं उत्कृष्टं ।
किं कुर्वतः ? अवतः रक्षतः । कान् ? शमवान् शमो दोषाणां सु-
फलमः तस्य वादाः तत्प्रतिपादका आगमास्तान् । पुनरपि कथम्भूतस्य ?
अपगतप्रमादानवतः प्रकृष्टा मा हिंसा प्रमा अपगता नष्टा प्रमा अप-
गतप्रमा अहिंसा अपगतप्रमाया दानं अपगतप्रमादानमभयदानं तदस्या-

स्तौति अपगतप्रमादानवांस्तस्य । दृष्टोत्तमाह भीमत इवेत्यादि । इव-
 शब्दो भिन्नप्रक्रमे दंतिन इत्यस्य अनंतरं द्रष्टव्यः । दंतिन इव ह-
 स्तिन इव तत्र गतमित्यर्थः । कथम्भूतस्य दंतिनः? श्रीमतः सर्वलक्ष-
 णोपेतस्य भद्रजातेः । पुनरपि कथम्भूतस्य ? स्रवदानवतः स्रवश्च
 तदानं च मदः स्रवदानं तद्विद्यते यस्यासौ स्रवदानवतः । अनेन स्वा-
 यत्नं तस्य गमनं प्रतिपादितम् । पुनरपि किंविशिष्टस्य ? गिरिभिस्स्र-
 वदानवतः गिरेः पर्वतस्य भित्तयः कटन्वस्तासामवदानं खण्डनं तद्वि-
 ष्यते यस्यासौ गिरिभित्तयवदानवांस्तस्य । अनेन महासामर्थ्यं तस्य
 सूचितम् ।

अर्थः—हे प्रभो ! आपण दोषांचा उपशम करणाच्या अ-
 र्थात शसाचा उपदेश करणाच्या शास्त्रांचें रक्षण करता. व
 संपूर्ण प्राण्यांना अभयदान देणारा आपला विहार पृथ्वीतला-
 वर उत्तम रीतीनें झाला जसा सर्व उत्तम लक्षणांनी युक्त,
 ष्याच्या गण्डस्थलांतून मदाचा प्रवाह वाहतो असा भद्र जा-
 तीचा हची पर्वताचे सुळके आपल्या दातांनी फोडीत फोडीत
 लीलेनें गमन करतो तद्वत हे वीर जिन, आपली गति हचीप्र-
 माणें अतिशय मनोहर होती.

तात्पर्य—श्री महावीर तीर्थकरांनी देशोदेशीं विहार केला
 व मोठमोठ्या प्रतिवाद्यांचा पराभव केला आणि शमोपदेशक
 शास्त्रांचें प्रतिपादन करून त्यांची प्रवृत्ति कायम ठेविली.

अथ परकीयं मतं भवदीयं च मतं कीदृशमित्याह—

आतां दुसऱ्याच्या मतामध्ये व महावीर जिनेशाच्या मतांत
 काय अंतर आहे हें दाखवितात.

बहुगुणसंपदसकलं

परमतमपि मधुरवचनत्रिन्यासकलम् ।

नयभक्त्यवतंसकलं

तव देव मतं समंतभद्रं सकलम् ॥ १४३ ॥

बहुगुणेत्यादि। बहुबन्ध ते गुणाश्च सर्वज्ञत्वशीतरागत्वादयः तेषां संपत् संपत्तिः तथा असकलं असंपूर्णं परस्य मतं । अपिशब्दाद्गतमपीति संबन्धः । पुनरपि कथंभूतं ? परमतं मधुरवचनविन्यासकलम् मधुराणि श्रुतिरभणीयानि तानिच तानि वचनानिच तेषां विन्यासो रचना तेन कलं मनोज्ञं । भवदीयं मतं कीदृशमित्याह नयेत्यादि । हे देव तव मतं शासनं समंतभद्रं समंताद्भद्रं निर्बाधत्वेन सर्वतः शोभनं समंताद्वा भद्राणि कल्याणानि यस्माद्वा भव्यानां तत्तथोक्तं । किं किञ्चित्तथा भविष्यति? इत्याह सकलं समस्तं । पुनरपि कथम्भूतमित्याह नयभक्त्यवतंसकलम् । नया नैगमादयः तेषां तद्भक्त्यः स्यादस्तीत्यादिविभंगाः सेवा वा ता एवावतंसकं कर्णभूषणं तल्लातीति नयभक्त्यवतंसकलमिति ।

अर्थः — हे वीर जिनेश ! अन्यमत सर्वज्ञत्व, वीतरागत्व वगैरे गुणांला पारखे झालें आहे. यासुळें त्या मताला अपूर्णता प्राप्त झाली आहे. परंतु कर्णमधुर भाषणांची रेलचेल त्यांत असल्यासुळें तें मनोहर वाटतें. तें कुयुक्तींनीं भरलेलें असतें यास्तव वरवर विचार करण्यानें तें मनोहर दिसतें. परंतु हे जिनेश ! आपण प्रतिपादलेलें मत सर्व बाजूनें सुंदर व कल्याणकारक आहे. आपलें मत सर्व भव्यांचें कल्याण करतें व सर्वांगपरिपूर्ण आहे, आणि नैगमादि नयापासून उत्पन्न झालेले स्यादस्ति, स्यान्नास्ति इत्यादि भंगरूपी कर्णभूषणें तें भव्यजनांना देतें.

तात्पर्य — जैन मतच कल्याण करणारें आहे.

इति श्री पंडित प्रभाचंद्रविराचियातां क्रियाकलापटीकायां गौतमस्वामि-
समंतभद्रस्तुतिविवरणे द्वितीयः परिच्छेदः ।

याप्रमाणें पंडित प्रभाचंद्र विरचितक्रियाकलाप टीकेतील गौतम-
स्वामी व समंतभद्राचार्य यांच्या स्तोत्राच्या विवरणाचा
दुसरा परिच्छेद संपला.

(२७१)

संस्कृत टीकाकाराचा शेवटचा प्रशस्तिसूचक श्लोक.

यो निःशेषजिनोक्तधर्मविषयःश्रीगौतमाद्यैः कृतः ।
सूक्तार्थैरमलैः स्तवोयमसमः स्वल्पैः प्रसन्नैः पदैः ॥
तद्व्याख्यानमदो यथावगमतः किञ्चित्कृतं लेशतः ।
स्थेयाच्चंद्रदिवाकरावधि बुधप्रह्लादचेतस्यलम् ॥ १ ॥

अर्थः— थोड्या परंतु कोमल भशा शब्दांनी युक्त, निर्दोष व स्पष्ट अर्थास व्यक्त करणारी, जिनेश्वरप्रतिपादित धर्मांचें पूर्ण वर्णन करणारी अशी स्तुति गौतमस्वामी व समंतभद्र आचार्य यांनी केली आहे. त्या स्तुतीचा आशय व्यक्त व्हावा म्हणून यथाशक्ति माझ्या बुद्धीस अनुसरून मी ही टीका लिहिली आहे. ही विद्वान लोकांच्या आनंदी अंतःकरणांत जोपर्यंत चंद्र व सूर्य आकाशांत राहतील तोपर्यंत राहो.

याप्रमाणें स्वयंभूस्तोत्र संपलें.

